

TÜRKİYE EKONOMİSİ

ORTAK DERS

PROF. DR. SEYHUN DOĞAN

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

ORTAK DERS

TÜRKİYE EKONOMİSİ

Prof. Dr. Seyhun Doğan

ÖNSÖZ

Bu ders notunun hazırlanma amacı; Türkiye'nin dönemsel ekonomik analizi çerçevesinde açık öğretimin iktisat lisans programına kayıtlı öğrencilerin bilgi birikimini ve donanımını arttırmaktır. Böylece öğrencilere, Türkiye ekonomisinin gelişimi kapsamında, uygulanan iktisat politikalarının niteliği, uygulama sonuçları hakkında analiz ve yorum yapma yeteneğinin kazandırılması hedeflenmektedir.

Bu çalışmanın öğrencilerimize yararlı olmasını umut eder, başarılar dilerim.

Prof. Dr. Seyhun DOĞAN

İstanbul-2015

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	1
KISALTMALAR.....	5
YAZAR NOTU.....	6
1. CUMHURİYETİN KURULUŞ YILLARI ÖNCESİ EKONOMİK DURUM.....	7
1.2. Sanayileşme Çabaları	16
1.3. Hizmetler Kesimi	20
1.3.1. Ulaştırma.....	21
1.3.2. Bankacılık ve Dış Borçlar.....	22
1.3.3. Dış Ticaret	24
2. 1923-1929: CUMHURİYETİN KURULUŞ YILLARI	33
2.1. İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923).....	39
2.2. Lozan Barış Antlaşması ve 1929 Büyük Dünya Bunalımı.....	41
2.3. Dönemin İktisadi Gelişmeleri	44
3. 1930-1939: DEVLETÇİLİK DÖNEMİ.....	54
3.1. Ekonomi Politikası Değişikliği: Devletçi Sanayileşme ve Temel İlkeleri.....	59
3.2. Dönemin Sanayileşme Stratejileri: Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları	66
4. 1940-1949: İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARI VE SONRASI	75
4.1. 1940-1949 Döneminin İktisadi Şartları	80
4.2. 1940-1949 Dönemi Uygulamaları ve İktisadi Gelişmeleri	88
5. 1950-1960: LİBERAL EKONOMİ POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARETTE KONTROL POLİTİKALARINA DÖNÜŞ (1).....	96
5.2. 1950'li Yılların İktisat Politikası.....	104

5.3. 1950-1960 Döneminde İzlenen Kalkınma ve Sanayileşme Stratejisi	105
6. 1950-1960: LİBERAL EKONOMİ POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARETTE KONTROL POLİTİKALARINA DÖNÜŞ (2).....	117
6.1. 4 Ağustos 1958 İktisadi İstikrar Programı	122
6.2. 1950-1960 Döneminin Ekonomik Gelişmeleri	126
7. 1960-1980: PLANLI KALKINMA DÖNEMİ (1)	139
7.1. Planlı Kalkınma Dönemine Geçiş	144
7.2. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.....	146
7.3. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	151
8. 1960-1980: PLANLI KALKINMA DÖNEMİ (2)	161
8.1. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı	166
8.2. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı.....	172
8.3. Planlı Döneme İlişkin Genel Değerlendirme	178
9. 1980-1989: İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME MODELİ VE PİYASA EKONOMİSİNE YÖNELİK YAPISAL DEĞİŞİM SÜRECİ (1).....	185
9.1. 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri (24 Ocak 1980 Kararları).....	190
9.2. İstikrar Programı Uygulamaları.....	196
10. 1980-1989: İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME MODELİ VE PİYASA EKONOMİSİNE YÖNELİK YAPISAL DEĞİŞİM SÜRECİ (2).....	207
10.1. Serbestleşme Süreci.....	212
10.2. 24 Ocak 1980 Programı'nın Uygulama Sonuçları	216
11.1990'LI YILLAR: SERMAYE HAREKETLERİNİN LİBERALLEŞMESİ SÜRECİ VE KONJONKTÜREL POLİTİKALAR (1).....	233

11.1. 1989-1993 Dönemi: 5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı Öncesi	238
11.2. 5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı ve IMF ile İlişkiler.....	245
11.3. 5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı'nın Uygulama Sonuçları.....	250
12.1990'Lİ YILLAR: SERMAYE HAREKETLERİNİN LİBERALLEŞMESİ SÜRECİ VE KONJONKTÜREL POLİTİKALAR (2).....	258
12.1.Yakın İzleme Programı (Staff Monitored Program) Öncesi Ekonomik Politikalar ve Ekonominin Genel Durumu	Uygulanan 263
12.3. Yakın İzleme Programı (Staff Monitored Program)'nın Hedefleri-Politikaları ve Uygulama Sonuçları	269
12.4. 1999 Yılı'nın İlk Altı Aylık Hedefleri-Politikaları ve Uygulama Sonuçları.....	275
12.5. 1999 Yılı'nın Son Altı Aylık Hedefleri-Politikaları ve Mevcut Uygulama Sonuçları	278
12.6. Türkiye Ekonomisi'nin 1999 Yılı Performansı ve Beklentiler	281
13. 2000'Lİ YILLAR (1)	290
13.1. 2000-2002 Dönemi Stand-by Programı'nın Hedefleri-Politikaları.....	295
13.2.Para ve Döviz Kuru Politikası.....	297
13.3. Maliye Politikası.....	300
13.4.Bankacılık Düzenlemeleri	311
14. 2000'Lİ YILLAR (2)	317
14.1.Kasım 2000 ve Şubat 2001 Ekonomik Krizleri Öncesi Koşullar: Türkiye'nin Makro Ekonomik Performansı.....	322
14.2. Kasım 2000 ve Şubat 2001 Ekonomik Krizleri.....	326
14.3. IMF Destekli İstikrar Programı Uygulamaları ve Sonuçları	330
14.4. 2000 Sonrası Koşullar: Türkiye'nin Makro Ekonomik Performansı	334
KAYNAKÇA.....	359

KISALTMALAR

IMF: International Monetary Fund

BM: Birleşmiş Milletler

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

YAZAR NOTU

Açık öğretim iktisat lisans programına kayıtlı öğrenciler için hazırlanan bu çalışmayla; Türkiye'nin dönemsel ekonomik gelişimi, geniş bir perspektifte, sade ve anlaşılır bir şekilde analiz edilmiştir.

The logo of Istanbul University is a circular emblem. It features a central shield with a cross and a crescent, flanked by two figures. The shield is set against a background of a book. The entire emblem is surrounded by a yellow border containing the text "İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ" at the top and "1453" at the bottom, with two stars on either side of the year.

1. CUMHURİYETİN KURULUŞ YILLARI ÖNCESİ EKONOMİK DURUM

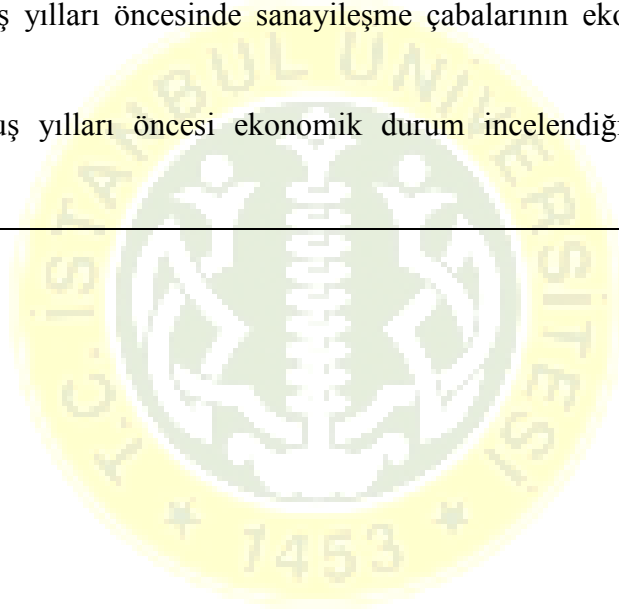
Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 1.1.** Tarım Ağırlıklı Üretim Yapısı
- 1.2.** Sanayileşme Çabaları
- 1.3.** Hizmetler Kesimi
 - 1.3.1.** Ulaştırma
 - 1.3.2.** Bankacılık ve Dış Borçlar
 - 1.3.3.** Dış Ticaret

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1.** Cumhuriyetin kuruluş yılları öncesi üretim yapısının ekonomik duruma etkisi nedir?
- 2.** Cumhuriyetin kuruluş yılları öncesinde sanayileşme çabalarının ekonomik durum üzerindeki etkileri nelerdir?
- 3.** Cumhuriyetin kuruluş yılları öncesi ekonomik durum incelendiğinde hizmetler kesiminin bileşenleri nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Cumhuriyetin Kuruluş Yılları Öncesi Ekonomik Durum	Cumhuriyetin kuruluş yılları öncesi ekonomik durumu incelemek.	Okuyarak, araştırarak.
Tarım Ağırlıklı Üretim Yapısı	Cumhuriyetin kuruluş yılları öncesi tarım ağırlıklı üretim yapısını değerlendirmek.	Okuyarak, araştırarak, analiz ederek.
Sanayileşme Çabaları	Cumhuriyetin kuruluş yılları öncesi sanayileşme çabalarını incelemek.	Okuyarak, araştırarak.
Hizmetler Kesimi	Cumhuriyetin kuruluş yılları öncesi hizmetler kesimini incelemek.	Okuyarak, araştırarak.

Anahtar Kavramlar

- Osmanlı Toprak Düzeni
- Lonca Sistemi
- Teşvik-i Sanayi Kanunu (1927)
- Baltalimanı Ticaret Antlaşması
- Osmanlı Dış Borçları
- Düyun-u Umumiye İdaresi

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomi, büyük ölçüde tarıma dayalı bir yapıya sahipti. İmparatorlukta fetih yoluyla elde edilen toprakların ve devletin vergi gelirleri önemli bir rol oynamıştır. Toprak düzeni devletin sadece ekonomik yapısını değil; aynı zamanda askeri, siyasi ve toplumsal yapısını da belirleyen bir faktördür. Osmanlılar, Selçuklu Devleti'ndeki "ıktâ sistemi"ni biraz daha geliştirerek "dirlik" ya da "tımar" adı altında düzenlemişlerdir. "Miri arazi rejimi" denilen bu sistemde, toprağın mülkiyet hakkı devlete aittir. Sanayi alanında; birer esnaf örgütü olan "lonca sistemi" uzun bir müddet varlığını devam ettirmiştir. Ancak, teknik donanımı ve vasıflı işçiyi gerektiren sanayi kuruluşları 19. yüzyıldan itibaren hayata geçirilmeye başlanmıştır. Ticari faaliyetler ise; genellikle azınlıklar ve yabancılar yoluyla sürdürülmüştür.

19. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısında göze çarpan en önemli nokta; tarımın üretimde büyük bir paya sahip olmasıdır. Toprak bolluğu olmakla birlikte; emek ve sermaye yoğun tekniklerin uygulanması söz konusu değildir. Üretim genellikle tüketime yöneliktir. Ancak, İmparatorluğun limanlara ve ulaşım imkânlarına yakın, genellikle Batı bölgelerinde 19. yüzyıl ortalarına doğru ihracata yönelik tarım uygulaması da başlamıştır. Buna karşılık, Avrupa sanayisi karşısında kendisini yenileyemeyen Osmanlı sanayisi geri plânda kalmış; yabancı sermayenin ekonomi içindeki ağırlığının, 1838 tarihli Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın ekonominin her alanında olduğu gibi özellikle sanayi alanındaki yıkıcı etkilerinin artmasıyla ve yatırımların verimli alanlara yönelmemesi gibi nedenlerle her ne kadar sanayileşme çabaları olmuşsa da etkin sonuçlar alınamamıştır. Ekonomide görülen en önemli özelliklerden birisi, yabancı sermaye yatırımlarının artmasıdır.

Uzun süren savaşlardan yenilgiyle çıkılması, İmparatorluğun yabancı devletlere verdiği kapitülasyonların, ticari antlaşmalarla tanıdığı hakların önü alınamaz bir şekilde devleti zarara sokması, devlet bütçesinin sürekli açık vermesi, dış borçların artması vb. nedenlerle ekonomide dışa bağımlı bir yapı kendini göstermiştir. Böyle bir konum da İmparatorluğun ekonomik gelişmesinin önünde engel oluşturmuştur. Dolayısıyla, Cumhuriyet dönemi yöneticilerinin çoğu bu çarpık ekonomik yapıyı düzeltmekle işe başlamışlardır.

Bu bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde -19. yüzyıl genelinde- tarım, sanayi ve hizmetler kesiminin ekonomi içindeki payı ve önemi üzerinde durularak; Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalan ekonomik yapı genel hatlarıyla ele alınacaktır.

1.1. Tarım Ağırlıklı Üretim Yapısı

Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomi, büyük ölçüde tarıma dayalı bir yapıya sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak düzeni devletin ekonomik ve toplumsal yapısını belirleyen bir rol oynamıştır. Tarım konusunda ortak nokta, merkezin denetimi elinde tutmasıdır.

Osmanlı toprak rejimi genel olarak İslâm hukukuna dayanmaktadır. Anadolu Selçuklularında gelişen “ikta sistemi”ni Osmanlı İmparatorluğu da bazı yeni düzenlemelerle benimsemiştir. “Askeri ikta sistemi, mülkiyeti devlette olan bir toprak parçasından sağlanan gelirin o toprağın yönetimiyle görevli bir memur askere bırakılması; askerin bu gelir karşılığında devlet istediği zaman o toprağı işleyenlerle birlikte savaşa gitmekle yükümlü olmasıdır” (Cem, 1973: 64).

Dirlik ya da tımar düzenlemesi ile mülkiyeti Devlete ait olan tarım arazileri yıllık gelirlerine göre has, zeamet ve tımar olarak üçe ayrılıp kullanımı, başlıca işlevleri vergi toplamak ve asker sağlamak olan kamu görevlilerine bırakılmıştır. Osmanlı toprak düzeni, tımar sistemi aracılığı ile merkezi yönetimin üretim ve bölüşüm gibi belirleyici ekonomik faaliyetleri denetimi altında tutması ilkesine dayanmaktadır (Kepenek-Yentürk, 2007: 13).

Osmanlı İmparatorluğu'nun tımar düzeni ile ilgili bazı amaçları vardır (Ateş, 1997: 46,47):

- Osmanlı İmparatorluğu böyle bir düzenleme ile toprakların boş kalmasını önüyor ve Devlet nereden ne kadar ürün alacağını hesaplayarak açlık, kıtlık vb. durumlardan kendisini koruyabiliyordu.

- Devlet, bir maliye örgütü kurma külfetinden kurtulmuş oluyor ve vergi toplama ve bunları maaş olarak dağıtma yerine; görevlilerinin önemli bir bölümüne belirli toprakların gelirini (öşürünü) alma yetkisini veriyor ve hizmet devam ettiği müddetçe bu hak geçerli oluyordu.

- Üçüncü amaç, askeri içeriklidir. Her tımar sahibi tımarının büyüklüğüne göre belirli sayıda atlı asker beslemek zorunda idi. Böylelikle devlet, elinin altında savaşa hazır bir ordu bulundurmuş oluyordu.

- Dördüncü amaç, devletin yönetim felsefesi ile ilgilidir. Osmanlı İmparatorluğu merkez dışında oluşabilecek yerel güçlerin oluşmasını bu yolla engellemiş oluyordu.

Ancak, 16. yüzyılın sonlarına doğru İmparatorluk yeni toprak kazanımının sonuna gelmiş ve bu yoldan sağlanan gelirler de düşmüştür. Aynı zamanda dünya ticareti Akdeniz limanlarının dışına kaymış, Yeni Dünyanın altın ve gümüş miktarını arttırması para-fiyat dengesini sarsmıştır. İmparatorluk, iltizam usulü denilen bir uygulamayla gelirlerini arttırmak için, miri toprakları ya doğrudan satışa çıkarmak ya da bunların üzerinden vergi toplama işini özel girişimcilere

(mültezim) bırakmak gibi yöntemlere başvurmak zorunda kalmıştır. Nitekim, 1858 tarihli Toprak Yasası (Kanunname-i Arazi) ilke olarak özel mülkiyeti benimsemektedir (Kepenek-Yentürk, 2007: 9,13).

“19. yy. Osmanlı İmparatorluğu’nda ekonomik kaynaklar dengesinin belirgin bir niteliği toprak faktörünün nispi bolluğudur. Toprak faktörünün nispi bolluğuna karşılık emek ve sermaye kıt bir faktördür. Ekonomik kaynaklar dengesinde emek faktörünün kıtlığı toprağın; sermaye faktörünün kıtlığı da emeğin daha etkin kullanılmasını sağlayacak yatırımları engellemiş ve kırsal toplulukların üretim gayretlerini toprak yoğun geri bir teknoloji ile sürdürmelerine yol açmıştır” (Güran, 1987: 229-230).

İmparatorluğun ekonomiyi tümüyle düzenleyecek maliye politikası araçlarından yoksun olması ve özellikle azınlık ve yabancılara tanınan ayrıcalıklar kamu gelirlerinin büyük ölçüde tarımdan sağlanmasına sebep olmaktadır. Örneğin; kamu gelirlerinin 1909-1910’da yaklaşık %40’ı aşar ve hayvan (ağnam) vergilerinden oluşmaktadır. Ayrıca, arazi, bina, tütün, ipek ve tuz gibi mallardan alınan vergiler de dikkate alınırsa, kamu gelirlerinin yarısından fazlasının kırsal kesimden sağlandığı sonucuna varılmaktadır. Buna karşılık, kırsal kesime yapılan kamu harcaması çok azdır (Kepenek-Yentürk, 2007: 10).

Ancak, ulaştırma olanakları sağlandığında ya da dış talep arttığında yeni toprakların üretime açılması, 19. yüzyıl boyunca toprak kıtlığının önemli bir sorun olmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, tarım teknolojisinde önemli değişiklikler olmamasına rağmen, nüfus artışıyla birlikte işlenen toprak miktarlarının ve tarımsal üretimin artışı, yeni toprakların üretime açılabilirdiğini göstermektedir (Pamuk, 2010: 215). 19. yüzyıl Anadolu tarımında görülen en önemli değişiklik, pazar için üretimin artışı ve Anadolu köylülerinin pazar ilişkileri içine çekilmeleridir. Pazar için üretimin artışının iki nedeni vardır: Birincisi, Anadolu’dan Avrupa pazarlarına yapılan ihracatın büyük artışlar göstermesi; ikincisi, Anadolu’nun ve kentlerin nüfusunun artışıyla ve demiryolu yapımının da etkisiyle iç pazarlar için tarımsal üretimin genişlemiş olmasıdır (Pamuk, 2010: 216).

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu’nun bugünkü Türkiye coğrafyası, besin maddeleri açısından kendine yeterli bir konumdadır ve büyük ölçüde tarım ürünü ihraç etmektedir (Margulies-Yıldızoğlu, 2006: 286). 1908 ile 1914 yılları arasında tarımsal hasılanın %13-14’ ü ihraç edilmekte, büyük kentlerin beslenmesi ise un ithalâtı ile sağlanmaktadır. Bu dönemde tarımsal üretimde küçümsenmeyecek artışlar meydana gelmiştir (Boratav, 2009: 33).

Tablo 1.1’de 1900’lerde Osmanlı tarımı ile ilgili bazı göstergelere yer verilmiştir. 19. yüzyıl Osmanlı tarımının belirgin özelliklerinden bir tanesi bölgesel farklılıklardır. Makedonya, Trakya ve Anadolu’da tarım; pazar için üretimin yaygınlık derecesi, üretimin bileşimi, toprak ve emeğin oranları, iklim ve toprak koşulları gibi konularda farklılıklar göstermektedir. Makedonya, Trakya, Batı Anadolu, Doğu Karadeniz kıyısı ile Adana’da dünya pazarlarına açılmanın etkisi vardır. Bu bölgelerde tarım ticareti gelişmiş, ihracata yönelik bölgeler olma özelliğini kazanmışlardır. Orta Anadolu bölgesi, Alman sermayesi tarafından yapılan Anadolu Demiryolu’ndan sonra İstanbul ve Avrupa pazarları için tahıl üretiminde ön plâna geçmiştir. Doğu ve Güneydoğu bölgeleri ise, dünya pazarlarının etki alanı dışında kalmışlardır (Pamuk, 2005: 108-109).

Tablo 1.1: 1900'lerde Osmanlı Tarımı İçin Bazı Göstergeler

Bölgeler	Toplam Nüfus (milyon)	İşlenen Alan (bin km ²)	Kırsal Nüfusun Yoğunluğu Kırsal Nüfus/ km ² İşlenen Alan	Sanayi Bitkileri ve Bağların Payı (yüzde)	Kent Nüfusunun Payı (yüzde)	1000 km ² 'ye Düşen Demiryolu		İşletme Büyüklüğünün Dağılımı			
						1875'te	1900'de	10 dönümden küçük (yüzde)	10-15 dönüm (yüzde)	50 dönümden büyük (yüzde)	Ortalama Büyüklük (dönüm)
Makedonya	16,3	4,6	310*	10,9	15*			30	52	18	19
Trakya	1,15	4,4	233	11,9	11	5,3	13,7	55	28	17	24
Batı Anadolu ve Marmara	5,20	14,9	220	18,6	37*	2,2	8,6	31	46	23	35
Doğu Karadeniz	1,34	3,7	342	3,2	6	-	-	43	42	15	18
Adana	0,50	4,7	91	35,1	15	-	1,7	17	36	47	77
Orta Anadolu	4,70	19,6	215	6,6	11	-	2,5	23	52	25	35
Doğu Anadolu Orta Eşik	1,15	5,2	194	10,1	12	-	-	41	41	18	21
Güney Eşik	0,81	6,5	101	9,7	20	-	-	23	23	40	58

Kaynak: Pamuk, 2005: 110.

(*) Yaklaşık Rakamlar

Bölgelerin Tanımı:

Makedonya: Selânik, Manastır. **Trakya:** Edirne. **Batı Anadolu ve Marmara:** İzmit, Biga, Hüdavendigâr, Aydın/İzmir. **Doğu Karadeniz:** Trabzon. **Orta Anadolu:** Kastamonu, Ankara, Konya, Sivas. **Doğu Anadolu, Orta Eşik:** Erzurum, Mamuretulaziz. **Güney Eşik:** Diyarbakır, Bitlis, Van.

1.2. Sanayileşme Çabaları

Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayi üretiminde daha çok zanaat niteliğindeki lonca teşkilâtları dikkati çekmektedir. Hem dinsel, hem de ekonomik bir nitelik taşıyan lonca teşkilâtlarında sıkı bir disiplin hâkimdir. Böyle bir disiplin hem üretimin düzenini sağlamakta, hem de devletin örgütler aracılığıyla ekonomiyi denetlemesini mümkün kılmaktadır. Böylelikle; devlet, fiyatları ve kaliteyi kolaylıkla kararlaştırmakta ve denetlemekte; rekabetin yasaklanması dolayısıyla bir malın gereğinden fazla üretilmesi engellenerek ekonomik kaynakların daha akılcı bir şekilde kullanılması sağlanmakta ve özellikle karaborsa ve fiyat artışının doğması zorlaşmaktadır (Cem, 1973: 83,84).

Lonca sistemi, bir ekonomik ve sosyal sistem olarak uzun zaman boyunca üretim ve çalışma ilişkilerine konu olmuştur (Akbank, 1979: 700). Sanayi Devrimi'yle birlikte, Avrupa'da girdi maliyetlerini düşürerek daha ucuza mal üretilmesini sağlayan yeni teknolojiler, Osmanlı Devleti'ni olumsuz etkilemiştir. Daha çok el sanatlarına ve esnaf tipi örgütlenmeye dayanan Osmanlı sanayisi, Batı'da gelişen yeni teknolojiler karşısında kendisini geliştirememiştir. (Tezel, 1982: 64).

Osmanlı İmparatorluğu'nun pazarını yabancı ürünlere açmak zorunda kalması, devleti ucuz gıda ve hammadde ithal eden bir konuma getirmiş, var olan sanayiye çökertmiş, Batı'dan ithal edilen ucuz mallar Osmanlı Devleti'nin gelirinin gerilemesine sebep olmuştur. Hizmet kesimlerindeki yatırımların daha kârlı oluşu da, sanayiye kaynak aktarımını engellemiştir. Devlet eliyle bir takım sanayileşme girişimlerinde bulunulsa da, bu konuda etkili bir sonuç alınamamıştır.

Osmanlı Devleti'nde sanayileşme çabaları 19. yüzyılın ikinci yarısında görülmektedir. Yerli sanayinin geliştirilmesi ve özellikle ordunun giyim ve silâh ihtiyacını karşılamak için bir takım sanayi girişimlerinin olduğu bilinmektedir. Meşrutiyet'in ilânı ile birlikte iç gümrükler kaldırılmış ve 1913'te sanayinin teşviki için bir yasa çıkarılmıştır. Ayrıca, 1913 ve 1915 yıllarında yapılan sayımlardan Osmanlı sanayisiyle ilgili verilere ulaşılabilmektedir. Ancak, bu sayımlar sadece sanayinin yoğun olduğu Batı Anadolu'yu ve 10 ve daha fazla kişinin çalıştığı işyerlerini kapsamakta; dolayısıyla sınırlı değerlendirme imkânı vermektedir. Aynı zamanda bu veriler, Osmanlı sanayisinin dayanıksız tüketim malları üretimine yöneldiğini, ara ve yatırım malları alanında gelişemediğini, var olan sanayi üretiminin de madencilik ve tarımsal üretimle bütünleşmediğini göstermektedir (Kepenek-Yentürk, 2007: 17).

1913 ve 1915 yıllarında yapılan sanayi sayımlarına göre; bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan Batı Anadolu ve Marmara bölgelerinde, 1908'den önce kurulmuş sanayi tesislerinin 20 un değirmeni, 2 makarna, 6 konserve, 1 bira fabrikası, 2 tütün mağazası, 1 buz, 3 tuğla, 3 kireç, 7 kutu, 2 yağ, 2 sabun, 2 porselen imalathanesi, 11 tabakhane, 7 marangoz ve doğrama atölyesi, 7 yün, 2 pamuklu iplik ve dokuma, 36 ham ipek, 1 ipekli dokuma ve 5 "sair" dokuma fabrikası, 35 matbaa, 8 sigara kâğıdı, 5 madeni eşya ve 1 kimyasal ürün fabrikası bulunduğunu göstermektedir. Ülkenin sanayi profilini ortaya koyan bu liste Osmanlı sanayisinden söz etmenin güç olduğunu ortaya koymaktadır (Boratav, 2009: 20,21).

Birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde kurulan en büyük sanayi işletmeleri pamuklu, yünlü ve ipekli tekstil alanlarında iplik, bez ve kumaş üreten fabrikalardır. Ayrıca, çeşitli gıda maddeleri, yağ ve sabun fabrikaları ile çimento ve tuğla gibi inşaat malzemeleri

üreten imalâthaneler mevcuttur. Bu fabrikalar ağırlıklı olarak İstanbul ve biraz da İzmir ile Adana yörelerinde faaliyet göstermekteydiler. Osmanlı Devleti'nin sanayi sayımları Birinci Dünya Savaşı öncesinde bu yörelerdeki büyük ölçekli sanayi işletmelerinde ancak beş bin dolayında işçinin çalıştığını belirtmektedir. Devletin en önemli sanayi merkezi ise; -1912 yılında Yunanistan'a katılana kadar- özellikle pamuklu tekstil alanında, Selânik ve çevresinde yoğunlaşmıştır (Pamuk, 2010: 226).

Öte yandan, 1908 Devrimi sonrasında uygulanan ve İmparatorluktaki çeşitli etnik unsurları Osmanlı milleti kavramı çerçevesinde bir araya getirmeyi amaçlayan liberal politikalar Balkan Savaşları'nda uğranılan yenilgiden sonra terk edilmiş; İttihat ve Terakki yönetimi liberal iktisat politikalarını bir kenara iterek, korumacı gümrük duvarları etrafında tarımı ve sanayiye şekillendirerek milliyetçi politikalar uygulamaya yönelmiştir. 1913 yılının Aralık ayında yürürlüğe giren Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatı bu örneklerden birisi olup, bu yasa ile yerli sanayiye devlet desteği sağlanmıştır. Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı milli iktisat politikalarının uygulanabilmesi için gerekli dış koşulları hazırlamış; savaşın başlamasından sonra Avrupalı devletlerin itirazlarına rağmen, kapütilyasyonlar tek taraflı olarak kaldırılmıştır. 1916 yılından itibaren de seçici tarifelerle belirli alanlarda yeni üretimi korumayı amaçlayan yeni gümrük rejimi uygulanmaya başlanmıştır (Pamuk, 2010: 227).

Tablo 1.2'de Cumhuriyet öncesi dönemde Osmanlı sanayisinin genel durumu görülmektedir.

Tablo 1.2: Osmanlı Sanayisinin Genel Durumu (1915)

Sanayi Dalı	Kuruluş Sayısı	Çalışan İşçi Sayısı (10.000 kişi)	İmalat Değeri (Milyon Osmanlı Kuruşu Olarak)	İmalat Değeri (Tümün Yüzdesi Olarak)
Gıda Sanayi	239	8.1	1055	50
Toprak Sanayi	32	1.0	14	0.6
Debağat	21	2.0	87	4.0
Tahta Sanayi	29	1.0	14	0.6
Tekstil Sanayi	131	9.2	124	6
Matbaacılık, Kırtasiye	61	1.5	51	2
Kimya Sanayi	18	0.2	22	1
Madeni Eşya Sanayi	34	1.5	112	5
Deniz Tezgâhları, Demiryolu Atölyeleri	17	6.8	120	6
Suriye’de en az 10 işçi çalıştıran kuruluşlar	250	9.0	500	24
Toplam	835	40.3	2099	99.2

Kaynak: Kongar, 2007: 346.

Tablodan da görüldüğü gibi sanayi dalları içinde gıda sanayi çok önemli bir paya sahiptir. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu’nun tarım ağırlıklı bir yapıya sahip olmasıyla açıklanabilir. Gıda sanayisini tekstil sanayisi takip etmektedir. Özellikle pamuklu ve yünlü dokuma ön plândadır. Tekstil sanayisinden sonra ise; sırayı ulaştırma alanındaki sanayiler almaktadır. Hizmetler sektörüyle ilgili açıklamalarda da değinileceği gibi; bu alanda yabancı sermayenin egemenlik payı büyüktür.

Dış ticaretteki hızlı genişlemenin Osmanlı sanayisinde meydana getirdiği en büyük yıkım kumaş üretiminde görülmüştür. İthal malların ucuzluğu karşısında binlerce pamuklu tezgâhı terk edilmiş, ipekli ve yünlü sanayide de önemli gerilemeler meydana gelmiştir. Geleneksel el tezgâhlarında önemli ölçülerde çöküşler görülmüştür (Tezel, 1982: 68). O zamana kadar pazarı kontrol altında tutabilen Osmanlı İmparatorluğu, ucuz Batı mallarının Osmanlı Devleti’ne girmesiyle birlikte mal üretimini ve pazarı denetleyemez duruma gelmiştir.

Yabancı sermaye ise; ağır sanayi yerine kolay ve kısa vadede gelir getiren alanları tercih etmiştir. Gümrük duvarlarının son derece düşük olması da, yabancı ürünlerin iç piyasaya kolaylıkla girmelerine imkân tanımıştır (Tokgöz, 2009: 12).

Osmanlı sanayisinin tablolarda görülmeyen bir özelliği; sanayi işletmeleri mülkiyetinin hemen hemen tümünün azınlıkların ve yabancıların elinde olmasıdır. Sanayi kesimindeki

mülkiyetin etnik niteliği ekonomik açıdan önemsiz sayılabilse de; hukuk, askerlik, eğitim ve benzeri konulardaki ayrıcalıklar da dikkate alındığında, azınlıkların sanayi sermayesini ellerinde tutmaları birikim sürecini tıkayan bir nitelik göstermiştir (Kepenek-Yentürk; 2007: 18).

Cumhuriyet öncesi dönemde Osmanlı sanayisinin genel niteliklerini şu şekilde özetlemek mümkündür (Ökçün, 1971 ve Issawi, 1980'den aktaran İTO, 1989: 6) :

- Osmanlı İmparatorluğu'nda temel sanayiler kurulmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu hammadde ve gıda malları satıp, mamul mallar satın alan bir ülke konumundadır.
- Osmanlı sanayisi, sadece yakın pazarlar için üretilen tüketim malları alanında bir gelişme göstermiştir. İmalat sanayisi içinde gıda malları üretiminin ve daha sonra tekstil sanayinin payı yüksektir.
- Ayrıca Osmanlı sanayisi, madencilik ve tarımsal üretim ile bir bütünleşmenin olmadığını göstermektedir. Osmanlı topraklarından çıkarılan madenlerin ve tarımsal ürünlerin çok büyük bir kısmı işlenmeden ihraç edilmektedir. Örneğin; pamuk üretiminin %80'i işlenmeden satılmaktadır. Yün, deri ve tütünde de aynı durum geçerlidir.

1.3. Hizmetler Kesimi

Hizmetler kesiminde yabancı sermayenin egemenliği söz konusudur. “Ticaret kesiminde İngiliz, borç verme ve para işlemlerinde Fransız ve demiryollarında Alman sermayesinin görece üstünlüğü. Yabancı sermaye doğal olarak ekonomik yönden görece gelişmiş olan, belirli bir sermaye birikimine sahip azınlık gruplarıyla işbirliği içindedir” (Kepenek-Yentürk, 2007: 12-13).

Osmanlı ekonomisindeki ticaret olgusu Devletin Avrupa karşısında sömürgeye açık bir hale gelmesine sebep olmuştur. Avrupa sermayesi ulaştırma alanına yaptığı yatırımlarla fiziki altyapıyı geliştirerek ticaret olgusunu sağlamlaştırmıştır. Aynı zamanda bankacılık kesimindeki yabancı girişimler de ticaret ilişkilerinin mali kanallarını oluşturmaktadır (Tezel, 1982: 80).

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yabancı yatırımların dağılımı şöyledir:

Tablo 1.3: Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Sermaye Yatırımları (Bin Osmanlı Lirası Olarak)

Yatırımlar	Tutarı(1)	Yıllık Net Getirisi (2)	Getiri Oranı (2/1).100
------------	-----------	-------------------------	------------------------

Demiryolları	53.310	1.040	1,95
Elektrik, Tramway, Su	5.700	170	2,98
Liman ve Rıhtım	4.710	160	3,40
Sanayi (Reji dahil)	6.500	560	8,61
Ticaret	2.660
Madenler	3.580	230	6,42
Banka ve Sigorta	8.200	890	10,85
Devletin ödediği demiryolu km. güvencesi	...	420	...
Toplam	84.660	3.370	3,98
Devlet Borçları (Dış)	149.480	13.000	8,70
GenelToplam	234.140	16.370	6,99

Kaynak: Yerasimos, 1975: 949.

Tablodan da görüldüğü gibi; yabancı sermaye yatırımlarının çok büyük bir bölümü ulaştırma, özellikle demiryolu alanında ve bankacılık ve sigortacılık alanlarında yoğunlaşmıştır. Yıllık getiri oranlarına baktığımızda ise; bankacılık ve sigortacılık alanında getiri oranı %10,6; devlet borçlarının getiri oranı ise, %8,72'dir. Bu oranlar bize yabancılar için en kârlı yatırım alanlarını göstermektedir.

1.3.1. Ulaştırma

Osmanlı Devleti'nin etkin bir sanayileşme politikası olmadığı için, ulaştırma sektörü de geri plânda kalmıştı. Ancak, Osmanlı İmparatorluğuna gelen yabancı sermaye şirketleri 1838-1841 döneminde imzalanan serbest ticaret antlaşmalarının oluşturduğu pazar imkânlarından da yararlanarak yatırımlarda önceliği demiryolları, limanlar ve fenerler gibi ulaştırma yatırımlarına vermişlerdi. Bu gelişme Avrupa devletlerinin sınai mal satıp hammadde ve gıda malları satın almaya yönelik politikalarından kaynaklanmaktadır (Tokgöz, 2009: 13). Başlıca hammaddeleri (pamuk vb.) üreten bölgeleri limanlara bağlayarak ihracatı etkin bir ulaştırmaya kavuşturmak, getirilen mamul malları da iç pazara sürmeyi kolaylaştırmak, bu ağın kurulmasındaki ekonomik gerekçelerdendir (Kazgan, 2009: 27).

Ulaşım alanındaki en önemli gelişme büyük ölçüde yabancı sermaye yatırımlarıyla gerçekleştirilen demiryollarıdır. Demiryolu yapımında Alman sermayesini, Fransız sermayesi ve daha sonra da İngiliz sermayesi takip etmektedir. Demiryolu yapımının demir-çeliğin üretimini arttırması ve götürüldüğü bölgenin pazara açılmasını sağlaması bakımından iki ekonomik etkisi vardır. Osmanlı'da demir-çelik sanayisi kurulmadığı için birinci etki

görülmemiştir. Ancak, Batı Anadolu’da Osmanlı tarımsal üretiminin pazara açılmasına katkısı olmuştur (Kepenek-Yentürk, 2007: 20).

1856 yılından sonra çeşitli Avrupa sermaye grupları demiryolu yapım ve işletmesi için ayrıcalıklar elde etmiş, 1915’e kadar inşa edilen 6107 kilometrelik demiryolunun 4037 kilometresi yabancılarca yapılmış ve işletilmiştir. Bu yapılarda Osmanlı hükümetinin kilometre başına belli bir hasılatı garanti etmesi, yabancı girişimcileri zarar etmekten kurtarmıştır (Tezel, 1982: 81).

Ulaşım alanında denizyollarının da yabancı sermayenin egemenliğinde bulunduğu görülmektedir. Yabancılara kapütilyasyonlar aracılığıyla sağlanan kabotaj hakkı nedeniyle denizcilik de korumasız bir konumdaydı. Kara ulaşımında ise, önemli bir gelişme olmamıştır (Kepenek-Yentürk, 2007:20).

1.3.2. Bankacılık ve Dış Borçlar

1840’lı yıllarda Avrupa’yla olan iktisadi ve mali bütünleşme sürecinin hızlanmasıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nda bankalar kurulmaya başlanmış; ticaretin genişlemesi ve tüccarların kredi ihtiyaçları da bu talebi arttırmıştır (Pamuk, 1999: 229). Ancak, geleneksel olarak bankacılık hizmetlerini azınlıkların oluşturduğu Galata bankerleri yürütmektedir. Dışa açılma dönemiyle birlikte 1856 yılında İngiliz sermayesinin katkısıyla Londra’da Osmanlı Bankası kurulmuş; 1863’te Fransız sermayesinin de katılımıyla ismi Osmanlı Imperial Bankası olarak değiştirilmiş ve diğer bankacılık işlemlerinin yanında banknot çıkarma yetkisiyle de donatılmıştır. İlerleyen yıllarda yabancı sermayeli bankaların sayısı hızla artmıştır. Yerli sermayeye dayalı bankacılık girişimi ise; Tarım Kredi Kooperatifleri’nin 1888 yılında Ziraat Bankası’na dönüştürülmesiyle gerçekleşmiştir. Piyasadan daha düşük bir oranda faiz sağlayarak tarım kesiminin yararlanmasını sağlamıştır (Kepenek-Yentürk, 2007: 21).

Cumhuriyet’ten önce Osmanlı İmparatorluğu’nda 20 milli, 13 yabancı olmak üzere toplam 33 banka bulunmaktadır. Milli bankaların çoğu mahalli ihtiyaçları karşılayabilen, genellikle tek şubeli bankalardır. Bu yüzden bankacılık alanında genellikle yabancı bankalar hakim olmuştur. Ancak, bu döneme ait sağlıklı kredi ve mevduat verileri yoktur. Yabancı bankalardan onbiri ise; kısa süre sonra kapanmış veya bir başka bankaya katılmıştır (Akbank, 1979: 466-467).

Yabancı sermayenin ulaştırma alanında olduğu gibi, bankacılık kesiminde de yaptığı girişimler bir müddet sonra İmparatorluğun ekonomik anlamda dışarıya olan bağımlılığını

getirmiştir. İmparatorluğun kronik hale gelen mali açıkları Avrupa piyasalarından borçlanmayı gerekli kılmış; yabancılar için Osmanlı'ya borç verme kârlı bir yatırım alanı olmuştur.

1854 yılında, Kırım Savaşı sırasında Osmanlı Devleti Avrupa mali piyasalarında uzun vadeli tahviller satmaya başlamıştır. Kısa bir süre içerisinde de dış borçlanma bütçe açıklarını kapatmak için başvurulan bir yöntem haline gelmiştir. Bundan sonraki yirmi yıl içerisinde Osmanlı Devleti Londra, Paris, Viyana ve diğer Avrupa borsalarından giderek daha kötüleşen şartlarda büyük oranlarda borç almaya başlamıştır. Ancak, bu süre içerisinde ele geçen fonların hemen hemen tümü cari harcamalara ayrılmış; küçük bir bölümü ise, alt yapı yatırımlarında ve borç ödeme kapasitesini arttıracak diğer alanlarda kullanılmıştır. İlerleyen yıllarda askeri harcamaların artması da yeni borçlanmaları ve yıllık borç ödemelerini arttırmış; böylelikle Osmanlı İmparatorluğu'nda dışa bağımlılığı zorunlu kılmıştır (Pamuk, 1999: 231-232).

1875 yılında borç taksitlerinin ödenmesine imkân kalmamış, Osmanlı Devleti'nin tek taraflı bir kararıyla faizler yarıya indirilmiş, 1876'da ödemeler tamamen durdurulmuş ve Osmanlı maliyesi uluslararası bir komisyonun eline teslim edilmiştir. 1881 yılında ise, Osmanlı borçlarının temizlenmesi için Düyun-u Umumiye İdaresi kurulmuştur (Cem, 1973: 243). “1881'de faaliyete geçen Düyun-u Umumiye İdaresi ikinci bir maliye bakanlığı gibi çalışmakla yetinmemiş, çeşitli şirketler aracılığı ile ticaret de yapmıştır. Örneğin; tuz tekeli ele geçirdikten sonra kısa adı Reji İdaresi olan şirket aracılığı ile de tütün tekeli ele almıştı (1883)” (Tokgöz, 2009: 5).

“Osmanlı dış borçları ülkenin kaynaklarını yabancılara aktarmanın bir aracı niteliği taşımış, alınan borçlar yeniden üretimde kullanılmamıştır. Daha çok hükümetin cari giderlerinde kullanılan dış borçlar, bir yandan birikimli olarak artmış, diğer yandan da kamu gelirlerinin önemli bir kısmına yabancılara doğrudan el koymasına yol açmıştır. Osmanlı'nın ödeme olanağı kalmadığını bildirmesi üzerine 1881'de Muharrem Kararnamesi'yle kurulan, yabancı ve Osmanlı temsilcilerinden oluşan Düyun-u Umumiye İdaresi dış borç anapara ve faizlerini karşılamak üzere vergi gelirlerine el koyabiliyordu” (Kepenek-Yentürk, 2007: 11).

Düyun-u Umumiye, (genel borçlar kurumu) alacaklı devletlerin, Osmanlı Bankasının ve hükümetin temsilcilerinden meydana gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin borçlara karşılık göstermiş olduğu gelir kaynaklarını işletmek ve sağladığı parayı alacaklılara dağıtmakla görevlidir (Cem, 1973: 244).

1.3.3. Dış Ticaret

Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaret dengesinin devletin dışa açılma süreciyle birlikte olumsuz bir seyir izlediğini söyleyebiliriz. Özellikle Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın yıkıcı etkileri ve dış borçlanmanın önü alınamaz bir şekilde artması bu süreçte etkili olmuştur denilebilir.

Avrupa'nın üstün askeri gücü, Osmanlı'nın askeri yardıma duyduğu ihtiyaç ve Avrupa'nın hammadde ve pazar bulma isteği, 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşmasını ortaya çıkarmıştır. Bu antlaşma, özel olarak, İmparatorluğun dünya pazarıyla tam olarak birleşmesini sağlamış, Osmanlı'nın katılımının koşullarını da üstü örtük bir şekilde belirterek serbest ticaret koşullarının oluşmasını sağlamış ve Osmanlı'nın rolünün gıda maddesi ve hammadde tedarikçisi ve aynı zamanda mamul mallarının tüketicisi olarak belirlenmesine sebep olmuştur (Quataert, 2008: 32).

1838 yılı öncesinde uygulanan ve Yed-i Vahit olarak adlandırılan düzende devlet bir malın herhangi bir yöredeki dış ticaretini, özellikle de ihracatını bir özel kişinin eline bırakabilmekte; belirli hammaddelerin ya da gıda maddelerinin darlığının çekildiği yıllarda malların ihracatını yasaklayabilmekte; savaş dönemlerinde maliyeye ek gelir sağlama amacıyla dış ticarete bazı olağanüstü vergiler uygulamaktaydı. Baltalimanı Antlaşması ile dış ticaret üzerindeki bu tekeller kaldırılmakta ve devlet olağanüstü vergiler ya da sınırlamalar uygulama hakkından vazgeçmekteydi (Pamuk, 2010: 205).

Böylece, sadece Osmanlı hammaddelerinin dış ticarete açılması kolaylaşmamış; aynı zamanda mali bunalım dönemlerinde başvuru olan önemli bir ek gelir kaynağı da kaybedilmiştir. Ayrıca, gümrük vergilerinin düzeyi ile de ilgili bazı düzenlemeler getirilmiştir. 1838 öncesinde Osmanlı Devleti'nde hem ithalat hem de ihracat üzerinden %3 oranında gümrük vergisi alınmaktaydı. Yerli ve yabancı tüccarların İmparatorluk içinde bir bölgeden diğerine mal taşırken ödemeleri gereken iç gümrük vergisi ise %8 oranındaydı. Baltalimanı Antlaşması ile, ihracata uygulanan vergiler %12'ye çıkmış, ithalattan alınan vergiler ise %5 oranında saptanmıştır. Ayrıca, yerli tüccarların iç gümrük vergisi ödemesi devam ederken, yabancı tüccarlar bu uygulamanın dışında kalmışlardır. Böylece, yabancı tüccarlar önemli bir ayrıcalık kazanmışlardır (Pamuk, 2010: 206). “Başka bir deyişle, miktar kısıtlamaları-tarife dışı engeller ve yerel tekeller kaldırıldığı gibi; ithalat ve ihracat vergileri de indiriliyordu” (Kazgan, 2009: 20).

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı ekonomisinin toplam üretiminin %12 kadarı ihraç edilmektedir. Tütün, üzüm, incir, ham ipek, tiftik, afyon, meşe palamudu, fındık, pamuk

ve zeytinyağı gibi tarımsal ürünler İmparatorluğun temel ihraç mallarını oluşturmaktadır. Ancak, ihracatın önemli bir özelliği, ürünlerin çeşitlilik göstermesi ve hiçbir ürünün toplam ihracat içindeki payının %12'yi aşmamasıdır. İhracat içinde önemli bir yer tutan tek mamul mal kalemi elde dokunan halı ve kilimlerdir. Öte yandan, ithalatın yarısından fazlası mamul mallardan ve özellikle pamuklu ve yünlü tekstil ürünlerinden oluşmaktadır. Tekstil ürünleri ve giyim eşyalarının yanı sıra Osmanlı'da demiryolları, silâh ve cephane malzemeleri, çeşitli makineler ve diğer mamul malları da ithal edilmekteydi. Gıda maddeleri -özellikle buğday, un ve pirinç- ise ithalat içinde önemli bir yer tutmaktaydı. Tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olmasına rağmen, Osmanlı'da hububat ithal etmenin bir nedeni ülke içinde ulaştırma ağının zayıf olması, bir diğer nedeni ise; yürürlükteki dış ticaret antlaşmalarının korumacı gümrük tarifelerini engellemesiydi. Oysa, aynı yıllarda Avrupa devletleri gümrük duvarları koyarak kendi hububat üreticilerini dış rekabete karşı korumaktadır Baltalimanı Antlaşması ile tarımsal mallara ihracat koyma yasağı kalkınca, Osmanlı ihracatı hızla artmaya başlamıştır (Pamuk, 2010: 210-211).

Tablo 1.4 ve 1.5'te Osmanlı ihracatının ve ithalatının mal gruplarına göre bileşimi görülmektedir:

Tablo 1.4: Osmanlı İhracatının Mal Gruplarına Göre Bileşimi

A-Gıda Maddeleri	%33-35
B-Hammaddeler	%56-58
A+B Tüm Birincil Ürünler	%89-93
C-Yarı Mamul Mallar (işlenmiş deri vb.)	%2-3
D-Mamul Mallar (büyük çoğunluğu ile yünlü, halı vb.)	%6-7

Kaynak: Pamuk, 2005: 168.

Tablo 1. 5: Osmanlı İthalatının Mal Gruplarına Göre Bileşimi

A-Gıda Maddeleri (hububat, un, pirinç, çay, şeker vb.)	%31- 38
B-Çeşitli Hammaddeler ve Ara Malları (kömür, petrol, işlenmiş metaller, boya vb.)	%6-10
C-Her Tür İplik (çoğunluğu pamuk)	%4

D-Pamuklu, ynl, ipekli, keten dokuma mamulleri, her tür giyim eşyası	%36-38
E-Yatırım Malları (yarısı demiryolu inşaat malzemesi, araç ve gereçleri)	%8'in altında
F-Diğer Mamul Mallar (Savaş dönemlerinde silâh ve cephanesi) kazanmaktadır.	%8- 10

Kaynak: Pamuk, 2005: 169.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan ihraç edilen mallar ile ithal edilen malları karşılaştırdığımızda; bunların büyük oranlarda çakıştığını görmekteyiz. Osmanlı ihracatının büyük bölümü hammadde ve gıda maddelerinden oluşmaktadır. Buna karşılık ithalatın büyük bölümü ise; mamul mallardan oluşmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisi içerisindeki yeri hammadde ihracatçısı, sınai ürün ithalatçısı bir grnm sergilemektedir. Avrupa kökenli sınai ürünler iç piyasaya büyük olde hakim olmuştur. Tekstil rnleri bakımından kendi kendine yeterli bir ülke olan Osmanlı İmparatorluğu, Sanayi Devrimi'nin de etkisiyle 19. yüzyılın sonlarında i tüketiminin %80-90'ını ithal malı iplik ve kumaşlardan sağlar olmuştur (Boratav, 2009: 20). Tablo 1.6'da ise; Osmanlı dış demeler dengesine ilişkin veriler görülmektedir.

Tablo 1.6: Osmanlı Dış demeler Dengesi zerine Bir Dnemleme

Yıllar	Dış Ticaret Dengesi 1	Yabancı Yatırımlardan Doğan Fon Akımları 2	Diğer Kalemler 3
I 1830-1853	_ 0,9	_	+ 0,9
II 1854-1875	_ 3,1	+ 1,9	+ 1,8
IIA 1854-1868	_ 3,0	+ 1,2	+ 1,5

IIB 1869-1875	_ 3,3	+ 3,4	+ 2,4
III 1876-1887	_ 0,3	_ 1,2	+ 2,4
IIIA 1876-1881	_ 0,9	_ 0,6	+ 1,9
IIIB 1882-1887	+ 0,3	_ 1,8	+ 2,9
IV 1888-1896	_ 1,6	+ 0,6	+ 2,4
V 1897-1913	_ 4,5	_ 2,1	+ 5,5
VA 1897-1903	0,0	_ 4,1	+ 4,4
VB 1904-1913	_ 7,7	_ 0,6	+ 6,2
1830-1913	_ 2,2	0,0	+ 2,4

Kaynak: Pamuk, 2005: 203.

Tablodaki gelişmeler şu şekilde özetlenebilir (Pamuk, 2005: 203-205):

- Dış ticaret dönem boyunca açık vermektedir ve bu açık uzun dönemli dalgalanmalar göstermektedir.

- Yabancı yatırımlardan doğan fon akımlarının yönünde de uzun dönemli dalgalanmalar görülmektedir. 1875 yılına kadar yeni sermaye girişi, borç ödemeleri ve kâr aktarımından fazladır. Bu tarihten sonra ise; -1988-1896 yılları hariç olmak üzere- yabancı sermaye getirdiğinden fazlasını götürmektedir. Dolayısıyla özellikle 1875 sonrasında dış ticaret açıklarının yabancı sermaye ile kapanmadığı anlaşılmaktadır.

- Böylece, dış ticaret açığı ile 1875 yılı sonrasındaki dış borç ödemeleri ve kâr aktarımının, İmparatorluğun bazı özel gelirleriyle ve 1890'lardan sonra, Filistin'e olan Yahudi göçünün meydana getirdiği fon akışlarıyla karşılandığı ortaya çıkmaktadır.

19. ve 20. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaretinde meydana gelen önemli gelişmeleri birkaç noktada özetleyebiliriz (Tezel, 1982: 67,68):

- Birincisi, ihracat gelirlerindeki artış, yatırım malları ithalatı bir tarafa tüketim malları ithalatının tümünü bile karşılayamamaktadır. Ticaret dengesindeki açıklar, 1850'lere kadar daha çok altın ve gümüş ihracıyla, 1854'ten sonra ise, Avrupa'dan yapılan borçlanmalarla karşılanmıştır. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nun sanayi ve ticaret bağımlılığına bir de mali bağımlılık eklenmiştir.

- İkinci olarak, ithal edilen tüketim mallarına yönelik harcama artışları büyük ölçüde saray çevresinden ve bürokrasinin üst kademelerinden kaynaklanmış; Batılılaşma görüntüsü altında lüks tüketime ayrılmıştır.

- Üçüncü olarak, kentsel dış ticaret kesimi ile kırsal tarım kesimleri birbirinden kopma eğilimleri göstermiş; İstanbul, İzmir, Trabzon gibi önemli sahil kentleri ekmeklik un için ithalata bağımlı hale gelirken, tarım ile kent yapısı arasındaki pazar ilişkileri engellenmiştir.

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu ünite de Cumhuriyet'in kuruluş yılları öncesinde ekonominin durumuna bakılmış, devletin tarım ağırlıklı bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Toprak bol bir faktör olmakla birlikte emek -erkek nüfusun büyük bir bölümünün silâh altına alınmasının da etkisiyle- ve sermayenin kıt oluşu, aynı zamanda tarımda kullanılan tekniklerin ilkel oluşu gibi nedenlerle olması gereken verimlilik düzeyine ulaşamadığı anlaşılmıştır. 1838 yılında İngiltere'yle imzalanan Ticaret Sözleşmesinin, Osmanlı Devleti'ne bağımsız bir koruma politikası izleme imkânı tanımadığı için, devletin yeni teknikleri gerektiren sanayi işletmeleri kurmasının da zorlaştığı, sanayi birikiminin büyük ölçüde yabancıların ya da yabancılarla işbirliği halindeki gayrimüslimlerin eline geçtiği, dolayısıyla devlet sanayileşmeyi geliştirici bazı tedbirler almış olsa da ekonomik bağımlılığın bu sürecin etkili bir şekilde işlemlerini engellediği anlatılmıştır. Osmanlı Devleti'ne borç vermenin yabancılar için cazip hale geldiği, bir müddet sonra dış borçlarını ödeyemez hale gelen Osmanlı Hükümeti'nin, ekonomide dışa bağımlı bir hale geldiği ve uluslararası bir kurum olan Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulduğu bilgisi verilmiştir.

Bölüm Soruları

1) Aşağıdaki seçeneklerden hangisinde üretim elemanlarının Osmanlı ekonomik yapısındaki ağırlıklı payları doğru olarak verilmiştir?

- a) tarım-hizmetler-sanayi
- b) sanayi-hizmetler-tarım
- c) tarım-sanayi-hizmetler
- d) hizmetler-sanayi-tarım
- e) hizmetler-tarım-sanayi

2) Dış ticaretteki hızlı genişleme Osmanlı sanayisinde büyük bir yıkıma sebep olmuş; ithal malların ucuzluğu karşısında binlerce pamuklu tezgâhı terk edilmiş, ipekli ve yünlü sanayide de önemli gerilemeler meydana gelmiştir.

Doğru () Yanlış ()

3) Yabancı sermaye yatırımlarının çok büyük bir bölümü alanında, ve alanlarında yoğunlaşmıştır.

4) 1838 yılında, Osmanlı borçlarının temizlenmesi için Düyun-u Umumiye İdaresi kurulmuştur

Doğru () Yanlış ()

5) Baltalimanı Antlaşması ile, ihracata uygulanan vergiler'ye çıkmış, ithalattan alınan vergiler iseoranında saptanmıştır.

6) Osmanlı İmparatorluğu'nda Ekonomisi'nin dikkat çeken özellikleri nelerdir?

7) Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayileşme çabalarına örnek veriniz.

8) Cumhuriyet öncesi dönemde Osmanlı sanayisinin genel özellikleri nelerdir?

9) 19. ve 20. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaretinde meydana gelen önemli gelişmeler nelerdir?

10) Sanayi Devrimi'yle birlikte lonca sisteminde görülen gelişmeler Osmanlı ve Batı Avrupa'da ne gibi farklılıklar göstermektedir?

Cevaplar

1)c, 2) Doğru, 3) ulaştırma, bankacılık ve sigortacılık 4) yanlış (1881 olmalı), 5) %12, %5 .

2. 1923-1929: CUMHURİYETİN KURULUŞ YILLARI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 2.1.** İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)
- 2.2.** Lozan Barış Antlaşması ve 1929 Büyük Dünya Bunalımı
- 2.3.** Dönemin İktisadi Gelişmeleri

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1.** İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar nelerdir?
- 2.** Lozan Barış Antlaşması'nın iktisadi sonuçları nelerdir?
- 3.** 1923-1929 Döneminin iktisadi gelişmelerini değerlendiriniz.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)	İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923) kararlarını kavrayabilmek	Okuyarak, araştırarak.
Lozan Barış Antlaşması ve 1929 Büyük Dünya Bunalımı	Lozan Barış Antlaşması ve 1929 Büyük Dünya Bunalımını kavrayabilmek	Okuyarak, araştırarak.
Dönemin İktisadi Gelişmeleri	1923-1929 Cumhuriyetin kuruluş yılları iktisadi gelişmelerini değerlendirebilmek.	Okuyarak, araştırarak, analiz ederek.

Anahtar Kavramlar

- Lozan Barış Antlaşması
- İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)
- 1929 Büyük Dünya Bunalımı

Giriş

1923-1929 Dönemi; ekonomik ve toplumsal değişimin hız kazandığı, gerek mülk edinme gerekse sermaye birikimi süreçlerinin farklı boyutlara taşındığı bir yeniden düzenleme dönemidir. Özellikle ekonomi politikasının ana ilkelerinin belirlenmesi, kurumsal ve yasal düzenlemelerin tekrar ele alınması ile izleyen dönemler için bir temel teşkil etmiştir.

Söz konusu dönem, Cumhuriyetin beraberinde getirdiği reform hareketlerinin ağırlık kazandığı bir geçiş dönemi olarak kabul edilmektedir.

Bu bölümde ilk olarak İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923) üzerinde durulacaktır. Lozan Barış Antlaşması ve 1929 Büyük Dünya Bunalımı etkilerine değinilecek ve dönemin iktisadi gelişmeleri değerlendirilecektir.

2.1. İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)

Türkiye Cumhuriyeti, emperyalizmle silahlı bir mücadele sonucunda kurulmuş bir devletin dünyada ilk örneği olmuştur. Cumhuriyetin ilan edildiği ve yeni Türk Devleti'nin tüm ülkelerce tanındığı 1923 yılı, aynı zamanda bu yeni devletin ilkelerinin de belirlendiği bir yıl olmuştur (Yerasimos, 1992: 80).

Liberal ekonomi deneyiminin söz konusu olduğu Cumhuriyetin kuruluş yılları, reform hamlelerinin ağırlık taşıdığı bir geçiş dönemi olarak incelenmektedir. 1923-1929 dönemi iktisat politikalarının temelini ve ulusal ekonomiyi kurma çabalarının ilk adımını; 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar meydana getirmiştir.

İzmir İktisat Kongresi; ülkenin karşı karşıya olduğu iktisadi problemleri tespit etmek ve çözüm yolları aramak üzere gerekli politik adımların atılması amacıyla, hükümetin girişimi ile gerçekleştirilmiştir. Kongreye sanayiciler, çiftçiler, tüccarlar ve işçiler ile bazı devlet dairelerinden 1135 temsilci katılmıştır. Dönemin Sovyet Rusya Ankara Büyükelçisi'nin de kongreye davet edilmiş olması, izlenecek politikalarda Rusya ile bir işbirliği düşüncesinin varlığına işaret etmektedir.

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların "misak-ı iktisadi (iktisadi yakınlaşma)" ile çiftçiler, tüccarlar, sanayiciler ve işçi grupları olmak üzere iki temel üzerine odaklandığı anlaşılmaktadır (Minibaş, 1995: 6):

- Lozan görüşmelerinde mutlak bağımsız bir devlet imajını oluşturmak.
- Ulusal iktisat politikalarını belirlemek.

İlk bölüme giren kararlar aşağıda sıralanmaktadır (Yaşa, 1979: 77):

- Bütün çabalar ülkenin ekonomik kalkınmasına yönelik olmalıdır.
- Yerli üretimin geliştirilmesine çalışılacaktır.
- Ormancılık ve madencilik geliştirilmelidir.
- Savaşlar yüzünden azalan ve sağlığı bozulan nüfusun sorunları ekonomik gelişmeye yardımcı olacak şekilde çözümlenecektir.

- Hayvancılığın geliştirilmesine çalışılacaktır.
 - Lüks ithalattan kaçınılacaktır.
 - Yabancı sermayeye ekonomik gelişmeye katkısı olmak şartıyla karşı olunmayacaktır.
 - Çalışma özgürlüğü kabul edilmekle birlikte, tekelci uygulamalara izin verilmeyecektir.
- İkinci bölümde yer alan bazı kararlar ise şunlardır (Yaşa, 1979: 77):

▪ Reji idaresi(o dönemde yabancıların elinde bulunan tütün, alkollü içkiler ve diğer mali tekeller) ve yönetimi kaldırılacaktır.

▪ Tütün tarımı ve ticareti serbest olacaktır, ihraç edilen tütünün işlenmiş olması gerekmektedir ve vergileri tüketiciden alınacaktır.

▪ Aşar kaldırılacak, yerine uygun bir vergi konulacaktır.

▪ Ziraat Bankası yeniden düzenlenecektir.

▪ Demiryolları, limanlar ve diğer ulaşım altyapısı geliştirilecektir.

▪ İpekçilik geliştirilecektir.

▪ Hayvancılıkla ilgili tedbirler alınacaktır.

▪ Pancar ve kendir üretimi geliştirilecektir.

▪ Tarımda makineleşmeye gidilmelidir.

▪ Tarım aletlerinin Türkiye’de üretimi sağlanmalıdır.

▪ Zeytinburnu, Baruthane, Tophane ve diğer harp sanayi tesisleri geliştirilecektir.

▪ Uygun bir isimle bir ticaret bankası kurulacak ve hükümet bu bankanın sermayesine katılacaktır.

▪ Kambiyo ve borsa işleri düzenlenecek, borsalar millileştirilecektir.

▪ Bulunmuş fakat işletilmeyen madenlerin işler hale getirilmesi için ihaleler açılacak, işletme hakkı tercihen Türklere verilecektir.

▪ Kok, antrasit ve zımpara dallarında himaye politikası benimsenecektir.

▪ Ereğli-Zonguldak, Soma Kömür Havzaları ıslah edilecektir.

▪ Kabotaj hakkına işlerlik kazandırılacaktır.

▪ Türk armatörler teşvik edilecektir.

▪ Gemi yapım sanayii geliştirilecektir.

▪ Gümrük politikası; ticaret, tarım ve sanayii geliştirecek şekilde düzenlenecektir.

▪ İhracat teşvik edilecektir.

▪ Yeni bir gümrük tarifesi hazırlanacaktır.

▪ Dahili gümrükler kaldırılacaktır.

▪ Tekel sistemi kaldırılacaktır.

▪ Kara ve deniz ticaret kanunları yeniden düzenlenecektir.

▪ Ticaret ve sanayi odaları kurulacaktır.

▪ İç sanayi, dışa karşı gümrükle korunacaktır.

▪ Sınâî makine ve teçhizat ithalatından gümrük alınmayacaktır.

▪ Teşvik-i Sanayi Kanunu sınai gelişmeye yardımcı olacak şekilde yeniden düzenlenecektir.

▪ Teşvik-i Sanayi Kanunu 25 yıl daha yürürlükte kalacaktır.

▪ Türk Sanayi Şirketleri'nde sermayenin en az %75'i Türklerin elinde bulunacaktır.

▪ Devlet memurları ve askerlerin ihtiyaçları iç üretimle karşılanacaktır.

▪ Sanayicilere kredi vermek üzere bir sanayi bankası kurulacaktır.

▪ İşçilerin çalışma şartları düzenlenecek, madenlerde 6 saatten fazla çalışılması ve 18 yaşından küçüklerin çalıştırılması önlenecektir.

▪ Asgari ücret hadleri her üç ayda bir belirlenecektir.

Kongre bir taraftan farklı üretim birimlerinin sorun ve isteklerini siyasi yönetim ile paylaşabileceği bir platform olma özelliği taşıırken, diğer taraftan da yabancı sermayenin ülke yasaları ile nasıl uyumlu hale getirilebileceği konularını kapsamaktadır (Uysal, 2004: 38). Kongre'nin genel atmosferinde kalkınmacı, yerli ve yabancı sermayeyi özendirici, ekonomik hayatın denetiminin milli unsurlara geçmesini kolaylaştırıcı ve ılımlı bir korumacılığı öngören tezler ön plana çıkmıştır (Boratav, 1990: 34). Kongrede alınan kararlar üreticinin, ihracatın, milli sanayinin ve işçinin korunmaları ile demiryollarının geliştirilmesi çerçevesinde ele alınmıştır.

İzmir İktisat Kongresi'nin Cumhuriyetin ilk yıllarındaki politikaların belirlenmesinde özel bir öneminin olduğu anlaşılmaktadır (Oğuz - Bayar, 2003: 5). Bu kapsamda; ulusal sanayiinin kurulması için özel önlemlerin alınması, yerli malların kara ve deniz ulaştırmasında indirimle gidilmesi, sanayicilere kredi verilmesi, özel sektörün yapamayacağı yatırımları devletin üstlenmesi, yerine uygun bir vergi konulması şartı ile aşar vergisinin (tarım ürünleri üzerinden aynı olarak onda bir oranında alınan geleneksel bir dolaysız vergidir) kaldırılması kongrede alınan önemli kararlardır (Yaşa, 1979: 77,78).

İlke olarak özel girişim eliyle serbest piyasa şartlarında sanayileşmenin belirlendiği dönemde sağlanan teşvikler ile özel girişim hızla çoğalmış; 1928 yılında yasadan yararlanan kuruluş sayısı 1261 iken, bir yıl sonra bu sayı 1589'a, 1930 yılında ise 1857'ye yükselmiştir (Karluk, 2009: 211,213). Liberal içerikli bu kararlardan da anlaşılacağı gibi; ekonomi özel teşebbüse her alanda açık olacak; devlet ise koruyucu, teşvik edici ve düzenleyici bir rol üstlenerek ekonomik faaliyetlere müdahale edecektir.

2.2. Lozan Barış Antlaşması ve 1929 Büyük Dünya Bunalımı

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan ve gerek siyasi, gerekse iktisadi açılardan önemli sonuçlar doğuran Lozan Barış Antlaşması 1923-1929 döneminin bir diğer önemli gelişmesidir.

Lozan Barış Konferansı sürecinde en çok tartışılan konuların başında gümrük tarifelerinin saptanması gelmiştir. Uzayan tartışmaların sonucunda, 1 Eylül 1916 tarihinde yürürlüğe konulan spesifik gümrük vergilerinde belirlenen tarifeler, 1929 yılına kadar geçerli bırakılmıştır.

Bu antlaşma ile ülkede ağır iktisadi etkileri bulunan kapitülasyonlar kaldırılmakla birlikte, Osmanlı Borçları'nın büyük bir bölümü Türkiye Cumhuriyeti tarafından devralınmıştır. Osmanlı Borcu, Lozan Antlaşması'nın öngördüğü sınırlar göz önünde bulundurularak, Türkiye Cumhuriyeti ile imparatorluğun topraklarını paylaşan diğer devletler arasında dağıtılmıştır (Boratav, 1990: 32). Fakat borç paylaşımı konusunda devletler arasında anlaşmazlıklar çıkmıştır. Alacaklılar ile Türkiye arasında 13 Haziran 1928'de imzalanan anlaşma ile Türkiye, Osmanlı'nın 161 milyon altın liralık borcunun 107 milyon altın liralık kısmını ödemeyi taahhüt etmiştir (Aksu, 2006: 122). Yıllık taksitlere bölünen bu borcun bütçeye getirdiği yük, kamu yatırımlarını sınırlandırmıştır (İTO, 1989: 15).

Özetle dönemin iktisat politikalarını belirleyen ve bu anlamda önemli bir rol oynayan Lozan Barış Antlaşması'nın dışa açık bir iktisadi yapının benimsenmesi ve kapitülasyonların tamamen kaldırılması hükümlerinin yanı sıra (Eroğlu, 2007: 66);

- Gümrük tarifelerinin beş yıl süre ile 1916 yılındaki seviyede tutulmasının sınai üretimi bir süre daha gümrük korumasından mahrum bırakması ve
- Osmanlı Dış Borçları'nın bir bölümünün genç Cumhuriyet tarafından devralınması sebebiyle henüz başlangıç aşamasında bir borç yükü altına girilmesi olumsuz bir tablonun oluşmasına engel olamamıştır.

1929-1930 Büyük Dünya Bunalımı, ülkelerin ekonomi politikalarında önemli sayılabilecek gelişmelere neden olmuştur. Ekonominin kendi kendine tam istihdam düzeyinde dengeye geleceğine inanılan ülkelerde bile hükümetler ekonomik ve sosyal yaşama müdahale etme zorunluluğu duyarak devalüasyona başvurmuş, artan mal stoklarını eritmeye, gümrük resimlerini yükselterek ve ithalata kontenjan koyarak milli malları yabancı mallara karşı korumaya yönelik çeşitli genişletici ve daraltıcı tedbirlerle krizin etkilerini gidermeye çalışmışlardır (Zarakolu, 1982: 92).

1929 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan ve bütün dünyaya yayılan etkileri ile Büyük Dünya Bunalımı olarak bilinen ekonomik kriz, Türk ihracat ürünlerine büyük bir darbe vurmuş ancak Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Düyun-u Umumiyesi'nin tasfiyesinde aynı durumda bulunan ülkelere göre borcuna en sadık ülke olmuştur (Kazgan, 1995: 3).

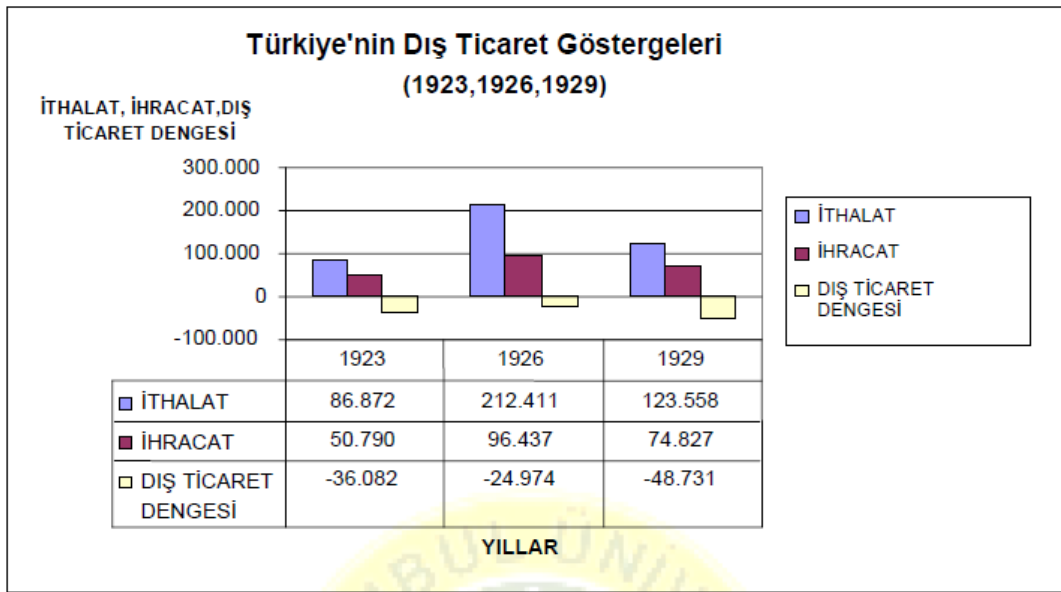
Genel olarak Türkiye'nin, 1929 yılında bir iyimserlik içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu iyimserlik, o yılki tarımsal üretimin iyi olacağı, dolayısıyla tahıl ithal gereğinin azalıp, ihracatın artacağı beklentisi ile yıl ortasında gümrük vergilerini arttırabilmek imkânı, dolayısıyla da sanayi alanında önemli girişimlerde bulunulabileceği ve yeni bir gelir kaynağının sağlanacağı beklentisinden doğmuştur. İlk beklenti büyük ölçüde karşılanmış, ikinci beklenti ise hükümet ve kamuoyu çevrelerinde yapılan yoğun tartışmaların ardından gerçekleştirilmiştir. Yeni gümrük tarifeleri, yerli üretimi olan mallardan azami vergi alınmasını öngörmektedir. Gümrüklerin arttırılmasıyla yeni bir mali kaynağın sağlanmasının yanı sıra, ihracatın kısılması sonucu bazı yabancı firmaların ülkeye yatırım yapmaları beklentisi de doğmuştur (Tekeli-İlkin, 1977: 75,76). Ancak, ithalat imkânlarının azalması, dış ticaretin sıkı bir şekilde düzenlenmesini gerekli hale getirmiştir.

2.3. Dönemin İktisadi Gelişmeleri

Dönemin iktisat politikaları, savaş sonrasında dünyada dengelerin yeniden kurulduğu bir ortamda oluşturulmuştur. Dolayısıyla, benimsenen politikaların bu çerçevede değerlendirilmesi ve yorumlanması faydalı olacaktır.

Cumhuriyetin kuruluş yılı olan 1923'te, ihracatımız 50.790 bin \$, ithalatımız ise 86.872 bin \$ olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl dış ticaret dengesi 36.082 bin \$ açık vermiştir (Grafik 2.1).

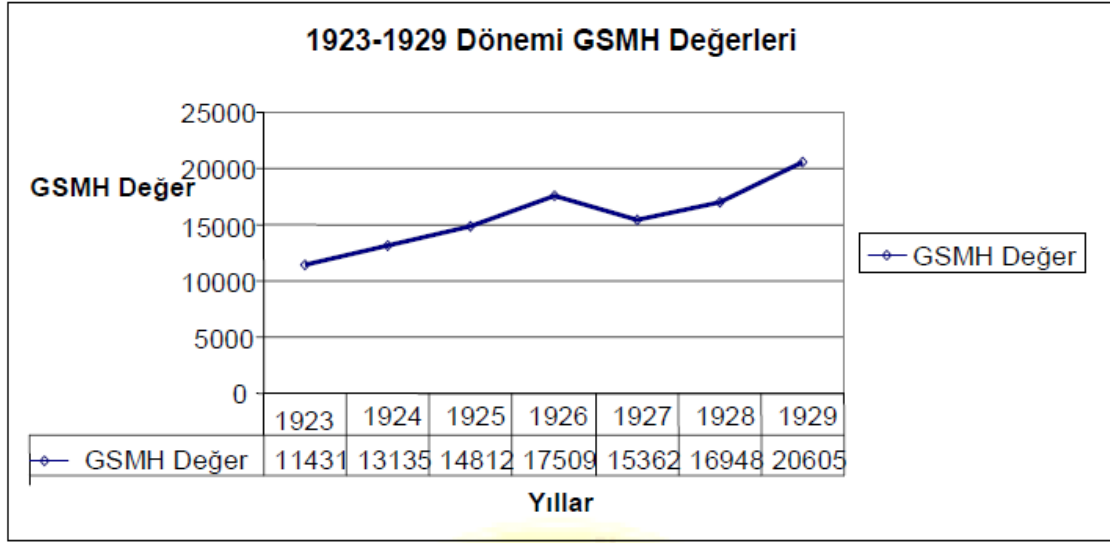
Grafik 2.1 : Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri (1923-1929)

Kaynak: (DİE, 1991:290-293'dan yararlanılarak düzenlenmiştir.)

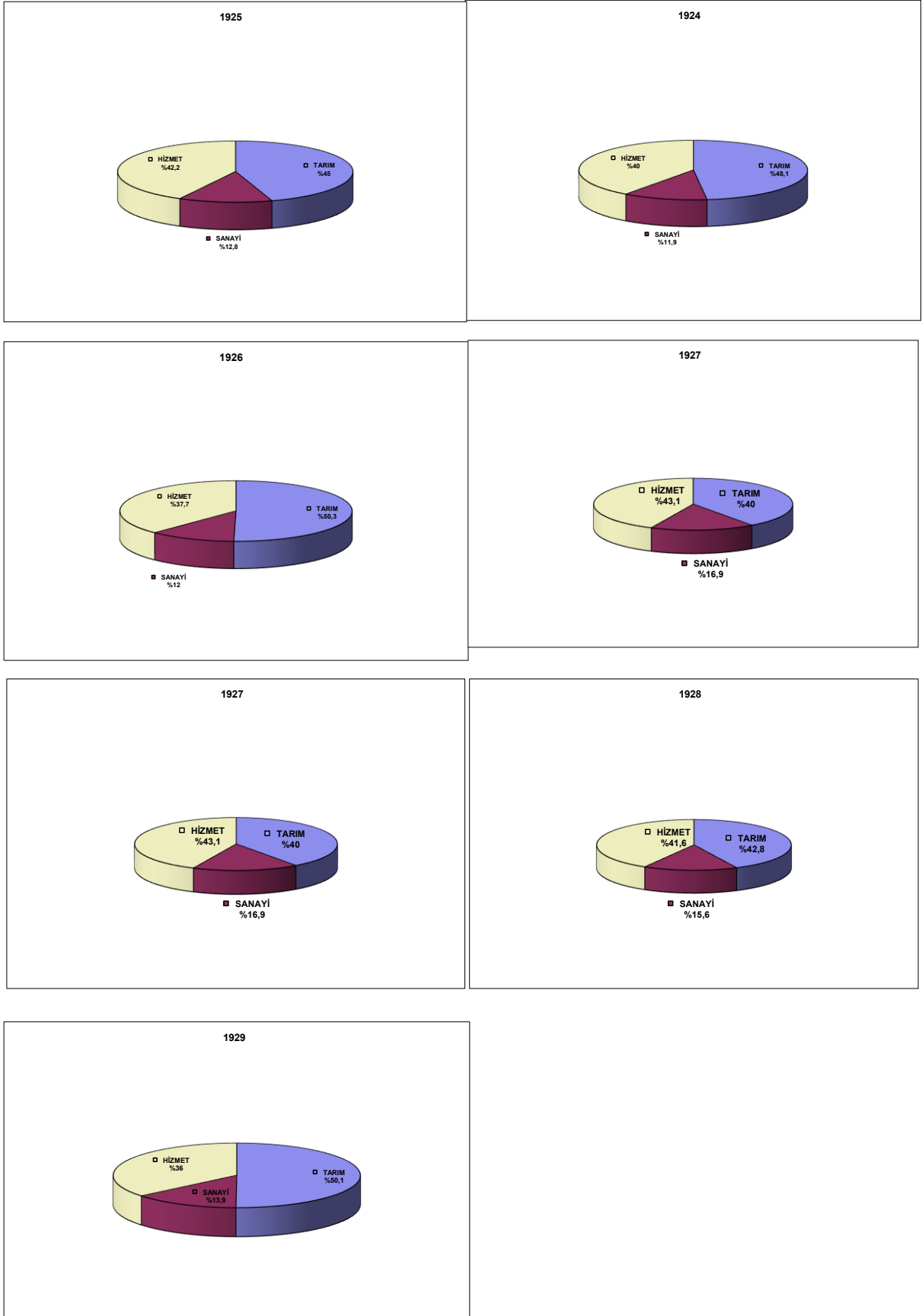
1923-1929 Dönemi GSMH değerleri incelendiğinde; 1926-1927 yılları dışında GSMH'nin artma eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır (Grafik 2.2). Bu dönemde tarım sektörü lokomotif sektör görevi görmüştür. Bunun anlamı, bu sektörde meydana gelecek olumlu gelişmelerin diğer sektörleri de olumlu etkileyecek olmasıdır. Bir sonraki grafik 1923-1929 döneminde tarım, hizmet ve sanayi sektörlerinin GSMH içerisindeki paylarını yıllar itibarıyla izlemeye ve karşılaştırmaya imkan vermektedir (Grafik 2.3). Buna göre, tarımsal üretim 1927 yılı dışında artma eğilimi göstermiş, en yüksek artış ise %42.6 ile 1929 yılında gerçekleşmiştir. Aynı grafikte hizmet sektörü payının sürekli bir artış eğiliminde olduğu, sanayi sektöründeki büyüme hızının ise 1925, 1927 ve 1930 yıllarında tarım sektöründen daha yüksek oranlarda gerçekleştiği görülmektedir.

Grafik 2.2 : 1923-1929 Dönemi GSMH Değerleri

Kaynak: (Parasız, 1998: 2'den yararlanılarak düzenlenmiştir.)

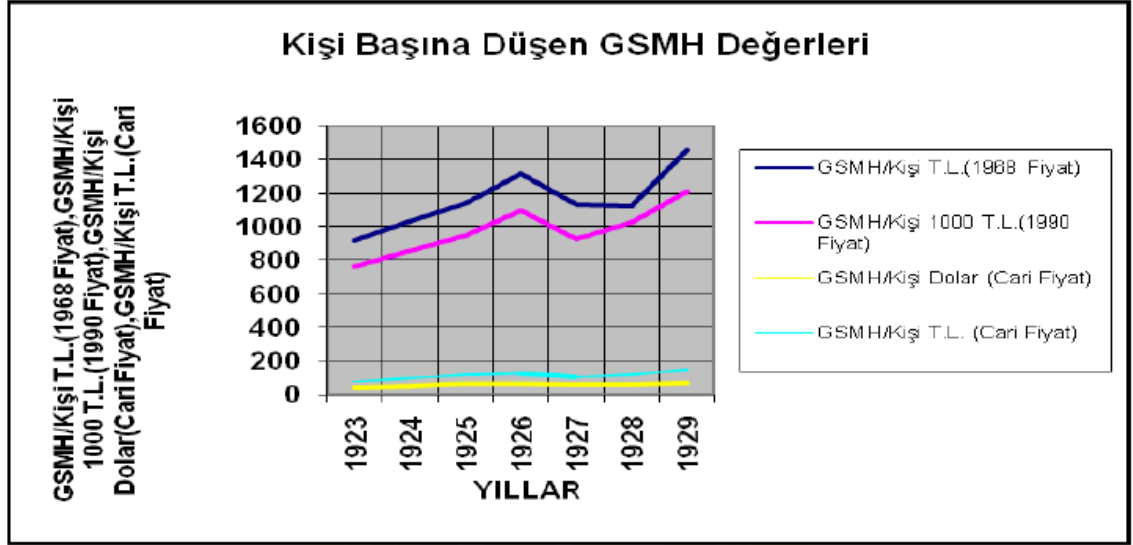
Grafik 2.3: 1923-1929 Dönemi GSMH İçindeki Sektörel Paylar

Kaynak: (Parasız, 1998: 2'den yararlanılarak düzenlenmiştir.

Söz konusu dönemde, cari fiyatlarla hesaplanan kişi başına düşen gayri safi milli hasıla değerinin 1927 yılı hariç artma eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır (Grafik 2.4).

Grafik 2.4: Kişi Başına Düşen Gayri Safi Milli Hasıla

Kaynak: Ekrem Pakdemirli, "1923'den 1990'a Türkiye'nin Sayısal Görünümü", http://www.ceterisparibus.net/veritabani/1923_1990/buyume.htm, 19.10.2011 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sanayi üretimi muafiyetlerle teşvik edilmiştir. Ancak, özel teşebbüsün henüz yeterli seviyeye ulaşamaması ve verilen teşviklere rağmen sanayileşme çabasında önemli bir rol oynama imkânının olmaması nedenleriyle, sanayileşmede Devlet ve İktisadi Devlet Teşekkülleri (İDT) öncü olmuştur (Hiç, 1974: 115).

Liberal iktisat anlayışının ekonomiye uygulanması çabasına rağmen, gerekli şartların oluşmamasından dolayı benimsenen sistem "karma ekonomik sistem" olmuştur. Dönemin maliye politikalarının özellikleri aşağıda sıralanmaktadır (Eroğlu, 2007: 67):

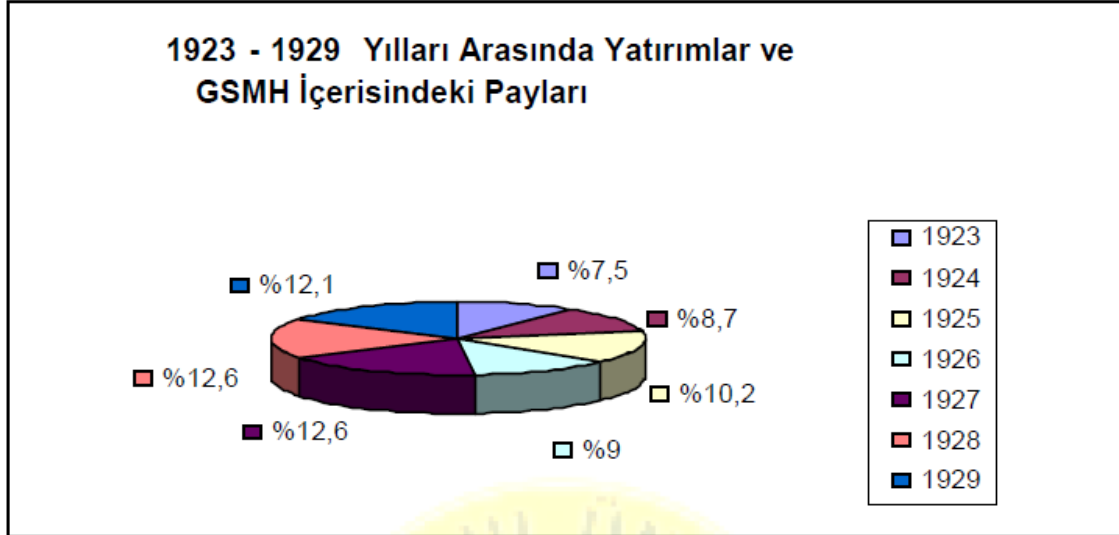
- İsraftan kaçınarak, tasarrufa yönelmek.
- Denk bütçe.
- Yeni vergiler koymak yerine, vergilerin toplanma usullerinin iyileştirilmesi.
- Borçlanma ve emisyon olmaksızın maliyeyi düzen ve güven esaslarına göre yönlendirmek.
- Gerek içerde gerekse dışarda devletin itibarını korumak ve sürdürmek.
- Yabancı sermayeden ülkenin bağımsızlığına zarar vermeyecek ve gelişmeyi engellemeyecek biçimde faydalanmak.

Karma ekonomi, devlet ile özel kesimin üretime birlikte katıldıkları bir düzendir. Kamu ve özel kesim birbirine rakip olmayıp, birbirlerinin tamamlayıcılarıdır. Sanayileşme açısından ise bu dönemde benimsenen strateji “ithal ikamesi” olmuştur. İthal ikamesi, önceleri yurtdışından ithal edilmekte olan malların, koruyucu ve özendirici çeşitli politikalar ile yurtiçinde üretimini teşvik eden bir sanayileşme stratejisidir.

Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin dışa açık bir pazar niteliğini büyük ölçüde sürdürmesi, ulusal gelir içinde dış ticaretin önemli paya sahip olması, gümrük vergileriyle yurtiçi sanayinin korunamaması, özel kesimin teşviki yoluyla ekonomik kalkınmanın hızlandırılması denemesi, kredi piyasasında yabancı bankaların ağırlıklarını korumalarına hatta ülkede yabancı banka sayısında artışa yol açmış; 6 olan faaliyetteki yabancı banka sayısı 1929 yılına gelindiğinde 18’e yükselmiştir (Apak-Tavşancı, 2008: 39).

Bu dönemde genel olarak özel teşebbüse dayalı liberal ekonomi politikaları ile özel sektör korunmak suretiyle teşvik edilse ve sanayileşmede öncelik bu kesime verilmiş olsa da; sermaye, altyapı, girişimci azlığı dolayısıyla beklenen verim elde edilememiştir.

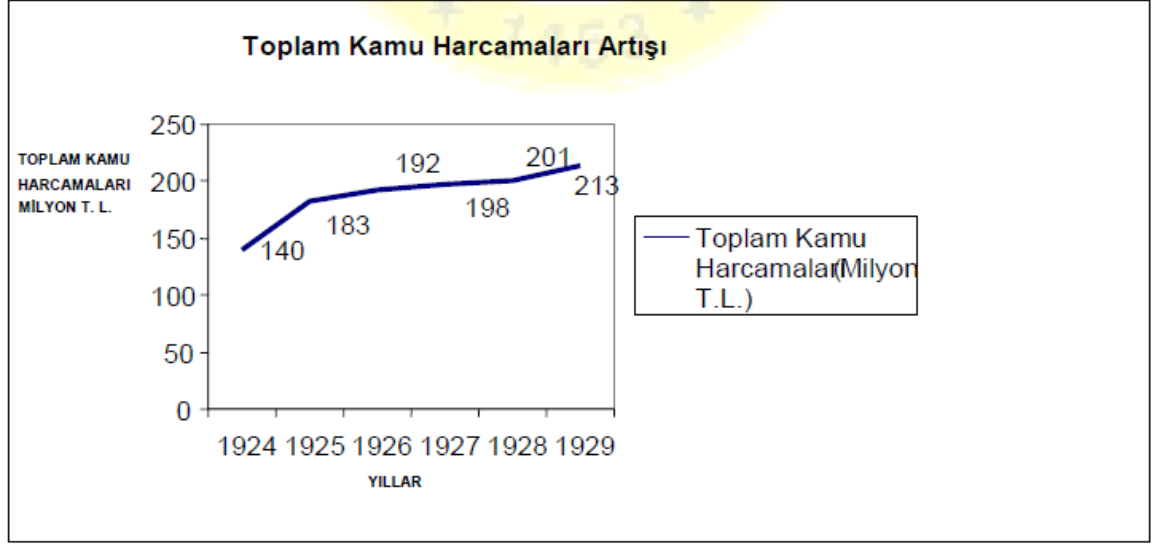
Grafik 2.5: Toplam Yatırımlar ve GSMH içerisindeki Payları
(1948 Yılı Sabit Fiyatları İle, Milyon TL)

Kaynak: (Ekrem Pakdemirli, “1923’den 1990’a Türkiye’nin Sayısal Görünümü”, verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.)
http://www.ceterisparibus.net/veritabani/1923_1990/buyume.htm, 19.10.2011

Grafikten de anlaşıldığı gibi 1923-1929 döneminde toplam yatırımların gayrisafi milli hasıla içerisindeki payında görülen artış düşük düzeylerde seyretmektedir (Grafik 2.5). Aynı dönemde toplam kamu harcamalarında da artış gözlenmektedir (Grafik 2.6).

Grafik 2.6: Toplam Kamu Harcamaları Artışı

Kaynak: (Yaşa, 1979: 569'dan yararlanılarak düzenlenmiştir.)

Dönemin sonunda, Türk sanayinin beklenen gelişmeyi gösterememiş olması üç temel nedene bağlanmaktadır (İTO, 1989:16):

- İzmir İktisat Kongresi'nin ilke kararları, ülkedeki organizasyon ve teşebbüs gücünün yeterli olmaması sonucunda uygulamaya konulamamıştır. Mevcut sanayi korunamazken, buna yönelik yasal düzenlemeler de 1927 yılı sonuna kadar sürüncemede kalmıştır.
- Lozan anlaşmasıyla 1929 yılına kadar olan beş yıllık süreçte, koruyucu gümrük politikaları uygulanamamış ve sonuçta sanayi yatırımlarının çekiciliği kalmamıştır.
- Sanayileşmeyi gerçekleştirecek finansmanın yetersizliği sebebiyle, oluşturulan kurumsal yapılarda etkinlik sağlanamamıştır. Bu dönemde kurulan İş Bankası (1924) ve Sanayi ve Maden Bankası (1925) finansman sorununa bir çözüm bulamamıştır.

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu ünite de 1923-1929 döneminde iktisadi bağımsızlık ve iktisadi kalkınmanın hızlı bir biçimde sağlanması hedefi üzerinde durulmuştur. Yaşanan gelişmeler korumacı, devletçi politikaların ön plana çıkmasına neden olarak yeni bir dönemin başlangıcına da bu anlamda temel teşkil etmiş olması değerlendirilmiştir.

Bölüm Soruları

1) Aşağıdakilerden hangisi İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlardan bir tanesi değildir?

- a) Yerli üretimin geliştirilmesine çalışılacaktır
- b) Lüks ithalattan kaçınılacaktır
- c) Ekonomik kalkınmanın hızlandırılması amacıyla yabancı bankalar kurulacaktır.
- d) Aşar kaldırılacak
- e) Sanayicilere kredi vermek üzere bir sanayi bankasının kurulacaktır

2) Lozan Barış Antlaşması ile 1929 yılına kadar olan beş yıllık süreçte uygulanan koruyucu gümrük politikaları ile, sanayi yatırımlarının çekiciliği hale getirilmiştir

Doğru () Yanlış ()

3) 1923-1929 Döneminde ekonomik gelişmeye katkıda bulunmak suretiyle izin verilen yabancı sermaye beklenen etkiyi yaratmıştır.

Doğru () Yanlış ()

4) 1923-1929 Döneminde dış ticaret dengesi vermektedir.

5) 1923-1929 Döneminde liberal iktisat anlayışının ekonomiye uygulanma çabasına rağmen, gerekli şartların oluşmamasından dolayı benimsenmiştir.

6) İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar hangi iki temel üzerine odaklanmıştır?

7) İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar nelerdir?

8) Cumhuriyetin ilk yıllarındaki politikaların belirlenmesinde İzmir İktisat Kongresi'nin önemi nedir?

9) Lozan Barış Antlaşması'nın dönemin iktisat politikaları açısından önemi nedir?

10) 1923-1929 Döneminin iktisadi gelişmeleri nelerdir?

Cevaplar

1)c, 2) Yanlış, 3) Yanlış, 4) açık, 5) karma ekonomik sistem.

3. 1930-1939: DEVLETÇİLİK DÖNEMİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

3.1. Ekonomi Politikası Değişikliği: Devletçi Sanayileşme ve Temel İlkeleri

3.2. Dönemin Sanayileşme Stratejileri: Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1.** Devletçi sanayileşme ve temel ilkeleri nelerdir?
- 2.** Dönemin sanayileşme stratejisi nedir?
- 3.** Dönemin başlıca ekonomi politikaları nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Ekonomi politikası değişikliği: devletçi sanayileşme ve temel ilkeleri	1930-1939: Devletçilik Döneminin sanayileşme ve temel ilkelerini kavrayabilmek.	Okuyarak, araştırarak.
Dönemin sanayileşme stratejileri: birinci ve ikinci beş yıllık sanayi planları	1930-1939: Devletçilik Döneminin sanayileşme stratejileri; birinci ve ikinci beş yıllık sanayi planlarını kavrayabilmek.	Okuyarak, araştırarak.

Anahtar Kavramlar

- Devletçilik
- Devletçi Sanayileşme
- Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
- İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Giriş

Alınan bütün önlemler ve benimsenen politikalara rağmen, sanayi sektörünün gelişiminin diğer sektörlerin gerisinde kalması 1923-1929 dönemi sonrasında devletçi politikalara geçişte önemli rol oynamıştır.

Liberal düzenlemeler çerçevesinde şekillenen serbest rekabetin ve özel kesime sağlanan çeşitli teşviklerden beklenen getirinin elde edilememiş olmasının yarattığı hayal kırıklığı, müdahalecilik ve korumacılık unsurlarını bünyesinde barındıran devletçi politikaları gündeme getirmiştir.

Bu bölümde devletçi sanayileşme ve temel ilkeleri üzerinde durulacaktır. Dönemin başlıca ekonomi politikaları ve dönemin sanayileşme stratejileri değerlendirilecektir.

3.1. Ekonomi Politikası Değişikliği: Devletçi Sanayileşme ve Temel İlkeleri

Devletçilik, özel girişimciliğin ve özel sermayenin zayıf olduğu bir ülkede, devletin ulusal kalkınma ve ulusal savunma temel amaçlarıyla sınai faaliyette bir öncü, bir yönetici olarak öne çıkması olarak ifade edilmektedir (Hershlag, 1968: 73).

Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatının azalmasının döviz gelirleri üzerinde yarattığı olumsuz etkinin temel tüketim mallarının ithalatını imkânsız bir hale getirmesi, kendine yeten bir sanayileşme politikasının benimsenmesini gerektirmiştir (Uysal, 2004: 43). 1923-1929 döneminde yabancı sermayenin ülkenin iktisadi çıkarlarına uygun faaliyet göstermemesi, özel teşebbüsün kısa dönemli karlar uğruna uzun dönemli kamu çıkarlarını çiğnemesi, 1929'da Lozan Antlaşması'nın sınırlamalarının sona ermesiyle artan gümrük gelirlerinin devletin iktisadi müdahale imkânlarını artırması, büyük buhranın patlak vermesi ve etkilerinin ülkemizde hissedilmesi (Boratav, 1982: 97-100) ve askeri savunmayla ilgili gerek doğrudan gerekse dolaylı malları üretecek sanayinin oluşturulması (Kuyucuklu, 1986: 187) devletçiliğe geçişin temel nedenleridir. Döneminde siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanmış, kapitülasyonlarla yabancılara verilen hakların kaldırılmış olması, hükümetin yerli üretimi, ithal mallar üzerine tüketim vergisi koyarak koruması, gümrük tarifelerinin yükseltilmemesi, üreticilerin vergilerden muaf tutulması ve Teşvik-i Sanayi Kanunu ile gerekli koşulların varlığına rağmen (Tekeli-İlkin, 1977: 73); sanayileşmenin özel kesimle sağlanması hedefinin başarısızlıkla sonuçlanması hem iç hem de dış faktörlerle yakından ilişkilidir. Büyük Dünya Bunalımının ekonomi üzerindeki yıkıcı etkilerine ek olarak, sanayi sektöründeki altyapı eksikliğinin üretim maliyetlerini yükseltmesi ve teknik eleman yetersizliği, özel kesimin

ticarete yönelmesine neden olmuştur (Şahin, 2009: 54). 1929 yılında yaşanan büyük kriz ile az gelişmiş ülkelerin ihracatları, fiyatları hızla düşen tarım ürünleri nedeniyle olumsuz etkilenirken, sanayileşmiş ülkeler ellerindeki sanayi mallarını satamaz hale gelmişlerdir (Boratav, 2006: 142). Ayrıca, Lozan Antlaşması'nın gümrük tarifelerine ilişkin getirdiği zorunluluk, ülkeyi yabancı malların istila etmesine neden olmuş ve bu durum sanayileşmenin devlet eliyle sağlanmasını adeta zaruri kılmıştır.

Tabloda (Tablo 3.7), Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan faydalanan özel ve resmi müesseseler görülmektedir. Veriler incelendiğinde, resmi kurumların elinde bulunan müessese sayısının, özel sektör elinde bulunanlar ile mukayese edildiğinde düşük düzeylerde seyrettiği anlaşılmaktadır.

Tablo 3.7: Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan Faydalanan Müesseseler

Yıllar	HUSUSİ			RESMİ
	Müessese Sayısı	Bir kişi elinde	Şirket Halinde	Belediye, Hususi İdare ve Devlet Elinde
1933	1397	806	555	31
1934	1310	738	534	38
1935	1161	631	474	56
1936	1101	554	461	86
1937	1116	562	465	89
1938	1103	529	470	104
1939	1144	522	511	111

Kaynak: Yaşa, 1979: 85'ten yararlanılarak düzenlenmiştir.

1930-1939 döneminde uygulamaya konulan devletçi politikalar vergi politikasında da değişikliklere neden olmuş; aşarın kaldırılmasıyla azalan kamu gelirlerini artırabilmek amacıyla yeni kaynaklar aranmaya başlanmıştır. Söz konusu dönemde vergi politikasının, iktisadi gelişmeyle ilişkili kamu hizmetlerinin finansmanı için kaynak sağlamak amacıyla yöneldiği, gelir sağlama anlayışının zorunlu ve hakim olması sebebiyle, sistemli ve bilimsel bir vergi reformuna gidilmesinin engellendiği anlaşılmaktadır (Saraçoğlu, 2009: 146). Vergilerde birbirini izleyen bir dizi değişiklikler yapılmış ve yeni vergiler getirilmiştir. Yapılan değişiklikler kapsamında özellikle ücretlilere yeni vergiler getirilmiş, bir vergiyle

toplanamayan gelirin bir başka vergiyle toplanmasına çalışılmıştır. 1930-1939 döneminde getirilen yeni vergiler, İktisadi Buhran Vergisi, Muvazene Vergisi ve Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi olup ücretlileri esas almakta, bu vergiler olağanüstü vergiler olarak adlandırılmaktadır (Saraçoğlu, 2009: 136).

Tablo 3.8: Vergi Gelirlerinin Gelir-Servet-Harcama Üzerinden Alınan Vergiler

Yıllar	Gelir Üzerinden Alınan Vergiler	Servet Üzerinden Alınan Vergiler	Harcamalar Üzerinden Alınan Vergiler
1930	8.6	17.5	73.9
1931	13.0	17.0	70.0
1932	22.3	14.2	63.5
1933	22.2	14.2	63.6
1934	27.4	16.1	56.5
1935	28.5	15.6	55.9
1936	41.8	11.6	46.6
1937	17.1	10.8	72.1
1938	31.5	8.1	60.4
1939	35.7	8.6	55.7

Kaynak: Saraçoğlu, 2009:139'dan yararlanılarak düzenlenmiştir.

Aşar vergisinin kaldırılması, toplam vergi gelirleri içerisinde gelir üzerinden alınan vergi payının azalmasına neden olmuşsa da 1931 yılından itibaren, gelir üzerinden alınacak yeni vergiler ve mevcut vergilere yapılan zamlarla arttığı görülmektedir. Servet ve harcamalar üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı ise dönem boyunca azalmaktadır (Tablo 3. 8).

Tablo 3.9: Vergi Gelirlerinin Dolaylı-Dolaysız Vergiler Olarak Dağılımı (%)

Yıllar	Dolaylı Vergiler	Dolaysız Vergiler
1930	74	26
1931	70	30
1932	64	36
1933	63	37
1934	56	44
1935	56	44
1936	47	53
1937	72	28
1938	60	40
1939	56	44

Kaynak: Saraçoğlu, 2009:140'dan yararlanılarak düzenlenmiştir.

Dönem içerisinde dolaysız vergilerin payı artmış, dolaysız vergilerin 1930 yılında %26 olan payı 1936'da %53, 1939'da ise %44 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 3.9).

Devlet ekonomiye; millileştirme, devlet tekeli oluşturma, piyasalara ve fiyatlara dolaylı ve dolaysız olarak, koruma ve teşvik yolları ile müdahale edebilir (Şahin, 2009: 57). Fakat, 1930-1939 döneminde izlenen devletçi politikaların genel olarak, devletin özel kesimin yeterli olmadığı sanayi yatırımlarını gerçekleştirmesi yönünde şekillendiği görülmektedir. Bu noktada, dönem içerisinde piyasa ekonomisinin kuralları varlığını korumuş, devlet girişimciliği özel girişimin önüne geçmemiştir. Dolayısıyla, ekonomik kalkınmanın devletçi politikalar uygulanarak gerçekleştirilmeye çalışıldığı bu dönemde de özel kesim korunmuş ve teşvik edilmiştir (Karluk, 2009: 216).

Aşağıdaki tablo 1930-1939 döneminde tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin GSYİH içindeki paylarını izlemeye imkân vermektedir (Tablo 3.10). Tarım sektörünün 1930 yılında %49.0 olan payı, 1934 yılında %37.5'a gerilemiştir. Sanayi sektörünün dönem içerisindeki seyri incelendiğinde ise, GSYİH içindeki payının genel olarak arttığı ve 1930 yılında %9.2 olan payının 1939 yılında %15.4'e yükseldiği görülmektedir. Hizmet sektörünün payında ise dönem ortalarına kadar yükselme meydana gelmiş, dönemin ikinci yarısında ortaya çıkan gerileme ile neredeyse dönem başındaki değere dönmüştür.

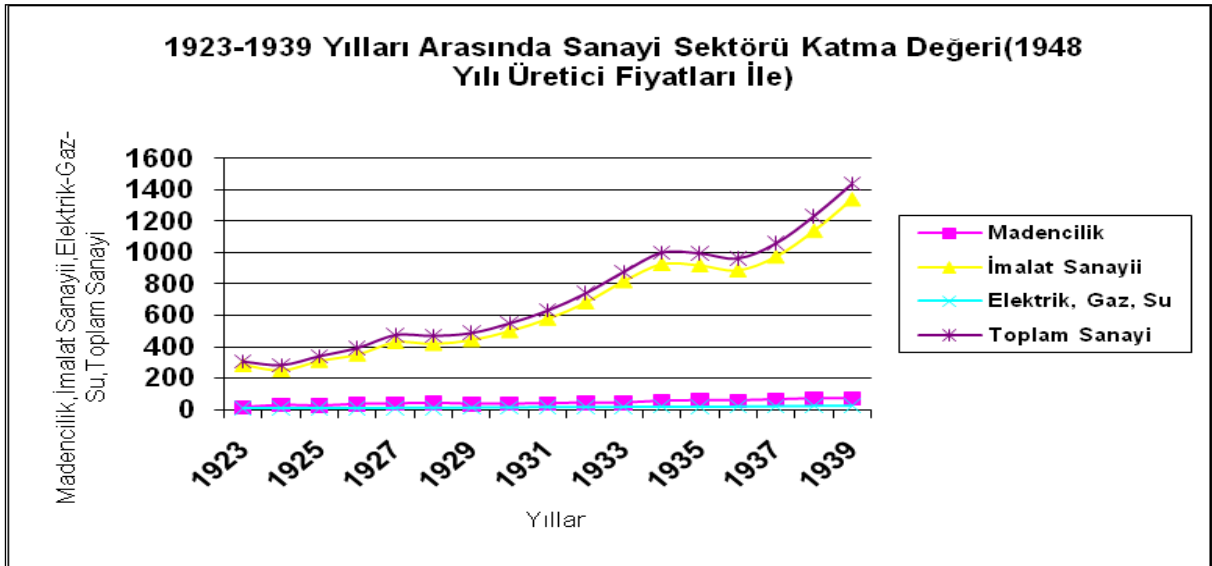
Tablo 3.10: GSYİH İçinde Sektörlerin Payı (%)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1930	49.0	9.2	41.8
1031	48.5	10.4	41.0
1932	43.2	11.6	45.2
1933	40.5	13.5	45.9
1934	37.5	14.5	47.9
1935	39.3	14.6	46.0
1936	46.9	13.0	40.0
1937	44.5	14.1	37.9
1938	43.4	14.1	42.4
1939	41.7	15.4	42.9

Kaynak: Saraçoğlu, 2009:133'den yararlanılarak düzenlenmiştir.

Aşağıdaki grafik sanayi sektörünün 1923-1939 döneminde yarattığı katma değerleri karşılaştırmaya olanak vermektedir (Grafik 3.1). Veriler incelendiğinde, sanayi sektörünün izlenen politikalar ile 1933-1939 döneminde daha yüksek bir katma değer yarattığı anlaşılmaktadır.

Grafik 3.1 : Sanayi Sektörü Katma Değeri 1923-1933 (1948 Yılı Üretici Fiyatlarıyla)

Kaynak: Yaşa, 1979: 182-186'ten yararlanılarak düzenlenmiştir.

Büyük Dünya Bunalımının yaşandığı bu yıllarda, Türkiye ekonomisi dışa kapanmış ve devlet eliyle milli sanayileşme hamlesine girişilmiştir. Devletin iktisadi hayata artan müdahalesi, özellikle dış ticaretin düzenlenmesi ve fiyat kontrolü şeklinde kendini göstermiştir. Buhran yıllarında, dış ticaretle ilgili iki önemli kanun kabul edilmiştir. Bunlar; şeker, çay ve kahve ithalatını hükümet elinde toplayan kanun ile ihracatın kontrolünü arttıran ve ihracat ruhsat sistemine dayandıran kanun olmuştur (Timur, 1971: 160, 162).

İktisat politikasında benimsenen devletçilik ilkesi, doktriner olmaktan çok pragmatik bir görüşü temsil etmiştir. Devlet ithal ikameci ve korumacı politikalara ağırlık vererek, kalkınma hamlesini bizzat kendisi başlatmak istemiş; devletçilik politikası sanayileşmeyi hızlandırmak için bir alternatif olarak doğmuş ve devlet öncülüğünde planlı sanayileşme hedef alınmıştır (Apak-Tavşancı, 2008: 39). Bu bilgiler ışığında, dönemin başlıca ekonomi politikaları aşağıda sıralanmaktadır (Gürkan, 2006:138):

- Tüketicilerin un, şeker ve bezi iç piyasada yeterince ve ucuz olarak elde edebilmeleri amaçlanmaktadır.
- Kotalar, gümrük tarifeleri, kambiyo denetimi yerli sanayiye koruyacak şekilde kullanılacaktır.
- Sadece bazı yatırım projelerinin finansmanı için Sovyetler Birliği ve İngiltere'den iki kredi alınmış olsa da; yabancı sermaye üzerindeki kısıtlama ve denetimler artırılmaktadır.
- İç piyasalara ilişkin kamu denetimi arttırılmaktadır.
- Önemli tarımsal ürünler ve onlara dayalı sanayilerde devlet sanayisi başı çekmektedir (tekstil ve şeker gibi).
- Sınai ürün fiyatları devletçe saptanmaktadır.
- Faiz oranı devlet tarafından belirlenmektedir.
- Özellikle sanayi ve madencilik alanlarında Sümerbank ve Etibank gibi kuruluşlarıyla tarım dışında en önemli işletmecisi haline gelen devlet beş yıllık sanayi planları uygulamasına başlamıştır.
- Özel sektör, Teşvik-i Sanayi Yasası'ndan yararlanmaya devam etmekte ve devlet kesimiyle ilişki içerisinde gelişmeye devam etmektedir.

1926 yılında Temettü Vergisi kaldırılarak, ticaret ve sanat ile uğraşanların gelirini konu edinecek biçimde, kısmen aşarın kaldırılmasından doğacak boşluğun giderilmesi, kısmen de modern vergileme amaçlarını gerçekleştirebilmek için Kazanç Vergisi getirilmiştir (Varcan, 1987: 31). Kazanç Vergisi'nin getirilmesinde, aşarın kaldırılması, çeşitli yabancı şirketlerin millileştirilmesi, imparatorluk döneminden kalma borçların ödeme planına bağlanması

nedeniyle devletin yeni gelir kaynakları araması etkili olmuştur. Dönem içerisinde gerek idarenin ihtiyaçlarını karşılamadaki yetersizliği, gerekse uygulama güçlüğünden kaynaklanan mükellef şikâyetleri dolayısıyla yapılan değişiklikler ile 1934 yılında yeni Kazanç Vergisi Kanunu kabul edilmiştir (Saraçoğlu, 2009: 134).

1929 yılında ilk Himayeli Gümrük Kanunu'nun çıkarılmasıyla Türkiye, yerli sanayini gümrük vergileri ile koruyabilme imkânını bulmuştur. Ayrıca, 1930 yılında Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu'nun çıkarılması, sıkı bir kota sisteminin uygulanması ve 1932'de Takas Komisyonları kurulması ile ilgili kanunun çıkarılması, Türk sanayinin korunması ve geliştirilmesine yönelik diğer çalışmalar olmuştur.

1930-1939 döneminde, 1923-1929 dönemine göre daha yoğun bir karma ekonomi sistemini öngören devletçiliğin ortaya çıkmasında; Rusya'da uygulanan sosyalist sistemle merkezi planlama ve planlı ekonomi yöntemleri, Almanya'da gelişen Nasyonal Sosyalizm, 1923-1929 döneminde özel teşebbüse dayalı sanayileşmenin beklenen seviyeye ulaşamaması, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın batı ekonomilerini sarsması gibi faktörlerin etkili olduğu görülmektedir (Yaşa, 1979: 183). Bu faktörler dahilinde 1930-1939 dönemi başlıca gelişmeleri incelendiğinde (Uysal, 2004:43,44):

- Devletçiliğin uygulandığı dönemde, topraksız köylüye toprak verilmesi yönündeki eğilim sürmüştür ve 1927 yılında %4.9 olan işlenen toprak oranının 1934 yılında %10.2'ye, 1940 yılında ise %12.3'e yükseldiği tespit edilmiştir.

- 1930'lu yıllarda çıkarılan yasalarla devletçi yapı kurumsal hale dönüştürülmüştür.
- 1930 sonrasında yabancı sermayeye karşı tutumun değiştiği gözlenmiştir.
- Türkiye'de faaliyet gösteren ve Osmanlı döneminden kalan yabancı yatırımların önemli bir bölümü millileştirilmiştir.

- Gerek iç gerekse dış piyasalara müdahale edilmiş ve denetimler yapılmıştır.

- Devletin tarımsal piyasalar üzerindeki denetimini çeşitli mekanizmalarla sağladığı gözlenmiştir.

- Şeker pancarı ve pamuk gibi hammaddeleri kullanan sanayinin önemli ölçüde devlete ait olması ile devlet işletmeleri piyasaya egemen olmuştur.

- Demiryolları, deniz ulaşımı, sanayi ve maden sektörlerinde devlet kendisini göstermiştir.

- Özel sanayi, hem fiyat kontrolleri hem de hükümete verilen bazı yetkilerle denetim altına alınmıştır.

- Dış ticaret ve kambiyo rejimleri devletin denetimi altındadır.

- İç ticaret hadleri tarım kesiminin aleyhine gelişmeye devam etmiştir.
- Aşar vergisinin yerini sınai ürün vergilendirmesi almıştır.

3.2. Dönemin Sanayileşme Stratejileri: Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları

Bu dönemin sanayileşme stratejisinde, ekonominin kaynaklarını arttırmanın tek yolu olarak görülen sanayileşmenin, ekonomik ve sosyal gelişmeyi de gerçekleştireceği temel alınmıştır. Bu kapsamda dönemin en önemli olayı, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP)'nin yürürlüğe konulması olmuştur.

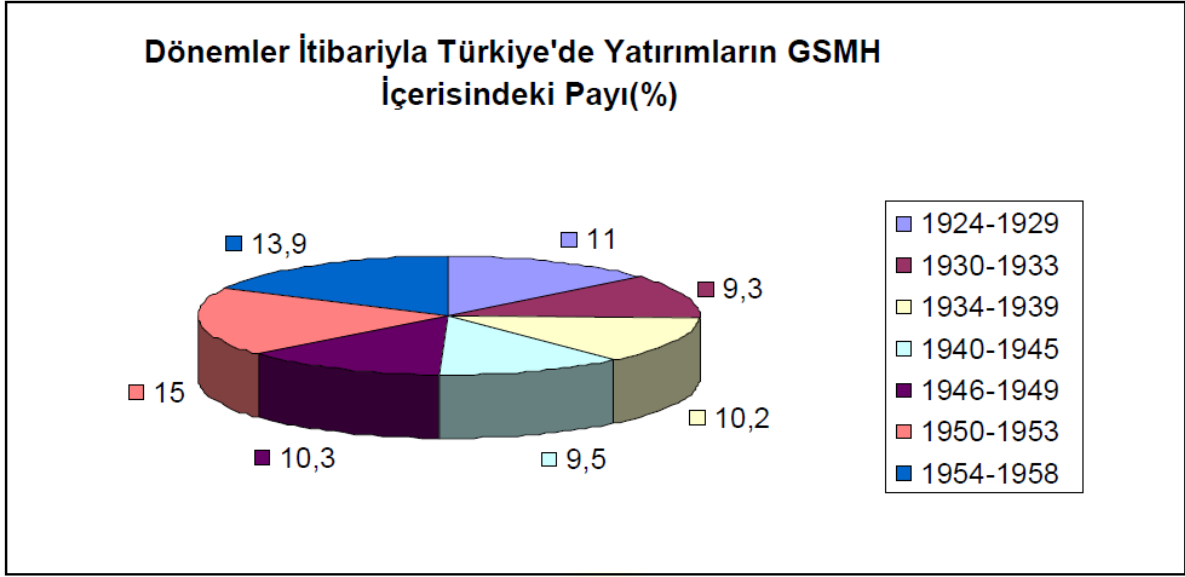
1931-1933 yıllarında hazırlanan ve Mayıs 1934'te yürürlüğe konulan BBYSP'nin temel amacı, daha önce neredeyse tümüyle ithalatı yapılan belirli tüketim mallarının üretiminde belirgin artışlar sağlamak olmuştur.

Yirmi fabrika kurulmasını hedefleyen ve dokuma, maden işleme, selüloz-kağıt, seramik, cam çimento ve kimya sanayilerini kapsayan BBYSP'nin esasları şu şekilde belirlenmiştir (İnan, 1963: 117):

- Ana hammaddeleri yurtiçinde var olan ve kısa vadede sağlanabilecek sanayi kolları ele alınmıştır.
- Söz konusu sanayilerin büyük sermaye ve teknik güce dayalı olması nedeniyle devlet eliyle kurulması benimsenmiştir.

BBYSP'nin uygulamaya konulması sonrasında, 1934-1939 alt dönemi itibarıyla yatırımların GSMH içindeki payı %10.2'ye yükselmiştir (Grafik 3.2). Sanayi yatırım programı niteliğine de sahip olan BBYSP ile kurulan fabrikalar, Türkiye'nin sanayileşmesinde büyük roller üstlenmiştir. Planla, Etibank ve Sümerbank gibi iki kuruluş da ülke ekonomisine kazandırılmıştır. Ayrıca yeni demiryolları, küçük çapta baraj ve silolar yapılmıştır. Ülkenin farklı bölgelerinde kurulan bu kuruluşlar, söz konusu bölgelerde ekonomik ve sosyal yapıda önemli değişimlere neden olmuştur. Her ne kadar birinci sanayi planının finansmanı ayrıntılı olarak belirtilmemiş olsa da, kalkınmanın finansmanı ve vergileme arasındaki ilişkinin ilk kez bu planda kurulduğu görülmektedir (Varcan, 1987: 49).

Grafik 3.2: Alt Dönemler İtibarıyla Türkiye’de Yatırımların GSMH İçindeki Payı (%)

Kaynak: Yaşa, 1979: 59’ dan yararlanılarak düzenlenmiştir.

BBYSP, kamu kesiminin sanayideki payını genişleten bir devletçilik uygulaması olmakla birlikte, plan kapsamında özel sektörü ortadan kaldırmaya yönelik bir politika söz konusu değildir.

1938 Yılında Atatürk’ün ölümü ve Avrupa’da esmeye başlayan savaş rüzgârları ile sanayileşme hamlesi büyük darbe almışsa da, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı içerisinde yer alan birçok projenin hayata geçirilmesi sağlanabilmiştir. Sanayide önemli bir gelişme sağlayan ve devletçilik politikasının başarılı bir uygulaması olan BBYSP’nin ardından, 1936 yılı sonlarında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmaya başlamıştır. Bu planda, özellikle madencilik, maden kömürü ocakları, konut, yakacak sanayi ve enerji, elektrik santralleri, toprak sanayi, gıda sanayi, kimya sanayi, makina sanayi ve denizcilik alanlarında 100’den fazla fabrikanın kurulması öngörülmüştür (İnan, 1973: 5). BBYSP’nin büyük ölçüde devamı olan, dış ticaret açığının kapanması için ithal ikamesi yerine ihracatın artırılması üzerinde duran ve madencilik, enerji santralleri, toprak-gıda-makine-kimya sanayilerine ilişkin hedefleriyle önemli bir sanayileşme hamlesi yaratabilecek İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Avrupa’da bozulan siyasal istikrar, İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması ve uluslararası ilişkilerde gözlenen değişimler (Aktan, 1978: 48,49) nedeniyle uygulanamamıştır.

Böylece, 1923 yılından devletçilik döneminin sonuna kadarki süreçte, iktisadi kalkınmanın hızlandırılması iki yönden gerçekleştirilmiştir (İnan, 1933: 12):

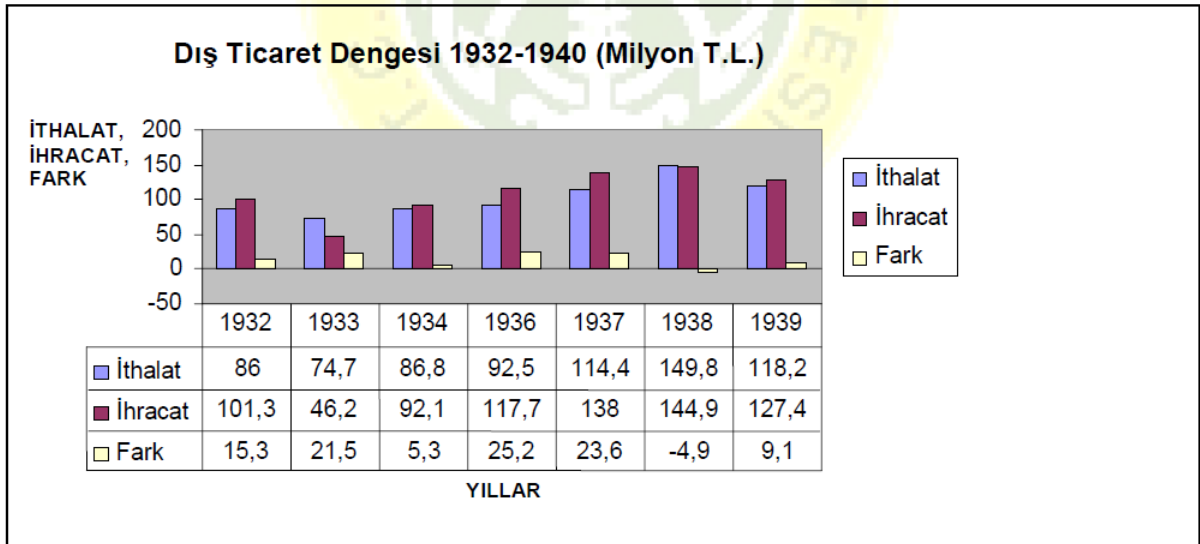
- Yabancı şirketleri, mülkiyetlerindeki imtiyazları satın almak yoluyla millileştirmek,

- Sanayileşmeyi gerçekleştirmek için ülke yollarını bir plan dahilinde inşa etmek.

Ciddi bir sanayileşme girişiminin başladığı bu dönemde, uygulanan ithal ikamesi stratejisi doğrultusunda dış ticaret açığını gidermek amacıyla, gümrük vergileri ve kambiyo kontrolünün yanı sıra, ithal yasaklarına ve kontenjana, takas ve kliring gibi yollara başvurulmuştur. Yine de Kurtuluş Savaşı sonrasında imzalanan Lozan Antlaşması hükümleriyle korumacı politikaların önlenmiş olması (Türk, 1982: 12), 1929 yılına kadar etkin dış ticaret ve sanayileşme politikalarının uygulanamamasına neden teşkil etmiştir.

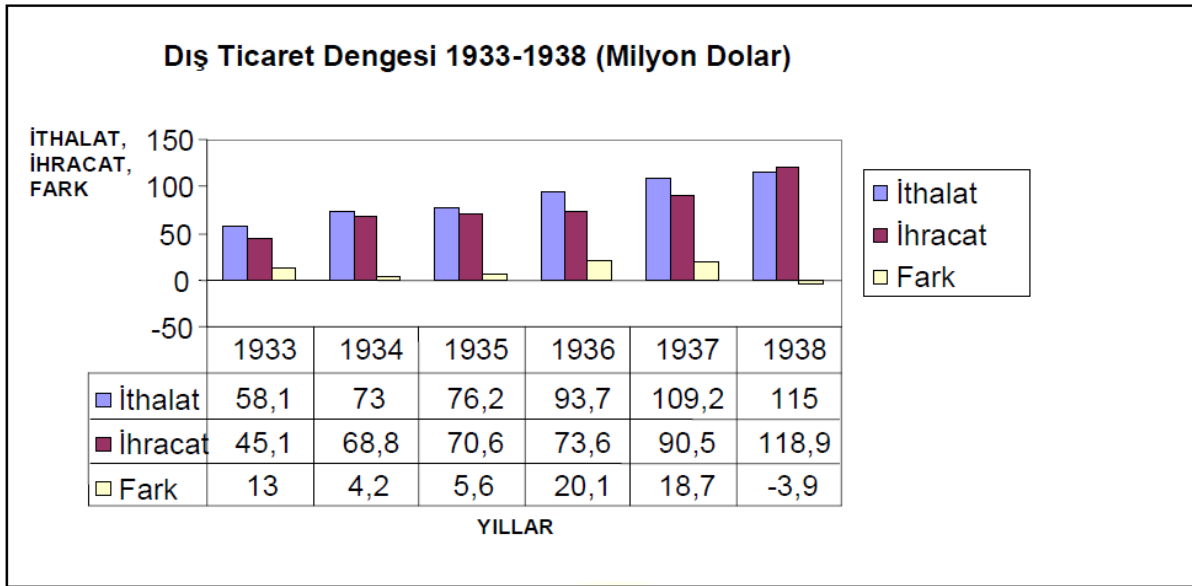
Dönemin dış ticaret dengesi, bileşenleri ihracat ve ithalat miktarlarının milyon TL ve milyon \$ birimleri ile incelendiği grafiklerde (Grafikler 3.3 ve 3.4) gösterilmektedir. Her iki grafikte de 1932-1939 yılları arasındaki ithalat ve ihracat değerleri incelendiğinde; 1938 yılı hariç diğer bütün yıllarda dış ticaret dengesinin fazla verdiği anlaşılmaktadır.

Grafik 3.3: Dış Ticaret Dengesi 1932-1939 (Milyon T.L.)

Kaynak: Kuyucak, 1954: 155'ten yararlanılarak düzenlenmiştir.

Grafik 3.4: 1933-1938 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon \$)

Kaynak: DİE, 1973: 326'dan yararlanılarak düzenlenmiştir.

Tablo 3.11: 1930-1939 Dönemi Ekonomik Gelişme Göstergeleri

Yıllar	GSMH Büyüme Hızı (%)	İmalat Sanayi Büyüme Hızı (%)	Sanayi/GSMH (%)	Tarım/GSMH (%)	İthalat/GSMH (%)	Dış Ticaret Hacmi/GSMH (%)
1930	2.2	13.0	10	46.8	9.4	19.1
1931	8.7	15.6	10.5	49.2	9.1	18.3
1932	-10.7	18.0	13.9	39.3	7.3	15.9
1933	15.8	19.9	14.2	41.4	6.6	15.1
1934	6.0	13.3	15.3	40.1	7.2	14.8
1935	-3.0	-0.8	15.7	38.8	6.8	14.1
1936	23.2	-3.5	12.3	48.6	5.5	12.5
1937	1.5	9.8	13.4	46.2	6.3	13.9
1938	9.5	16.9	14.2	44.4	7.9	15.5
1939	6.9	17.7	15.5	43.2	5.7	11.8

Kaynak: Akçay, 2002:36'dan yararlanılarak düzenlenmiştir.

1930-1939 döneminde GSMH artış oranı bir önceki dönem olan 1923-1929 Dönemine göre daha iyi olarak nitelendirilemese de, sanayide sağlanan istikrarlı büyüme daha olumlu bir ekonomik tablo ortaya koymaktadır (Tablo 3.11). 1930-1939 döneminde ortalama ekonomik büyüme hızı %6 olarak gerçekleşmiştir.

Aslında izlenen devletçi, dışa kapalı ekonomi politikaları ile 1930-1939 döneminde dünyadaki genel durum incelendiğinde Türkiye'nin söz konusu planlar yardımıyla olumsuzlukların bir ölçüde dışında kalmayı ve sanayileşme çizgisinde ciddi adımları atmayı başarmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda 1932-1939 dönemi devletçiliğini, kendisini tamamlayan diğer iktisat politikası unsurlarıyla birlikte milli bir sanayileşme çabası olarak yorumlamak; devletçiliğin iktisadi bilançosunu bu dönemde olumlu değerlendirmek mümkündür (Boratav, 2006: 162).

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde Türkiye'nin, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) öncülüğünde müdahaleci, korumacı ve devletçi politikalar uygulayarak sanayileşmede ciddi atılımlar gerçekleştirdiği, makro göstergelerindeki artan ivmenin ise yüksek büyüme oranlarının elde edilmesini sağlaması ele alınmıştır.

Bölüm Soruları

1) Türkiye’de büyük dünya bunalımı döneminde izlenen politikalara ilişkin aşağıdakilerden hangisi doğru değildir?

a) Büyük Dünya Bunalımının yaşandığı yıllarda, Türkiye ekonomisi dışa kapanmıştır.

b) Büyük Dünya Bunalımının yaşandığı yıllarda, Türkiye’de devlet eliyle milli sanayileşme hamlesine girişilmiştir.

c) Büyük Dünya Bunalımı yıllarında ihracatın kontrolünü arttıran ve ihracatı ruhsat sistemine dayandıran kanun kabul edilmiştir.

d) Devlet dış ticareti düzenleyerek iktisadi hayata müdahale etmiştir.

e) Devlet fiyatlar üzerindeki kontrolleri kaldırmıştır.

2) Devlet ekonomiye millileştirme, devlet tekeli oluşturma, piyasalara ve fiyatlara dolaylı ve dolaysız müdahaleler, koruma ve teşvik yolları ile müdahale edebilir.

Doğru () Yanlış ()

3) 1930-1939 döneminde izlenen devletçi politikaların genel olarak devletin özel kesimin yeterli olamadığı sanayi yatırımlarını gerçekleştirmesi çerçevesinde şekillendiği görülmektedir.

Doğru () Yanlış ()

4) Sanayileşmenin özel kesimle sağlanması hedefinin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olan faktörlerden biri bir diğeri ise dir.

5) 1930’ların başından başlayarak devletin ekonomiye belirgin bir şekilde müdahale ettiği 1930 – 1939 döneminde dönemin iktisat politikalarına temel teşkil etmiştir.

6) Devletçi sanayileşme nedir ve temel ilkeleri nelerdir?

7) Dönemin başlıca ekonomi politikaları nelerdir?

8) Dönemin sanayileşme stratejileri nelerdir?

9) Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planlarının esasları nelerdir?

10) Dönemin vergi politikasının öne çıkan özellikleri nelerdir?

Cevaplar

1)e, 2) Doğru, 3) Doğru, 4) Büyük Dünya Bunalımı, Lozan Antlaşması, 5) Devletçilik

4. 1940-1949: İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARI VE SONRASI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

4.1. 1940-1949 Döneminin İktisadi Şartları

4.2. 1940-1949 Dönemi Uygulamaları ve İktisadi Gelişmeleri

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. 1940-1949 Döneminin iktisadi şartları nelerdir?
2. 1940-1949 dönemi iktisadi gelişmeleri nelerdir?
3. Milli Korunma Kanunu düzenlemeleri nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
1940-1949 Döneminin İktisadi Şartları	1940-1949 Döneminin iktisadi şartlarını değerlendirebilmek.	Okuyarak, araştırarak, analiz ederek.
1940-1949 Dönemi Uygulamaları ve İktisadi Gelişmeleri	1940-1949 Dönemi uygulamaları ve iktisadi gelişmelerini kavrayabilmek.	Okuyarak, araştırarak.

Anahtar Kavramlar

- İkinci Dünya Savaşı
- Milli Korunma Kanunu
- Varlık Vergisi
- Çiftçiyi Topraklandırma Kanun
- 7 Eylül 1946 Kararları
- 1946 Yılı İvedili Sanayi Planı
- 1947 Yılı Türkiye İktisadi Kalkınma Planı
- 1948 İktisat Kongresi
- Marshall Planı

Giriş

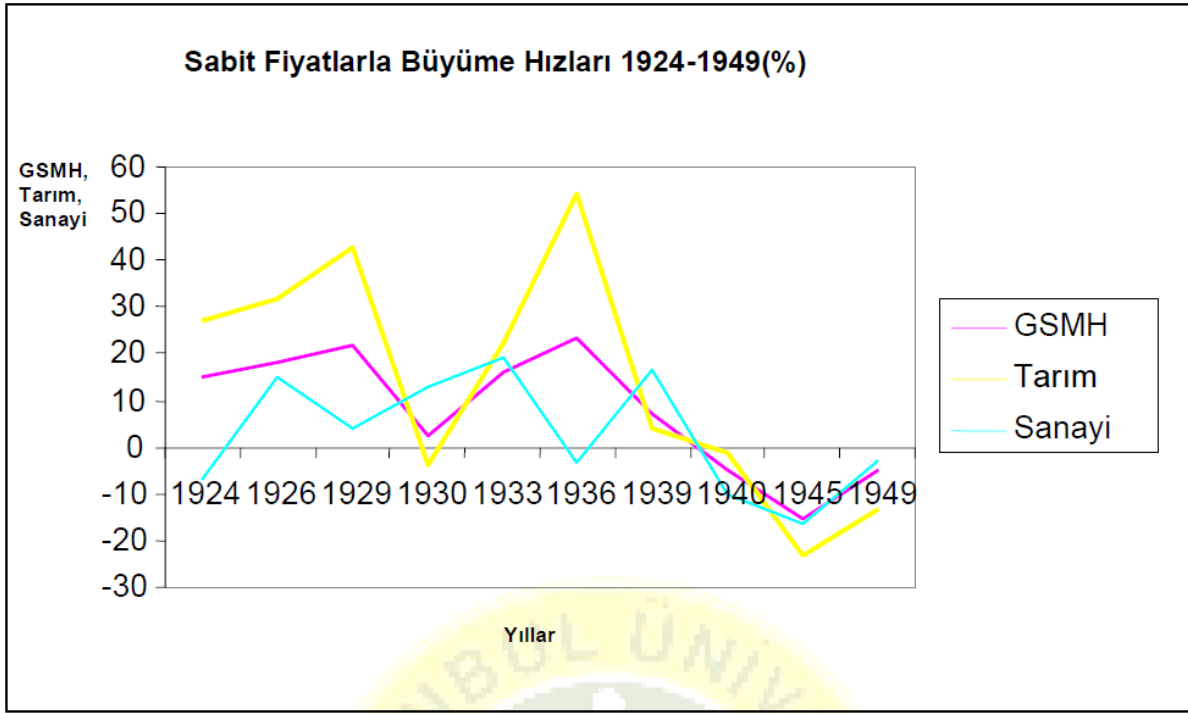
1940-1949 Döneminde hükümetin sanayileşme programını büyük ölçüde durdurduğu, özel kesim yatırımlarının ise izne tabi tutulduğu görülmektedir. Bununla beraber, İkinci Dünya Savaşı'nın ülke ekonomisi üzerinde yarattığı olumsuz etkileri ortadan kaldırmak amacıyla bir dizi uygulamaya gidilmiştir. Bu kapsamda, önceki dönemlerin temel hedefi olan sanayileşme, yerini enflasyonist etkileri gidermeye yönelik kısa dönemli uygulamalara bırakmıştır.

Bu bölümde 1940-1949 Dönemi, İkinci Dünya Savaşı yılları üzerinde durulacaktır. Savaşın olumsuz etkilerinin özellikle üretim sektöründe kendisini göstermiş olması, azalan toplam arzın tersine toplam talebin hızla artması, üretim ve ithalattaki düşüğe karşılık toplam talebin artması ile para ve maliye politikaları arasında ortaya çıkan dengesizliğin, anormal düzeylerde seyreden fiyat artışlarını da beraberinde getirmesi değerlendirilecektir.

4.1. 1940-1949 Döneminin İktisadi Şartları

Türkiye savaşın dışında kalmakla birlikte, savaş ekonomisinin ağır koşullarından fazlasıyla etkilenmiştir. Dönem içerisinde olası bir savaş tehlikesine karşı önlem almak amacıyla, aktif işgücünü meydana getiren genç nüfus askere alınmıştır. Alınan bu önlem, üretim miktarında önemli düşüşleri beraberinde getirmiş, büyüme hızı negatif değerlere gerilemiştir (Grafik 4.1).

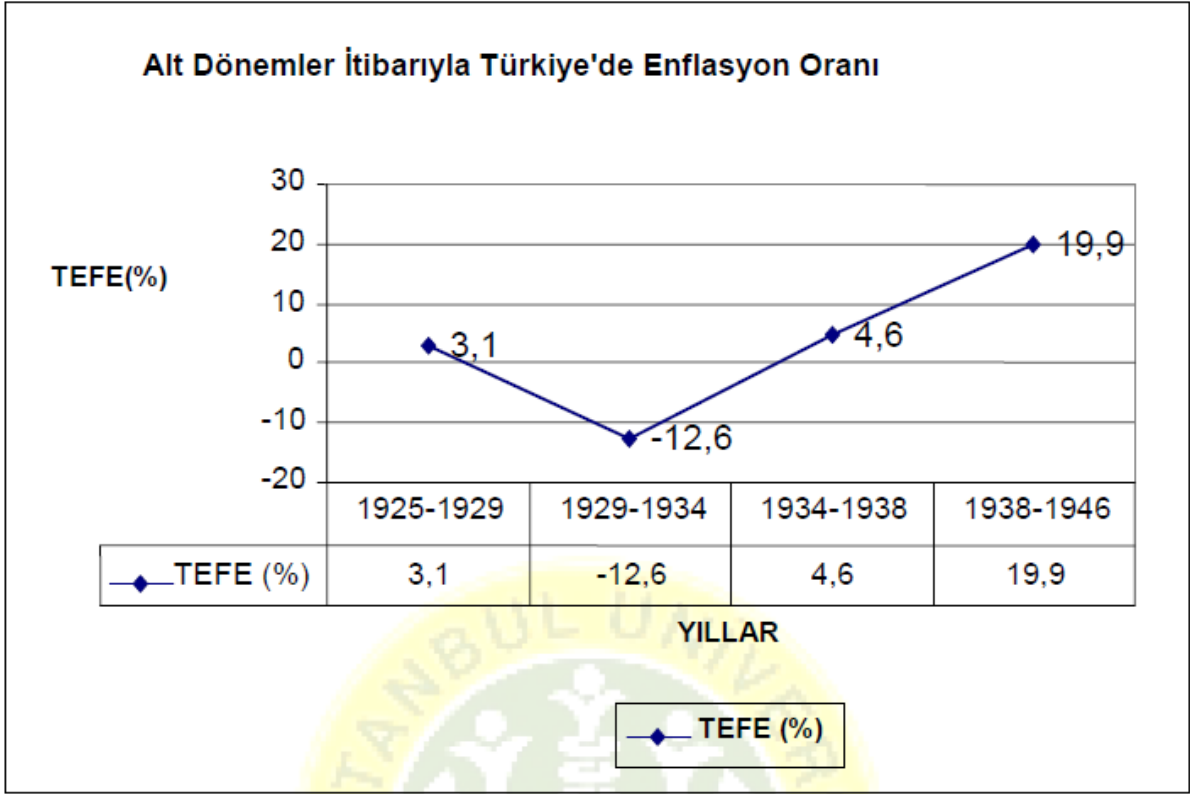
Grafik 4.1: Türkiye’de Sabit Fiyatlarla GSMH Büyüme Hızları (%) (1924-1949)

Kaynak: TOBB, 1989:12-26’den yararlanılarak düzenlenmiştir.

Bu gelişmelere ek olarak, bir önceki dönemde başlayan sanayileşme ve planlı kalkınmaya yönelik çalışmalar, savunma harcamalarının bütçe içerisindeki payının giderek artması nedeniyle ertelenmiştir. Olağanüstü seviyelere ulaşan savunma harcamaları ve artan devlet harcamaları enflasyonist baskı yaratmıştır (Grafik 4.2). Savaş yıllarında ülkenin büyüme hızına bakıldığında, Cumhuriyet tarihinde ilk defa üç yıl üst üste negatif değerler ortaya çıkmış; 1942 yılında kaydedilen %5.6’lık büyüme hızının dışında ekonomi küçülmüştür (Tablo 4.12).

Grafik 4.2: Alt Dönemler İtibariyle Türkiye’de Enflasyon Oranı

Kaynak: Yaşa, 1979:109’den yararlanılarak düzenlenmiştir.

Tablo 4.12: 1939-1945 Dönemi Büyüme Hızı ve Enflasyon

Yıllar	Büyüme Hızı	Enflasyon
1939	6,9	4,8
1940	-4,9	22,7
1941	-10,3	40,7
1942	5,6	92,1
1943	-9,8	74,0
1944	-5,1	22,8
1945	-15,3	54,1

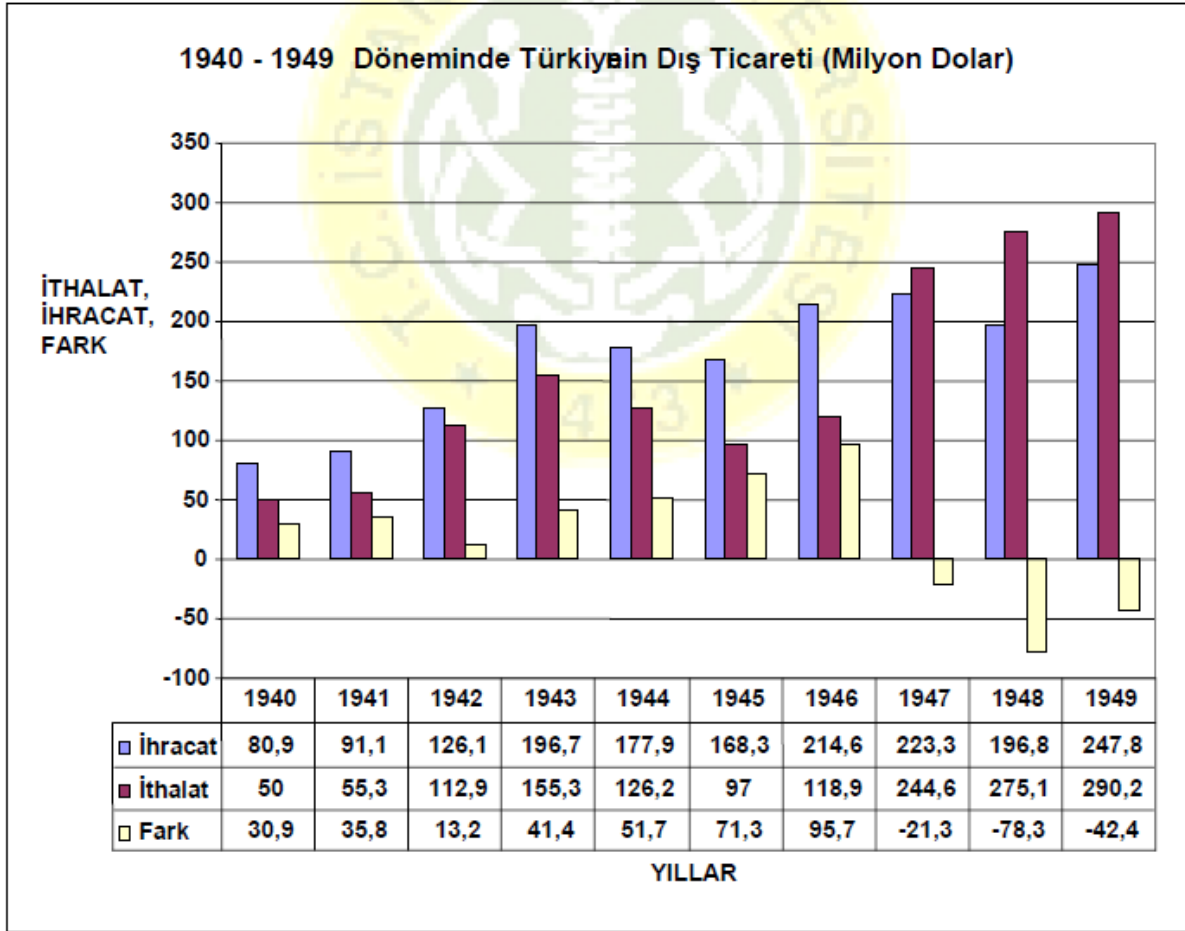
Kaynak: Uysal, 2004: 48’den yararlanılarak düzenlenmiştir.

Savaşın olumsuz etkileri dış ticaret üzerinde de hissedilmiş, yatırım malları ithalatında meydana gelen azalma özellikle sınai sektörü son derece olumsuz etkilemiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında dış ticaret hacmi daralmış, ithalat ve ihracat çok güç şartlar altında gerçekleştirilebilmiştir.

1939-1945 Döneminde dış ticaret ortaklarının Almanya, A.B.D. ve İngiltere olması kliringin yerini serbest piyasa kurallarına dayanan uygulamaların aldığını göstermektedir (Yaşa, 1979: 340). 1942 yılı içerisinde Türkiye ile Macaristan, Romanya, İtalya, Bulgaristan, İsviçre ve Almanya arasında imzalanan uluslararası ticaret anlaşmaları Resmi Gazete’de yayımlanmıştır (Çınar, 2008: 264).

İhracatı teşvik amacıyla alınan devalüasyon kararı ile uzunca bir dönem fazla veren dış ticaret dengesi 1946 yılından sonra açık vermeye başlamıştır (Grafik 4.3). 1946 Yılından başlanılarak öncülüğünü özel teşebbüsün yaptığı, gerek iç gerekse dış ticarete serbestlik ilkesini benimsemiş bir karma ekonomi politikası ile dış yardımlardan yararlanılmak istenmiştir (Kazgan, 1981: 8).

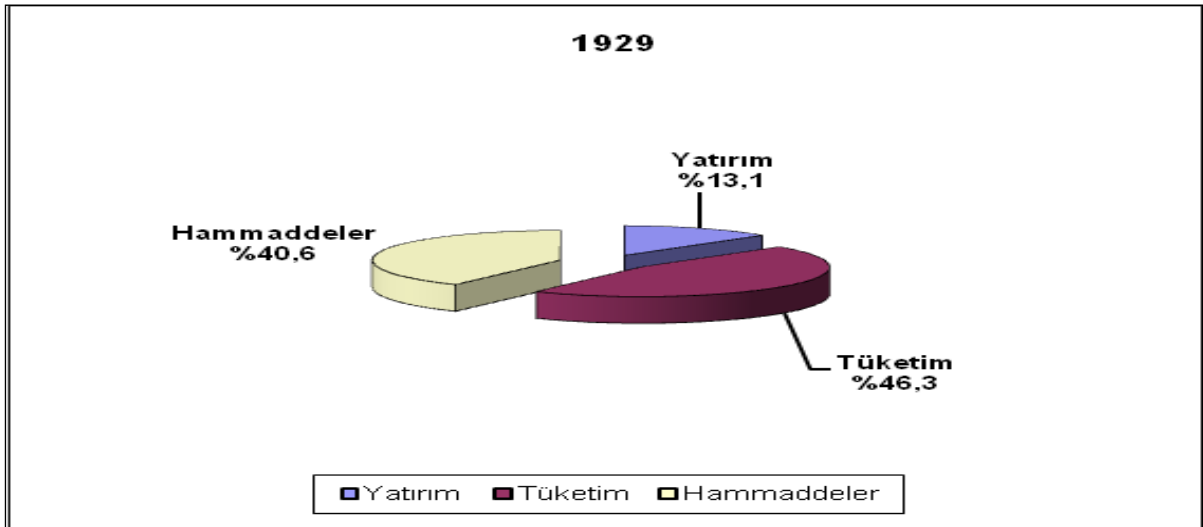
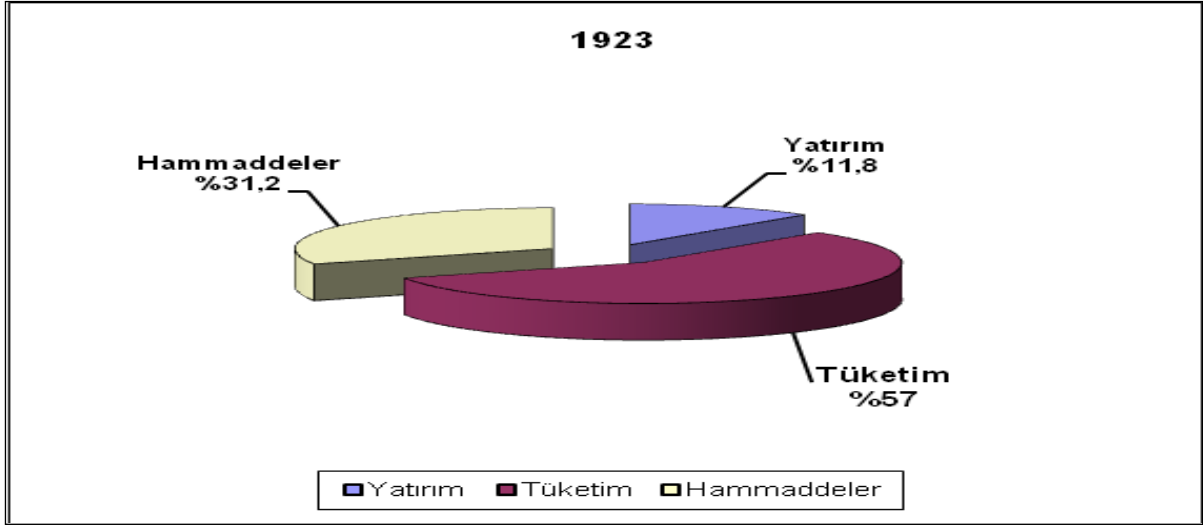
Grafik 4.3: 1940-1949 Döneminde Türkiye’nin Dış Ticareti (Milyon \$)

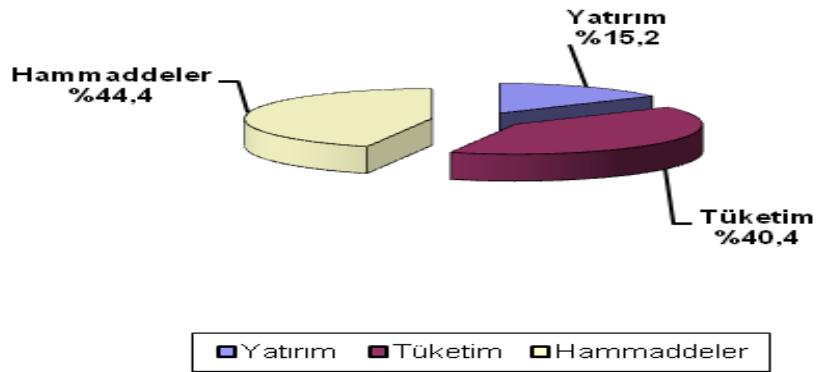
Kaynak: DİE, 1973:326’den yararlanılarak düzenlenmiştir.

İthalatın ana mal gruplarına göre dağılımı incelendiğinde; 1923-1929 döneminde ilk sırada yer alan tüketim malları ithalatının yerini, 1930-1939 ve 1940-1949 dönemlerinde hammadde ithalatının aldığı görülmektedir (Grafik 4.4).

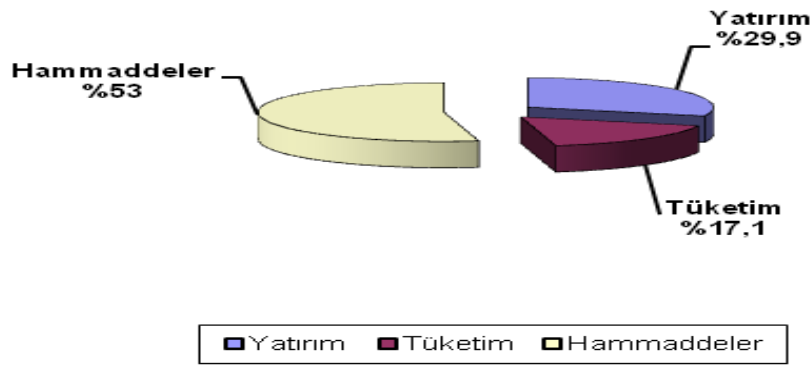
Grafik 4.4: İthalatın Ana Mal Gruplarına Göre Dağılımı (%)
(1923,1929-1930,1939-1940,1949)

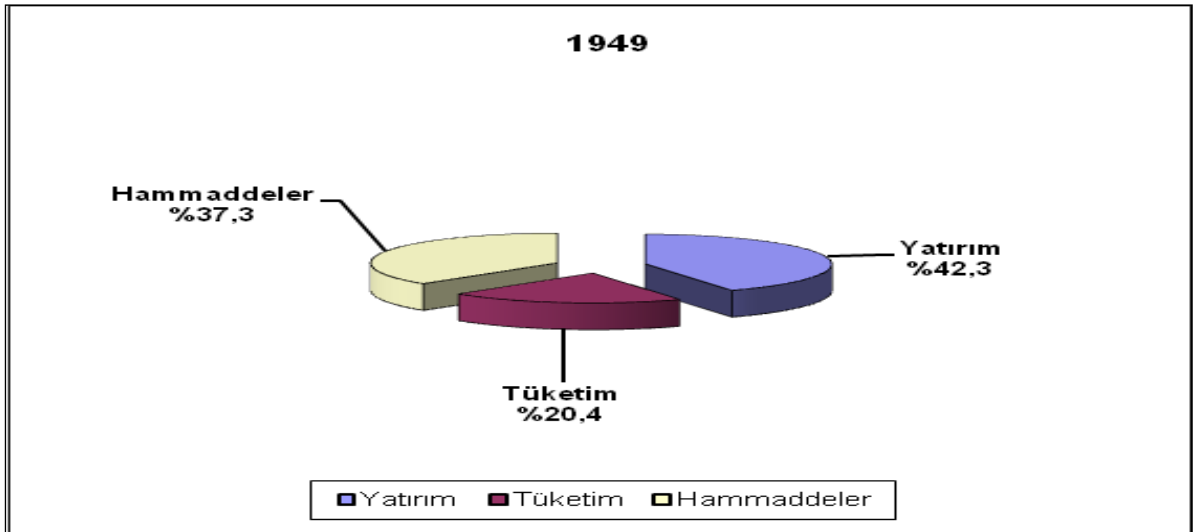
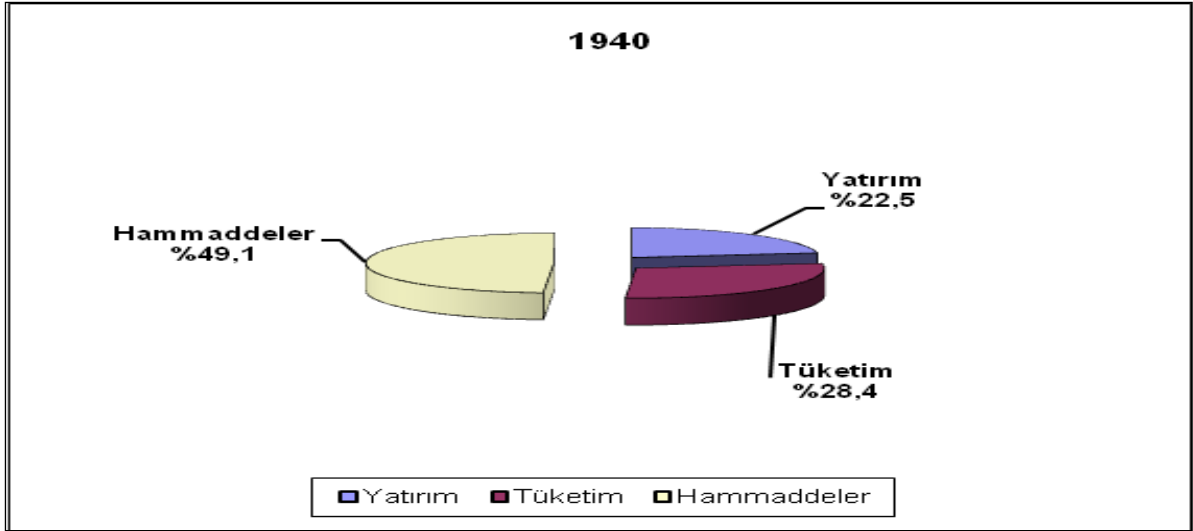

1930

1939

Kaynak: Serin, 1975: 25, 26'dan yararlanılarak düzenlenmiştir.

Bütün bu olumsuz etkilerle birlikte hâlihazırda zayıf ve iyi örgütlenememiş bir üretim yapısına sahip olan ülkede ekonomik dengeler iyiden iyiye sarsılmış; devlet savaş dönemi yetkilerini kullanarak özel kesim üzerinde yoğun kontrollere başlamıştır. Üretimde meydana gelen azalma, ithalattaki tıkanıklık, aşırı korumacı politikalar ile dünyadan soyutlanma, ihracatın dış ticaret fazlası amacıyla aşırı teşviki ile azalan arza karşılık artan talebin özellikle tüketim malları stokçuluğu ve spekülasyonuna neden olması, devletin ekonomiye müdahalesini artırmıştır (Karluk, 2009: 219). Katı devletçilik politikası sürdürülmüş ve 1940 yılında *Milli Korunma Kanunu* yürürlüğe konmuştur. Savaş ekonomisinin yol açtığı azalan üretim ve ithalat şartlarında ortaya çıkan daralmanın ve enflasyonist baskıların önüne geçilmesi, katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyatla el koyma yaklaşımlarının temel aracı olan (İTO, 1989: 26) kanuna göre (Çınar, 2008:233):

▪ Hükümet, halkın ve milli müdafaanın ihtiyacı olan malları, değer fiyatını vererek alabilmesini, dağıtabilmesini veya satabilmesini düzenlemiştir.

▪ Vurgunculuk amacıyla eldeki malı satmamak suretiyle herhangi bir şekilde kaçırmak veya saklamak suç sayılmıştır.

▪ Hükümetin bedelini vererek alacağını ilan ettiği mallar saklandığı ya da vurgunculuk maksadıyla kaçırıldığı takdirde, söz konusu malların devletçe aranması yasal zorunluluktur.

▪ Arama görevi adliyenin işi olmakla birlikte, kanunda yapılan değişikliklerle birlikte, artık valiler ve kaymakamlar veya bunların yazılı emriyle görevlendirilen memurlar ev, mağaza, ticarethane, depo, dükkân, ambar, samanlık gibi malların saklanabileceği düşünülen yerlerde arama yapabileceklerdir.

▪ Vali veya kaymakam, hükümetin değer fiyatı vererek alacağını açıkladığı malların saklandığını öğrendikleri takdirde derhal arama yapabilecektir.

▪ İdare, yapılan aramalar sonucunda bulunanları tespit ve fazla olan malları da yerlerine teslim ettirdikten sonra, ceza verme işini adliyeye bırakacaktır.

Milli Korunma Kanunu'na dayanılarak çıkarılan kararnamele, savaş yılları iktisat politikasının ana unsurlarını oluşturmaktadır (Boratav, 1974: 326).

Söz konusu kanunla ayrıca; yatırımlar için izin alınması, yatırımların hükümet denetimine tabi olması, sanayi kuruluşlarının hangi malı ne kadar üreteceğinin hükümet tarafından belirlenmesi, gerektiğinde sanayi kuruluşlarına el konulabilmesi konuları hükme bağlanmıştır. Kanundan doğan yetkilerle, özel teşebbüse ait dokuma fabrikalarının ürünlerinin belirli bir fiyatla devlete satılması zorunlu kılınmış ve iki yıl süreyle özel çimento fabrikalarına el konulmuştur.

1940-1945 Dönemi, genç nüfusun önemli bir kısmının askere alınmasıyla milli gelirin azaldığı, devlet harcamalarının Merkez Bankası kaynaklarına dayandırıldığı, toplam arzın yetersizliği karşısında toplam talepteki artışların enflasyonist baskıya neden olduğu, ithalatın daraldığı bir dönem olmuştur.

Bu koşullar altında, 1940 öncesi dönemin iktisat politikalarının temel unsuru olan sanayileşme hedefi, yerini ülkedeki mal kıtlıklarını gidermek ve karaborsayı önlemek için fiyatları düşük tutmaya yönelik kısa vadeli programlara bırakmıştır.

4.2. 1940-1949 Dönemi Uygulamaları ve İktisadi Gelişmeleri

1940'lı yılların ilk yarısı, Türkiye'de yüksek enflasyonun yaşandığı yıllar olmuş ve söz konusu enflasyon nedeniyle, devalüasyona gidilmiştir (1943'te 126 Kuruş olan 1 \$, 131 Kuruş'a çıkartılmıştır).

Özellikle karaborsa sonucunda oluşan haksız ve aşırı kârları gerektiği gibi vergilendirmek için, 12 Kasım 1942'de yürürlüğe konulan ve bir defaya mahsus olmak üzere alınan *Varlık Vergisinin*, döneme damgasını vurduğu anlaşılmaktadır (Tokgöz, 1992: 11). Genel olarak Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunlarının, 1940-1945 yılları arasında ülkedeki ekonomik ve toplumsal yapıyı kökten değiştiren üç temel yasa olduğu anlaşılmaktadır (Çavdar, 2004: 424).

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, 1945-1950 döneminin önemli bir gelişmesi de TL'nin 7 Eylül 1946'da bir kez daha devalüe edilmesi olmuştur. İhracatı arttırmak ve yüksek enflasyonu durdurmak için yapılan bu devalüasyonla 1 \$=1.9 TL'den 2.8 TL'ye yükseltilmiştir. 7 Eylül Kararları olarak bilinen bu devalüasyonun yanı sıra dış ticarete liberalizasyona ilişkin önlemler de alınmıştır. Böylece, 1943 yılında düşük oranlı devalüasyonun ardından yapılan bu ikinci devalüasyonla beraber TL'nin değeri %50 oranında düşmüştür. Mevcut ihracatın düşük fiyatla gerçekleşmesi, döviz gelirlerinin sanayi mallarının ithalatı yerine tüketim malları ithalatına harcanması nedeniyle ithal edilen tüketim mallarının mevcut döviz rezervlerini azaltması ve bazı devlet işletmeleri faaliyetlerinin üretim maliyetlerin yükseltmesi sebepleriyle bu devalüasyon mali bir hata olarak değerlendirilmiştir (Uysal, 2004: 51).

Devalüasyon kararı, söz konusu olumsuz değerlendirmelere karşı aşağıda sıralanan gerekçelerle savunulmuştur (Uysal, 2004: 52):

- IMF Anlaşmasına göre; üye ülkelerin %10'u aşan devalüasyonlar yapmak istediklerinde, IMF'nin iznini almaları gerektiği. (Devalüasyonun en önemli nedeni olarak, hükümetin IMF'ye üyelik süreci tamamlanmadan önce döviz kurunu yeniden serbestçe belirlemek istemesi gösterilmektedir.)
- İhraç ürünlerinin, dünya fiyatlarının oldukça üzerinde seyreden yurtiçi fiyatları ile serbest piyasada rekabet edilemeyeceği.
- Devalüasyon sayesinde, ihraç mallarının savaş yıllarına ait stoklarının daha kolay eritilebileceği.
- Devalüasyon ile eldeki rezervlerin değeri TL cinsinden yükseltilirken, savaş döneminde artma eğilimindeki iç borçlar değerinin azaltılacağı.

▪ Devalüasyonun, dış ticarete liberalizasyon ve dış ticareti serbest bölgelere açma girişimleri ile birlikte beklenen ithalat artışının önüne geçeceği.

1946 yılının başlarında devletçi-korumacı alışkanlıkların izleri devam etmiştir. Devletin öncülüğünde sanayileşmenin zorunluluğunu ortaya koyan 1946 Yılı İvedili Sanayi Planı, bunun bir örneği olmuştur. 7 Eylül Kararları'yla yürürlüğe konulan bu plan, tekrar uygulamadan kaldırılmıştır (Boratav, 1990: 76,77). Bununla beraber, 19 Şubat 1947'de Uluslararası Para Fonu (IMF)'na üye olan Türkiye, söz konusu dönemde sabit-ayarlanabilir kur sistemini benimsemiştir.

Daha sonra, özel kesimin rolünün arttığı ve öncelik sırasına göre tarım, ulaştırma, büyük su işleri, enerji, demir-çelik, çimento, madenler ve sanayi sektörlerini kapsayan *1947 Yılı Türkiye İktisadi Kalkınma Planı* hazırlanmıştır. Planın amacının belirlenmesinde, *Marshall Yardımı* kapsamına alınabilme isteğinin önemli etkisi olmuştur. Ancak söz konusu plan, sektörlerin bir araya gelmesinden oluşan bir plan olmanın ötesine geçememiştir. 1947 Planı'nın ülke kalkınması için temel olarak seçtiği sektör *tarım* olmuş ve sektörün geliştirilmesi için *ulaştırma* programını en önemli araç olarak görmüştür (Tekeli-İlkin, 1974: 15-20). *Sanayi sektörü*, planda en sonda yer alan hedef sektör olurken, tarımsal gelişmeye yardımcı olarak düşünülmüştür (Gülalp, 1987: 39). Ancak, plan uygulama imkânı bulamamış ve devletçi-korumacı sanayileşme anlayışının da gündemden kalktığına bir göstergesi olmuştur (Boratav, 1990: 77).

Türkiye, 1946'dan itibaren özel teşebbüsün öncülüğünde iç ve dış ticaretin serbestliğini esas alan *karma ekonomik sistem* uygulamasına yönelmiştir. 1948 İktisat Kongresi'nde, Türkiye'nin hızlı ekonomik gelişiminin dinamikleri arasında, devletçilikten vazgeçme ve yabancı sermayeye açılma gösterilmiştir.

Dönemin ikinci yarısında Türkiye, yabancı yardımı ve dış borçlanmaya açılmıştır. 1948-1949'da ilk kez *Marshall Planı* çerçevesinde ABD'den 50 milyon \$'lık bir dış yardım almıştır. Ayrıca Türkiye'nin Dünya Bankası, IMF, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) gibi uluslararası örgütlere üyelikleri, ekonomide liberal eğilimleri hızlandırarak güçlendirmiştir (İTO, 1989: 29).

Savaş nedeniyle bütçe harcamalarının yarısından fazlasını askeri harcamalarla Düyunu Umumiye giderlerine ayırmak zorunda kalan hükümet, devlet masraflarını normal gelirlerle karşılayamamasının zorunlu sonucu olarak borçlanma yolunu tercih etmiş, sınırlı miktardaki dış yardımlara ek olarak iç borçlanma ile bütçeyi denkleştirmede "Milli Müdafaa Tahvilleri"ne başvurmuştur (Çınar, 2008: 253).

Bu dönemde dikkati çeken bir diğer husus ise milli gelir seviyesinde görülen keskin düşüşlerdir. Tabloda 1940 yılına ilişkin gayri safi milli hasılanın (1968 fiyatları ile) 33.684 milyon T. L. olduğu görülmektedir. Savaşın bittiği yıl olan 1945 yılında ise söz konusu değer %31,1 azalarak 23.128 milyon TL olmuştur (Tablo 4.13).

Tablo 4.13: GSMH'deki Değişmeler (1968 Fiyatlarıyla)

	1940	1945	Azalma %
GSMH Toplam (Milyon TL)	33684	23128	31,1
GSMH Adam Başına (TL)	1901	1222	39,7

Kaynak: Yaşa, 1979: 89'dan yararlanılarak düzenlenmiştir.

Aynı durum tarım ve sanayi sektörlerinin gayri safi milli hasıla içerisindeki payları incelendiğinde de gözlenmektedir. 1940 yılında tarımın gayri safi milli hasıla içerisinde %38.7 olarak belirlenen payı 1945 yılında %38.4'e , sanayi kesiminin ise %18.4'ten %16.3'e düşmüştür (Tablo 4.14).

Tablo 4.14: Tarım ve Sanayinin GSMH'daki Payları

	Cari Fiyatlarla %		1968 Fiyatlarıyla %	
	1940	1945	1940	1945
Tarım	38,7	38,4	44,5	38,7
Sanayi	18,4	16,3	13,5	14,8

Kaynak: Yaşa, 1979:89'dan yararlanılarak düzenlenmiştir.

Döneme ait diğer gelişmeler ise aşağıda sıralanmaktadır (Babüroğlu, 1982:158):

- 1940 yılında Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı kurulmuştur.
- 1945 yılında Filyos Ateş Tuğla Fabrikası'nın temeli atılmıştır.
- 1945 yılında İzmir Klor Alkali Fabrikası işletmeye açılmıştır.
- 1945 yılında Emlâk ve Eytam Bankasının kanunu değiştirilerek Türkiye Emlâk Kredi Bankası haline dönüştürülmüştür.
- 1946 yılında İşçi Sigortaları Kurumu ve İş ve İşçi Bulma Kurumu kurulmuştur.
- 1947 yılında Filyos Ateş Tuğlası Fabrikası işletmeye açılmıştır.
- 1948 yılında Çatalağzı Termik Santralı işletmeye açılmıştır.

▪ 1949 yılında İzmir Basma, Erzincan Bez, Adıyaman Pamuklu, Diyarbakır Yünlü fabrikalarının temelleri atılmıştır.

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde her ne kadar Türkiye tarafsız bir politika izleyerek, İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalmışsa da; ekonomisinin savaşın yıkıcı etkilerinden kurtulamadığına değinilmiştir. Özel kesim üzerinde kontrol uygulamalarının arttığı, devletçi politika uygulamalarının varlığını koruduğu üzerinde durularak, yabancı yardımın ilk defa bu dönemde kabul edilerek dış borçlanmanın gerçekleştiğine değinilmiştir.

Bölüm Soruları

1) Aşağıdakilerden hangisi 1940 yılında yürürlüğe konulan Milli Korunma Kanunu'nun hedefleri arasında yer almaz?

- a) Savaş nedeniyle azalan üretimdeki sorunların giderilmesi
- b) Savaş nedeniyle azalan ithalattaki sorunların giderilmesi
- c) Tarım sektöründe özelleştirmeye gidilmesi
- d) Katı fiyat denetimleri
- e) Enflasyonist baskının hafifletilmesi

2) 19 Şubat 1947'de Uluslararası Para Fonu (IMF)'na üye olan Türkiye, söz konusu dönemde sabit-ayarlanabilir kur sistemini benimsemiştir.

Doğru () Yanlış ()

3) Türkiye, 1946'dan itibaren özel teşebbüsün öncülüğünde iç ve dış ticaretin serbestliğini esas alan devletçilik uygulamasını sürdürmüştür.

Doğru () Yanlış ()

4) 1940-1949 Döneminde üretim ve ithalattaki düşüşle birlikte toplam, toplam aşmış, sonuç olarak fiyatlar genel düzeyi yükselmiştir.

5) 1945-50 döneminde ihracatı arttırmak ve yüksek enflasyonu durdurmak amacıyla Türk Lirası edilmiştir.

6) Savaş yılları iktisat politikalarının ana unsurları nelerdir?

7) Milli Korunma Kanunu hükümleri nelerdir?

8) Dönemin öne çıkan iktisadi gelişmeleri nelerdir?

9) Devalüasyon kararının gerekçeleri nelerdir?

10) 1948 İktisat Kongresi'nde hangi dinamikler Türkiye'nin hızlı ekonomik gelişiminin belirleyicisi olarak gösterilmiştir?

Cevaplar

1)c, 2)Doğru, 3)Yanlış, 4) talep, arzı, 5) devalüe.

**5. 1950-1960: LİBERAL EKONOMİ POLİTİKALARI VE DIŞ
TİCARETTE KONTROL POLİTİKALARINA DÖNÜŞ (1)**

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 5.1.** 1950 Öncesi Gelişmeler
- 5.2.** 1950'li Yılların İktisat Politikası
- 5.3.** 1950-1960 Döneminde İzlenen Kalkınma ve Sanayileşme Stratejisi

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. 1950 Yılı öncesi iktisadi gelişmeler nelerdir?
2. 1950'li yılların iktisat politikasının belirgin özellikleri nelerdir?
3. 1950-1960 Döneminde nasıl bir kalkınma ve sanayileşme stratejisi izlenmiştir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
1950 Öncesi Gelişmeler	1950 Yılı öncesi iktisadi gelişmeleri kavrayabilmek.	Okuyarak, araştırarak.
1950'li Yılların İktisat Politikası	1950'li yılların iktisat politikasını anlayabilmek.	Okuyarak, araştırarak.
1950-1960 Döneminde İzlenen Kalkınma ve Sanayileşme Stratejisi	1950-1960 döneminde izlenen kalkınma ve sanayileşme stratejisini değerlendirmek.	Okuyarak, araştırarak, analiz ederek.

Anahtar Kavramlar

- Liberal Ekonomi,
- Kore Savaşı
- Marshall Yardımı
- Korumacı Dış Ticaret
- 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu
- 6236 Sayılı Petrol Kanunu

Giriş

1950'den sonraki dönemde liberal ekonomi adı verilen yeni bir ekonomi politikası uygulamaya konulmuştur. Başlangıçta devletin rolünün daraltılması hedef alınmışsa da kamu harcamalarının GSMH içindeki payında önemli bir azalma olmamış; ancak, kamu harcamaları içinde altyapı yatırımlarının payı büyük ölçüde artmıştır. Ulaştırma ve sulama yatırımlarının ve tarımsal destekleme politikalarının katkısı ve kısmen de olumlu dış ticaret konjonktürünün etkisiyle tarım kesimi güçlenmiş, iç pazarın entegrasyonu artmış, bu durum da, sonuçta piyasa ekonomisinin gelişmesine ve güçlenmesine imkân vermiştir. Buna karşılık, uygulanan liberal politikalar sonucu oluşan dış ödeme dar boğazını aşabilmek ve kamu açıklarını kapatabilmek için 4 Ağustos 1958'de bir istikrar programı uygulamaya konulmuştur.

Bu bölümde; hem uyguladığı savaş ekonomisi politikasının sonucu olarak, hem de olumlu dış konjonktür nedeniyle, savaş sonrası yıllara önemli miktarda döviz ve altın rezervi ile giren Türkiye'nin, 1953 yılına kadar olan dönemde oldukça liberal bir dış ticaret ve sanayileşme stratejisi uyguladığı üzerinde durulmuştur. 1950'lerin ekonomik felsefesi ve ona dayalı iktisat politikalarının, ekonomik liberalizmi yerleştirme, serbest teşebbüsün yolunu açıp ufuklarını genişletme ve piyasa ekonomisinin işlemlerini mümkün kılma gayreti içinde olmasına değinilmiştir.

5.1. 1950 Öncesi Gelişmeler

Türkiye tarafsız bir politika izleyerek II. Dünya Savaşı'nın dışında kalmışsa da, ekonomisi savaşın yıkıcı etkilerinden kurtulamamıştır. Devlet, savaş dönemi yetkilerini kullanarak özel kesim üzerinde yoğun kontrollere başlamıştır. Katı devletçilik sürdürülmüş ve 1940 yılında *Milli Korunma Kanunu* yürürlüğe konulmuştur. Kanun, savaş ekonomisinin yol açtığı azalan üretim ve ithalat şartlarında ortaya çıkan darlıkların ve enflasyonist baskıların önüne geçilmesinde, katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyatla el koyma yaklaşımının temel aracı olmuştur (İTO, 1989:26).

Bununla beraber, söz konusu kanunla; yatırımlar için izin alınması ve hükümet denetimine tabi olunması, sanayi kuruluşlarının hangi malı ne kadar üreteceğinin hükümet tarafından belirlenmesi, gerektiğinde sanayi kuruluşlarına el konulabilmesi, iç ticarete fiyat kontrolü sisteminin kurulması, tarımda ne ekileceğinin hükümet tarafından belirlenmesi (500 hektardan büyük arazinin bedelinin ödenerek istimlâk edilebilmesi, ihtiyaç maddelerine de bedellerinin karşılanarak el konulabilmesi) hükme bağlanmıştır (Yaşa vd., 1980: 88). Kanundan doğan yetkilerle, özel teşebbüse ait dokuma fabrikalarının ürünlerinin belirli bir fiyatla devlete satılması zorunlu kılınmış ve devlet iki yıl süreyle özel çimento fabrikalarına el koymuştur. 1941 yılında da *Sanayi Teşvik Kanunu* yürürlükten kaldırılmıştır (İTO, 1989: 26). Milli Korunma Kanunu'na göre; ithalat ve ithal mallarının dağılımı, İthalatçı Birlikler tarafından yapılmıştır. Takas ve Kliring'in ödeme sisteminin esasını oluşturduğu bu dönemde dış ticaret, hemen hemen tamamen devletin kontrolünde olmuştur (Serin, 1963, 39).

1940-1945 dönemi, en belirgin ekonomik gelişmeler açısından; genç nüfusun önemli bir kısmının askere alınmasıyla milli gelirin daraldığı, devlet harcamalarının Merkez Bankası kaynaklarına dayandırıldığı, toplam arzın yetersizliği karşısında toplam talepteki artışların enflasyonist baskıya neden olduğu, ithalatın daraldığı bir dönem olmuştur.

Bu koşullar altında, 1940 öncesi dönemin iktisat politikalarının temel unsuru olan sanayileşme hedefi, yerini ülkedeki mal kıtlıklarını gidermek ve karaborsayı önlemek için fiyatları düşük tutmaya yönelik kısa vadeli programlara bırakmıştır (İTO, 1989: 26). Özellikle karaborsa sonucunda oluşan haksız ve aşırı karları gerektiği gibi vergilendirmek için, 12 Kasım 1942'de yürürlüğe konulan ve bir defaya mahsus alınan *Varlık Vergisi* döneme damgasını vurmuştur (Tokgöz, 1992: 11).

Varlık vergisinin temel amacı; İkinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu fiyat artışları ortamında meydana çıkan spekülâtif kazançları vergilendirmek ve devlete yeni mali kaynaklar

bulmak olmuştur. Dolayısıyla bu vergiyle amaçlanan, özel sektörü daraltmak olarak yorumlanmamaktadır. Buna karşılık, sanayici ve tüccara yüklenen söz konusu sermaye vergisi, özel teşebbüsü tereddüde yöneltecek nitelikte olmuştur. Vergiden 465 milyon TL gelir beklenirken, uygulamanın durdurulduğu 1944'e kadar 315 milyon TL gelir sağlanabilmiş ve bunun 221 milyon TL'si İstanbul'dan toplanmıştır. Bununla birlikte, uygulamalarda haksızlıklara meydan veren bu vergi, enflasyonun yavaşlatılmasını sağlayamamıştır (Yaşa v.d., 1980: 88,187).

1940-1945 dönemi içinde özellikle 1942 ve 1943 yılları en yüksek enflasyonun yaşandığı yıllar olmuş ve Türkiye'de yaşanan bu ilk enflasyon, devalüasyonun yapılmasına neden olmuştur (1943'te 126 Kuruş olan 1 \$, 131 Kuruş'a çıkartılmıştır). İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 1945-50 döneminin önemli bir gelişmesi de TL'nin 7 Eylül 1946'da devalüe edilmesi olmuştur. İhracatı arttırmak ve yüksek enflasyonu durdurmak için yapılan bu devalüasyonla 1 \$ = 1.9 TL'den 2.8 TL'ye yükseltilmiştir (İTO, 1989: 27). Bu kapsamda, fiyatlarda ortaya çıkan önemli artışlar sebebiyle himayeci niteliğinden uzaklaşan spesifik gümrük vergileri %156 oranında yükseltilerek, savaş döneminde kurulan sanayilerin etkin olarak korunması çabasına girişilmiştir. Ancak, savaş nedeniyle baskı altında kalan ihtiyaçların giderilmesi, ithalatı hızla arttırmıştır. Bu da, 1947'den itibaren tekrar dış açık verilmesine neden olmuştur (Serin, 1963: 39). 7 Eylül Kararları olarak bilinen bu devalüasyonun yanı sıra, dış ticarete liberasyona ilişkin önlemler de alınmıştır (Gülalp, 1987: 38). Böylece, 1943 yılında düşük oranlı devalüasyonun ardından yapılan bu ikinci devalüasyonla beraber, TL'nin değeri %50 oranında düşmüştür.

1946 yılının başlarında devletçi-korumacı alışkanlıkların izleri devam etmiştir. Devletin öncülüğünde sanayileşmenin zorunluluğunu ortaya koyan *1946 Yılı İvedili Sanayi Planı*, bunun bir örneği olmuştur. 7 Eylül Kararları'yla yürürlüğe konulan bu plan, tekrar uygulamadan kaldırılmıştır (Boratav, 1990: 76,77). Bununla beraber, 19 Şubat 1947'de Uluslararası Para Fonu (IMF)'na üye olan Türkiye, söz konusu dönemde sabit-ayarlanabilir kur sistemini benimsemiştir.

Uygulamadan kaldırılan 1946 yılı İvedili Sanayi Planı'nın ardından, özel kesimin rolünün arttığı ve öncelik sırasına göre tarım, ulaştırma, büyük su işleri, enerji, demir-çelik, çimento, madenler ve sanayi sektörlerini kapsayan *1947 Yılı Türkiye İktisadi Kalkınma Planı* hazırlanmıştır. Planın amacı belirlenirken, *Marshall Yardımı* kapsamına alınabilme isteğinin önemli etkisi olmuştur. Plan, sektörlerin bir araya gelmesinden oluşan bir plan olmanın ötesine geçememiştir. 1947 Planı'nın ülke kalkınması için temel olarak seçtiği sektör *tarım* olmuş ve

sektörün geliştirilmesi için *ulaştırma* programını en önemli araç olarak görmüştür (Tekeli; İlkin, 1974: 15-20). *Sanayi sektörü* planda en sonda yer alan hedef sektör olurken, tarımsal gelişmeye yardımcı olması amaçlanmıştır (Gülalp, 1987: 39). Ancak, plan uygulama imkânı bulamamış ve devletçi-korumacı sanayileşme anlayışının gündemden kalktığına bir göstergesi olmuştur (Boratav, 1990: 77). Türkiye, 1946'dan itibaren özel teşebbüsün öncülüğünde iç ve dış ticaretin serbestliğini esas alan *karma ekonomik sistem* uygulamasına yönelmiştir.

1940'ların ikinci yarısında Türkiye, yabancı yardımına ve dış borçlanmaya açılmıştır. Türkiye, 1948-1949'da ilk kez *Marshall Planı* çerçevesinde ABD'den 50 milyon \$'lık bir dış yardım almıştır. Ayrıca, Türkiye'nin Dünya Bankası, IMF, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) gibi uluslararası örgütlere üyelikleri, ekonomide liberal eğilimleri hızlandırarak güçlendirmiştir (İTO, 1989: 29).

5.2. 1950'li Yılların İktisat Politikası

1950 yılı, Türkiye'de çok partili siyasal hayatın başlangıç tarihidir. 1950 yılı ile birlikte siyasal hayattaki bu değişimin yanı sıra iktisat politikasında, iktisadi konulara yaklaşım yollarında da bazı değişimler olmuştur. 1950 yılına kadar olan dönemde Türkiye ekonomisinde bir yanda karma ekonomik model ve devlet işletmeciliğinin gelişmesi, diğer yanda da genel iktisat politikalarında izlenen yol, hedefler ve araçlar alanında yerleşen bir gelenek oluşmuştur. Böyle bir geleneğin oluşmasında büyük rol oynayan önemli faktörlerden bazıları şöyle sıralanabilir (Kılıçbay, 1984: 107):

- Geçmişin mirası ve ekonomik envanter.
- 1920-1950 döneminde I. Dünya Savaşı'nın etkileri, İstiklal Savaşı ve 1929'da başlayıp 1930'larda etkisi bütün dünyaya yayılan Büyük Ekonomik Kriz.
- Son olarak da 1939-1944 yılları arasında yaşanan II. Dünya Savaşı.

1950'ye kadar olan dönemde dünyada hâkim olan ulusal ekonomi ve sömürü eğilimi, Türkiye ekonomisini dış dünyaya kapamış ve yalnızlığa itmiştir. Ayrıca, bu dönemde ne ekonomik kalkınma teorileri gelişmiş, ne az gelişmiş ülkelerin desteklenmesi bilinci oluşmuş, ne de Dünya Bankası, IMF, OECD ve AET gibi ekonomik yardım ve işbirliğini sağlayacak kurumlar ve zihniyet ortaya çıkmıştır.

1950'li yıllar ise iktisadi büyüme-gelişme ve az gelişmiş ülkelerin kalkınması ile ilgili teorilerin çoğaldığı bir dönem olmuştur. Yine 1949 yılında imzalanan NATO Antlaşması'nın siyasi, askeri ve ekonomik yönleri de ortaya çıkmış ve dünyada uluslararası işbirliği bloklar çerçevesinde belirlenmiş ve yardımlaşma kurumları kurulmuştur.

1950 sonrası, Türkiye’de devlet-ekonomi ilişkilerine farklı bir biçim getirmiş ve ilişkiler değişmişse de, bu ilişkilerin bilimsel, sistemli bir şablona sahip olduğu söylenemez. Dönemin siyasi iktidarı, serbest piyasa modelinin gücünü, güçlülüğünü iktisadi gelişme vasıtası olarak kullanmayı öngören bir ekonomik felsefeye sahip olmuştur (Kılıçbay, 1994: 191). Türkiye, 1953 yılına kadar olan dönemde oldukça liberal bir dış ticaret ve sanayileşme stratejisi uygulamıştır.

Bu bakımdan, 1950’lerin ekonomik felsefesi ve ona dayalı iktisat politikaları, ekonomik liberalizmi yerleştirme, serbest teşebbüsün yolunu açıp ufuklarını genişletme ve piyasa ekonomisinin işlemlerini mümkün kılma gayreti içinde olmuştur. Ancak, uygulanan genel iktisat politikaları ile bağlantısı kurulmuş ve koordine edilmiş bir sanayi politikasının varlığından söz etmek kolay değildi ve kalkınma-sanayileşme, koordine edilmiş bir sanayi ve dış ticaret politikaları kapsamında ele alınamamıştır (Kılıçbay, 1997: 26,27).

Ülkenin ekonomik bakımdan zenginleştirilmesi için bir program dahilinde gerçekleştirilecek olan yatırımlarda artış sağlanması, kamu harcamalarında tasarrufa gidilerek *denk bütçenin* hedeflenmesi, üretim faaliyetlerinin bürokrasiden kurtarılması, bütçeden yatırımlar için ayrılan paydan geri kalan kısmın üretime harcanarak, özel sermaye sisteminin desteklenerek hem yurt içi sermayenin üretime yönelmesi hem de yabancı sermayenin ülkeye gelmesinin sağlanması, 1950 yılında benimsenen liberalizmin esaslarını oluşturmuştur (Serin, 1963: 120,121).

5.3. 1950-1960 Döneminde İzlenen Kalkınma ve Sanayileşme Stratejisi

1950 yılında Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle kalkınma stratejisi köklü bir şekilde değişmiştir. Yoğun bir şekilde uygulanan devletçilik görüşü terkedilmiş ve özel teşebbüsün teşvikine önem verilmiştir. 1951 yılında toplanan Sanayi Kongresi’nde özel girişime öncelik tanınması, sanayi bakanlığı ve özel sektör sanayicilerinin oluşturacağı sanayi odalarının kurulması ilkeleri benimsenmiştir (Yaşa v.d., 1980: 188).

Tablo 5.15: Türkiye’de 1950-1959 Döneminde Özel Sabit Yatırımların Toplam Sabit Yatırımlar İçindeki Payı (1968 Fiyatlarıyla %)

Yıllar	Özel Sabit Yatırımların Oranı	Kamu Sabit Yatırımların Oranı	Özel Yatırımların Yıllık Artışı	Kamu Yatırımların Yıllık Artışı	Toplam Yatırımların Yıllık Artışı
1950	61	39	23.3	40.5	29.5
1951	62	38	8.5	4.2	6.8
1952	60	40	22.5	34.2	26.9
1953	53	47	1.7	31.7	19.8
1954	56	44	1.0	9.7	4.0
1955	58	42	6.1	0	3.4
1956	53	47	14.7	1.6	7.8
1957	51	49	1.3	9.7	5.2
1958	57	43	11.3	12.2	0.1
1959	54	46	1.8	12.0	4.1

Kaynak: Memduh Yaşa vd., 1980:94.

Tablo 5.15'den de görüleceği gibi; özel sektörün teşvik edilmesine rağmen, toplam yatırımlar içinde devlet yatırımların oranının azalması gerçekleşmemiştir. Çünkü, özel teşebbüsün teşviki için öncelikle altyapı yatırımlarının yapılması gerekmektedir. Bu nedenle, bu dönemde özel sektör tarafından kurulamayacağı anlaşılan bazı temel sınaî ve tarımsal maddeler ve ara malları tesisleri devlet tarafından yapılmak zorunda kalmıştır.

1950-60 döneminde kamu yatırımlarının özel yatırımlara rakip değil tamamlayıcı olması ilkesinin benimsenmesi sonucu, kamu yatırımları ile birlikte özel yatırımların da önemli oranda arttığı gözlenmektedir. Bu dönemde devlet, özel teşebbüsü sınırlamak ve kontrol etmekten çok, teşvik etmek yönünde ekonomik faaliyetlere müdahale etmiştir. Bu nedenlerle sadece yatırımların dağılımına bakarak devletçiliğin uygulanmaya devam ettiğini söylemek yanlıştır.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra ilk defa bu dönemde özel yabancı sermaye de teşvik edilmeye başlanmıştır. 1947 yılında yabancı sermayenin kısmen ya da tamamının dışarı transferine ilişkin kararlarda Maliye Bakanlığı yetkili kılınmıştı. 1950 yılında hükümetin değişmesi üzerine, 1951'de Yabancı Sermaye Kanunu (5821 no'lu) çıkarıldı. Ancak tarımı ve ticareti yabancı sermayeye kapalı tutan ve kar transferini sınırlayan bu kanun yetersiz bulunmuş ve bunun üzerine 1954'te *6224 Nolu Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu* yürürlüğe girmiş söz konusu sınırlamalar kaldırılmıştır (Kazgan, 1999: 83).

Hükümetin özel yabancı sermaye yatırımlarının teşviki amacıyla, mevcut kanunu yeterli bulmayarak değiştirmiş olduğu ve Türk teşebbüslerine tanınan tüm hak ve muafıkları, aynı alanda çalışan yabancı sermayeli kuruluşlara da veren 6224 Nolu Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'yla söz konusu yatırımların az miktarda da olsa artışı sağlanmıştır (Yaşa v.d., 1980: 94). Bu sayede, montaj sanayi ile özellikle otomotiv sanayinin (lastik dahil) ilk temellerinin atılması mümkün olmuştur (Alacaklıoğlu, 1974: 29).

1954 tarihli 6236 Sayılı Petrol Kanunu'yla da devletin tekelinde olan petrol arama ve petrol kuyularını işletme faaliyetlerinin yabancılar tarafından da yapılmasına imkân tanınmıştır (Yaşa v.d., 1980: 94). 1957'de yapılan bir değişiklikle yabancı sermayeye rafineri kurma hakkı verilmiştir. 6088 Nolu Turizmi Teşvik Kanunu'yla yabancıların köylerde gayrimenkul alması, Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi kararına bağlı olarak serbest bırakılmıştır. Yine bu dönemde hükümetin ekonomide özel girişimin etkinliğini arttırmak amacıyla Devlet Denizyolları ve Devlet Havayolları anonim şirkete dönüştürülmüş ve yabancı sermaye ortaklığına açılmıştır (Kazgan, 1999: 83,84).

Bu dönem süresince, kısa vadeli ve yüksek faizli yabancı özel sermayeden dış ticaretin finansmanında yararlanılmış, ayrıca özel kesime uzun vadeli dış kredi sağlanmıştır. Dönem boyunca toplam yabancı sermaye girişinin yarısından çoğunu kısa dönemli yabancı krediler oluşturmuştur. Dolayısıyla yabancı özel sermayeden daha çok dış ticaretin finansmanında yararlanıldığı söylemek yanlış olmayacaktır. Bu tür sermayenin, üretimi doğrudan arttırıcı bir niteliği yoktur. Ancak ithal girdi olarak kullanıldığı ölçüde üretime dolaylı katkısından söz edilebilecektir (Kepenek-Yentürk, 1995: 92).

Dönem boyunca gelen yabancı sermayenin %95 gibi bir kısmı sanayi kesimine yatırılmıştır. 1951-1965 yılları arasında bu miktarın % 26'sı plastik-kauçuk, %25'i kimya, %13'ü elektrikli ev araçları ve %11'i de gıda-içki alt sektörlerine gitmiştir (Kepenek-Yentürk, 1995: 92). Bu durum iç pazarın genişlemesiyle birlikte yabancı sermayenin de bu sektörleri karlı bulmasından kaynaklanmıştır. Bu çerçevede yabancı sermaye, özel sermaye yatırımlarına yön verici ve belli alt sektörlerle yönlendirici bir rol oynamaktadır.

Üretimde ithal girdi kullanılması sanayiye yapılan yabancı sermaye yatırımlarının özelliklerinden biridir. İthal girdi kullanıldığı için sanayileşmenin geriye doğru bağlantı yoluyla yerli üretimi canlandırma etkisi eksik kalmış ve gerçekleşmemiştir. Ayrıca, özellikle ithalatın güç olduğu durumlarda sınaî üretimin girdi açısından dışa bağımlı olması nedeniyle üretim yapılamamaktadır. Dönem süresince dış ticaret açığının giderek artmasında bu durum önemli bir rol oynamıştır (Kepenek-Yentürk, 1995: 94).

Kurulan üretim ölçeğinin teknolojik etkinlikten uzak olması da yine sanayiye yapılan özel sermaye yatırımlarının bir diğer özelliğidir. Bu durum üretimde yüksek maliyet anlamına gelmektedir. Ancak iç pazarın yabancı ürünlerin rekabetine karşı gümrük duvarlarıyla korunması, yüksek kar sağlanmasına yol açmaktadır. Yabancı sermaye, korunan bir ortamda ticari sermayeyle işbirliği içinde olduğundan yüksek maliyete rağmen karlı çalışabilmektedir (Kepenek-Yentürk, 1995: 93).

1950-60 dönem yabancı sermayeye yeniden açılışı simgelemektedir. Yabancı sermayenin üretime yönelen payı çok azdır. Sanayi üretimine yönelen yabancı sermaye ise, ilkel teknoloji ve düşük ölçekle üretimde bulunmakta ve ithal girdi kullanmaktadır. Bu durum uzun dönemde yerli sınıai üretimin gelişmesinde olumsuzluklar meydana getirmiştir.

Bu dönemin kalkınma stratejisinin en önemli özelliklerinden biri de, sanayileşme ile birlikte tarım kesiminin geliştirilmesine de ağırlık verilmesidir. Tarımda toprak reformu düşünülmemekle beraber, Cumhuriyetten sonra ilk defa bu dönemde büyük yatırımlar yapılarak geniş çaplı üretimi arttırma politikası uygulanmış ve başarılı sonuçlar alınmıştır. Tarım üretiminin artmasıyla birlikte kırsal nüfusun gelirinde artışlar gözlenirken, karayolları ağının genişletilmesi neticesinde tarım kesimi piyasa ekonomisi işleyişine girmiştir (Yaşa v.d., 1980: 190).

Bu dönemde kredi olanaklarının genişlemesi, traktör sayısının hızla artması, karayolu ulaşımının geliştirilmesi ve tarım ürünleri fiyatlarının desteklenmesi sonucu, tarımda değişim hızlanmıştır. Bu arada, gerek Marshall yardımı, gerek diğer kaynaklar kullanılarak ülkeye daha önce gelmeye başlamış bulunan tarımsal araç-gereçler, özellikle traktörlerin gelmesi devam etmiştir (Kuyucuklu, 1986: 198). Buna bağlı olarak da dönemin tarımsal gelişmesine damgasını vuran en önemli olay, traktör sayısının hızla artmasına bağlı olarak işlenen toprak miktarının genişlemesi olmuştur (Tablo 5.2) (Kepenek-Yentürk, 1995: 96).

Dönemin ilk yıllarında gözlenen traktör sayısındaki hızlı artış, dönemin ikinci yarısında devam edememiştir. Bu durum ithalatta yaşanan güçlüklerden dolayı traktörle ilgili girdilerin sağlanamamasından kaynaklanmıştır. Dolayısıyla tarımsal üretim azalmaya başlamıştır. Ancak tek sebep traktör sayısının artmamasından kaynaklanmamıştır. Bunlara ek olarak traktör kullanımı konusunda yeterli teknik hazırlığın ve gerekli yan hizmetlerin olmaması da traktörden beklenen verimi azaltmıştır. Ayrıca traktör sayısı dengesiz bir biçimde artarken buna paralel olarak gübreleme ve sulamanın gelişmesi sağlanamadığından tarımda üretim azalan verim sürecine girmiştir (Kepenek-Yentürk, 1995: 97).

Tablo 5.16: 1950-1960 Dönemi Tarımsal Girdilerin Gelişimi

Yıllar	İşlenen Alan (Bin Hektar)	Artış Oranı (%)	Traktör Sayısı	Artış Oranı (%)	Tarımsal Kredi (Milyon TL)	Artış Oranı (%)
1950	14.542	9,6	16.585	80,9	412	22,3
1951	15.272	5,0	24.000	44,7	646	56,8
1952	17.361	13,7	31.415	30,9	1.067	65,2
1953	18.812	8,4	35.600	13,3	1.213	13,7
1954	19.616	4,3	37.743	6,0	1.497	14,0
1955	20.998	7,0	40.282	6,7	1.558	4,1
1956	22.453	6,9	43.727	8,6	1.888	21,2
1957	22.161	1,3	44.144	1,0	2.108	11,7
1958	22.765	2,7	42.525	-3,7	2.161	2,5
1959	22.940	1,0	41.896	-1,5	2.313	7,0
1960	23.264	1,4	42.136	0,6	2.392	3,4

Kaynak: Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk,1995:97.

Savaş sonrası Avrupa ülkelerinin ekonomilerinin düzelmesiyle satın alma güçlerinin düzelmesi, Kore savaşının ortaya çıkmasıyla tarımsal ve belirli stratejik malların fiyatlarında önemli yükselmeler meydana gelmesi ve doğal şartların uygun olmasının katkısıyla da ülkede tarımsal üretim artmıştır. Traktörlerle yeni alanlar tarımsal üretim alanlarına katılmış ve 1953'lere kadar da ihracatçı ülke durumuna gelmiştir. Hatta 1953'te buğday ihracatında dünyada dördüncü sıraya yükselmiştir. Tarımsal üretim artışlarında hükümetin uyguladığı politika da etkili olmuştur. Kredi hacmi arttırıldığı gibi, tarımsal mallara özellikle buğdaya dünya piyasasının üstünde fiyat uygulamasının ve vergi muafiyetlerinin de önemli katkısı vardır. Hükümet, Toprak Mahsulleri Ofisi aracılığıyla üreticiden yüksek fiyata aldığı buğdayı düşük fiyattan ihraç etmek durumunda kalmıştır. Ancak, 1954'lerde artık bu durumu sürdüremediğinden buğday ihracı da durmuştur (Kuyucuklu, 1986: 199). Tarımsal kredi 1952 yılından itibaren önemli artışlar göstermiştir.

Bu dönemde yaşanan tarımsal gelişme, aynı zamanda sanayi ve ticaret kesimlerinin gelişmesine de katkıda bulunmuştur. İmalat sanayinde yine ithal ikame sanayi kollarına önem verilmiş; ancak, dokuma, tütün, gıda, dericilik, cam, toprak ve kilden yapılan ürünlerin imalatı

gibi nispeten basit teknoloji gerektiren alanlar yanında genellikle özel yabancı sermaye tarafından ve lisans anlaşmalarının sağladığı teknoloji transferi yardımıyla kimya, ilaç sanayi, otomotiv, tarım makine ve aletleri, elektrikli makine, elektronik gibi daha ileri teknoloji gerektiren ithal ikame imalat sanayi kolları da geliştirilmiştir (Yaşa v.d., 1980: 190).

Tarıma açılabilir arazinin sınırlarına varılması ve Kore Savaşı konjonktürünün sona ermesiyle, tarım ihracatında düşüşler yaşanmıştır. Ayrıca, tarımın 1954 yılından itibaren arka arkaya birkaç yıl süren kuraklık döneminden olumsuz etkilenmesi ve yatırımların kaynak darlığından dolayı ortaya çıkan enflasyonist baskı, dış ticaret dengesinin bozulmasına yol açmış, sanayi yatırım malları ve yedek parçaların ithal imkânları daralmış ve sonuçta büyüme hızı yavaşlamıştır (Uludağ; Arıcan, 2003: 92).

Türkiye, 1950'lerde oldukça büyük dış yardım fonları da almıştır. Bu fonlar, 1951-1957 yılları arasında 695 milyon \$'ı kredi, 754 milyon \$'ı hibe olmak üzere, yaklaşık 1.450 milyon \$'a ulaşmıştır (Yaşa v.d., 1980: 94).

Üretimin yapısında oluşan; ancak, ihracatı artırmayan değişme, gelir seviyesindeki artışın iç talebi hareketlendirmesi, aşırı değerlenmiş kur politikası ithalatta yüksek oranlı artışa neden olmuş ve liberal dış ticaret politikası dolayısıyla da her türlü tüketim malı serbestçe yurtiçi piyasaya akmıştır. İthal malların talebindeki hızlı artış, mevcut döviz ve altın stoklarındaki hızlı erime ve dış kredilerin, giderek artan dış ödeme açığını massedememesi, dış ticarete liberasyonun terk edilmesini zorunlu kılmıştır (dönemin hükümeti fiilen 22 Eylül 1952'de ve resmen 20 Nisan 1953'de liberasyon sisteminden vazgeçmiştir) (Serin, 1963: 40). İthalat yasakları, kotalar ve yüksek gümrük tarifeleri uygulamaya konularak, *korumacı dış ticaret ve ithal ikameci sanayileşme politikaları* izlenmeye başlanmıştır.

1953 yılına kadar uygulanan liberal-genişletici iktisat politikası ve de Kore Savaşı'ndan kaynaklanan lehte dış konjonktür sayesinde Türkiye yüksek büyüme hızına ulaşmıştır. Ancak, 1953 yılına kadar sürdürülen liberal uygulamalar ithalatı hızlandırmış, *ithalata yönelik* ve giderek *bağımlı bir ekonomi* doğmuştur.

1954'te spesifik gümrük tarife sisteminden, kıymet esasına dayalı yeni bir gümrük tarife kanunu yürürlüğe girmiştir. İthal mallarından *Hazine Hissesi* adıyla yeni bir vergi alınmaya başlanmış, Milli Korunma Kanunu 1956'da yeniden uygulamaya konulmuştur. Yine 1956'da İthal Malları Fiyat Kontrol Dairesi kurulmuş ve böylece resmi ve özel kuruluşlar tarafından ithal edilecek malların fiyatlarının dünya fiyatları ile uygunluğunun kontrolü başlamıştır. Ayrıca, pamuk ihracı 1957'de devlet tekeline alınmıştır. Bu tedbirlerin sonucunda, dış ticaret yeniden ikili anlaşmalar alanına kaymaya başlamıştır. Yabancı ülkelerden kredi almanın çok

zorlaştığı ve yalnızca siyasi ilişkiler sebebiyle ihtiyacın çok altında borç alınabildiği söz konusu dönemde, kredili ithalat usulü oluşturulmuştur. Ancak bu sistem, hem ithal mallarının dünya piyasa fiyatlarının çok yükseğinde bedel ödemek yoluyla sağlanmasına, hem de finansman için döviz kaçakçılığına neden olmuştur (Serin, 1963: 41).

Böylece, ithalatı haklı kılan serbest ticaret uygulaması, bir yandan döviz karaborsasının ortaya çıkmasına diğer yandan da dış ticaret açığının büyümesine neden olmuş ve döviz-altın rezervlerinin tükenmesiyle de 1953'ten başlayarak ağır bir döviz darboğazı ile karşılaşmıştır. Diğer yandan enflasyonist politikalar, 1958'de uygulamaya konulan istikrar önlemleri paketine kadar devam etmiştir (İTO, 1989: 29).

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde 1950-1960 döneminde yaşanan programsız iktisadi gelişme politikasının ilk yıllarda iç ve dış olumlu şartların olağanüstü denk düşmesi ile birlikte birkaç yıl olumlu sonuçlar vermiş olmasına değinilmiştir. Fakat dönemin ikinci yarısında ülkenin, kaçınılmaz olarak ekonomik bunalıma sürüklendiği; 1954'ten sonra yaşanan bunalımın, 1960'lı yıllarda planlamaya geçişin sosyal ve psikolojik ortamını hazırlamış olması üzerinde durulmuştur.

Bölüm Soruları

1. Aşağıdakilerden hangisi 1950 yılında benimsenen liberalizmin esaslarından biri değildir ?

- a) Yatırımlarda artış sağlanması
- b) Kamu harcamalarında tasarrufa gidilmesi
- c) Özel sermayenin desteklenmesi
- d) Üretimin bürokrasiden kurtarılması
- e) Bütçe açığının benimsenmesi

2. Montaj sanayi ile özellikle otomotiv sanayinin (lastik dahil) ilk temellerinin atılmasını mümkün kılan Kanun aşağıdakilerden hangisidir?

- a) 1957 tarihli 6088 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu
- b) 1951 tarihli 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu
- c) 1954 tarihli 6236 Sayılı Petrol Kanunu
- d) 1954 tarihli 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu
- e) 1940 tarihli Milli Korunma Kanunu

3. Aşağıdakilerin hangisinde Türkiye'nin 1950'lerde benimsediği ekonomi felsefesi ve ona dayalı iktisat politikalarının özellikleri verilmiştir?

- a) Devletçilik
- b) Korumacılık
- c) Ekonomik liberalizmi yerleştirme, serbest teşebbüsün yolunu açıp ufuklarını genişletme ve piyasa ekonomisinin işlemlerini mümkün kılma
- d) İthal ikamesi sanayileşme stratejisi
- e) Merkezi planlama

4. Aşağıdakilerden hangisi 1950-60 döneminde tarımsal gelişmeye damgasını vuran gelişmelerden biri değildir?

- a) Toprak reformunun kabul edilmesi
- b) Karayolları ağının genişletilmesi
- c) Traktör sayısının artması
- d) Tarımsal araç-gereçlerin bol miktarda gelmesi
- e) İşlenen toprak miktarının genişlemesi

5. Aşağıdakilerden hangisi 1950-60 döneminde dış ticaret dengesinin bozulmasına neden olan gelişmelerden biri değildir?

- a) Tarıma açılabilir arazinin sınırlarına ulaşılması

- b)** Yabancı sermayenin teşvik edilmesi
- c) Tarımda arka arkaya birkaç yıl kuraklık yaşanması
- d)** Kore Savaşının olumlu etkisinin sona ermesi
- e) Yatırım malları ve yedek parçaların ithalinin sınırlandırılması
- 6)**1940-1945 dönemi en belirgin ekonomik gelişmeleri hangileridir?
- 7)**Döneme damgasını vuran varlık vergisinin temel amacı nedir?
- 8)**1950-1960 Döneminde izlenen kalkınma ve sanayileşme stratejisini değerlendiriniz.
- 9)**Dönemin sanayileşme stratejisinin belirgin özellikleri nelerdir?
- 10)**Dönemin kamu yatırımları ve özel yatırımları arasında nasıl bir ilişki benimsenmiştir?

Cevaplar

1)e, 2)d, 3)c, 4)a, 5)b.

**6. 1950-1960: LİBERAL EKONOMİ POLİTİKALARI VE DIŞ
TİCARETTE KONTROL POLİTİKALARINA DÖNÜŞ (2)**

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

6.1. 4 Ağustos 1958 İktisadi İstikrar Programı

6.2. 1950-1960 Döneminin Ekonomik Gelişmeleri

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. 4 Ağustos 1958 İktisadi İstikrar Programını değerlendiriniz.
2. 1950-1960 Döneminin ekonomik gelişmeleri nelerdir?
3. 1958 İstikrar Programında ithal ikamesi stratejisinin yeri nedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
4 Ağustos 1958 İktisadi İstikrar Programı	4 Ağustos 1958 iktisadi istikrar programını değerlendirebilmek.	Okuyarak, araştırarak, analiz ederek.
1950-1960 Döneminin Ekonomik Gelişmeleri	1950-1960 Döneminin ekonomik gelişmelerini kavrayabilmek.	Okuyarak, araştırarak.

Anahtar Kavramlar

- Milli Korunma Kanunu
- IMF Stand-by Programı
- 4 Ağustos 1958 İktisadi İstikrar Programı

Giriş

1950 yılında Kore Savaşı nedeniyle hammadde fiyatlarındaki yükseliş, olumlu hava şartları ve Amerika'dan alınan yardımlar gibi birçok olumlu faktörün de etkisiyle ithalatta liberasyona giden Türkiye, 1953 yılı sonundan itibaren, ithalat harcamalarının artması ve ihracat gelirlerinin düşmesiyle karşılaşılan döviz darboğazı nedeniyle, tekrar gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarını kapsayan korumacı önlemleri uygulamaya başlamıştır. 1954 yılında olumlu koşulların çoğunun ortadan kalkmasıyla birlikte ekonomide tıkanıklar baş göstermeye başlamış ve IMF uzmanları yüksek oranlı devalüasyon ve istikrar önlemlerinden oluşan bir öneride bulunmak üzere Türkiye'ye gelmişler ve sonrasında da sürekli devrede olmuşlardır. Bu önerilere direnç gösterilse de ekonomide düzelme gözlenmemiş hatta enflasyonist bir baskı söz konusu olmuştur. Dış ödemelerdeki bozulma devam ederken, döviz sıkıntısı en üst düzeye ulaşmıştır. Sonuç olarak 4 Ağustos 1958 Kararları olarak da bilinen "İktisadi İstikrar Programı" kabul edilmiştir.

Bu bölümde II. Dünya Savaşı sonundan 1953 yılına kadar olan dönemde oldukça liberal bir dış ticaret ve sanayileşme stratejisi uygulayan Türkiye'nin, konjonktürün etkisiyle sahip olduğu döviz ve altın rezervlerinin önemli bir kısmının tükenmesiyle 1953'den başlayarak ağır bir döviz darboğazı ile karşılaştığı üzerinde durulacaktır. Bu nedenle ithalat yasakları, kotalar ve yüksek gümrük tarifelerinin uygulamaya konularak korumacı dış ticaret ve ithal ikameci sanayileşme politikalarının izlenmeye başlandığı üzerinde durulacaktır. Enflasyonist politikalar ve aşırı değerlenmiş kur politikasının şiddetini giderek arttırdığı ve bu durumun 1958 istikrar tedbirlerine kadar sürmüş olmasına değinilecektir.

6.1. 4 Ağustos 1958 İktisadi İstikrar Programı

1950-60 döneminin ilk yıllarında dış ticaretteki liberasyonun etkisiyle ve açık finansman nedeniyle kaynakların kısa sürede tükenip iç fiyatların yükselmesi (Kuyucuklu, 1986: 200) ve sabit kur politikasının da körüklediği döviz talebi artarken ithalat güçlükleri nedeniyle üretim kapasitesi düşmüştür (İTO, 1989: 31). 1956-1958 yılları arası Türkiye'nin giderek dışa kapandığı bu süreçte Dünya Bankası'ndan yeni proje kredisi alınamamıştır. Ayrıca, istikrar programının uygulanması için baskı yapmak üzere dışarıdan verilen program kredileri de azaltılmıştır.

1956 yılında Milli Korunma Kanunu'nun tekrar yürürlüğe konmasıyla birlikte, İthal Malları Fiyat Kontrol Dairesi'nin kurulması şeklindeki müdahaleci politikalara rağmen dış ödeme zorluklarına ancak 1958 yılında çözüm bulunmuştur (Yaşa v.d., 1980: 93).

1950 yılında liberalleşme politikalarına ağırlık verilmesiyle Türkiye daha fazla dışa açılmış ve dışa bağımlılık süreci de bu dönemde başlamıştır. Bu dönemden itibaren Türkiye'nin borçlanma yapısında iki önemli farklılık gözlenmiştir. Bunlardan ilki, dış borçlarda meydana gelen misli artışlar, diğeri ise borçlanmada meydana gelen çeşitliliktir. Elbette bu farklılaşmada hem iç hem de dış faktörler etkili olmuştur. En büyük etkiyi ülke içinde uygulanan dışa açık politika uygulamaları yapmıştır. Bunun yanında gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarına yardım etme fikirleri etkili olmuştur. Bu dönemde özellikle 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan ödemeler dengesi açıklarındaki aşırı artışlar borçlanmayı arttırmış, ülkelerin yanında uluslararası mali kurumlara da borçlanılmıştır.

1956 yılından sonra dış ticaret açıklarının finansmanında karşılaşılan büyük güçlükler nedeniyle ilk önemli borç ertelemeşi yaşanmış ve Türkiye ekonomisinin yeniden düzenlenmesi şartı ile 4 Ağustos 1958'de İktisadi İstikrar Programı'nı kabul etmek durumunda kalmıştır.

4 Ağustos 1958 Kararları olarak da bilinen İktisadi İstikrar Programı'nın esaslarını; enflasyonist etkenlerin tasfiyesi, ülke kaynaklarının ıslahı ve ekonominin uzun vadeli ihtiyaçlarını ve ödemeler dengesiyle elde edilen imkânları göz önünde bulunduran bir yatırım programının yapılması oluşturmuştur (Yerasimos, 1992: 223).

Devletin, dış borçlarının faiz ödemelerini dahi yapamayacak bir duruma düşmesiyle birlikte 4 Ağustos 1958'de, IMF önerileri doğrultusunda alınan istikrar tedbirleri ile Türk Lirası %320 oranında devalüe edilerek bir 1\$ 2.80 TL'den 9 TL'ye yükseltilmiştir (İTO, 1989: 31). Ancak Türk Lirası'nın resmi dolar kuru tüm döviz alımı ve satımı işlemleri için birden 1\$ = 9 TL olarak belirlenmemiştir. Döviz kuru yine 1\$ = 2.80 TL olarak bırakılmış fakat döviz alım satımında prim ödenmesi ve vergi alınması yoluyla çoklu kur uygulamasına geçilerek kademeli bir devalüasyona gidilmiştir (Şahin, 2002: 121). Yani diğeri bir ifade ile 4 Ağustos 1958'de yürürlüğe giren kararlar uyarınca doların değeri ithalatta 1\$ = 9 TL'ye çıkarılırken, ihracatta ise mallar gruplara ayrılmış ve her grup için eski kura değişik miktarda prim eklenerek belirlenen dolar fiyatları tespit edilmiştir (Yaşa v.d., 1980: 93). Örneğin tütün, afyon, krom ve bakır ihracatından elde edilen döviz için 2.10 TL, fındık, kuru üzüm ve incir ihracatından kazanılan döviz için 2.80 TL prim ödemesi başlatılmıştır. Merkez Bankası diğeri döviz alım işlemlerinde 6.20 TL prim ödemiş, döviz satımlarında ise 6.20 TL vergi uygulamıştır (Şahin, 2002: 121). 1960 yılında bu katlı kur sistemi kaldırılarak ihracat için de 1\$ = 9 TL'ye çıkarılmıştır. Başlıca

malların ihracatında önceden izin alma ve kontenjanlar söz konusu olurken, ithalat ise üç aylık kontenjanlara göre yürütülmeye başlanmıştır (Yaşa v.d., 1980: 94).

1958 İstikrar Programı'yla beraber, ithal ikamesi stratejisi ağırlık kazanmıştır. Döviz gelirlerinin çok kısıtlı oluşunun ve dış yardım imkânlarının daralmasının zorunlu kıldığı ithal ikamesi; kotalar, yüksek gümrük tarifeleri ve ithal yasaklarına dayalı olarak gelişmiştir (Uludağ-Arıcan, 2003: 208).

İstikrar programı çerçevesinde emisyon kısıtlanmış, banka kredileri dondurulmuştur. Kamu harcamalarında tasarrufa gidilmesi ve bütçe dengesinin sağlanması kararlaştırılmış fakat bütçe dengesi konusunda başarı sağlanamamıştır. Ayrıca, KİT ürünlerine, fiyatların maliyetleri karşılayacak düzeye getirilmesi ve işletme zararlarının kapatılması amacıyla yüksek oranlı zam yapılmıştır (Şahin, 2002: 122). Ayrıca, OECD, IMF ve ABD ile yapılan anlaşmalarla 600 milyon \$'lık dış borç ertelenmiş ve 350 milyon \$'lık yeni bir kredi alınmıştır. Ancak alınan önlemler, özellikle ödemeler bilançosu açıklarının azaltılmasında başarılı olamamıştır. Bu süreçten sonra Türk sanayii borç buldukça üretim yapabilen bir yapıya dönüşmüştür (İTO, 1989: 31).

1958 Programı, ortaya çıkan enflasyonist gelişmede; İDT açıklarının Merkez Bankası tarafından kapatılması, bütçe açıklarının Merkez Bankası kaynaklarıyla finanse edilmesi, Merkez Bankası kredilerindeki bu hızlı artışa paralel olarak ticari bankalar tarafından açılan kredilerdeki hızlı artışlar, ihracatı artırmak için Merkez Bankası tarafından verilen primler uygulaması gibi nedenleri ilk sırada değerlendirmiştir. Bu da, özel ve kamu kesiminin tümüyle açık finansmana dayalı bir model içinde olduğunu göstermektedir. Program, bu değerlendirmesinin sonucunda şu değişiklikleri getirmiştir: Merkez Bankası kredilerinin belirli bir limitte dondurulması ve kamu sektörüne açılan kredilerin belirlenen seviyeyi aşmaması, Mevduat Munzam Karşılıkları konusunda hükümete yetki verilmesi, ticari banka kredilerinin 1 Temmuz düzeylerine 200 milyon eklenerek dondurulması, faiz hadlerinin yükseltilerek esnek hale getirilmesi ve ekonomik gerekler paralelinde, hükümet tarafından gerekli olması durumunda değiştirilebilmesi. Bununla beraber program, değişikliği öngörülmesine rağmen faiz aracını kullanmamış ve faiz aracı dışındaki tedbirlere önem vererek, para-kredi politikasını yönlendirmiştir. İdari kararlar ile yönetilen para-kredi politikası ise, talep kontrolünde etkin bir araç olarak kullanılmıştır (Ekzen, 1984: 174,175).

1958 İstikrar Programında alınan tüm kararların altında yatan temel düşüncenin Türkiye Ekonomisini dış etkenlerden koruyarak sistemli ve sürdürülebilir bir büyüme hızına ulaştırmak olduğu söylenebilir. IMF ile Türkiye arasında yapılan ilk stand-by olarak değerlendirilen

program alınan kararlar çerçevesinde parasal anlamda oldukça çok sınırlamalar getirmiş, yüksek oranlı devalüasyon yapılmış ancak hedeflenen sonuçlara ulaşılamamıştır. Yapılan devalüasyon ithal mallarının fiyatlarını arttırırken, kamu kurum ve kuruluşlarının ürettikleri mal ve hizmetlere uyguladıkları zamlar da maliyetlerin ve fiyatların artmasına ortam sağlamıştır (Uysal, 2004: 59).

İthalatın ihracattan daha fazla artmasıyla, ithalat 1959'da 470 milyon \$, 1960'da 468 milyon \$ olarak gerçekleşmiş ve ihracattaki artış, ithalattaki bu artışı karşılayamamıştır. Dış ticaret açığı 1959'da 116.183 bin \$'a, 1960'da 147.456 bin \$'a yükselmiştir (Tablo 6.17). İthalattaki söz konusu artışta, 1958'de sağlanan dış yardım ve kredi imkânları açıklayıcı olmaktadır.

Tablo 6.17: Türkiye'nin 1950-1960 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri

Yıllar	İthalat (Bin \$)	İhracat (Bin \$)	Dış Tic. Dengesi	İhr/İth (%)
1950	285.664	263.424	-22.240	92.2
1951	402.086	314.081	-88.005	78.1
1952	555.920	362.914	-193.006	65.2
1953	532.533	396.061	-136.472	74.3
1954	478.358	334.924	-143.434	70.0
1955	497.637	313.347	-184.29	62.9
1956	407.340	304.990	-102.35	74.8
1957	397.125	345.217	-51.908	86.9
1958	315.098	247.235	-67.863	78.4
1959	469.982	353.799	-116,183	75.2
1960	468.186	320.730	-147.456	68.5

Kaynak: Türkiye Ticaret Sanayi Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1982, Tablo 27'den yararlanılmıştır.

1958 Programı'yla uygulanan istikrar tedbirleri sonucunda, daralma süreci yaşanmış ve bu süreç 1962 yılına kadar devam edecek bir resesyona dönüşmüştür (Ekzen, 1984: 186). İktisadi alanda yaşanan bu duraklama döneminin yanında Türkiye'de sosyal ve siyasi alanda da sorunların yaşandığı bir dönem olmuştur. İstikrarın sağlanması için yapılan çalışmalar neticelendirilemeyince 1960 yılında yapılan askeri müdahale sonucu yönetim değişmiş ve yeni bir dönem başlamıştır.

Sonuçta, 1950'lerin ekonomik gelişmeleri ve karşılaşılan kriz, dönemin ilk yıllarında uygulanan yatırım ve kalkınma politikası ile dış ticaret politikasının, Türkiye'nin mevcut kaynakları, imkânları ve gerçekleriyle paralellik taşımadığının bir göstergesi olmuştur.

6.2. 1950-1960 Döneminin Ekonomik Gelişmeleri

Genel anlamda 1950-1960 döneminin ekonomik gelişmeleri şu şekilde olmuştur:

▪ Ödemeler dengesi açığının finansmanı için giderek artan miktarda kısa ve uzun vadeli borçlanma gereği doğmuştur. Türkiye'nin 1950 yılında 776 milyon \$ olan dış borcu, 1956'da 1.2 milyar \$'a, 1960'ta ise 5 milyar \$'a yükselmiştir. Bu dönem, Cumhuriyetin başından beri dış borçların en yüksek hızla arttığı bir dönemdir. Alacaklıları da, çoğunlukla ABD, IMF ve Dünya Bankası'dır. Bu krediler enerji ve sulama gibi altyapı yatırımlarının finansmanında, milli savunma ihtiyaçlarının karşılanmasında, dış ticaret açıklarının kapatılmasında ve mevcut borçların ertelenmesinde kullanılmıştır.

Tablo 6.28: Türkiye'de 1939-1949 ve 1950-1959 Dönemleri GSMH ve Sektörel Büyüme Hızları (%)

Dönemler	Reel GSMH	Tarım	Sanayi	İnşaat
1939 – 49	0.6	-1.0	3.3	-1.2
1950 - 59	6.9	6.2	9.3	8.2
1950 - 53	11.3	12.2	10.5	15.7
1954	-3	-13.5	9.4	7.4
1955 - 59	5.5	6.0	8.1	2.4

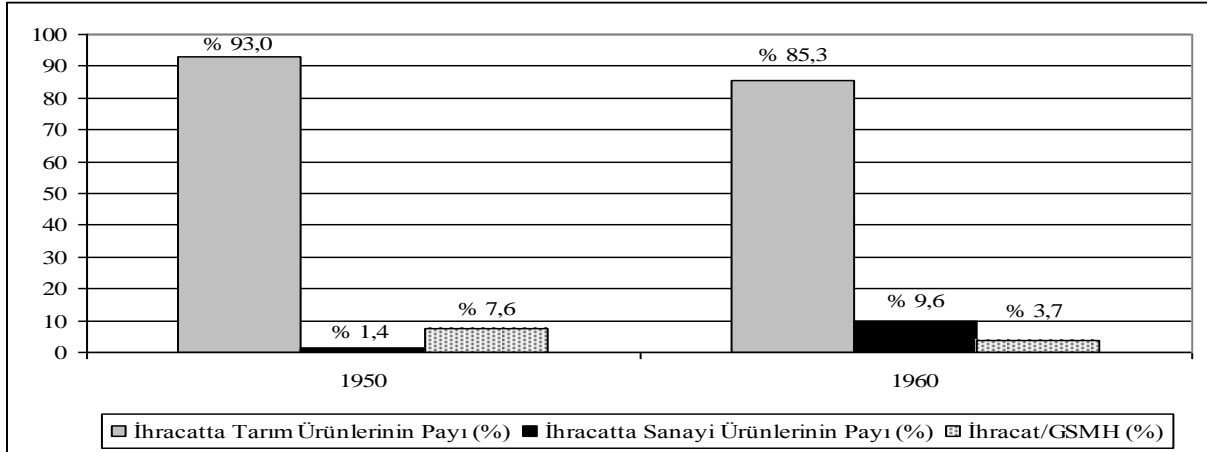
Kaynak: Yaşa vd., 1980:191.

▪ 1939-1949 dönemindeki durgunluğun ardında reel büyüme hızı 1950-1953 yılları arasında çok yükselmiş ve % 11,3 oranında bir artış söz konusu olmuştur. Elverişsiz iklim şartları nedeniyle tarımsal üretimin gerilemesi, 1954'te % -3,0'lük bir daralmaya neden olsa da, 1955-1959 döneminde reel büyüme hızındaki artış % 5,5 olmuştur. 1950-1959 dönemi için bu oran % 6,9 olmuştur (Tablo 6.18). 1950-1953 yılları arasında sektörlerin büyüme hızları ise tarımda % 12,2, sanayide % 10,5 ve inşaat % 15,7 olarak gerçekleşmiştir. 1954 yılında ise sanayi ve inşaat sektörleri azda olsa büyümeye devam ederken yaşanan kuraklık nedeniyle tarımda % -13,5'lik bir düşüş yaşanmıştır. 1955-1959 yılları arasında ise tarımda ve sanayide

büyüme devam ederken inşaat sektörünün önceki dönemlere göre daha düşük bir büyüme hızı kaydettiği gözlenmektedir (Tablo 6.18).

▪ 1950’li yıllarda kronik dış ticaret açığı ile karşı karşıya kalınmıştır. Dış ticaretimiz; ithalat politikasına ve yabancı kredi imkânlarına dayalı bir ithalat hacmi ile iklim şartlarına paralel gelişen ve ağırlıklı olarak tarımsal ürünlerin pay aldığı ihracat hacmi özelliğini taşımıştır. İhracatın GSMH’den aldığı payın % 7,6 olduğu 1950 yılında, tarım ürünlerinin ihracattan aldığı pay % 93,0; sanayi ürünlerinin payı %1,4 iken, ihracatın GSMH’den % 3,7 oranında pay aldığı 1960 yılında, ihracatta tarım ürünlerinin payı % 85,3; sanayi ürünlerinin payı ise % 9,6 olmuştur (Grafik 6.1). 1950-1953 arasında tarımsal üretimde sağlanan artış ve dünya siyasi ve ekonomik konjonktürünün olumlu etkileri, Türkiye’nin ticaret hadlerini düzeltmiş ve ihracat değerinde bu dönemde önemli artışlar söz konusu olmuştur.

Grafik 6.1: Türkiye’de Tarım ve Sanayi Ürünlerinin İhracat Payları ve İhracatın GSMH’ye Oranı (%)

Kaynak: Yaşa vd., 1980:336,337’den yararlanılarak düzenlenmiştir.

Uygulanan iktisat politikasının bir sonucu olarak, satın alma gücünün artması iç tüketim mallarının yanı sıra yabancı ülke mallarına yönelik talebi de arttırmıştır. Ancak, ihracattaki artış ithalattaki artışı karşılayamadığından, özellikle 1953’ten sonra 1958’e kadar ihracatta bir daralma yaşanmıştır. Dış ticarete tıkanıklıklar ortaya çıkmış ve açık veren ödemeler dengesinde açıklar daha da artmıştır (Serin, 1963: 38, 39).

▪ İthalatın bileşiminde de değişimler olmuştur: 1950-1952 yılları arasında ithalatta tüketim mallarının payı %20-22 aralığında iken, sonraki yıllarda sürekli bir düşüş gözlenmiştir. 1958’de %12,2 olan oran, 1960’da % 9,6’ya gerilemiştir (Tablo 6.3). Bu düşme yerli tüketim malları üretiminin artmasından çok, döviz sıkıntısı nedeniyle tüketim malları ithalatına getirilen

kısıtlamalara bağlanabilir. İthalatın kısıtlanması sonucu iç talep yerli üretime kaymıştır. Yatırım malları ithalatı toplam ithalat değerinin % 50'sini oluşturmakta, bunun da % 39'u makine, % 12'si de yapı malzemelerinden meydana gelmektedir.

1952 yılından sonra tüketim malları ithalatının sürekli olarak düşüş göstermesinin nedenleri arasında, bazı tüketim mallarının yurtiçi üretiminin artması ve lüks tüketim malları ithalatının önemli düzeyde sınırlandırılması; ihracat gelirlerinin önemli miktarda arttırılmaması, dış kredi ve yardım sağlamanın zorlaşması karşısında, dış ödeme imkânlarının (özellikle 1953'ten sonra) çok daralması yer almıştır. Bu durumun yol açacağı olumsuz etkileri ortadan kaldırmak için, döviz kaynağının daha verimli bir biçimde kullanılarak, sermaye malları ve sanayi hammaddeleri ithalatına daha fazla ayrılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Serin, 1963: 38).

Tablo 6.19: Türkiye’de 1950 – 1960 Döneminde İthalatın Mal Grupları Bileşimi (%)

Mal Grupları	1950	1952	1954	1956	1958	1960
I- Yatırım Malları	46,0	50,5	53,0	58,2	43,3	52,1
A. Makine ve Araç Gereç	34,2	38,5	37,4	44,6	34,7	44,8
B. Yapı Malzemesi	11,8	11,0	15,6	13,6	8,6	7,3
II- Hammaddeler	33,4	22,7	27,4	30,7	44,5	38,3
III- Tüketim Malları	20,6	22,1	19,6	11,1	12,2	9,6
Top. İthalat (Milyon\$)	285.5	555,9	478,5	407.2	314.2	468.1

Kaynak: Şahin, 2002:124.

Bu gelişme, 1953'ten sonra izlenen korumacı dış ticaret politikasının sanayi üzerindeki etkisini de yansıtmaktadır. Tüketim malları sanayinde yoğunlaşan yatırımlarla, ithal ikamesine dayalı sanayileşmenin birinci aşaması olan *kolay aşama* (nihai tüketim mallarının yurt içinde üretimi) büyük ölçüde tamamlanmıştır (1960'ların sonlarına gelindiğinde ithal ikamesinin bu ilk aşaması aşılmıştır). İmalat sanayinde özel kesim, dönemin sonuna doğru dayanıklı tüketim malları sanayine yönelmiştir.

Kurulan sanayinin bir kısmında teknoloji transferinin gerektiği gibi yapılamaması ve çoğunun daha çok ithalatı yapılan girdilerle faaliyette bulunması ve montaj sanayi niteliğini taşıması dolayısıyla, yatırım mallarının yanı sıra yedek parça ve ara mallarının ithalatı önemli

düzeyde artmıştır. Özellikle yatırım malları ithalatı, yatırım hacmi içinde 1950-1953 döneminde ağırlıklı bir yer tutmuştur (Tablo 6.20).

Tablo 6.20 : İthalatın Yatırımlar İçindeki Önemi (Cari Fiyatlarla-Milyon TL)

Yıllar	Yatırımlar	Yatırım Malları İthalatı	%
1948	889.8	302.2	34.0
1949	1.032.4	343.8	33.3
1950	1.064.1	368.1	34.6
1951	1.254.8	483.7	38.5
1952	1.803.6	785.0	43.5
1953	2.039.7	775.6	38.0
1954	2.473.3	710.0	28.7
1955	3.034.5	756.4	24.9
1956	3.365.6	663.4	19.7
1957	3.905.5	484.1	12.4
1958	4.903.9	381.7	7.8
1959	6.690.9	600.2	9.0
1960	7.516.2	1.146.9	15.3

Kaynak: Serin, 1975:15.

Ayrıca, yabancı sermayeye ait bazı tesisler nedeniyle, dışarıya transferi gereken karların tutarları büyümüştür. Kamu yatırımlarının kısmen açıktan finansmanına gidilmesi sonucunda da şiddetli bir enflasyon başlamış ve ağır bir dış açık bunalımı ortaya çıkmıştır (Yaşa v.d., 1980: 191). Bu olumsuz gelişmeler, uygulanan sanayileşme politikasına yönelik eleştirileri de arttırmıştır.

Tablo 6.21: Yıllık Ortalama Yatırım Hacmi (1948 fiyatları ile Değeri milyon TL) ve Yıllık Ortalama GSMH Payı (%)

Dönemler	Yıllık Ortalama Yatırım Hacmi (1948 fiyatları ile değeri milyon TL)	Yıllık Ortalama Yatırım / Yıllık Ortalama GSMH (%)
----------	---	--

1946-1949	890	10.29
1950-1953	1.772	14.99
1954-1958	2.109	13.89
1959-1962	2.469	13.37

Kaynak: Yaşa vd., 1980:58.

▪ Dönemin belirleyici özelliklerinden biri de yatırımların GSMH'ye oranının önemli ölçüde yükselme göstermesidir. Yıllık ortalama yatırımın yıllık ortalama GSMH'ye oranı 1946-1949 yılları arasında % 10,29 iken, bu oran, 1950-1953 için % 14,99; 1954-1958 için ise, % 13,89 olmuştur (Tablo 6.21).

Tablo 6.22 : Türkiye'de Sanayi Yatırımlarının Dağılımı (%) (1950-1960)

Yıllar	Özel	Kamu
1950	43	57
1951	44	56
1952	53	47
1953	55	45
1954	38	62
1955	40	60
1956	39	61
1957	46	54
1958	43	57
1959	63	37
1960	52	48

Kaynak: Yaşa vd.,1980:92.

Tablo 6.23 : Türkiye'de Toplam Yatırımların Bileşimi (%) (1950-1960)

Dönemler	Özel	Kamu
1950 – 1953	59.1	40.9
1954 – 1958	55.6	44.4
1959 – 1962	52.0	48.0

Kaynak: Yaşa vd., 1980:62.

Devlet döneminin ikinci yarısında giderek artan bir oranda sanayiye yatırım yapmış ve kamu kesiminin sanayi yatırımları içindeki payı 1954'te % 62'ye, 1955'te 60'a, 1960'da ise % 75'lere ulaşmıştır (Tablo 6.22). Kamu kesiminin toplam yatırımlardaki payı da, 1954-1958 döneminde %44,4 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 6. 23).

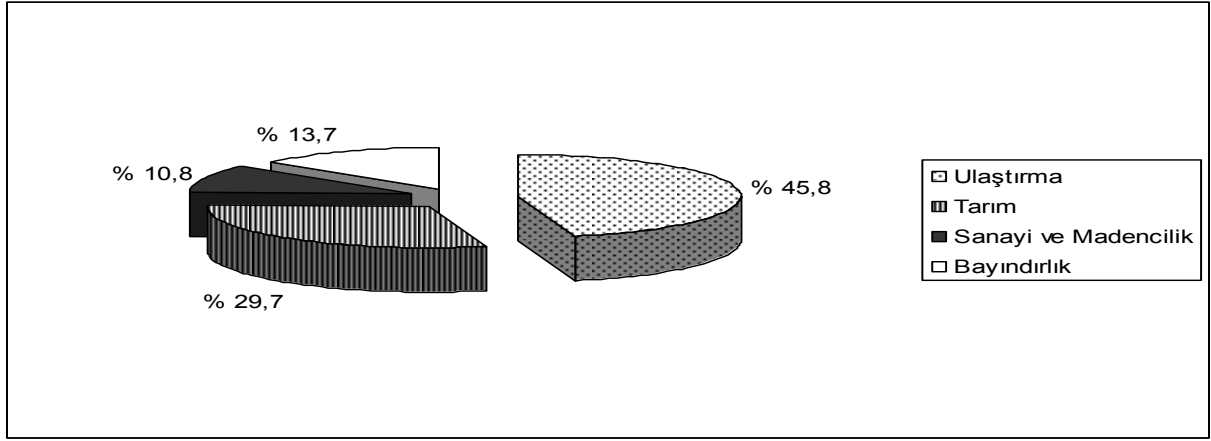
Tablo 6.24: Türkiye'de 1950-1955 Döneminde Yatırımların Sektörel Dağılımı
(Milyar TL)

Sektörler	Milyon TL	%
Ulaştırma	1.575	45.8
Tarım	1.024	29.7
Sanayi ve Madencilik	371	10.8
Bayındırlık	473	13.7
TOPLAM	3.443	100.0

Kaynak: Yaşa vd., 1980:94.

1950'ler, Cumhuriyetin kuruluşundan bu tarafa tarımın en hızlı geliştiği dönem olmuştur. Bu dönemde, Marshall yardımının etkisiyle de tarımda makineleşme başlamıştır. Tarıma yapılan önemli yatırımlar ve çok sayıda traktör, ekili alanların büyük ölçüde genişlemesini (1951'de 11 milyon hektar olan ekili alan, 1958'de 15 milyon hektar alana ulaşmıştır) sağlamıştır. Tarımsal fiyatların desteklenmesi ve karayollarının ıslah edilmesi, ürünlerin uzak yerlere nakliyesini mümkün kılarken, üretim arzusunun da arttırmıştır. Sonuçta, tarımın net hasılası 1950-1960 arasında 1968 fiyatlarıyla 15.87 milyar TL'den 26.84 milyar TL'ye (% 69 artış) çıkmıştır. Uygulanan iktisat politikalarının tarımın gelişmesine ve altyapı yatırımlarına (karayolları, elektrik santralleri, limanlar) öncelik vermesi sonucunda (Yaşa v.d., 1980: 94, 95), ulaştırma ve tarım sektörlerinin toplam yatırımlar içindeki payı artmıştır. 1950-1955 döneminde 1.575 milyon TL'lik yatırımın yapıldığı ulaştırma sektörünün toplam yatırımlar içindeki payı % 45'i aşarken, tarım sektörünün payı yaklaşık % 30'u bulmuştur (Tablo 6.24; Grafik 6.2). Buna karşılık, imalat sanayinde önemli gelişmeler olduğundan söz edilememektedir.

Grafik 6.2: Türkiye'de 1950-1955 Döneminde Yatırımların Sektörel Dağılımı (%)

Kaynak: Yaşa vd.,1980:94'den yararlanılarak düzenlenmiştir.

Tablo 6.25: Türkiye’de 1950-60 Döneminde Toplam Kamu Harcamaları ve Gelirleri (Cari Fiyatlarla Milyon TL)

	Milyon TL	%
Toplam Kamu Harcamaları (KH)	52569.1	100.0
Cari Harcamalar	26791	51.0
Yatırım Harcamaları	20257.5	38.5
Transfer Harcamaları	5520.1	10.5
Toplam Kamu Gelirleri (KG)	37176.2	100.0
Dolaysız ve Dolaylı Vergi Gelirleri	24761.6	66.6
Gümrük Vergileri ve Harçlar	2054.3	5.5
Tekel Gelirleri	4175.7	11.2
Diğer Kamu Gelirleri	6184.6	16.6
Kamu Kesimi Açığı	15392.9	
KG / KH		70.7

Kaynak: Şahin, 2002:126.

▪ Bu dönemde kamu harcamalarındaki artışa karşılık kamu gelirleri daha düşük bir oranda yükselmiştir. 1952’den itibaren harcamalar gelirleri sürekli aşmış, bütçe açıkları sürekli büyümüştür. 1950-1960 döneminde toplam kamu açığı 15392.9 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Kamu gelirlerinin kamu harcamalarını karşılama oranı yaklaşık %70’dir (Tablo 6.25). Hükümet bu açıkları iç piyasaya borçlanarak ve MB kaynaklarına başvurarak karşılamıştır (Şahin, 2002: 125). Bu dönemde yeni KİT’ler kurulmuş ve mevcut KİT’lerin kapasiteleri arttırılmıştır. Bu yatırım harcamaları nedeniyle devletin cari ve transfer harcamaları

da artmıştır. Yine bu dönemde kamu gelirlerinin yaklaşık % 72'si vergilerden % 11.2'si tekel gelirlerinden oluşmuştur (Tablo 6.25). 1950-1960 döneminde devletin harcamaları gelirlerini % 29.3 oranında aşmıştır. Bu açığın önemli bir bölümü MB kaynaklarından karşılanınca para politikası da buna göre şekillenmiştir.

▪ Dönemin en çarpıcı özelliği, özellikle ikinci yarıda fiyat hareketlerinde görülen yükselme eğilimidir (Tablo 6.26).

Tablo 6.26 : Türkiye'nin Seçilmiş Ekonomik Göstergeleri (%) (1951-1957)

Yıllar	Para Arzı	Merkez Bankası Kredileri	GSMH Artışı	Toptan Eşya Fiyatı (1950=100)
1951	21	27	15	107
1952	18	24	8,6	108
1954	9	33	-9,1	121
1955	28	9	7,5	131
1956	25	21	6,8	153
1957	23	27	6,4	174

Kaynak: Alacaklıoğlu, 1974:27.

1954 yılından sonra sağlanan büyümenin, dönemin ilk yıllarına oranla düşük kalması (Tablo 6.26) ve ithalattaki daralmanın sonucunda bazı hammaddeler, yatırım malları, yedek parça vb. önemli malların eksikliği enflasyonist baskıya neden olmuştur. Bununla beraber, dönemin para ve kredi politikaları ile yatırımların Merkez Bankası tarafından finanse edilmesi, bunda rol oynamıştır (İTO, 1989: 32). 1954 ve sonrasında düşük büyüme oranına karşılık, para arzı artışı devam etmiş ve likidite fazlasına neden olmuştur. Ayrıca, bütçe açıklarının Merkez Bankası avanslarıyla finansmanı, KİT'lerin fiyat kontrolleri sebebiyle zarara uğraması, zirai kredilerin büyük bir bölümünün geri ödenmemesi de enflasyonist baskıyı arttıran diğer faktörler olmuştur (Alacaklıoğlu, 1974: 27). Yaşanan şiddetli enflasyon, gelir dağılımını da olumsuz yönde etkilemiştir.

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde 1958 istikrar tedbirleri ile dış kredilerin açılması ve ithalatın artması sonucunda ekonominin yeniden canlandığı üzerinde durulmuştur. 1959'dan itibaren ihracatın da artmaya başladığı ve dış ticaret hacmi yeniden genişlediği ancak ithalattaki artışın ihracattaki büyümenin üzerinde seyretmesinden ötürü dış ticaret açıklarının da arttığı üzerinde durulmuştur. 1958 devalüasyonundan sonra ekonomide uzun süreli bir duraklama dönemi yaşandığına değinilmiştir.

Bölüm Soruları

1. Aşağıdakilerden hangisi 1950 – 1960 döneminde enflasyonist baskıya neden olan faktörlerden değildir?

- a) Bütçe açıklarının MB avanslarıyla finansmanı
- b) Bazı yatırım malları ve hammaddelerin yetersizliği
- c) Zirai kredilerin bir kısmının geri ödenmemesi
- d) İDT'nin fiyat kontrolleri nedeniyle zarar etmesi
- e) İthalatta artış olması

2. Aşağıdakilerden hangisi 1950-1960 döneminde tüketim malları ithalatının sürekli düşüş göstermesinin nedenlerinden değildir?

- a) Bazı tüketim mallarının yurtiçi üretiminin artması
- b) Sermaye mallarının ithalatının yasaklanması
- c) Lüks tüketim mallarının ithalatının sınırlandırılması
- d) Dış kredi imkanlarının zorlaşması
- e) Dış ödeme imkanlarının azalması

3. Aşağıdakilerden hangisi 4 Ağustos 1958 İktisadi İstikrar Programı'nın esaslarından değildir?

- a) Enflasyonist etkenlerin tasfiyesi
- b) Ülke kaynaklarının ıslahı
- c) Ödemeler dengesiyle uyumlu bir yatırım programı olması
- d) Fiyat hareketlerinin yükselmesini sağlamak
- e) Uzun vadeli ihtiyaçların giderilmesini dikkate alan bir yatırım programı olması

4. Aşağıdakilerden hangisi 1950'li yıllardaki kronik dış ticaret açığının nedenlerinden biri değildir?

- a) Yabancı kredi imkanlarına dayalı bir ithalat hacmi
- b) İklim şartlarına bağlı tarımsal üretim
- c) Dünya siyasi ve ekonomik konjonktürünün olumsuz etkileri
- d) İhracat hacminde tarımsal ürünlerin payının fazla olması
- e) Tarımsal üretimin azalması

5. Aşağıdakilerden hangisi 4 Ağustos 1958 İktisadi İstikrar Programı'nın sonucunda meydana gelen değişikliklerden değildir?

- a) Kamu kesiminde açık finansmana dayalı bir modele geçilmesi
- b) Merkez Bankası kredilerinin belirli bir limitte dondurulması
- c) Kamu sektörüne açılan kredilerin belirlenen seviyeyi aşmaması
- d) Mevduat Munzam Karşılıkları konusunda hükümete yetki verilmesi,
- e) Faiz hadlerinin yükseltılarak esnek hale getirilmesi

6)1950-60 döneminin ilk yıllarında üretim kapasitesindeki düşüşün nedenleri nelerdir?

7)4 Ağustos 1958 Kararları olarak da bilinen İktisadi İstikrar Programı'nın esasları nelerdir?

8)1958 İstikrar Programı'yla beraber ithal ikamesi stratejisinin ağırlık kazanmasının nedeni nedir?

9)1958 Programı'yla uygulanan istikrar tedbirleri sonuçları nelerdir?

10)Görülen enflasyonist baskının nedenleri nelerdir?

Cevaplar

1)e, 2)b, 3)d, 4)c, 5)a.

7. 1960-1980: PLANLI KALKINMA DÖNEMİ (1)

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 7.1.** Planlı Kalkınma Dönemine Geçiş
- 7.2.** Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
- 7.3.** İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1.** Planlı Kalkınma Dönemine Geçiş sürecinin belirgin özelliklerini değerlendiriniz.
- 2.** Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı değerlendiriniz.
- 3.** İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı değerlendiriniz.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Planlı Kalkınma Dönemine Geçiş	1960-1980: Planlı kalkınma dönemine geçişi kavrayabilmek.	Okuyarak, araştırarak.
Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planını değerlendirebilmek.	Okuyarak, araştırarak, analiz ederek.
İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planını değerlendirebilmek.	Okuyarak, araştırarak, analiz ederek.

Anahtar Kavramlar

- Planlı Kalkınma
- Devlet Planlama Teşkilatı
- Karma Ekonomik Sistem
- İthal İkamesi Sanayileşme Stratejisi
- Perspektif Plan
- Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
- İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

Giriş

Daha çok liberal olarak nitelendirilebilecek politikaların hâkim olduğu 1950’li yıllarda, özellikle 1953 yılından sonraki dönemde meydana gelen ekonomideki kötüye gidiş, 1958 yılında istikrar kararları ile sonlanmıştır. Ancak devam eden ekonomik bunalıma eklenen siyasi istikrarsızlık ve askeri darbe sonucu, Türkiye’de kalkınma ile eş anlamlı sanayileşmenin devlet eliyle planlı bir biçimde gerçekleştirilmesi dönemine geçilmiştir.

Bu kapsamda, ithal ikameci politikaların kalkınma planları rehberliğinde uygulanması sağlanırken, öncelikle ithal ikamesi sanayileşme stratejisinin erken aşaması olan dayanıksız tüketim malları ve bu malların girdisi olan sanayi ürünlerinin ülke içinde üretilmesine odaklanılmıştır.

Bu bölümde ithal ikamesi sanayileşme stratejisinin planlı kalkınma dönemi olarak bilinen 1960-1980 döneminde açık bir biçimde uygulanması üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda, ithal ikameci stratejinin kolay aşaması denilen dayanıklı tüketim mallarının ithal ikamesinin sağlandığı birinci ve ikinci plan dönemleri analiz edilecektir.

7.1. Planlı Kalkınma Dönemine Geçiş

27 Mayıs 1960’da gerçekleştirilen askeri darbe, bir ölçüde Türkiye’nin 1950’lerde içine düştüğü ekonomik zorluklara karşı bir tepki niteliğinde olmuştur. Enflasyon ve dış ticarete yaşanan güçlükler büyük ölçüde ekonomi yönetiminde hâkim kılınmaya çalışılan plansız ve liberal anlayışa bağlanmıştır (Hatiboğlu, 1978: 14,15; Hiç, 1980:16). 1950’li yıllarda liberalizasyon ve özelleştirmeyi deneyen Türkiye, 1960’larda merkezi planlamayı ve kamu mülkiyetini yeniden keşfetmiştir (Waterbury, 1997: 386). Bu bakımdan, 1960 yılı ile birlikte ekonomik alanda “planlı kalkınma ilkesi” benimsenmiştir.

Esasen karma ekonomi modellerindeki planlama, planlamanın en güç alanlarından biri olmuştur. Çünkü, karma ekonomi, devletin ekonomiye doğrudan ya da dolaylı olarak müdahalesinin olduğu, özel karar ve tercihlerin yerine devletin karar ve tercihlerinin konabildiği bir modeldir. Bu model kapsamında, devletin aldığı kararların, yaptığı tercihlerin ve uygulamaların ekonominin tümü üzerinde çok kompleks etkileri olacak ve bunların sonuçlarının tahmini de çok güç olacaktır (Kılıçbay, 1984: 19).

Planlı kalkınma modeli, Türk iktisat politikalarına bilimsellik, sistem ve düzen getirme amacına sahip olmuştur. Bu amaç, belli bir ölçüde gerçekleşmekle birlikte, planlı kalkınma modeliyle politika-ekonomi ilişkilerine ve aralarındaki işbirliğine değişik bir biçim, başka boyutlar ve sistem getirilememiştir (Kılıçbay, 1994: 191). 1961 yılında bir kurum olarak

anayasaya giren planlamayı savunan kesimler sanayiciler, dış kredi çevreleri ile sivil ve asker bürokratlar olmuştur. Sanayiciler sanayileşme hamlesi için gerekli olan temel koşulun, yani ekonomik istikrarın planlama ile başarılacağı düşüncesindeydiler. Ekonominin plana bağlanmasıyla birlikte dış krediler daha rasyonel kullanılacak, yabancı sermaye için ise daha güvenilir ve istikrarlı bir ortam yaratılacaktı. 1950-1960 döneminin özellikle ikinci yarısında yaşanan enflasyon asker ve sivil bürokratların ekonomik güçlerinin ve toplumsal prestijlerinin kaybına sebep olduğundan, bu kesim de ekonominin plana bağlanması ile kaybettikleri itibar ve gücü yeniden kazanacaklarını düşünmekteydiler (Şahin, 2007: 134,135).

Esasen 1960 öncesinde hazırlanan sanayi planları, bütün ekonomiyi kapsamayarak, bazı alanlarda kamu yatırımlarını rasyonel ve programlı bir biçimde disipline etmeyi amaçlamıştır. Kabul ve uygulama şekilleri de belirli usullere bağlanmamış olan bu planlar, doğrudan doğruya planı hazırlamakla görevli kuruluşlarca da hazırlanmamıştır (DPTc, t.y.:11). Planlı dönemde Türkiye’de uygulanan beş yıllık kalkınma planları ise, ekonominin bütününe yönelik olmuştur. Beş yıllık kalkınma planları, sosyalist ülkelerin planlarından da farklı olup, kamu sektörü için bağlayıcı, özel sektör için yönlendirici ve teşvik edici olmuştur. Dolayısıyla, Türkiye’de demokratik planlama mekanizması benimsenmiştir. Bu bakımdan, 1960 yılı ile birlikte ekonomik alanda *planlı kalkınma ilkesi* benimsenmiş ve *Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)* kurulmuştur. Ülke kaynaklarını araştırmak, kalkınma hedeflerini belirlemek, bu hedefler çerçevesinde planlar hazırlamak ve uygulamalarını denetlemek, özel sektöre teşvikler sunmak, DPT’nin fonksiyonları arasında sıralanmıştır (Özgüven, 1988: 232).

Onbeş yıllık zaman dilimini içeren *perspektif planda* ulaşılabilecek hedefler, *I.Beş Yıllık Kalkınma Planı*’nda şu şekilde belirlenmiştir (DPT, 1963: 33).

- Ülkenin kalkınması için gerekli olan her alanda, yeterli sayıda üstün nitelikli bilim adamı ve teknik eleman yetiştirilmesi,
- İstihdam sorunlarının çözülmesi,
- Dış ödemeler dengesine ulaşılması,
- Bu hedeflerin, sosyal adalet ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmesi.

Üç ayrı beş yıllık dönem olarak ele alındığında, bu onbeş yıllık süreçte iktisat politikalarında devletçilik veya liberalizm gibi bir doktrin benimsenmemiş, I.BeşYıllık Kalkınma Planı’nda belirtildiği üzere, karma ekonomik sistem öngörülmüş ve bu sistemle, kamu ve özel sektörün birbirini tamamlaması kastedilmiştir.

Kamu ve özel kesim arasındaki işbölümü ve işbirliği şu şekilde belirlenmiştir:

- Eğitim, sağlık, ulaştırma gibi geleneksel devlet hizmetlerinin yanı sıra enerji, sulama tesisleri, barajlar gibi altyapı yatırımlarını, kısa vadede kar sağlamadıkları ve çok fazla sermaye gerektirmeleri nedeniyle devlet üstlenecektir.

- Yarım kalmış kamu yatırım alanları ile plana göre yatırım yapılması gereken; ancak, özel kesimin yönelmediği yatırımları kamu sektörü üstlenecektir.

- Özel kesim tarafından fiili tekel kurulması muhtemel olan alanlarda devlet gerekli müdahaleyi yapabilecektir.

Türkiye’de 1960’lı ve 1970’li yıllar esasen devlet-ekonomi işbirliğinin varlığını kanıtlar görünen bazı sonuçlara ulaşılan bir dönem olmuştur. Bu alandaki en önemli adım, içe dönük, ithal ikamesi stratejisinin benimsenmesi olmuştur. İç piyasaya dönük bu strateji, siyasi iktidarların benimseyerek öngördükleri bir stratejik politikanın sonucundan çok, özel sanayinin eğilimi, uluslararası rekabete girme isteksizliği ve bazı lobi faaliyetlerinin sonucunda uygulama bulmuştur denilebilir (Kılıçbay, 1994: 192).

1930’lu yıllarda başlayan sanayileşme hareketinin temelini oluşturan ithal ikamesi stratejisi, 1953-1960 döneminde bilinçsiz olarak uygulanmışken, bu strateji 1960’dan 1980 yılına kadar bilinçli, planlı ve programlı olarak sürdürülmüştür (arıkcı, 1983: 109,110). İthal ikamesi, sanayi yatırımlarında kriter olarak güçlenirken; ihracata dönük sanayilerin kurulması ikinci plana atılmıştır. Kuruluş yıllarında temel tüketim malları (gıda, dokuma, tütün vb.) üreten sanayilerin kurulmasını üstlenen *Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)*, 1950’li yıllarda olduğu gibi 1960’lı yıllarda da ara malı sanayi (imento, demir elik, gübre, petro-kimya sanayi vb.) üretimine yönelmişlerdir. II. ve III. Planlarda özel sektöre ağırlık verilmesine karşılık, kamu yatırımları aracılığıyla -özellikle de ara malları üretiminde kamunun önemli rol üstlenmesiyle- özel sektör yatırımları da kolaylaştırılmıştır.

7.2. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

Planlı kalkınma dönemine ilişkin olarak belirlenen 15 yıllık orta vadeli hedeflerin yanında, her plan dönemine ait kısa vadeli hedefler de mevcuttur. Bu bağlamda, birinci beş yıllık kalkınma planında belirlenen ekonomik hedefler şöyle sıralanabilir (DPT, 1963: 43-45):

- Genel hedefi milli gelirden yüzde 7 oranında büyüme olan plan döneminde 1. Plan döneminde uygulanacak olan para ve maliye politikaları, kaynakların tam ve etkin kullanımına engel olabilecek enflasyonist veya deflasyonist gelişmeleri önleyecektir. Kamu yatırımları enflasyon yaratmayacaktır.

- Üretim kapasitesinin i ve diş talep yapısına göre geliştirildiği planda, yatırımların

sektörler arası dağılımında nihai ve ara talep projeksiyonlarına göre belirlenen üretim hedef ve öncelikleri esas teşkil etmiş; böylelikle iç ve dış talep yapısına uygun bir üretim yapısı oluşturulması düşünülmüştür. Kısa dönemde oluşabilecek tıkanıklıklar ise ihracat ve ithalatın etkin yönetimi ile giderilecektir.

-Vasıflı işgücünün ihtiyaç duyulandan az olmasının yaratacağı darboğazlar kısa sürede, elemanların daha rasyonel kullanımı ile giderilmeye çalışılacaktır.

-Enerji ve ulaştırma gibi temel yapı tesislerinin yeterli seviyede olmaması ve bölgeler arası dağılımı bu tür hizmetlerin arzında tıkanıklıklar yaratabilecektir. Buna engel olmak için yatırımların dağılımı belirlenirken sosyal sermaye yatırımlarının verimli yatırımlar üzerindeki tamamlayıcı niteliği göz önünde bulundurulmuş, özellikle bölgeler açısından denge durumu gözetilmiştir.

Birinci plan dönemi tarım politikasının amaçları tarım üretimini çoğaltmak, sanayileşmeyi gerçekleştirmek için ihracatı geliştirmek, sanayinin artan hammadde ihtiyacını karşılamak şeklinde ifade edilmiştir (DPT, 1963: 145). Plan döneminde gerçekleştirilmesi hedeflenen % 7 büyümenin büyük ölçüde sanayideki gelişmelere bağlı olacağı; tarımda ortalama yıllık artış hızı % 4,2'ye çıkabilecekken sanayide bu oranın % 12,9 olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca sanayi sektöründe gözetilecek temel ilkeler de şöyle belirtilmiştir (DPT, 1963: 205,206): Amaç her malı ülke içinde üretmek değildir. Milli geliri ve refahı arttıracak ve mukayeseli maliyet analizlerinin elverişli sonuçlar verdiği alanlarda üretim yapmak planın ana ilkelerinden biridir. Yeni kurulan bazı sanayilerde öğrenme devresi için ya da talep seviyesine bağlı olarak başlangıç döneminde bir süreliğine koruma sağlanacak, uluslar arası fiyatlarla karşılaştırılabilir fiyatlara ulaşılması beklenecektir. Yerli sanayi mamullerinin ithal mamullere göre elverişsiz kalmasına sebep olan idari ve hukuki aksaklıkların giderilmesi için çalışılacaktır. Yerli ürün fiyatlarının dünya fiyatlarının çok üzerinde gerçekleşmesini önlemek ve uluslar arası rekabete alıştırmak için belli uygun süreler sonunda denetlemeli rekabet malları ithalatına gidilecektir.

Tablo 7.27: Üretim Hedefleri (1961 fiyatlarıyla, Milyon TL)

Sektörler	1962	1963	1967	1967 indeksi (1962=100)	Yıllık artış (%)
Tarım	34690	36470	43560	125.6	4.7
Madencilik	2341.4	2583.9	3577.4	152.8	8.7
İmalat sanayi	18203.5	20867.1	31462.1	172.8	11.5
Enerji	648	729.1	1187.7	183.3	12.8
Ulaştırma	3378.3	3744.9	5340.2	158.1	9.6
Toplam	59261.1	64375	85127.4	143.7	7.5

Kaynak: DPT, 1963: 140.

Bu bağlamda, sektörlerin üretim hedeflerine bakıldığında, tarım sektöründe %25,6 ; madencilik sektöründe % 52,8 ; imalat sanayinde % 72,8 ; enerji sektöründe % 83,3 ve ulaştırma sektöründe de % 58,1 oranında üretim artışı hedeflenmiştir. Bu üretim artış oranlarının sağlanması için gerçekleşmesi öngörülen sektörel yıllık artış hızları ise tarım sektörü için % 4,7; madencilik sektörü için % 8,7 ; imalat sanayi için % 11,5 ; enerji sektörü için % 12,8 ; ulaştırma sektörü için % 9,6 olarak belirlenmiştir (Tablo 7.27).

Kalkınmanın özellikle sanayi yatırımlarının artırılması ile gerçekleştirilebileceği öngörülen planda, özel girişimi desteklemek amacıyla bir dizi teşvik tedbirleri uygulanması kararlaştırılmıştır (Aloba Köksal ve İlkin, 1973: 97,98):

Yatırımlara ilişkin olarak;

-Sanayi kuruluşlarının kuruluş yeri seçiminde toplam verimliliğin artırılması yanında bölgelerarası dengeli kalkınma sağlama hedefi de göz önüne alınacaktır.

-Planda yapılması gerekli bulunan veya tavsiye edilmiş malları üretecek olan sanayiye kredi sağlamada kolaylıklar sağlanacaktır.

-Sanayide hızlı amortisman uygulanacaktır.

-Montaj sanayinin tamamen imalata çevrilmesini teşvik etmek amacıyla üretim vergisi uygulaması değiştirilecektir.

İhracata ilişkin olarak;

-İhracatı geliştirme merkezince ihracat araştırması yapılarak sanayi ürünlerinin ihracatı kolaylaştırılacaktır.

-İhracatı yapılan sanayi ürünlerinde kullanılan hammadde ve yardımcı maddelerden gümrükte alınan resim ve vergiler ile üretim vergisini geri iadesi gibi tedbirlerle ihracat kolaylaştırılacaktır.

Kalite kontrolü ve standardizasyonuna ilişkin olarak

-Mamul malların kalite kontrolleri yapılacak, belli kalite ve standarda sahip olmayan malların satışına engel olacak tedbirler alınacak, gerekli görülen alanlarda imalatçının garanti vermesi sağlanacak ve malların standardizasyonuna hız verilecektir.

Tablo 7.28: Sektör Yatırımlarının Yıllık Toplam Yatırımlar İçindeki Payları (%)

Sektörler	1963	1964	1965	1966	1967	Toplam
Tarım	12.8	15.8	18.1	19.7	20.2	17.7
Madencilik	4.8	6.8	6.6	6.1	3.1	5.4
İmalat sanayii	22.8	21.8	18.9	13.1	HA	16.9
Enerji	7.4	7.9	8.8	9.4	9.1	8.6
Ulaştırma	13.7	12.5	12.3	14.1	15.4	13.7
Hizmetler	6.1	3.9	5.3	7.9	9.2	6.6
Konut	21.9	20.6	19.8	19.7	20	20.3
Eğitim	6.9	7.2	6.6	6.4	8.2	7.1
Sağlık	2.1	2.1	2.3	2.4	2.3	2.3
Turizm	1.5	1.4	1.3	1.3	1.4	1.4

Kaynak: DPT, 1963: 138.

Üretim hedefleri ile bağlantılı olarak tespit edilen yatırımların sektörlere göre dağılımında, tarım sektörünün toplam yatırımların % 17,7'sine; imalat sanayi sektörünün ise toplam yatırımların % 16,9'una sahip olacağı öngörüsü yapılmıştır.

Tablo 7.29: Birinci Plan Döneminde Sektörel Büyüme Hızları (Sabit Fiyatlarla)

Sektörler	Hedef	Gerçekleşme
Tarım	4.2	3.2
Sanayi	12.3	9.7
Hizmetler	6.8	7.9
İnşaat	10.7	8
Ulaştırma	10.5	7.2
Konut	-	8.1
Diğerleri	-	8
GSMH	7	6.7

Kaynak: Tuna, 1990: 79.

Buna göre, birinci plan döneminde tarım ve sanayi sektörleri planda hedeflenen büyüme hızının altında büyüme sergilerken, hizmetler sektöründe hedefin üzerinde büyüme

sağlanmıştır. GSMH ise planlanan % 7 büyüme oranının altında bir büyüme performansı göstermiştir.

Tablo 7.30: Sektörel Üretim Büyümesine Göreli Katkılar (1963-1968)

Sektörler	Ara talep artışı/ Toplam üretim	İhracat dışı nihai talep artışı/ Toplam üretim	İhracat artışı/ Toplam üretim	İthal ikamesinin sektörel üretim değeri artışına katkısı
Tarım	-0.31	1.16	0.01	0.14
Madencilik	0.93	0.21	0.06	-0.20
İmalat sanayi	0.38	0.45	0.02	0.15
- Tüketim malı	0.30	0.58	0.07	0.05
- Aramaları	0.50	0.36	0.00	0.14
-Yatırım malları	0.23	0.42	0.00	0.35
Enerji	0.74	0.27	-	-
İnşaat	-	1.00	-	-
Ulaştırma	0.42	0.51	0.04	0.03
Konut Sahipliği	0.24	0.76	-	-
Hizmetler	0.41	0.58	0.02	-
Toplam	0.32	0.59	0.02	0.07

Kaynak: Korum, 1977: 103.

Tabloya göre birinci plan dönemi olarak nitelendirilebilecek 1963-1968 döneminde sektörel üretim artışına iç talep büyümesinin görece katkısı % 91, ihracat artışının görece katkısı % 2 ve ithal ikamesinin görece katkısı ise % 7 oranında olmuştur. İmalat sanayi bakımından ise 1963-1968 dönemi ihracat artışının katkısının düşük, ithal ikamesinin katkısının ise büyük olduğu söylenebilir. Bilhassa dayanıklı tüketim malları üretiminin artması sonucu yatırım malı alt sektörlerindeki çabının önemli boyutlara ulaştığı % 35'lik paya bakılarak söylenebilir (Korum, 1977: 99).

Tablo 7.31: Toplam Yatırımların Sektörlere Dağılımı, 1963-1966(1965 fiyatlarıyla, Milyon TL)

	Tarım	Madencilik	İmalat	Enerji	Ulaştırma	Konut	Eğitim	Sağlık	Turizm	Hizmetler
Gerçekleşme	7455	2700	8775	3335	7007	10103	3168	860	889	3644
% Dağılım	15.5	5.6	18.3	7	14.6	21.1	6.6	1.8	1.9	7.6

Kaynak: DPT, 1968: 13.

Birinci plan döneminde yatırımların sektörel dağılımında hedeflenen oranların yer aldığı Tablo 7.31 dikkate alınarak yukarıdaki gerçekleşme değerlerine bakıldığında tarım, enerji, eğitim ve sağlık sektöründe planlanan yatırımların altında gerçekleştirmeler olduğu görülmektedir.

7.3. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hedefleri ve temel ilkeleri aşağıda sıralanmaktadır (Han, 1978: 65-67):

-Planın ana hedefi Türkiye ekonomisinde yüksek ve kalıcı bir büyüme hızı sağlamak olarak ifade edilmiş, bunun için de yıllık ortalama % 7 büyüme hızı öngörülmüştür. İkinci hedef, Türk ekonomisinin dış kaynaklara bağımlılığının azaltılması olmuştur.

-Dengeli kalkınma stratejisi uygulanarak genel gelişmenin hızlandırılması öngörülmüş, ancak tüm kesimlerde aynı oranda üretim artışı olmayacağı belirtilmiştir. Sanayi ekonomisinin sürükleyici sektörü olacaktır.

-Plan kurulacak sanayi türü hakkında da bazı özellikler ortaya koymuştur. Buna göre; kurulacak olan ağır sanayi tesisleri bir taraftan tarımın modernize edilmesine ve tarımdan sanayiye kaynak aktarımına yardımcı olacak, öte taraftan küçük sanayinin gelişimine elverişli bir ortam yaratılacaktır.

-Plan ayrıca, ihracatta sanayi mamullerinin payının artırılması ve ithal ikamesi imkanı olan temel malların Türkiye'de yapılmasını öngörmektedir.

-İkinci plan birinci plandan farklı olarak istihdam sorununu ekonominin hızla gelişmesine bağlı bir hedef olarak almıştır.

-Bu planda sanayi kesimine öncelik verilmesi sebebiyle, yatırımların büyük bir payının bu sektöre yapılmasının gerekliliği ifade edilerek yatırımlarda belirli ilkelere bağlı kalınacağı belirtilmiştir. Buna göre; özellikle yatırım ve aramalı üreten temel stratejik endüstriler kurulacak, lüks tüketim malı üreten sanayi kolları teşvik edilmeyecektir. Ödemeler dengesi baskılarını azaltmak için mümkün olan sanayi dallarında ihracatın artırılmasına ve uzun vadede uluslararası üstünlük sağlayacak alanlarda ithal ikamesi sağlanmasına dikkat edilecektir.

Tablo 7.32 : İkinci Plan Döneminde Yıllık Sektörel Büyüme Hızları (Sabit Fiyatlarla)

Sektörler	Hedef	Gerçekleşme
Tarım	4.1	8.1
Sanayi	12	7.6
Hizmetler	6.3	7.7
İnşaat	7.2	6.6
Ulaştırma	7.2	7.8
Konut	5.9	6.2
Diğerleri	6	7.9
GSMH	7	6.9

Kaynak: DPT, 1973: 6.

İkinci plan döneminde sektörel büyüme hızı bakımından hedeflenen ve gerçekleşen oranların yer aldığı Tablo 7.32’de da görüldüğü gibi, sanayi sektörünün ekonomik gelişmenin öncü sektörü olacağı belirtilmiş olmasına karşın hedeflenenin oldukça altında bir büyüme sergilemiştir. Sanayi ve inşaat sektörleri dışında diğer sektörlerde ise hedefin üzerinde büyüme gerçekleşmiştir.

Tablo 7.33 : Sanayi Sektörünün ve İmalat Sanayinin Bileşimi

Sanayi Sektörünün Bileşimi			
Sektörler	1962	1967	1972 (a)
Madencilik	3.1	3.6	3.7
İmalat sanayi	94.4	93.3	93.1
Enerji	2.5	3.1	3.2
Sanayi	100	100	100
İmalat Sanayinin Bileşimi			
Üretim	1962	1967	1972 (a)
Tüketim malları	62.3	52.9	46.6
Ara malları	27.8	35.4	39.4
Yatırım malları	9.9	11.7	14
İmalat sanayi	100	100	100

Kaynak: DPT, 1973: 13.

(a) Gerçekleşme tahmini.

Tablo 7.33’de görüldüğü gibi, sanayi sektörü alt dalları içinde en büyük pay yaklaşık % 94 ile imalat sanayi olmaktadır. İmalat sanayinin öneminin vurgulandığı planda, özellikle yatırım ve ara malları sanayinin geliştirileceği yönünde yukarıda yapılan açıklamalara paralel olarak bu alt sektörlerin imalat sanayi içindeki paylarında artış gerçekleşmiştir. 1967 yılında % 35.4 olan ara malları alt sektörünün payı 1972 yılında 39.4’e ve 1967 yılında % 11.7 olan yatırım malları alt sektörünün payı ise 1972 yılında % 14’e yükselmiştir.

Tablo 7.34: İkinci Plan Döneminde Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı

(Yüzde)

Sektörler	Tarım	Madencilik	İmalat sanayi	Enerji	Ulaştırma	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer hizmetler
Plan hedefi	15.2	3.7	22.4	8	16.1	2.3	17.9	6.7	1.8	5.5
Gerçekleşme (a)	11.8	3.5	25.7	8.5	16.4	2.1	20.2	4.7	1.5	5.5

Kaynak: DPT, 1973: 30.

(a) 1968-1971 dönemi gerçekleşmesi ve 1972 ilk gerçekleşme tahmini toplamı olarak.

Sabit sermaye yatırımlarında ise imalat sanayii, enerji, ulaştırma ve konut sektörlerinde plan hedefinin üzerinde gerçekleşmeler söz konusu olmuştur.

Tablo 7.35: İkinci Plan Döneminde İhracat ve İthalat Plan Hedefleri ve Gerçekleşmeleri (Milyon Dolar)

	Tarım ve Hayvancılık İhracatı Ürünleri		Madencilik Ürünleri İhracatı		Sanayi Ürünleri İhracatı		TOPLAM İHRACAT	
	Plan	Gerçekleşme	Plan	Gerçekleşme	Plan	Gerçekleşme	Plan	Gerçekleşme
1968	409	404.7	31	26.1	100	66.6	540	496.4
1969	427	402.7	34	36	114	99.1	575	536.8
1970	445	442.6	37	42.7	133	103.2	615	588.5
1971	465	491.3	40	40.1	160	145.2	665	676.6
1972 (a)	480.9	525	42.2	37	196.9	188	720	750
	Yatırım Malları İthalatı		Hammadde İthalatı		Tüketim Malları İthalatı		TOPLAM İTHALAT	
	Plan	Gerçekleşme	Plan	Gerçekleşme	Plan	Gerçekleşme	Plan	Gerçekleşme
1968	332	255	418	447	85	61.7	835	763.7
1969	350	251	460	431	90	119.2	900	801.2
1970	370	284	510	527	96	136.6	975	947.6
1971	385	340	555	720.8	100	110	1040	1170.8
1972 (a)	405	450	605	775	105	90	1115	1315

Kaynak: DPT, 1973: 56,57.

(a) Gerçekleşme tahmini.

İhracatın sektörel dağılımında hedef ve gerçekleşen değerlerine bakıldığında madencilik ile tarım ve hayvancılık ürünleri ihracatında dönem boyunca kısmen de olsa plan hedefinin aşıldığı görülmekle birlikte, aynı başarı sanayi ürünleri ihracatında sağlanamamış ve plan hedefleri dönem boyunca tutturulamamıştır. İthalatta ise yatırım malları ithalatı dışında genel anlamda plan hedefinin aşıldığı söylenebilir.

1963-1970 döneminde Türkiye ekonomisinde yüksek büyüme ve fiyat istikrarı bir arada yaşanmış; bu dönemde GSMH ortalama % 6,3 hızla büyürken, ortalama enflasyon oranı % 5,3 civarında olmuştur. GSMH büyümesi 1970'den sonra da devam etmiş, ancak fiyat istikrarı bu yıldan itibaren bozulmaya başlamıştır. 1970'li yıllarda enflasyonun artmasının ve fiyat istikrarının bozulmasının birtakım sebepleri mevcuttur (Şahin, 2007:164,165):

- Artan kamu harcamalarının genişlettiği para arzı,
- 1970 yılı Ağustos ayında yapılan devalüasyonun fiyatlar üzerindeki etkisi,
- Petrol olmak üzere ithal malların fiyatlarının yükselmesi,
- Tarım ürünlerine uygulana taban fiyatın yükseltilmesi,
- Memur maaşlarının yükseltilmesi,
- Kıbrıs Barış Harekatının ekonomiye getirdiği dolaylı ve dolaysız maliyetler.

Yükselen enflasyonla birlikte, dış açık ve kontrolden çıkan dış borçlar 1960'ların ortalarında yakalanan nispi istikrar dönemini de sona erdirmiştir (Schick-Tonak, 1990: 370). Bu durum karşısında Türkiye, yeni istikrar önleleriyle karşı karşıya kalmıştır.

Türkiye 10 Ağustos 1970'de uygulamaya koyduğu istikrar programıyla %66,6 oranında devalüasyona gitmiş ve 1 \$ = 15 TL olarak yeni döviz kuru belirlenmiştir. 1960'dan beri değiştirilmeyen kredi faiz oranları yükseltilmiş, şeker, petrol ve petrol ürünlerinin fiyatları az miktarda yükseltilmiş ve kamu gelirlerini arttırıcı vergi reformu öngörülmüştür. Bir taraftan devalüasyon, diğer taraftan petrolden, şekerden ve tüketim vergisine tabi ürünlerden alınan verginin arttırılması ve bazı temel tarımsal ürünlerin fiyatlarının yükseltilmesi, imalat sanayiinde fiyat artışlarına neden olmuştur (Parasız, 1998: 141-144).

İhracatın ve genel olarak döviz gelirlerinin arttırılmasını amaçlayan program kapsamında alınan teşvik önleleriyle ihracat olumlu yönde etkilenmiştir (Gülalp, 1987: 52). 1970 yılında 588 milyon \$ olan ihracat, 1973'de 1.3 milyar \$'a yükselirken, aynı yıllar arasında sanayi malları ihracatı 103 milyon \$'dan 429 milyon \$'a çıkmıştır. 950 milyon \$ olan ithalat ise, 2 milyar \$'ı aşmıştır.

Tablo 7.36 : Birinci ve İkinci Plan Dönemlerinde Kamu Kesimi Gelir ve Harcamaları (Cari Fiyatlarla)

	1963-1967 Birinci Plan Dönemi	1968-1972 İkinci Plan Dönemi
Toplam kamu gelirleri (milyar TL)	92.2	201.3
Toplam kamu harcamaları (milyar TL)	93.9	218.7
Açık (milyar TL)	1.7	17.4
Harcamaların yüzdesi olarak açık	1.8	8
Toplam kamu gelirleri/GSMH (%)	23.6	25.6

Kaynak: Şahin, 2007: 168'den yararlanılarak düzenlenmiştir.

Birinci ve ikinci plan dönemlerinde kamu maliyesindeki gelişmelere bakıldığında ise birinci plan döneminde kamu gelirleri ile kamu harcamaları arasındaki farkın ve dolayısıyla kamu açığının fazla olmadığı görülmektedir. Ancak ikinci plan döneminde kamu maliyesinde de bozulmalar göze çarpmaktadır. Bu dönemde kamu harcamaları kamu gelirlerinden hızlı artış göstermiş, kamu açığı birinci plan dönemindeki % 1,7 olan değerinden ikinci plan döneminde %17,4'e yükselmiştir.

1973-1977 yıllarını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'na geçmeden evvel, planın uygulama bulduğu ekonomik ortamı görmek amacıyla, 1970'li yılların başından itibaren Türkiye ekonomisinde meydana gelen değişimleri incelemekte fayda görülmektedir.

1970'li yıllarla birlikte Türkiye ekonomisinde fiyat istikrarında bozulmalar kendini göstermiş ve 1971-1977 yılları arasında % 10 ila % 30 arasında enflasyon oranları gözlenmiştir. Ekonomik sorunların yanında sosyal sorunların da yaşandığı bu dönemde, IMF'nin 1960'lardan bu yana yapmış olduğu devalüasyon baskısı artmış ve 10 Ağustos 1970 tarihinde TL dolar karşısında % 66 devalüe edilmiş, kur 1\$=15 TL değerine ulaşmıştır. Ancak birtakım özel sebeplerle kararın bir istisnası ortaya çıkmış ve yurtdışından gelen işçi dövizlerine 1\$=11,25 TL kuru uygulanmıştır. 1970 yılındaki bu devalüasyon kararının içeriği dış ve yurtiçi ekonomik istikrarın sağlanmasına ilişkin önlemleri kapsamaktadır. Dış ekonomik istikrara ilişkin tedbirler TL'nin paritesinin değiştirilmesi ve dış ticaret sisteminin gözden geçirilmesini; yurtiçi ekonomik istikrarın sağlanmasına ilişkin tedbirler ise para politikası ile ilgili uygulanan programdan ve bütçe dengesine ilişkin olarak alınan önlemleri kapsamaktadır (Uysal, 2004: 68).

1970 yılında uygulanmaya başlanan önlem paketi takip eden dört yıl içerisinde önemli sonuçlar vermiş; dış ticaret açıkları küçülmüş, Türk işçilerin gönderdikleri dövizlerde beklenenin ötesinde gerçekleşen artışla cari işlemler bilançosu 1972 yılında sadece 8 milyon dolar açık vermiş, 1973 yılında ise 484 milyon dolar fazla vermiştir. 1970 devalüasyonundan sonra dış ödemelerde yaşanan birkaç yıllık kısmi rahatlıkta işçi dövizlerindeki artış oldukça etkili olmuş; 1970-1973 döneminde Türkiye'nin altın ve döviz rezervlerinde 1,8 milyar dolar gibi bir artış sağlanmıştır. Ancak 1973 ve 1974 yıllarında petrol fiyatlarındaki 4 kat yükseliş 1973'te 2 milyar dolar olan ithalatı 1977 yılında 6 milyar dolara çıkarmıştır. Resmi döviz kurunun aşırı değerlenmesi sebebiyle işçi dövizleri de 1974 yılında ulaştığı 1,5 milyar dolar düzeyinden 1 milyar dolar düzeyine gerilemiş ve ödemeler bilançosu açığı büyük artışlarla 1977 yılında 3,4 milyar dolara ulaşmış; bu durum da dış borçların artmasına yol açmıştır. Ortalama borç faizi artarken ortalama vade kısalmıştır (Şahin, 2007: 170,171). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı işte bu ekonomik koşullar altında uygulanmaya başlanmıştır.

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

/

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde 1930'lu yıllarda başlayan sanayileşme hareketinin temelini oluşturan ithal ikamesi stratejisinin 1953-1960 döneminde bilinçsiz olarak uygulanmışken, 1960'dan 1980 yılına kadar bilinçli, planlı ve programlı olarak sürdürüldüğü üzerinde durulmuştur. Planlı dönemin başından itibaren nispeten fiyat istikrarı sağlanmışken, 1969'dan sonra fiyatlar genel seviyesi banknot tedavülüne ve para arzına bir dereceye kadar paralellik göstererek yükselme sürecine girdiği üzerinde durulmuştur.

İthal ikamesi sanayileşme stratejisi kapsamında ilk iki plan dönemini kapsayan 1963-1972 dönemine bakıldığında, dayanıksız tüketim mallarının ve bu malların girdisi olan sanayi mallarının yurtiçinde üretilmesi demek olan erken aşamanın sağlandığı ancak planlı dönemin başarısından tam anlamıyla söz edebilmek için ithal ikamesinin ikinci ve zor aşamasının da sağlanması gerektiğine değinilmiştir.

Bölüm Soruları

1) Aşağıdakilerden hangisi on beş yıllık bir dönemi kapsayan perspektif planın hedefleri arasında yoktur?

a) Ülkenin kalkınması için gerekli olan her alanda, yeterli sayıda üstün nitelikli bilim adamı ve teknik eleman yetiştirilmesi

b) Tarım sektörünün GSYH'deki payının muhafaza edilmesi

c) Dış ödemeler dengesine ulaşılması

d) İstihdam sorununun çözümü

e) Sosyal adalet ilkesine bağlı kalınması

2) Plan döneminin genel hedefi milli gelirde % 7 oranında büyüme sağlanmasıdır.

Doğru () Yanlış ()

3) 10 Ağustos 1970 tarihinde TL dolar karşısında % devalüe edilmiş, kur 1\$=15 TL değerine ulaşmıştır.

4) Aşağıdakilerden hangisi 1970'li yıllarda enflasyon artışının ve fiyat istikrarındaki bozulmanın sebeplerinden biri değildir?

a) Artan kamu harcamalarının genişlettiği para arzı

b) Tarım ürünlerine uygulanan taban fiyatın yükseltilmesi

c) Petrol olmak üzere ithal malların fiyatlarının yükselmesi

d) Kıbrıs Barış Harekâtının ekonomiye getirdiği dolaylı ve dolaysız maliyetler

e) Serbest kur sistemine geçiş

5) Birinci plan döneminde kamu gelirleri ile kamu harcamaları arasındaki farkın ve dolayısıyla kamu açığının fazla olmadığı; ancak, ikinci plan döneminde kamu maliyesinde bozulmalar olduğu gözlenmiştir.

Doğru () Yanlış ()

6) Planlı kalkınma modelini açıklayınız.

7) I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda belirlenen hedefler nelerdir?

8) Kamu ve özel kesim arasındaki işbölümü ve işbirliği nasıl belirlenmiştir?

9) Dönemde benimsenen ithal ikamesi stratejisinin belirgin özellikleri nedir?

10) İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hedefleri ve temel ilkeleri nelerdir?

Cevaplar

1)b, 2)doğru, 3)66, 4)e, 5)doğru.

8. 1960-1980: PLANLI KALKINMA DÖNEMİ (2)

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 8.1.** Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
- 8.2.** Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
- 8.3.** Planlı Döneme İlişkin Genel Değerlendirme

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı değerlendiriniz.
2. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı değerlendiriniz.
3. Planlı döneme ilişkin genel bir değerlendirme yapınız.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı	Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planını kavrayabilmek.	Okuyarak, araştırarak.
Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı	Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planını kavrayabilmek.	Okuyarak, araştırarak.
Planlı Döneme İlişkin Genel Değerlendirme	Planlı döneme ilişkin genel bir değerlendirme yapabilmek.	Okuyarak, araştırarak, analiz ederek.

Anahtar Kavramlar

- Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
- Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
- SAN'lı Kuruluşlar

Giriş

1973-1977 dönemini kapsayan III. Beş Yıllık Kalkınma Planı, esasen 1973-1995 yıllarını içeren 22 yıllık yeni bir stratejinin de ilk parçasını oluşturmuştur. Planda, uzun dönemli amaçlar; yaşama standardının yükseltilmesi, sanayileşme, dış kaynaklara bağımlılığın azaltılması, istihdam sorununun çözümlenmesi, gelir dağılımının iyileştirilmesi olarak sıralanmıştır. III. Plan'ın imalat sanayine yönelik öngörülere ise; dışa dönük ve yaygın bir sanayileşme gerçekleştirilmesi, ara ve yatırım malları üreten sanayilere, özellikle de dış kaynaklara bağımlılığı azaltan yatırım malı sanayine ağırlık verilmesi şeklinde olmuştur

Ancak üçüncü plan döneminde yaşanan petrol krizi stratejinin zor aşamasındaki uygulama güçlükleri ile birleşerek plan döneminin sona erdirilmesine ve liberal politikalar içeren bir istikrar paketi kabul edilmesine yol açmıştır. Bu bölümde planlı kalkınma döneminin başarısızlığının sebepleri ve çöküşü ele alınacaktır. Kolay aşaması sağlanan ithal ikamesi sanayileşme stratejisinin gerçek başarısından söz edebilmek için ara ve yatırım malları üretiminin gerçekleştirilmesi, bu yapılırken de döviz darboğazı vb. sorunların yaşanmaması gerekir. İthal ikamesi stratejisinin başarısızlıkla sonlandırılmasına giden süreç kalkınma planları kapsamında ele alınacaktır.

8.1. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı

Üçüncü planın 1963-1977 dönemini içine alan 15 yıllık perspektifle hazırlanan uzun vadeli perspektif planının son halkası olduğu yukarıda belirtilmişti. Ancak 1973-1977 dönemini kapsayan üçüncü plan birtakım sebeplerle 15 yıllık yeni bir dönemin ilk halkası olarak hazırlanmış, uygun hedef ve stratejilerle donatılmıştır. Bu sebepler şunlardır (Han, 1978: 69):

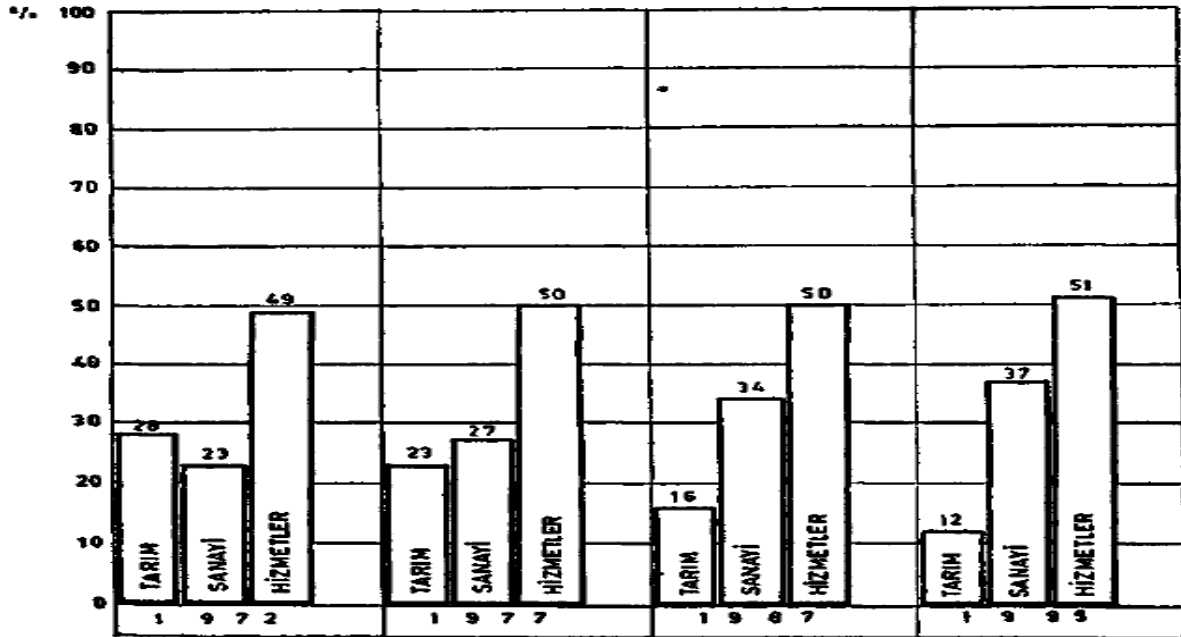
- Hızlı teknolojik gelişmelerle dış dünyadaki hızlı değişime uyum sağlama ve egemen olma isteği,
- Türkiye ekonomisinin karşı karşıya kaldığı sorunlar,
- Kalkınma potansiyelinin daha belirgin hale gelmesi,
- Birinci ve ikinci plan uygulamalarında planlama hususunda elde edilen deneyimin daha iyi tahmin ve plan yapma hususunda sağladığı gelişmeler,
- Ankara Anlaşması gereğince AET'ye katılım kararının ortaya çıkardığı durum.

Yeni perspektif plan kapsamında belirlenen uzun dönemli kalkınma hedefleri ise yaşam düzeyinin yükseltilmesi, sanayileşme, dış kaynaklara bağılılığın azaltılması, istihdam sorununun çözümü ve gelir dağılımının iyileştirilmesi olarak belirlenmiştir.

1963-1977 perspektifinden farklı olarak 1977-1995 dönemini kapsayan yeni perspektifin hedefleri belirlenirken Türk toplumunun çağdaşlaşma ülküsü, Türkiye'nin AET ile ilişkileri, jeopolitik durumu ve karşılaştığı sorunlar göz önüne alınarak, 1995 yılında erişilmesi zorunlu görülen ekonomik yapıdan ve gelişmişlik düzeyinden hareket edilmiştir. Yeni perspektif dönem sonu itibarıyla hedef alınan gelir seviyesine ve ekonomik yapıya ulaşabilmesi için Türkiye'nin ilk iki plandakinden daha hızlı ve güçlü bir biçimde sanayileşmeyi başarması gerekmektedir (DPTb, t.y.: 128).

Planda gelir hedefine göre 1971 yılında 191,2 milyar TL olan GSMH 1987 yılında 654,7 milyar TL'ye ve 1995 yılında da 1361 milyar TL'ye çıkarılacaktır. Büyüme hızının üçüncü, dördüncü ve beşinci planları kapsayan 15 yıllık dönem için ortalama % 8.6; 1987-1995 dönemi için ise % 9.6 olamsı hedeflenmiştir. Böylece 23 yıllık dönemin ortalama büyüme hızının %8.9 olması hedeflenmiştir. Kişi başına GSMH'nin ise 1972 yılındaki 5095 TL seviyesinden 1987 yılında 12000 TL'ye ve 1995 yılında 21000 TL'ye yükseltilmesi hedeflenmiştir (DPTb, t.y.: 130).

Şekil 8.1: Faktör Fiyatlarıyla GSYH'nin Bileşimi (1972-1995)

Kaynak: DPTb, t.y.: 134.

GSYİH'nin içerisinde ekonominin temel sektörlerinin dönem içerisinde alması hedeflenen paylar Şekil 1'de gösterilmektedir. Buna göre; yeni perspektif plan ile tarım sektörünün GSYH'deki payının azaltılması, hizmetler sektörünün payı korunarak çok az artış göstermesi, sanayi sektörünün ise önemli düzeyde bir artış göstermesinin hedeflendiği söylenebilir.

III. Plan'ın imalat sanayiine yönelik öngörülerini ise; dışa dönük ve yaygın bir sanayileşme gerçekleştirilmesi, ara ve yatırım malları üreten sanayilere, özellikle de dış kaynaklara bağımlılığı azaltan yatırım malı sanayiine ağırlık verilmesi şeklinde olmuştur.

Özellikle III.Plan, imalat sanayinde köklü bir yapısal değişikliği amaçlamıştır. Sanayileşmenin ancak yatırım malları üretimine öncelik vermekle gerçekleştirilebileceği anlayışı, söz konusu plan döneminin temel ekonomi politikasına hakim olmuştur. Makine ve motor yapımına dönük kamu girişimlerinin ortak adı olan SAN'lı kuruluşlar, bu anlayışın somut biçimi olmuştur. SAN'lı kuruluşların yer seçiminde, az gelişmiş yörelerin geliştirilmesi ya da sanayinin dengeli dağılımı gibi unsurlar belirleyici olmuştur (Kepenek, 1990: 66-68).

Tablo 8. 37: 1972-1987 Üretim Hedefleri (1971 Üretici Fiyatlarıyla, Milyar TL)

	1972	1977	1987
a.Mutlak değerler			
Tarım	71	88.7	150.5
Sanayi	121.9	213.7	606.7
-Madencilik	4.5	9.2	28
-İmalat sanayi	113.5	197.4	557.5
Tüketim malları	52.8	70.5	173
Ara mallar	44.7	87.3	279
Yatırım ve dayanıklı tüketim malları	16	34.6	100.6
-Enerji (Elektrik)	3.9	7.1	21.2
Hizmetler (inşaat dahil)	120.2	178.1	431.4
-İnşaat	23.9	41.1	110
-Hizmetler	96.3	137	321.4
Toplam Gayrisafi Üretim	313.1	480.5	1188.6
Toplam Fiziksel Üretim (Tarım+Sanayi)	192.9	302.4	757.2
b.İmalat sanayiinde üretimin bileşimi (%)			
Tüketim malları	47	38	31
Ara mallar	39	44	50
Yatırım ve dayanıklı tüketim malları	14	18	19

c.Ortalama yüzde değişmeler	1972-1977 (ÜBYKP)	1972-1987 Ortalaması
Tarım	4.6	6.1
Sanayi	11.9	11.3
-Madencilik	15.3	12.9
-İmalat sanayii	11.7	11.2
Tüketim malları	7.4	8.2
Ara mallar	14.3	13
Yatırım ve dayanıklı tüketim malları	16.8	13.4
-Enerji (Elektrik)	12.6	11.9
Hizmetler (inşaat dahil)	8.2	8.9
-İnşaat	11.5	10.7
-Hizmetler	7.3	8.4
Toplam Gayrisafi Üretim	8.9	9.3
Toplam Fiziksel Üretim	9.4	9.6

Kaynak: DPTb,t.y.: 138.

1970 istikrar tedbirleri sonrasında yeni perspektifle ekonomide yapısal değişimi hedefleyen üçüncü kalkınma planı beklenen bu yapısal değişimi sağlamada başarılı olamamıştır. Bu konuda dönemin ekonomik ve siyasal ortamındaki karışıklıklar etkili olmuştur. daha planın ilk yılında petrol krizinin patlak vermesiyle, Türkiye fiyat artışlarının ivme kazandığı bir ekonominin baskısı altında kalmaktaydı. Bu ortamda bir de 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekâtı gündeme gelince ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı askeri ambargo ile batı dünyası tarafından uygulanan bir tür ekonomik ambargo ve siyasal tehditler eklenmiştir (Kazgan, 2005: 174).

Tablo 8. 38: Alt Dönemler İtibarıyla Türkiye'de Yatırımların GSMH İçindeki Payı

Alt Dönemler	(%)
1963-1967	13.5
1968-1972	15.3
1973-1977	20.0

Kaynak: Yaşa vd.:1980: 59.

III.Plan döneminde, yatırımların GSMH içindeki payı %20 olurken, bu oran I.Plan döneminde %13.5, II.Plan döneminde ise %15.3 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 8. 38).

Tablo 8. 39: Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı

	1967-1972	1972-1977	1972-1987 Ortalaması	1988-1995 Ortalaması
Tarım	12	12	10	8
Sanayi	38	45	48	50
Hizmetler	50	43	42	42

Kaynak: DPTb, t.y.: 141.

Sabit sermaye yatırımlarının sektörel dağılımına bakıldığında sanayi sektörü lehine bir değişim görülmektedir. İkinci plan döneminde % 38 olan sanayi sektörü sabit sermaye yatırımlarının üçüncü plan döneminde % 45'e çıkarılması hedeflenmiştir.

Tablo 8. 40: GSMH'nin ve Sektörel Katma Değerlerin Büyüme Hızları (%)

SEKTÖRLER	Üçüncü Plan Hedefi	1973	1974	1975	1976	1977
GSMH	7,4	5,4	7,4	8	7,7	4
GSYH	7,6	4,4	8,5	8,9	8,5	4,4
Tarım	3,7	10,1	10,3	10,9	7,6	0,5
Sanayi	11,4	11,3	8,3	9	10,3	10,8
- Madencilik	13,7	4,8	21,4	11,8	7	37,9
- İmalat sanayii	11,1	12,1	6,9	8,1	10	7,1
- Enerji	12,4	9,1	11,8	17,1	18,4	22,6
Hizmetler	6,8	11,4	8	7,7	8,8	6,8

Kaynak: DPT, 1979: 8.

Üçüncü plan döneminde GSMH için ortalama % 7,4 olarak hedeflenen büyüme hızı % 6,5 olarak; GSYH için ortalama % 7,6 olan büyüme hızı ise % 6,9 olarak gerçekleşmiştir. Hedefe ulaşamamasında bu plan döneminde ortaya çıkan uluslar arası petrol krizi, Türkiye'nin ilişkilerinin yoğun olduğu Batı ekonomilerinde petrol krizinin başlattığı sıkıntılar ile enerji ve ithalata bağlı hammadde arzında oluşan tıkanmalar, planda öngörülen önlemlerin alınmaması etkili olmuştur. Dönem içerisinde katma değerinin büyüme hızının ortalama % 3,7 olması öngörülen tarım sektörünün katma değer büyüme hızı % 3,3 olarak; % 11,4 olarak öngörülen sanayi sektörünün katma değer büyüme hızı ortalama % 9,9 olarak gerçekleşmiştir. Hizmet sektörü ise % 7,9'luk plan dönemi ortalaması ile hedeflenen katma değer büyüme hızını aşmıştır (DPT, 1979: 7).

Üçüncü plan döneminde ekonomide gerçekleştirilmesi amaçlanan yapısal değişiklikle, sanayi sektörünün diğer sektörlerle göre daha hızlı büyümesi ile GSYH içindeki payının artırılması öngörülmüştü. 1972-1977 döneminde sanayi sektörünün GSYH'deki payı artmış, ancak bu artış üçüncü planda öngörülen yapısal değişikliği gerçekleştirilememiştir. Bu dönemde tarım sektörü yaklaşık olarak % 29 seviyesinde kalarak GSYH'deki payını korumuştur (DPT, 1979: 8).

Tablo 8. 41: Üçüncü Plan Döneminde Sınai Üretim Bileşimi (%)

Sektörler	1972	1977	Üçüncü plan hedefi (%)
Madencilik	2,7	3,9	3,7
İmalat sanayi	94,9	94	93,5
-Tüketim malları	53,2	49	42,6
-Ara malları	33,9	37,7	40,7
-Yatırım malları	12,9	13,3	16,7
Toplam imalat sanayi	100	100	100
Enerji	2,4	2,1	2,8
Toplam sanayi	100	100	100

Kaynak: DPT, 1979: 14.

Sanayi üretiminin bileşimine bakıldığında bazı değişiklikler görülmektedir (DPT, 1979: 14,15). Toplam sınai üretim içinde imalat sanayinin payı 1972 yılında % 94,9 iken 1977 yılında % 94 olmuş; madencilik sektörünün payı 1972'de % 2,7'den 1977'de %3,9'a yükselmiş; enerji sektörünün payı ise 1972'de % 2,4 iken 1977'de % 2,1'e düşmüştür. İmalat sanayii bileşiminde ise tüketim mallarının payı 1972'de % 53,2 iken 1977'de % 49'a düşmüştür. Ara ve yatırım mallarının payında ise yükseliş söz konusudur. Ara mallarının payı 1972'de % 33,9 iken 1977'de % 37,7'ye ve yatırım mallarının payı 1972'de % 12,9 iken 1977'de % 13,3'e yükselmiştir. Ancak bu gelişme hedeflenen yapısal değişim için yeterli olmamıştır. Zira toplam aramaları üretiminin 1972 yılında % 18,8'ini oluşturan kimya, petrokimya ve gübre üretimi toplamı 1977 yılında % 16,4'e düşmüştür. Benzer biçimde 1972 yılında ara malları üretimi içindeki payı % 18,1 olan demir-çelik ürünlerinin payı 1977 yılında % 12,5'e düşmüştür. Bu tablo aramaları bakımından istenilen yapıya ulaşamadığının ve yeterli gelişme sağlanamadığının göstergesidir.

Bu dönemde ayrıca dayanıklı tüketim malları üretimi yatırım malları üretiminden daha hızlı gelişmiştir. Yani yatırım malları sanayinde de öngörülen hedeflere ulaşamamıştır.

Bütün bunlara ek olarak, sanayi işletmelerinin optimum ölçekten küçük, ithal girdilere aşırı dayalı, iç piyasaya dönük olan yapısı süregelmiş; kapasitenin düşük kullanımı, ödemeler dengesi darboğazı nedeniyle hammadde ve aramalı sağlamada yaşanan zorluklar gibi sorunlar da olumsuz etkiler yaratmıştır.

Üçüncü plan dönemi geçmiş dönemlere göre çeşitliliği, etkileri ve boyutları daha büyük olan ekonomik, sosyal ve siyasal sorunların yaşandığı bir dönem olmuştur. Dördüncü planın hareket noktası da bu sorunların kazandırdığı deneyimleri değerlendirmek ve bunların sonuçlarından yararlanmak olmuştur. Üçüncü plan döneminde hem dünya koşullarında hem de Türkiye'nin gelişme özelliklerinde değişimler olmuş, bu değişimlerin yarattığı sorunların da güncel nitelikleri artış göstermiştir. Dolayısıyla, dördüncü plan döneminde sorunların güncel yönlerine çözümler sağlanacak, bu yapılırken de temel nitelikler ve gelişme hedeflerinin sürekliliği göz ardı edilmeyecektir (DPT, 1979: 201).

8.2. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı

1979-1983 dönemini kapsayan bu plan döneminde gelire ilişkin hedeflere bakıldığında GSYH'nin yüzde 8,2 arttırılarak 1978 yılında 1140,2 milyar liradan 1983 yılında 1693,3 milyar liraya yükseltilmesi; GSMH'nin ise piyasa fiyatlarıyla yüzde 8 oranında arttırılarak 1978 yılında 1145,2 milyar TL'den 1983 yılında 1682,6 milyar TL'ye yükseltilmesi hedeflenmiştir. Böylelikle kişi başına gelirin 1978 yılındaki 26796 lira olan değerinden 1983 yılında 35725 liraya çıkarılması, yani kişi başına GSMH'de yıllık ortalama yüzde 5,7 oranında artış sağlanması öngörülmüştür. Bu dönemde GSYH'nin yapısında öngörülen değişimlere bakıldığında ise, tarım sektörü katma değerinin yılda ortalama yüzde 5,3; sanayi sektörünün yüzde 9,9; hizmetler sektörünün ise yüzde 8,5 artış sağlaması öngörülmüştür. Bu artışlar neticesinde GSYH içinde tarım sektörünün payı yüzde 22,2'den yüzde 19,4'e düşürülecek; sanayi sektörünün payı % 29,5'ten yüzde 31,8'e çıkarılacak; hizmetler sektörünün payı ise yüzde 48,3'ten yüzde 48,8'e yükselecektir (DPT, 1979: 205).

Tablo 8. 42: Üretimin Sektörel Dağılımı (1978 fiyatlarıyla, Milyar TL)

Sektörler	1978 Üretim Değeri	1983 Üretim Değeri	Yıllık Ortalama Yüzde Artış
TARIM	382.8	501.3	5.5
Bitkisel üretim	236.8	302.6	5
Hayvancılık ve su ürünleri	130.5	176.6	6.2
Ormancılık ürünleri	15.5	22.1	7.4
SANAYİ	775.4	1347.9	11.7
Madencilik	36.3	76.4	16
İmalat sanayii	715.9	1226.9	11.4
-Tüketim malları	301.6	452	8.4
-Ara malları	293.8	531	12.6
-Yatırım malları	120.5	243.9	15.2
Enerji	23.3	44.6	13.9
HİZMETLER	721.9	1088.1	8.6
Toplam Gayrisafi Üretim	1880.1	2937.3	9.3

Kaynak: DPT, 1979: 207.

Üretimin sektörel dağılımına bakıldığında, tarım sektörünün yılda ortalama yüzde 5,5 hızla artması öngörülmüştür. Yılda ortalama yüzde 11,7 hızla büyümesi öngörülen sanayi sektörünün alt sektörlerinden madencilik sektörünün üretiminin yıllık ortalama % 16; imalat sanayinin yılda ortalama yüzde 11,4; enerji sektörünün ise ortalama yüzde 13,9 oranında artış göstermesi öngörülmüştür. İmalat sanayi içerisinde ise ara ve yatırım malları üreten sanayilerin öncelikli olarak geliştirileceği; bu sebeple de ara ve yatırım malları üretim artışının tüketim malları üretim artışından hızlı olacağı öngörülmüştür.

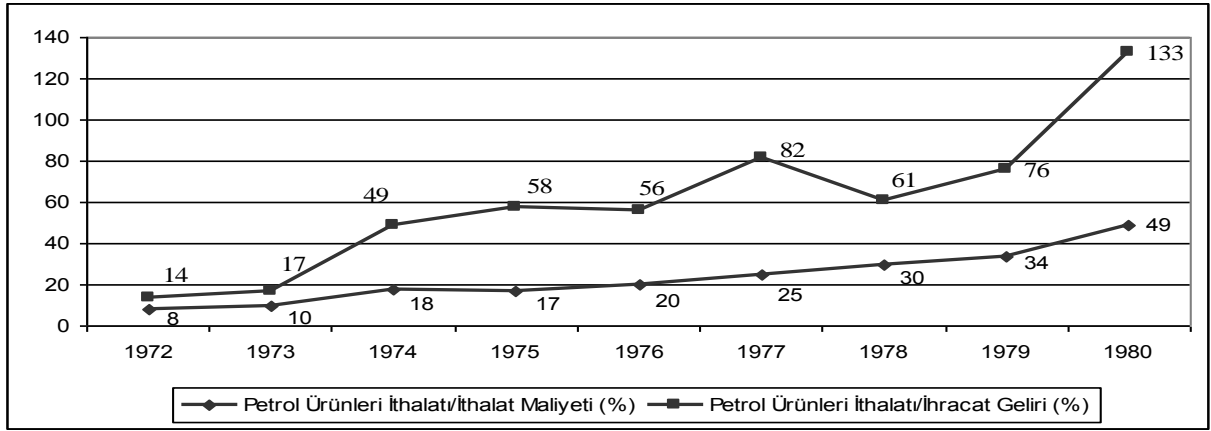
Ancak dördüncü plan dönemi aynı zamanda 1970'lerin ikinci yarısından itibaren belirtileri açıkça görülen ekonomik bunalımın yaşandığı döneme denk gelmiştir.

Türkiye izlediği ithal ikamesi sanayileşme stratejisi sonucunda birinci ve ikinci plan dönemlerinde dayanıklı tüketim mallarının ithal ikamesini gerçekleştirmişti. Ancak ekonomi, sürecin bundan sonraki aşaması olan ara ve yatırım malları üretimini sağlayacak aşamaya gelmediğinden ara ve yatırım malları ithalatı artmakta, bu da döviz talebini arttırmaktaydı. Zira mevcut üretimin sürdürülmesi bu ithalatın sürdürülmesine bağlıydı. Mevcut sınai yapı iç talebi karşılamaya yönelikti ve ithal ikamesi stratejisi gereği uygulanan aşırı değerlenmiş kur ihracatı caydırıcı bir faktör olmaktadır. Hatta yerli sermaye malı yerine yabancı sermaye malları tercih ediliyor, bu da döviz talebinin artmasına yol açıyordu. Döviz tasarrufuna izin vermeyen bu

strateji artık ekonominin tıkanmasına yol açıyordu. Bu duruma bir de 1973 yılından itibaren aşırı artış gösteren petrol fiyatları da eklenince ödemeler bilançosu bozuklukları ve döviz darboğazı iyice kendini hissettirdi. Batı ülkeleri yükselen petrol fiyatlarını tüketiciye yansıtırken ve petrol tasarruf önlemleri yürürlüğe koyarken, Türkiye bu dönemde gerekli önlemleri almamıştır (Şahin, 2007: 182,183). Petrol krizinin bir etkisini de kısa vadeli borçlarda gerçekleşen süratli artışlarda görmek mümkündür. Kısa vadeli borçlar ülke içinde enflasyonist baskıyı daha da ağırlaştırmıştır. Artık 1970’li yılların sonuna gelindiğinde kamu gelir-gider dengesi iyiden iyiye bozulmuştur (Şahin, 2007: 186).

1974’te Türkiye’nin petrol ürünleri ithalatının ithalat maliyetine oranı hızla artarak % 18’e; ihracat gelirine oranı ise, hızlı bir sıçramayla % 49’a yükselmiştir. Petrol ürünleri ithalatının ithalat maliyetine oranı 1976’da % 20, 1979’da ise % 34 olmuştur. Petrol ürünleri ithalatının ihracat gelirine oranı ise, 1977’de % 82 ile 1970’li yılların en yüksek seviyesine ulaşırken, bu oran 1979’da % 76 olarak gerçekleşmiştir (Grafik 8. 1).

Grafik 8. 1 : Türkiye’nin Petrol Ürünleri İthalatının İthalat Maliyetine ve İhracat Gelirine Oranı (%)

Kaynak: Schick- Tonak, 1990:374’den yararlanılarak düzenlenmiştir.

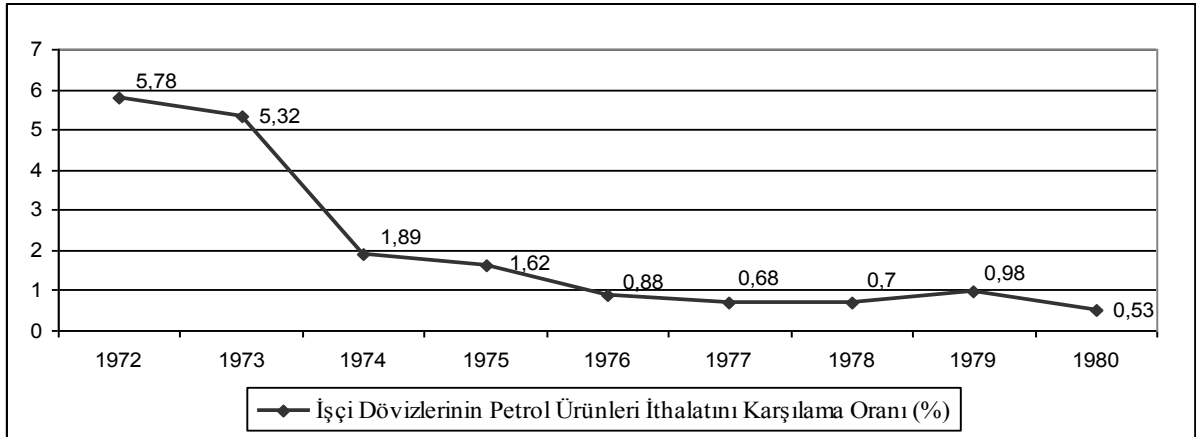
Petrol ithalatının maliyetindeki bu aşırı yükseliş kısmen de olsa, yurt dışındaki Türk işçilerinden gelen dövizlerdeki artışla karşılanabilmiştir. İşçi dövizleri, petrol ürünleri ithalatının 1976’da % 88’ini, 1978’de % 70’ini, 1979’da ise % 98’ini karşılayabilmiştir (Tablo 8.43, Grafik 8. 2).

Tablo 8. 43: Türkiye'nin 1972-1980 Döneminde İşçi Dövizlerinin Petrol Ürünleri İthalatını Karşılama ve Dış Ticaret Açığına Oranı (%)

Yıllar	İşçi Dövizleri (milyon \$)	Petrol Ürünleri İthalatını Karşılama Oranı (%)	Dış Ticaret Açığına Oranı (%)
1972	740	5,78	1,09
1973	1.183	5,32	1,54
1974	1.426	1,89	0,64
1975	1.312	1,62	0,39
1976	982	0,88	0,31
1977	982	0,68	0,24
1978	983	0,70	0,43
1979	1.694	0,98	0,60
1980	2.071	0,53	0,41

Kaynak: Schick- Tonak, 1987:131'den yararlanılarak düzenlenmiştir.

Grafik 8. 2 : Türkiye'nin Petrol Ürünleri İthalatının İthalat Maliyetine ve İhracat Gelirine Oranı (%)

Kaynak: Gülalp, 1987:131'den yararlanılarak düzenlenmiştir.

1973 yılı sonunda petrol fiyatlarındaki olağanüstü artışın yanı sıra, özellikle Kıbrıs Barış Harekatı, ABD ambargosu gibi faktörler nedeniyle 1977'den sonra döviz bunalımı yaşanmış, sanayi üretimi durgunluk ve gerileme eğilimi içine girmiş ve siyasi istikrarsızlık da artmıştır. Hızlanan enflasyon, ekonomideki tasarruf-yatırım dengelerini bozarken, karaborsa ve stokçuluğu çekici kılmıştır. Bu durum, korumacı dış ticaret politikasının, sübvansiyonların ve

sabit kur uygulaması ile desteklenen ithal ikamesi stratejisinin de sonu olmuştur. Özellikle III. Plan döneminde, imalat sanayinin son aşaması olan yatırım malları sanayinin kuruluşuna yönelik hedefler gerçekleşemezken, dönem boyunca alt yapıya devam edilmiş, tüketim mallarında çeşitlilik artmış, ara malları ve dayanıklı tüketim malları üretiminde belirli bir düzeye ulaşılmıştır.

1970'lerin sonlarında enflasyon hızla yükselirken, dış açıklar da hızla artarak denetimden çıkmış ve Türkiye hızla yükselen dış borçlarını ödeme gücünü ile karşı karşıya kalmıştır. İlk defa özel sektör, iktidarın ekonomi yönetiminin yanlışlığını kamuoyuna açıklamış ve bu bir anlamda yeni bir dönemin başlaması olmuştur (Waterbury, 1997: 85,86).

Tablo 8. 44: 1970'lerin Sonunda Türkiye'nin Ekonomik Bunalımlarla Karşılaşmasının Belli İç ve Dış Nedenleri

Dış Nedenler
<p>-Petrol fiyatlarındaki olağanüstü artış ve buna koşut olarak ara ve yatırım malları fiyatlarındaki hızlı ve sürekli yükseliş nedeniyle ekonomi giderek sıkışan bir kıskacın içine sürüklenmiştir.</p> <p>-Bazı Avrupa ülkelerinin enflasyonu kısma ve büyüme hızlarını sınırlama politikaları Türkiye'yi de etkilemiş ve söz konusu ülkeler Türkiye'den işçi akımını durdurmuştur. Bu da Türkiye'de hem işsizliği artırmış, hem de işçi dövizini girişini düşürmüştür.</p> <p>-Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye'nin ortaklık ilişkilerinde, Türkiye'ye tanınan ayrıcalıkların yıpranması ve diğer aksaklıkların da düzeltilememiş olması, ekonomik gelişmenin olumsuz etkilenmesinde ve dış açığın büyümesinde bir ölçüde etken olmuştur.</p>
İç Nedenler
<p>-Doğal kaynak ve imkanların gereğince değerlendirilememiş olması;</p> <p>-Ara ve yatırım malları sanayinin gerekli seviyede geliştirilememiş olması;</p> <p>-Sanayinin hammadde, ara ve yatırım malı açısından aşırı düzeyde dışa bağımlı olması;</p> <p>-Sanayinin, ihracattan çok iç tüketime yönelik nitelikte olması;</p> <p>-Enerji üretiminin aşırı düzeyde ithal edilen ve gittikçe pahalılaştıran akaryakıtla dayandırılmış olması;</p> <p>-Enerji başta olmak üzere, altyapıların yatırım, üretim ve ihracat artışını sınırlandıracak düzeyde yetersiz olması;</p> <p>-Tarımda ve kırsal alanda gerekli seviyede gelişmenin sağlanamamış olması, bölgeler ve yöreler arası adaletsizliğin devam etmesi ve büyük şehirlerde aşırı yığılma olması, gerek şehirleşme giderlerinin gerekse işsizlik oranının hızla yükselmesi, özellikle arsa, konut ve imar politikalarının yetersizliği sebebiyle şehirleşme sorunlarının giderek ağırlaşması;</p> <p>-Toprağın dağılımının ve kullanımının bazı bölgelerde ve yörelerde dengesiz ve haksız olduğu kadar, verimi de düşürücü bir durum arz etmesi;</p> <p>-Tarımsal üretimin planlanmamış ve hayvancılığın gerekli düzeyde örgütlenip desteklenmemiş olması;</p> <p>-Dağıtımda aşırı fiyat artışlarını önleyici ve sağlıklı bir arz-talep dengesini gerçekleştirici düzenlemelerin yapılmamış olması;</p>

- Ulusal ekonomiyle ulusal savunma yapısı arasında, gelişmeyi hızlandıran ve savunmayı etkin kılan bir ilişki ve uyumun sağlanamamış olması;
- Ekonominin, demokratik plan disiplini içine yeterli düzeyde alınmaması;
- Etkin bir ekonomi yönetiminin oluşturulamamış olması;
- İthalatta savurganlığın önüne geçilememesi;
- İhracatı özendirici etkin önlemlerin, politikaların ve kurumlaşmaların oluşturulamamış olması;
- Gelişme gereksinimlerini gidermeye dönük, ekonomide özyeterliliği artırıcı bir araştırma-geliştirme ve teknoloji politikasının gerektirdiği düzenlemelere gidilmemesi;
- Enflasyonun aşırı yükselmesi ve bunun hem gelir dağılımındaki dengesizliği daha da artırarak, gelişmenin yükünü gelişmeden en az yararlanan kesimlere yüklenmesi, hem de kaynak savurganlığını ve tüketimi artırıp, yatırımları ve ihracatı yavaşlatması;
- Kredi düzeninin tasarrufu, üretken yatırımları ve ihracatı özendirici olmaması ve gelir dağılımı adaletsizliğini artırması;
- Vergi düzeninin, iktisadi yapıdaki gelişmeleri ve paranın değerindeki değişimleri yeterli esneklikte takip edememesi, tasarrufta ve kamu gelirlerinde yeterli artışı sağlayamaması, üretken yatırımları özendirici, işsizliği azaltıcı, sosyal adaleti yaygınlaştırıcı görevini gerekli düzeyde yerine getirebilecek nitelikte olmaması;
- Gelir ve fiyat politikalarını, gelişmeyi hızlandırıcı ve sosyal adaleti yaygınlaştırıp etkinleştirici şekilde düzenleyip uygulayacak kurumlaşmalara gidilmemesi;
- Plan hedeflerine ulaşılmasında etkin bir araç olması gereken kamu iktisadi kuruluşlarının bir taraftan kendi sorunlarının ağırlaşması, bir taraftan da ekonominin yapısal sorunlarından ve yönetimden kaynaklanan tüm yükleri büyük ölçüde taşımak mecburiyetinde bırakılmaları;
- Toplu sözleşme düzeniyle ekonomik gerekler arasında bağlantının kurulmamış olması;
- Hızlı gelişmenin ve sanayileşmenin gereği olan bir eğitim sisteminin ve personel politikasının gerçekleştirilememesi;
- Teknoloji tercihinde, yatırımcılıkta, iş ve işçi bulmada, işsizliği azaltıcı tedbirlerin ve kurumlaşmaların yeterli olmayışı;
- Kamu yönetiminde, son dönemde artan kopukluk ve aksaklıklar;
- Kamu yönetiminin ekonomik gereklerle ve gelişme gereksinmelerine uygun duruma getirilmemesi.

Kaynak: DPT, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*, Ankara, 1979, s.653,654.

Dönemin hükümeti 1977 yılından itibaren istikrar paketlerini gündeme getirmiştir. 1978'de IMF'ye karşı dönemin iktidarının kendi isteklerini kabul ettirmeye çalışması ve IMF'nin bunu reddetmesi Türkiye'yi dış kaynaktan 1979 yılındaki anlaşmaya kadar yoksun bırakmıştır (Kazgan, 2005: 191-193). 1978 istikrar programıyla birlikte;

- TL'nin dış değeri 1\$=25 TL'ye düşürülmüş,
- Merkez Bankası reeskont oranı % 9'dan % 10'a yükseltilmiş,
- Bazı KİT fiyatları yükseltilmiş, vergi iadeleri düşürülmüş ve bütçe harcamaları kısılmaya çalışılmış,

- İthalatta damga resimleri % 9-10'dan % 22,5'e çıkarılmış,
- Kaçak altın ticaretini engellemek üzere altına dayalı işlemler kayda tabi tutulmuş,
- Turist çıkışları iki yılda bire, döviz tahsisi 500 dolara indirilmiş,
- Almanya'daki Türk işçilerin tasarruflarını ülkeye çekmek için bir program yürürlüğe konmuştur.

Ancak, bütün bu önlemlere rağmen IMF bir yıla yakın bir süre boyunca Türkiye ile olan ilişkilerini durdurmuştur. 1979 yılı Haziran'ında yürürlüğe giren istikrar programı da bundan çok farklı önlemler içermemiştir. Benzer biçimde 1\$=47 TL olacak biçimde devalüasyon, faiz oranlarında daha da artış, KİT ürünlerine zam, bütçe harcamalarında kısıntıların arttırılması önlemleri yer almıştır. Yapılan devalüasyona rağmen ihracatta artış olmamış, yıllık enflasyon % 60'ı geçmiş, yıllık GSYH artışı ise % -0,3 oranında olmuştur. bu ortamda iktidara gelen Demirel hükümeti "serbestleşme yoluyla istikrar sağlamayı" hedefleyen 24 Ocak 1980 kararlarını uygulamaya koymuştur.

8.3. Planlı Döneme İlişkin Genel Değerlendirme

1963-1977 dönemi, Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrası ithal ikamesinin en hızlı büyüme yılları olmuştur. GSMH büyüme hızları, I.Plan döneminde %6.7, II.Plan döneminde %6.9, III.Plan döneminde ise %6.5 olarak gerçekleşmiştir. Tarım ve sanayi sektörleri, III.Plan döneminde en yüksek büyüme hızlarına ulaşmakla birlikte, bu oranlar, hedeflerin gerisinde kalmıştır (Tablo 8. 45).

Tablo 8. 45: İlk Üç Planda Büyüme Hızı (%)

	I.Plan 1963-1967		II.Plan 1968-1972		III.Plan 1973-1977	
	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme
Tarım	4.2	3.2	4.1	3.1	3.7	3.3
Sanayi	12.3	9.7	12.0	7.6	11.4	9.9
Hizmetler	6.8	7.9	6.3	7.7	7.1	7.9
GSYİH (Faktör Fiyatlarıyla)	6.9	6.4	6.8	6.1	7.6	6.9
GSMH (Piyasa Fiyatlarıyla)	7.0	6.7	7.0	6.9	7.4	6.5

Kaynak: Yaşa vd., 1980:106.

1963-1977 dönemi iki ayrı alt dönemde ele alındığında; 1963-1970 alt döneminde, dış kaynaklardan sağlanan dövizler sınırlı kalmış, ılımlı bir döviz kıtlığı şartlarında iç tasarruflara dayanan ve nihai üretim içinde yurt içi üretim payının giderek arttığı, gerçek bir ithal ikamesi süreci söz konusu olmuştur. 1971-1977 alt döneminde ise, önce işçi dövizlerinin, sonra da dış borçlanmanın getirdiği döviz bolluğunda bir sanayileşme süreci gerçekleşmiştir (Pamuk, 1987: 4). 1979-1983 yıllarını kapsayan IV.Plan'da ise, sanayide yapısal bir değişimi gerçekleştirme amacı doğrultusunda, ara ve yatırım malları üreten sanayilerin öncelikle geliştirilmesi hedeflenmiştir.

İthal ikamesinin, sanayileşme stratejisi olarak tercih edilmesi, özellikle imalat sanayiine verilen öncelik doğrultusunda, önce dayanıklı tüketim malları, sonra da ara ve yatırım malları sanayii için ithal ikamesi stratejisinin hedeflenmesi, ithal ikamesi stratejisi ilkelerinin korunmakla birlikte, iç piyasanın genişletilmesinin öngörülmesi, yirmi yıllık süreçte (1963-1983) uygulamaya konulan dört planın ortak özelliği olmuştur. Planlı dönem boyunca sanayileşme stratejisinin sonuçları ve ortaya çıkan sorunlar ise şunlar olmuştur (İTO, 1989: 37,38,40):

- İthal ikamesi politikalar, dayanıklı-dayanıksız tüketim mallarının üretimi için gereken girdi ve sermaye mallarında *dışa bağımlılığı* giderek arttırmıştır. İhracatın da gerekli gelişme seviyesini yakalayamaması, döviz darboğazlarına yol açmıştır. Böylece, sanayi üretimi dış borç bulunabildiği sürece arttırılabilmektedir. Dış kaynak bulunamadığında ise yatırımlar durmuş, kapasite kullanım oranı %30'lara gerilemiş ve bu durum, maliyetleri, fiyatları ve işsizliği arttırmıştır.

- Korumacı dış ticaret politikası, yerli sanayilere önemli avantajlar sağlamıştır. Bu şekilde yerli firmalar daha yüksek kar sağladıkları için etkinlik, verimlilik, teknolojik gelişme gibi maliyetleri düşürücü ve rekabet gücünü arttırıcı çabalarda da bulunmamışlardır.

- İthal ikamesi, sektör, verimlilik ve etkinlik gibi konularda ayırım yapmadan tüm sektörlerle aynı korumayı sağladığından, ikili bir yapı oluşmuştur. Bir yanda, çoğunluğu piyasa hâkimiyetine sahip yabancı sermayeli ya da yabancı lisansla çalışan firmalar, diğer yanda ise, geri teknolojilerle çalışan, pazarlık gücü düşük, küçük ve orta büyüklükte işletmeler yer almıştır.

- İthal ikamesi stratejisi ve uygulanan sabit döviz kuru politikası, iç piyasayı daha çekici kılarken, ihracat yapmayan/yapamayan bir sanayi yapısının oluşmasına neden olmuştur. Bununla beraber, yapılamayan ithalata karşın ithal talebinin hızla yükselmesi, ekonominin üretim gücünü durma noktasına getirmiştir.

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

1970'lerin sonunda yaşanan ekonomik bunalım ve ardından sanayileşme stratejisinin tamamen değişmesi, SAN'lı kuruluşların kurulması hedefini de başarısız kılmıştır. Uygulamaya konulan kısmi istikrar önlemleri de, krizin ortadan kaldırılmasında yetersiz kalmış ve yapısal değişimi sağlayarak, ekonomiyi istikrara kavuşturacak uzun dönemli yeni bir istikrar programını gündeme getirmiştir.

Bu bölümde 12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen askeri darbeye, büyük bir karma ekonomisi sektörüne ve korumacılığa dayalı ithal ikamecilik temelinde oluşturulan politikaların ters yüz olduğu, dolayısıyla 1980 yılının iktisat politikalarında stratejik değişikliklere gidilen sürecin başlangıcı olduğu üzerinde durulmuştur. Benimsenen dışa dayalı büyüme stratejisinin gereği olarak, ithal ikamesinden ihracata yönelimin söz konusu olduğu ve ekonomik hedeflerin başında *ihracatın artışının* yer aldığına değinilmiştir.

Bölüm Soruları

1) Yeni perspektif plan kapsamında belirlenen uzun dönemli kalkınma hedefleri arasında aşağıdakilerden hangisi yer almamaktadır?

- a) Yaşam düzeyinin yükseltilmesi
- b) Dış kaynaklara bağıllığın azaltılması
- c) Sanayileşme
- d) Piyasa ekonomisine geçiş
- e) Gelir dağılımının iyileştirilmesi

2)III. Plan'ın imalat sanayiine yönelik öngörülerini dışa dönük ve yaygın bir sanayileşme gerçekleştirilmesi; ara ve yatırım malları üreten sanayilere, özellikle de dış kaynaklara bağımlılığı azaltan yatırım malı sanayiine ağırlık verilmesi şeklinde olmuştur.

Doğru ()

Yanlış ()

3)III.Plan, imalat sanayinde köklü bir yapısal değişikliği amaçlamıştır. Sanayileşmenin ancak yatırım malları üretimine öncelik vermekle gerçekleştirilebileceği anlayışı, söz konusu plan döneminin temel ekonomi politikasına hakim olmuştur. Makine ve motor yapımına dönük kamu girişimlerinin ortak adı olan, bu anlayışın somut biçimi olmuştur.

4)Aşağıdakilerden hangisi 1978 istikrar programı kapsamında alınan kararlardan değildir?

- a) Dış borçları karşılamada Merkez Bankası'nın emisyon hacminin artırılması
- b) TL'nin dış değerinin 1\$=25 TL'ye düşürülmesi
- c) Merkez Bankası reeskont oranının % 9'dan % 10'a yükseltilmesi
- d) Almanya'daki Türk işçilerin tasarruflarını ülkeye çekmek için bir program yürürlüğe konması
- e) Kaçak altın ticaretini engellemek üzere altına dayalı işlemler kayda tabi tutulması

5) İthal ikamesi politikalar, dayanıklı-dayanıksız tüketim mallarının üretimi için gereken girdi ve sermaye mallarında *dışa bağımlılığı* giderek azaltmıştır.

Doğru ()

Yanlış ()

6)Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının 15 yıllık yeni bir dönemin ilk halkası olarak hazırlanmış, uygun hedef ve stratejilerle donatılmış olmasının sebepleri nelerdir?

7)III. Planın imalat sanayiine yönelik öngörülerini nelerdir?

8)III. Planın döneminin temel ekonomi politikasına hakim olan anlayış nedir?

9)1970 istikrar tedbirleri sonrasında yeni perspektifle ekonomide yapısal değişimi hedefleyen üçüncü kalkınma planı beklenen bu yapısal değişimi sağlamada başarılı olup olmadığını örneklerle değerlendiriniz.

10)1970'lerin sonunda Türkiye'nin ekonomik bunalımlarla karşılaşmasının iç ve dış nedenleri nelerdir?

Cevaplar

1)d, 2)doğru, 3) SAN'lı kuruluşlar, 4)a, 5)yanlış.

**9. 1980-1989: İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME MODELİ VE
PİYASA EKONOMİSİNE YÖNELİK YAPISAL DEĞİŞİM SÜRECİ (1)**

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

9.1. 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri (24 Ocak 1980 Kararları)

9.2. İstikrar Programı Uygulamaları

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1.** 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri (24 Ocak 1980 Kararları) nelerdir?
- 2.** İstikrar Programı Uygulamaları nelerdir?
- 3.** 1980 İstikrar Programını; 1958, 1970 ve 1978-1979 Programlarıyla nitelik ve öngörülen politikalar açısından karşılaştırınız.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri (24 Ocak 1980 Kararları)	24 Ocak 1980 Kararlarını değerlendirebilmek.	Okuyarak, araştırarak, analiz ederek.
İstikrar Programı Uygulamaları	İstikrar programı uygulamalarını kavrayabilmek.	Okuyarak, araştırarak.

Anahtar Kavramlar

- 24 Ocak 1980 Kararları
- 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri
- İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi
- Serbest Piyasa Ekonomisi
- KİT Reformu
- Özelleştirme

Giriş

24 Ocak 1980 Kararları olarak da bilinen 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri dönemin önemli gelişmesidir. Şiddetlenen enflasyonu denetim altına almak ve içte arz-talep dengesini, dışta da ödemeler dengesini sağlamak amacıyla uygulamaya konulan programda, bu amaçlara yönelik olarak benimsenen temel yaklaşım; ekonomik yapının kendisini ve işleyiş biçimini değiştirmeyi amaçlayan bazı köklü düzenlemelerin gerçekleştirilmesi olmuştur.

Bu bölümde sanayileşme ve büyüme politikalarının, temelde ihracatın teşviki ve ithalatta liberalizasyon ve Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisiyle tam entegrasyonunu hedefleyen, ihracata yönelik sanayileşme modelinin benimsenmesini, yüksek oranlı devalüasyonlardan kaçınılmasını, KİT reformunu, kamunun ürettiği temel mallarda sübvansiyonun kaldırılması veya azaltılmasını, kamu harcamaları daraltılırken, geniş çaplı bir vergi reformuyla denk bütçeye ulaşılmasını ve yabancı sermayeyi özendirici önlemlerin alınmasını düzenleyen 24 Ocak Kararları üzerinde durulacaktır. 1980 Temmuz ayından itibaren IMF'nin, Türkiye'de para miktarını denetim altında tutmuş olmasına değinilecektir.

9.1. 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri (24 Ocak 1980 Kararları)

Türkiye'de 24 Ocak 1980'de uygulamaya konulan uzun vadeli istikrar ve yapısal değişim programı, IMF, Dünya Bankası ve İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'nin birlikte desteklediği, türünün en geniş yardım programı olmuştur (Kopits, 1987:1).

Türkiye, OECD ülkelerine olan ve daha önce ertelenen borçların yeniden ertelenebilmesi ve IMF ile anlaşmanın sağlanabilmesi için, IMF'ye serbest piyasa ekonomisiyle dışa açılmaya verdiği taahhütler sonucunda, 1980-1983 yıllarını kapsayan üç yıl süreli bir stand-by anlaşması imzalamıştır (Kazgan,1985:336,338). 18 Haziran 1980'den itibaren geçerli olan bu anlaşmayla, 1.250 milyar SDR (yaklaşık 1.650 milyar \$) tutarında bir kredi alınmıştır. Ayrıca, Türkiye IMF'ye verdiği söz konusu taahhütlerden önce, Dünya Bankası'nın "yapısal uyum programı"ndan yararlanabilmek amacıyla taahhütlerde bulunmuştur.

Yardımların dışında Türkiye için, OECD Konsorsiyumu ve özel kredi kuruluşları tarafından borç ertelenmesi yapılmıştır. Haziran 1980'de OECD, ilk yapılan anlaşma ile 1977-1979'da ertelenen borçlarla birlikte 3 milyon \$ tutarında anapara ve faizin beş yıl içinde ödenmesi kararlaştırılmıştır (Kopits, 1987:7).

1980-1984 yılları arasında Dünya Bankası, proje kredilerine ilave olarak toplam 1.6 milyar \$'lık beş adet bir yıllık yapısal uyum kredilerini peş peşe Türkiye'ye açmıştır. Bu yapısal uyum kredileri, ekonomiyi içe dönük ithal ikamesi stratejiden ihracat öncülüğünde

büyümeye önem veren dışa açık stratejiye kaydırmayı amaçlayan politik reformların desteklenmesi için açılmıştır (Kirkpatrick-Öniş, 1991: 14).

Ödemeler dengesi destek kredisi olarak IMF ve Dünya Bankası'ndan aldığı kredilerin dışında, OECD ülkelerinden de yardım gören Türkiye (Kopits, 1987:1), yaptığı taahhütler sonucunda 1980'de 2.6, 1981'de 2.26, 1982'de 1.76, 1983'de ise 1.87 milyar \$'lık proje ve program kredisi almıştır. 1979-1983 yıllarını kapsayan beş yıl için OECD tarafından taahhüt edilen 4.42 milyar \$ kredinin 1.13 milyar \$'ı ödenmemiş, gerisi ise kullanılmıştır. Suudi Arabistan'ın 400 milyon, OPEC Fonu'nun 400 milyon, İslam Kalkınma Bankası'nın 340 milyon, Avrupa İskân Fonu'nun 400 milyon \$'lık program kredisiyle katkıları olmuştur (Kazgan, 1985: 339,340).

Özellikle 1970'lerin ikinci yarısında belli başlı Batılı ülkelerde ortaya çıkan liberalleşme hareketinin, Türkiye'de 1980'lerin başında benimsenmesiyle, ekonominin dışa açılması ve serbest piyasa sisteminin tüm araç ve kurumlarıyla oluşturulması süreci hızlandırılmıştır (DPT, 1991: 2).

Buna göre Program; birinci aşamada, 1980-1983 yılları arasında uygulanan bir istikrar programı niteliğinde olup; ikinci aşamada, ekonomiyi serbestleştirmeyi ve yeniden yapılandırmayı hedeflemiştir (Kazgan, 1995: 185).

Bu bakımdan, 24 Ocak 1980 Kararları'yla ekonomik reform eğilimi de ortaya konulmuştur. 24 Ocak 1980 Kararları'nın kısa dönemden uzun döneme doğru öngördüğü önlem ve değişiklikleri; dar anlamıyla istikrar programı önlemleri; ihracata daha fazla yönelmeyi ve ekonomiyi dünya piyasasına daha fazla açmayı amaçlayan önlemler; devletin ekonomi içindeki, sermaye birikimi sürecindeki yerini ve işlevini yeniden tanımlamaya yönelik politikalar, kurumsal ve yasal değişiklikler olmak üzere üç grupta toplamak mümkündür (Pamuk, 1987:160).

Bu kapsamda, sanayileşme ve büyüme politikalarının, temelde ihracatın teşviki ve ithalatta liberasyon yoluyla Türk ekonomisinin dünya ekonomisiyle tam entegrasyonunu sağlama stratejisine dayandırılmasını hedefleyen 24 Ocak Kararları'nın başlıcaları şunlar olmuştur (İTO, 1989: 42,43):

- İç piyasaya dönük ithal ikamesi sanayileşme modeli yerine ihracata yönelik sanayileşme modelinin benimsenmesi,
- Gerçekçi döviz kuru politikasının benimsenmesi ve bunun için yüksek oranlı devalüasyonlardan kaçınılması (ilk aşamada, alınan kararlarla birlikte TL % 48.6 oranında devalüe edilerek, \$ kuru 47 TL'den 70 TL'ye çıkartılmıştır),

- KİT reformunun yapılarak, bu kuruluşların kârsız istihdam depoları olmaktan kurtarılması,
- Kamunun ürettiği temel mallarda sübvansiyonun kaldırılması veya azaltılması,
- Kamu harcamaları daraltılırken, geniş çaplı bir vergi reformuyla denk bütçeye ulaşılması,
- Yabancı sermayeyi özendirici önlemlerin alınması ve devlet tekelindeki bazı üretim sahalarının yerli ve yabancı özel sermayeye açılması.

24 Ocak 1980 Kararları'nın açıkça belirlemiş olduğu, kısa dönemde istikrarı sağlayacak hedeflere ulaşmada hareket noktası ise şunlar olmuştur (Kılıçbay, 1992: 164):

- Enflasyonu yavaşlatmak, fiyat istikrarını sağlamak ve enflasyonun kamu kesiminden kaynaklanan yönünü hafifletmek.
- İhracatın hızla teşviki ve diğer döviz kazandırıcı faaliyetlerin güçlendirilmesi yoluyla ekonominin döviz kazanma gücünü hareketlendirmek.
- Zorunlu ithalat dışında döviz harcamalarını en aza indirmek.
- Ekonominin üretim gücünü, girdilerin arzını artırmak yoluyla hareketlendirmek.
- Serbest teşebbüs gücüne destek vermek amacıyla kısıtları azaltmak ve piyasa mekanizmasını çalıştırmak.
- Yeni tasarruf, kambiyo, faiz politikalarını uygulamak.

Türkiye, 24 Ocak Kararları ile ekonomide liberalleşme yönünde bir adım atmıştır. Ancak, Türkiye'de toplam yatırımların yarısından fazlası devlet tarafından yapılmaktaydı; yirmibeş dolayındaki tarım ürününün fiyatını “taban fiyat” uygulaması ile devlet belirlemekteydi; imalat sanayinin yaklaşık %40'ına sahip olan devlet, burada ürettiği malların fiyatlarını yine kendisi belirlemekteydi; toplam kredilerin ve Merkez Bankası kredilerinin yarısından fazlası, kamu kesimine aktarılmaktaydı (İTO, 1989: 43). Bu şartlar altında Türkiye, liberal politika uygulamalarında önemli zorluklarla karşılaşmıştır.

Bununla beraber; KİT ürünlerinin fiyatlarını yine devlet belirlediği halde, daha önce zararına satılan bu malların, şimdi en azından maliyetine satılması; döviz fiyatlarının günlük kur uygulaması ile belirlenmesi; ucuz faiz politikası yerine enflasyon hızının üzerinde bir faiz politikası uygulanması; ithal yasaklarının kotalara, kotaların yüksek gümrük tarifelerine dönüştürülmesi ve gümrük tarifelerinin de yıllara yayılarak düşürülmesi, bir liberalleştirme hareketi olmuştur (Çarıkcı, 1983: 129).

1980 Programı'nın 1958, 1970 ve 1978-1979 programlarıyla nitelik ve öngörülen politikalar açısından karşılaştırmalı analizi Tablo 'da görülmektedir. Öngörülen politikalar

açısından karşılaştırma, 1980 Programı'nın beş temel politikası (döviz kuru, fiyat, ihracat, ithalatta liberasyon ve faiz, para-kredi politikaları) temel alınarak yapılmıştır.

Tablo 9.46 : 1980 İstikrar Programı'nın 1958, 1970 ve 1978-1979 Programlarıyla Nitelik ve Öngörülen Politikalar Açısından Karşılaştırılması

Nitelik Açısından Karşılaştırma
<p>-1980 İstikrar Programı, 1950, 1970 ve 1978-1979 istikrar programları gibi IMF'nin stand-by anlaşmalarıyla desteklenmiş, OECD gözetiminde borç konsolidasyonu sağlanmış ve OECD denetimindeki yeni kredi imkanlarıyla yürürlüğe konulmuştur. Dolayısıyla, stand-by anlaşmalarıyla borç ertelemeleri, yardım anlaşmaları ve kredi imkânları sağlanabilmiştir.</p> <p>-İhracata dayalı büyüme modelini benimsemesi ve ekonominin yapısını tamamen bu yönde değiştirmeye yönelik olması, 1980 Programı'nın daha önce kısa sürelerle uygulanan ve hiçbirinin amaçlarına ulaşamadığı 1950, 1970 ve 1978-1979 istikrar programlarından ayırıcı bir özelliği olmuştur.</p> <p>-İhracat rejimini serbestleştirmek, yabancı sermaye yoluyla yatırım ve döviz sorunlarına çözüm bulmak, dış borçlanmayı arttırarak dış borçları ödemek ve ithalatı genişletmek, 1980 ve önceki tüm istikrar programlarının özelliği olmuştur.</p>
Öngörülen Politikalar Açısından Karşılaştırma
Döviz Kuru Politikaları
<p>-İlk kullanılan mekanizmanın devalüasyon olduğu dört istikrar programında da, dış dengesizliklerin giderilmesinde devalüasyondan beklenen etki aynı olmuştur.</p> <p>-1980 Programı, temel politikası haline getirdiği kur politikasını dışa açılmada etkin bir araç olarak görmüştür. 1958 ve 1970'in sabit kur, 1978'in dalgalı kur ortamında, tek aşamalı devalüasyondan dış dengenin sağlanması yönündeki öngörülen etkinin gittikçe daha kısa sürede aşınmasından hareket eden 1980 Programı, kur politikasını stand-by süresini kapsayacak bir şekilde devamlı devalüasyona dönüştürmüştür. 1978-1979 Programı ile gündeme taşınan kur konusundaki istekleri de yerine getirmiş olan 1980 Programı ile sabit kur dönemi kapanmıştır.</p>

Faiz, Para-Kredi Politikaları

-1980 Programı, iç dengede faiz politikasını ağırlıklı olarak gündeme getirmiştir. 1950, 1970 ve 1978-1979 programları da faizi bir araç olarak kullanmış; ancak, faiz politikaları 1980 Programı'nın boyutlarında olmamıştır. Başka bir ifadeyle, 1950, 1970 ve 1978-1979 programlarında para-kredi ve faiz politikalarında idari kararlar ağırlık taşıırken (aktif unsur olarak kullanılmamışken), 1980 Programı'nda serbest faiz politikası ön plana çıkmış ve idari kararların yerine ikame edilmiştir.

Fiyat Politikaları

-Geniş anlamda mal, para ve döviz piyasasında fiyatların piyasa güçlerinin kararıyla oluşmasını benimseyen 1980 Programı, emek fiyatının oluşumunu denetim altına almıştır. Başka bir ifadeyle, 1980 Programı emek piyasası hariç, tüm ekonomi için fiyat mekanizmasının işlerliğini öngörmüştür. Bu yaklaşımla 1980 Programı, önceki istikrar programlarından büyük ölçüde ayrılmıştır.

-Ekonomide dengelerin yeniden oluşturulmasında yatırım-tasarruf, kaynaklar-harcamalar ve dış dengede fiyat mekanizmasının işlerliğine bırakılan kur ve faiz politikalarının aktif ve belirleyici unsurlar olarak ön plana çıkması, 1980 Programı'nın temel özelliği olmuştur ve Türk ekonomisi böyle bir kaynak tahsisi sürecine ilk defa girmiştir.

-1980 Programı'nın fiyat politikası yaklaşımı çerçevesinde, özellikle KİT temel mal ve hizmet kapsamının daraltılarak fiyatlarının serbest bırakılması, ekonominin üretim-maliyet yapısı açısından önemli olmuş ve 1980 Programı bu niteliğiyle 1950, 1970 ve 1978-1979 programlarından ayrılmıştır.

-1980 öncesinde uygulanan programlar, KİT fiyat politikasını idari kararlar ile devam ettirmiş, temel ve ara malların üretiminde KİT'i ve fiyat politikasını tüm ekonomi için düzenleyici bir araç olarak kullanmıştır. 1980 Programı ise, benimsediği fiyat politikası ile KİT'i bu yapının dışına çıkartmıştır.

-Benimsediği fiyat politikası yaklaşımıyla, yatırım-üretim-ticaret ve hizmetler üzerindeki doğrudan ve dolaylı tüm sübvansiyonları kaldırdığı, çift fiyatları önlediği ve rant alanlarını ortadan kaldırdığı savında olan 1980 Programı, ihracat sektörü için serbest piyasa anlayışına karşı sübvansiyona, çift fiyatlara ve rantlara izin vermiştir. Serbest fiyat yaklaşımı içinde ihracat sektörüne yönelik bu ayrıcalıklı tutumu ile 1980 Programı, önceki programlardan ayrılmıştır. Önceki programlar için, ihracatta devalüasyonun sağladığı fiyat etkisi yeterli olmuştur.

İhracat Politikaları

-1980 Programı'nda ihracat, devalüasyonun sağladığı fiyat etkisine bırakılmamış, ek tedbirlerle desteklenmiştir. Önceki programlarda ise, ihracatta devalüasyonun ortaya çıkardığı fiyat etkisiyle sınırlı kalınmıştır.

-İhracatın yapısı içinde de ayrıcalıklı tedbirler öngören 1980 Programı, geleneksel tarım ürünleri ihracatını veri kabul ederek, sanayi ürünlerine ihracat gücü kazandırabilmek amacıyla teşvik tedbirleri getirmiştir. Bu kapsamda, yatırım, üretim ve ihracat aşamalarında teşvikler sağlanmıştır. Sanayi ürünleri ihracatında uygulanan döviz kuru ve faiz politikası da ayrıcalıklı bir nitelik taşımıştır.

-İhracata dönük yatırımların teşvikini amaçlayan ihracat kuru, kredileri ve vergi iadeleri politikası, yurtiçinde kur politikasının etkilediği yüksek ithalat maliyetleri, faiz politikasının etkilediği yüksek maliyetli para ve kredi ortamında üretimi ucuz olan ve döviz kazandıran malların üretimine dönük yatırımları öncelikle özendiren bir iktisat politikasını gündeme taşımıştır.

-1958, 1970 ve 1978-1979 programları açasından geleneksel tarım ürünleri ihracatın temelini oluşturmuştur. Belirlenen kurların söz konusu ürünlerin lehine olmasına çalışılmış ve devalüasyonun ortaya çıkardığı fiyat etkisinin kısa zamanda yok olmaması amacıyla, destekleme fiyatlarından tarımsal kredilere kadar uzanan ek önlemler uygulamaya konulmuştur.

- Benimsediği ihracat yaklaşımıyla, dışarıdan başlayıp içeriye doğru yönelen iktisat politikasına yaklaşması, 1980 Programı'nı önceki istikrar programlarından ayırmıştır.

-1980 Programı, ihracat ile ithalat ve yabancı sermaye arasında kurmaya çalıştığı bağın, serbest ticaret bölgesi anlayışına imkan sağlayacak noktaları içermesi itibarıyla da önceki programlardan farklı bir yaklaşıma sahip olmuştur.

İthalatta Liberasyon Politikaları

-1980 ve önceki istikrar programlarında ithalatın liberasyonu kararı yer almış ve ithalata ilişkin mevcut kısıtlayıcı ve ticareti engelleyici uygulamaların kaldırılması bazı kayıtlar ile kabul edilmiştir. Örneğin, 1958 Programı'nda ithalatın serbestleştirilmesi yönündeki taahhüdün zaman içinde olacağı vurgulanmış, altı ve oniki aylık kota uygulamasına gidilmiştir.

-Programlar kapsamında genellikle Türkiye'den tam liberasyon istenmesine karşılık, uygulama, daha çok dış ticaretteki engelleyici kayıtların zaman süresince giderek kaldırılması yönünde olmuştur. Bununla birlikte 1980 Programı, uygulamada ithalatın serbestleştirilmesi konusunda önceki programlardan daha farklı davranmıştır. Alınan kararların bütünlüğü içinde 1980 Programı, liberasyon uygulamasını genişleterek, sınırlayıcı ve engelleyici uygulamada ise yürürlükten kaldırarak, liberasyon kararına güçlü bir uyum sergilemiştir.

Kaynak: (Nazif Ekzen, "1980 Stabilizasyon Paketinin 1958, 1970 ve 1978-1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi", *Türkiye'de ve Dünya'da Yaşanan Ekonomik Bunalım*, Yurt Yayınları, Ankara, 1984, s.165., 171-182; Sertif Demir, "1980 İstikrar Tedbirlerinin 1958-1978 Tedbirleriyle Genel Bir Karşılaştırması", *İktisat Dergisi*, S.312, 1991, s.17; İrvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak, "Uluslararası Boyut: Ticaret, Yardım ve Borçlanma", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der.İrvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak, 1.Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1990, s.371 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.)

9.2. İstikrar Programı Uygulamaları

IMF ile imzalanan ve 1980-1983 yıllarını kapsayan stand-by anlaşması gereğince, bu kararlar kesin bir şekilde uygulanmıştır. Bu anlaşma bir yıl daha uzatılarak, 1984 yılı sonuna kadar olan dönemi kapsamıştır. Ancak, Türkiye IMF ile yeni bir stand-by anlaşması imzalamadığı için, IMF denetimi yerini IMF gözetimine bırakmıştır.

Döviz kuru, 1980 Programı'nın başlangıcından itibaren etkili bir araç olarak kullanılmıştır. 24 Ocak Kararları'yla birlikte, % 48.6'lık büyük devalüasyonun ardından, % 5'i aşmayan küçük oranlı, ama sürekli devalüasyon politikaları uygulanmıştır. Ayrıca, bankaların

ve ihracatçıların kullanımına sunulan döviz tutarları artırılırken, yurt dışına çıkacak dövizlere uygulan sınırlamalar da azaltılmıştır.

Döviz kurlarının, ihracatın rekabet gücünü koruyacak, piyasadaki eğilimleri aktaracak ve çapraz kur değişimleri göz önünde bulundurulacak şekilde tespit edilmesi, temel yaklaşım olmuştur. Orta vadede, iktisadi yapının ihracat ve döviz kazandırıcı hizmetler ağırlıklı olabilmesi, kısa vadede ise, ithalata olan talebin kontrolden çıkmaması için, kur politikasından faydalanmak amacıyla Maliye Bakanlığı'nın, Merkez Bankası görüşü dahilinde TL'nin yabancı paralar karşısındaki paritesini belirlemesine karar verilmiştir (DPT, 1991:16). 1 Mayıs 1981'den itibaren de günlük kur uygulamasına geçilmiştir.

Türk parasının değerinin altında tutulması politikasının yanı sıra, ihracat ve yatırım teşviki işlemlerinin DPT'de toplanması, uygulamaya konulan teşvik politikalarının ihracatçıları hareketlendirmesi, ihracatın hızlı gelişiminde önemli rol oynamıştır. Bu dönemde ihracattaki gelişmelere karşılık, ithalatta serbestleşmeye yönelik olarak önceki dönemlerde döviz sıkıntısından kaynaklanan kısıtlayıcı yaklaşımlar aşamalı olarak kaldırılmıştır. İthalatta liberalleşmenin dozajı, 1981 ve 1982'de nispi olarak yükseltilmiştir.

1981 İthalat Rejimi'yle kotalara son verilmiş, kota kapsamında ithalatı yapılan malların üçte biri I Sayılı Liberasyon listesine, geriye kalanlar ise II Sayılı Liberasyon listesine alınmıştır. Bunların yanında, 200 tarife pozisyonunu kapsayan ve ithalat hacminin % 4'ü civarında olan mal grubu, II Sayılı Liberasyon (lisansa bağlı) listesinden I Sayılı Liberasyon listesine transfer edilmiştir. İthalattan alınan damga resminin en fazla % 25 olan oranı %1'e düşürülmüştür. 1980'den önce % 25 ile % 40 arasında değişen ithalat teminat oranları da % 7.5-15 seviyelerine geriletilmiştir (DPT, 1991:17).

İthalatın liberalleşmesi yönünde 1982 İthalat Rejimi'yle daha da ileri adımlar atılmıştır. İthalatta hiçbir kısıtlama öngörmeyen I Sayılı Liberasyon listesinin kapsamı büyük ölçüde genişletilmiştir. Ayrıca, 1982 için 10 milyar \$ olarak görülen ithalatın 8.8 milyar \$'lık kısmı liberasyona ayrılırken, ihracatçılara ülkeye getirmekle yükümlü olmadıkları döviz gelirlerini, 40 bin \$'ı aşmamak üzere, mal ithalinde kullanabilmeleri imkanı tanınmıştır (Sönmez, 1982: 107). Ödemeler dengesinde dış ticaret hesabının liberalleştirilmesi, 1983'den sonra da artan bir hızla devam etmiştir.

Dış borçların aksamadan ödenmesi ve ekonominin dış kaynak ihtiyacının azaltılması, 1980 Programı'nın bir diğer önceliğini oluştururken, dış borç ertelemeleri ve kredi veren kuruluşlarla sağlanan olumlu ilişkiler sonucunda, orta ve uzun vadeli kredi akışının devam ettirilmesi, 1980 sonrasının önemli bir özelliği olmuştur.

1980 Programı kapsamında katlanılabılır borç oranını orta vadede tutmak, aynı zamanda dış borç stokunu düzenlemek için, otoriter kamu sektörüne sıkı limitler getirilmiştir. Kısaca, uluslararası mali piyasalar karşısında merkezden kontrol edilen kamu sektörü yaratılmıştır. 1982 yılında Türkiye, ikili veya çok uluslu anlaşmalarla dış borç almış; aynı zamanda ticari bankaları ikna ederek, belirli limitler dahilinde kısa vadeli kredilere sahip olmuştur (Kopits, 1987: 19). Yeni kredilerin ödemeler dengesi ve alt yapı yatırımlarının finansmanını karşılamak için kullanılması sonucunda da, dış borçlarda artış söz konusu olmuştur. 1980'le birlikte yabancı sermaye yatırımlarına daha sıcak bakılmıştır (World Bank, 1982: 1). Bu eğilim, yurt dışı tasarruflarından daha fazla yararlanma ve yeni teknolojilerin yurda getirilmesiyle ekonominin rekabet gücünü artırma isteğinin bir sonucu olmuştur. Bu kapsamda, garantisiz ticari borçların tasfiyesinde alacaklılara, alacaklarını yabancı sermaye yatırımı şeklinde değerlendirebilme imkânı sunulmuş ve bu sayede borcun sermayeye dönüşümü sağlanmaya çalışılmıştır (DPT, 1991:18, 19). Ocak 1980'den Ekim 1984'e kadar yabancı sermaye yatırımlarına dönüştürülen garantisiz ticari borçlar 477.68 milyon \$ olmuştur. Bu tutar söz konusu dönemin yabancı sermaye girişlerinin yarısını oluşturmuştur (Eralp, 1985: 16,17).

Türkiye'de 1980-1983 döneminde uygulamaya konulan maliye politikası, makro ekonomik politikaların ana eksenini meydana getirirken, ücret ve para politikaları bunu destekleyici bir nitelikte olmuştur (Berksoy, 1991:14).

1980-1983 döneminde, kamu müdahalesinin kapsamının daraltılması doğrultusunda harcama politikalarına ağırlık verilmiştir. Kısılan kamu harcamaları içinde en büyük nispi azalma ise, transfer harcamalarında söz konusu olmuştur.

Maliye politikasının bir ayağını oluşturan kamu gelirlerine ilişkin olarak, 1980 yılıyla beraber vergi sisteminde önemli düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemeler kapsamında, dolaysız vergilerin ağırlıkta olduğu vergi gelirleri yapısı, dolaylı vergilerin ağırlıkta olduğu bir yapıya dönüştürülmeye başlanmış, miktar kısıtlamalarından yavaş yavaş vazgeçilerek, yerine ithalat vergisi ve fon kesintileri getirilmiştir. Gelir vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki oranı da bir takvim çerçevesinde azaltılmıştır. 1981'de bir yıl süreyle Peşin Vergi Sistemi uygulanırken, 1983'de Hayat Standardı Sistemi geliştirilmiş, gelir vergisinde makul bir alt limit belirlenmiş ve enflasyon dikkate alınarak bu limit arttırılmıştır. Ayrıca, ilk başta %50 olarak uygulanan kurumlar vergisi oranının yavaş yavaş azaltılması yönünde gelişmeler söz konusu olurken, emlak tahsilâtında ise yetki yerel yönetimlere geçmiştir.

24 Ocak Kararları'nın ardından fiyat kontrollerine son verilirken, ticari ilkelere göre faaliyet gösterecek şekilde yapılandırılması öngörülen KİT'lerin ürünlerine küçük oranlı, ancak

kısa aralıklı zam politikası benimsenmiştir. Fiyat politikası, zarar etmeyi engelleyecek şekilde değiştirilen KİT'in, açıklarının finansmanında Merkez Bankası ve banka sisteminin kaynaklarından yararlanması önlenirken, finansmanda daha fazla dış krediden yararlanılması teşvik edilmiştir.

Sonuçta, bu dönemde iç talebi kısımaya yönelik olarak uygulanan maliye politikaları, ihraç edilebilir ürün fazlası yaratmayı öncelik tanıyan politikalar olarak ekonomiye hâkim olmuştur (Oyan- Aydın, 1991:5). Bu arada reel ücretlerin geriletmesine dayanan gelirler politikası da, aşırı talebin giderilmesi de, destekleyici bir rol oynamıştır. Böylelikle, 1981'de % 1.6 olan toplam iç talep, 1982'de % 2.8 gibi düşük bir oranda büyürken, özel tüketim harcamaları artışları aynı yıllar itibarıyla % 0.6 ve % 4.2 gibi sınırlı bir seviyeyi korumuştur (Berksoy, 1991: 16).

1980'le birlikte uygulamaya konulan istikrar programının belirgin özelliğinden biri de, enflasyonu dizginlemede para politikasına dayanması olmuştur. Programı'nın önemli bir unsurunu oluşturan para politikasıyla, enflasyonist beklentilerin ve aşırı talebin kontrolü, aşırı likiditenin massedilmesiyle fiyat artışlarının yavaşlatılmasının yanında piyasa şartları içinde daha sağlam bir iktisadi yapının işlerliğini sağlamak amaçlanmıştır.

1980-1983 döneminde kurumsal düzenlemeler ve mali araçların çeşitlendirilmesi ağırlık kazanırken, para politikası pasif bir konumda kalmışsa da (Berksoy, 1991: 16), istikrar çabalarında kullanılan iki temel para politikası aracından biri, Merkez Bankası kredilerine getirilen miktar sınırlaması (geniş anlamda para arzı ile ilgili hedeflere uyumlu); diğeri de banka mevduatlarına uygulanan faiz hadleri olmuştur.

Negatif reel kazanç verecek şekilde, idari mekanizmada belirlenen faizin serbest bırakılarak, pozitif reel faiz verecek seviyelere çıkarılması, dönemin para politikası açısından önemli bir gelişmesi olmuştur. Faiz oranlarının serbest bırakılması kararı, 1 Temmuz 1980'de yürürlüğe girmiştir. Faiz oranlarının serbest bırakılması konusunda ileri sürülen temel görüş ise şu olmuştur: Negatif reel faiz oranları ve enflasyonist dönemde nominal olarak sabit tutulan faiz hadleri ile sembolize edilen mali baskılar, fonların bankacılık sektöründen çekilmesine yol açmaktadır. Reel kredi mevcudiyetindeki düşme, fiili yatırım ve ekonomik büyümeyi azaltmaktadır. Bu durumda tavsiye edilen politikalardan biri, faiz oranlarını serbest bırakmak ya da en azından rasyonelleştirmektir. Tasarrufların faiz esnekliği yüksek kabul edildiğinden, reel faiz oranlarındaki yükselme tasarrufları ve (mevcut kredilerdeki artış sebebiyle) yatırımları ve buna bağlı olarak da büyümeyi artıracaktır (Rittenberg, 1988: 115). Dolayısıyla, faiz

oranlarındaki bu serbestleşme, ulusal mali piyasaların derinlik kazanması hedefine de hizmet edecektir.

Faiz oranlarının serbest bırakılması kararının yürürlüğe girmesinin ardından, bankalar faiz oranlarını beraberce belirlemeye yönelik olarak bir centilmenlik anlaşması imzalamışlar ve sonuçta para piyasasında öngörülen rekabet ortamı sağlanamamıştır. Bankaların faiz oranlarını enflasyon oranının altında belirlediği bu serbest faiz uygulamasının ilk sonucu vadeli tasarruf mevduatı ve mevduat sertifikalarının artışında (1980’de bu mevduat türleri artışı % 114.3) ortaya çıkmıştır. Bu durum karşısında yatırımcılar, organizasyonu sağlanmamış para piyasasına yönelmişler ve “banker” olarak bilinen kuruluşlar, bu kişilere tahvil ve mevduat sertifikalarının yanı sıra kendi belgelerini de satmışlardır. Ancak banka-banker rekabetinin artması faiz oranlarını yükseltmiştir. Bir yıl vadeli tasarruf mevduatı faiz oranları 1981 yılı başında % 33 iken, Şubat ayı başında % 50’ye ulaşmıştır (Akgün, 1993:114, 115). Ancak, 1982 yılı başında para piyasasında banker iflasları başlamış ve bu kriz aynı zamanda kurulan iç ve dış talep dengesine, ekonomimizin uyum sağlama güçlüğüne bir göstergesi olmuştur (Uludağ-Serin, 1987: 53).

Bazı bankaların ödeme zorluğuyla karşılaşmasıyla devam eden mali çöküş karşısında, Merkez Bankası zor durumdaki bankalara desteğini artırmış ve krizin yayılmasına engel olmaya çalışmıştır. Özellikle mali sistemde güven ortamını sağlamaya yönelik olarak etkin kontrol mekanizmalarının geliştirilmesi ve gerçekçi faiz uygulamalarının devam ettirilmesi amacıyla önlemler uygulamaya konulmuştur. Ayrıca, mali sistemde araçların çeşitlendirilmesi yönünde çabalar yoğunlaşmıştır.

1983 yılında enflasyonda sağlanan düşüş dikkate alınarak, faiz oranları tekrar tespit edilmiştir. 1 Ocak 1983’ten itibaren vadesiz tasarruf mevduatı faiz oranı % 5’ten % 20’ye yükseltilirken, 1982’de % 50 olan altı ay ve bir yıl vadeli faiz oranları sırasıyla % 40’a ve % 45’e; 1 Temmuz 1983’ten itibaren ise yine sırasıyla % 35’e ve % 40 indirilmiştir. Bu bakımdan vadesiz tasarruf mevduatı 1983 yılında % 107.9’luk bir artış gösterirken, geniş tabanlı para arzının artış hızı dar tabanlı para arzının artış hızından daha düşük oranda gerçekleşmiştir (DPT, 1991: 57). 19 Aralık 1983 tarihinde ise, Bakanlar Kurulu Kararıyla, azami mevduat faiz oranlarının belirlenmesi yetkisi Merkez Bankası’na verilmiştir. Bu kararın ardından, Merkez Bankası üçer aylık süreler için faiz oranlarını belirlemeye başlamıştır.

1983 yılı sonunda enflasyonun yeniden hız kazanması karşısında yeni hükümet, vergi sonrası mevduat faizlerine (özellikle kısa vadeli mevduatlar için) nispeten yüksek tavanlar koyarak (3 ay vadeli hesaplar için % 44) ve reeskont işlemlerini hızla azaltarak sıkı para

politikasına geri dönmeye çalışmıştır. Ancak 1984'te hızla artan döviz tevdiat hesapları kontrol dışı bir likidite oluşmasına yol açmıştır (Kopits, 1987: 18).

Yeni faiz politikasıyla birlikte, özellikle fiyat artışlarının yavaşlaması, enflasyonist beklentilerin kırılması ve TL'den kaçışın önlenmesi nedeniyle, paranın dolaşım hızındaki artış trendinde önemli düşüşler gerçekleşmiştir.

1980-1983 döneminde pozitif reel faiz uygulamasının yanında, Hazine'ye, KİT'e ve tarımsal desteklemeye ilişkin olarak Merkez Bankası katkısına getirilen kısıtlamaların rezerv para ve para arzı artışlarının sınırlı tutulabilmesine imkan tanınması, para politikasının ikinci önemli yönünü oluşturmuştur. Bu dönemde Merkez Bankası, ekonominin likiditesini rezerv para büyüklüğünün yardımıyla izlemiştir. KİT ve kamu kesimi borçlanma gereğinin finansmanına katkısının nispi olarak daraltılmasıyla da Merkez Bankası'nın rezerv parayı ve sonuçta para arzını kontrolü kolaylaşmıştır. Ancak bunun tersi bir etki, dış kredilerin artması ve TL'nin devamlı değer kaybını esas alan kur politikası nedeniyle büyüyen dış yükümlülüklerden gelmiştir (Berksoy, 1991: 16,17).

Sonuçta, 1980 Temmuz ayından itibaren IMF, Türkiye'de para miktarını denetim altında tutmuştur. Merkez Bankası'nın kamu kesimine yönelik kredilerine ve net iç varlıklarına getirdiği kısıtlamalarla da enflasyonda düşüş sağlanmıştır (Kazgan, 1995: 190,191).

24 Ocak 1980 Kararları'nın piyasa ekonomisine yönelik temel felsefesi paralelinde, Aralık 1983'te piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırma amacını daha da netleştirecek yeni önlemler alınmıştır. Bu önlemler şunlar olmuştur (Kılıçbay, 1985: 350,351):

- Dış ticarete nispi bir serbestlik sağlanmıştır.
- Faiz hadleri tam olarak serbest bırakılmasa da yüksek düzeyde tutulmuştur.
- Tamamen serbest olmayan döviz kurları, enflasyona ve Dolar'ın değerine göre sık aralıklarla değişen bir fleksibilite kazanmıştır.
- KİT ürünlerinin fiyatları devamlı olarak arttırılmıştır.
- İç enerji arzında yüksek fiyat politikası uygulanmıştır.
- Maliyet artışına paralel olarak petrol fiyatları sürekli olarak arttırılırken, Petrol Fiyatları İstikrar Fonu kullanılmamıştır.

Alınan bu önlemlerle birlikte, 1980-1984 dönemi iktisat politikasının ana hatlarını; devlet müdahalesinin ve bürokratik engellerin azaltılması, özel kesimin iktisadi faaliyet alanının geniş tutulması ve piyasa ekonomisinin kendi kurallarına göre en iyi şekilde işletilmesi hedefleri oluşturmuştur (Kılıçbay, 1992: 175).

IMF denetiminin bitmesi, ekonomide üç değişikliğe yol açmıştır (Kazgan, 1995: 192):

▪ Türkiye, kredi güvenilirliği arttığı için dış finans piyasalarından borç alabilme imkanına sahip olmuştur.

▪ Türkiye, dış kredi güvenilirliğini devam ettirebilmek için dış borç faizlerinin gittikçe artan bir kısmını kredi kaynaklarından karşılamak ve cari işlem açıklarını daraltmak zorunda kalmıştır.

▪ IMF'nin para arzı üzerindeki denetiminin gevşemesi sonucunda, para arzının nispi olarak genişletilmesi mümkün olmuştur.

Böylece, iç talep büyümesini engellemenin yanı sıra, yapısal reformlar yoluyla arzın kaynaklarla desteklenerek artması üzerine kurulu olan söz konusu programla Türkiye, ekonominin piyasa gücünün yönlendirilmesine açılması, fiyat serbestisi, döviz kuru serbestisi, dış ticaretin liberalizasyonu, finansal sektör, KİT ve vergi reformu hamleleriyle de, iç ve dış dengeyi kurmanın yanında serbest piyasa orijinli değişime başlamıştır (Kopits, 1987: 1). Başka bir ifadeyle, 1984 yılı başından itibaren 24 Ocak 1980 Programı'nın ikinci aşaması uygulamaya konulmuş ve mal-hizmet ile sermaye, para ve döviz piyasalarında serbestleşme süreci hız kazanmıştır. Dünya Bankası, beşinci yapısal uyum kredisini de Türkiye'ye açmıştır.

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde enflasyonu yavaşlatmak, fiyat istikrarını sağlamak, ihracatın teşviki, zorunlu ithalat dışında döviz harcamalarını en aza indirmek, ekonominin üretim gücünü, girdilerin arzını artırmak yoluyla hareketlendirmek, serbest teşebbüs gücüne destek vermek amacıyla kısıtlıkları azaltmak, piyasa mekanizmasını çalıştırmak ve yeni tasarruf, kambiyo, faiz politikalarını uygulamak hedeflerinden hareketle belirlenen 24 Ocak 1980 Kararları ile ekonomide liberalleşme yönünde önemli bir adım atıldığı üzerinde durulmuştur.

IMF denetiminin bittiği, Türkiye'nin kredi güvenilirliği arttığı için dış finans piyasalarından borç alabilme imkanına sahip olduğuna değinilmiştir.

Bölüm Soruları

1) Aşağıdakilerden hangisi 24 Ocak Kararları arasında yer almamaktadır?

- a) Bazı üretim sahalarının kamulaştırılması
- b) İthal ikamesi modeli yerine ihracata yönelik sanayileşme modelinin benimsenmesi
- c) KİTlerin yapılacak reformlar ile kârsız istihdam depoları olmaktan kurtarılması
- d) Kamunun ürettiği temel mallarda sübvansiyonun kaldırılması ya da azaltılması
- e) Kamu harcamaları daraltılması

2) 24 Ocak Kararları kapsamında kamu harcamaları genişletilmiştir.

Doğru () Yanlış ()

3) Zorunlu ithalat dışında döviz harcamalarını en aza indirmek 24 Ocak 1980 Kararları'nda belirtilen hedeflere ulaşmada hareket noktalarından biridir.

Doğru () Yanlış ()

4) 24 Ocak 1980'de uygulamaya konan uzun vadeli istikrar ve yapısal değişim programı, , ve tarafından desteklenmiştir.

5) 24 Ocak Kararları ile sanayileşme modeli yerine, sanayileşme modeli benimsenmiştir.

6) 24 Ocak 1980 Kararları nelerdir?

7) 24 Ocak 1980 Kararlarının kısa dönemde istikrarı sağlayacak hedeflere ulaşmada hareket noktası neler olmuştur?

8) 24 Ocak Kararları ile Türkiye Ekonomisi'nde atılan adımı değerlendiriniz.

9) 1980 İstikrar Programı'nın 1958, 1970 ve 1978-1979 programlarıyla nitelik ve öngörülen politikalar açısından karşılaştırınız.

10) Döviz kurlarının tespit edilmesinde nasıl bir yaklaşım benimsenmiştir?

Cevaplar

1) a, 2) Yanlış, 3) Doğru, 4) IMF, Dünya Bankası, İktisadi İşbirliği, Kalkınma Örgütü (OECD), 5) ithal ikamesi, ihracata yönelik.

**10. 1980-1989: İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME
MODELİ VE PİYASA EKONOMİSİNE YÖNELİK YAPISAL
DEĞİŞİM SÜRECİ (2)**

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

10.1. Serbestleşme Süreci

10.2. 24 Ocak 1980 Programı'nın Uygulama Sonuçları

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1.** Serbestleşme sürecinin unsurları nelerdir?
- 2.** 24 Ocak 1980 Programı'nın uygulama sonuçları nelerdir?
- 3.** 1980'lerde uygulanan iktisat politikalarının ekonomik yapıda yol açtığı değişme düzeyi nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Serbestleşme Süreci	Serbestleşme sürecini anlayabilmek.	Okuyarak, araştırarak.
24 Ocak 1980 Programı'nın Uygulama Sonuçları	24 Ocak 1980 Programı'nın uygulama sonuçlarını değerlendirebilmek.	Okuyarak, araştırarak, analiz ederek.

Anahtar Kavramlar

- Serbestleşme
- Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
- Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu Hakkında 32 Sayılı Karar

Giriş

Serbestleşme politikası, 1980 ve sonrası yıllarda Türkiye’de iktisat politikası algısında ve devlet-aile-ekonomi arasındaki ilişkide gözlenen önemli değişmelerin en başında gelmiştir. Serbestleşme politikası, serbest piyasanın gücüne, dinamizmine bağlı bir ekonomiye sahip olabilmeyi amaçlamıştır. Bunun gereği olarak da, fiyat kontrolleri kaldırılmış, döviz ve faiz politikalarında önemli değişikliklere gidilmiş, bazı yasak ve sınırlamalar kaldırılmıştır.

Bu bölümde 1985-1989 dönemini kapsayan V. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda ana hedefleri; ihracat hacminde sürekli bir artış sağlanması, ihraç ürünlerinin çeşitlenmesi ve sanayi mallarının toplam ihracat içinde payının artırılması üzerinde durulacaktır. Benimsenen ihracata dönük büyüme politikalarının iktisadi ve sosyal sınırlarına ulaştığı ve ekonominin tıkanıklığa girdiğine değinilecektir.

10.1. Serbestleşme Süreci

Bir yandan serbestleşme politikasının gereği olarak da, fiyat kontrolleri kaldırılarak, döviz ve faiz politikalarında değişikliklere gidilirken, diğer yandan, siyasi iktidar dövizin dış dünyadan borç olarak alınmasında, devletin gücünü, prestijini ve diplomatik yeteneğini ortaya koyabilmiştir. Bu alanda siyasi gücün aktif rolünün, devlet-ekonomi işbirliğine getirdiği canlılık ve bunun stratejik niteliği üzerinde durulmamıştır (Kılıçbay, 1994: 192,193).

1983 sonrasında geliştirilerek devam ettirilen iktisat politikaları arasında sanayileşme politikalarının en önemli unsuru, dış ticaretin liberal hale gelmesi olmuştur. İthalatın serbestleştirilmesine yönelik temel adım, 1983 yılı sonunda atılmıştır. İthalat rejiminde pozitif listeden negatif listeye geçilmiş, ithalata konu olan mallar; ithalatı yasak, izne tabi ve libere, fon ödemek yoluyla ithal edilebilecek mallar şeklinde sınıflandırılmıştır. Fon ödemek yoluyla ithalata izin verilmesiyle haksız rekabetin ve kazancın önüne geçilmekle birlikte, kaynakların konut ve diğer sosyal programlara aktarılması sağlanmıştır. 1986 yılında ithalat rejiminde ithalatı yapılabilecek mallar, izne tabi ve libere mallar olmak üzere sınıflandırılmış ve izne tabi mal sayısı tedricen azaltılarak, 1986’da 245 olan mal grubu sayısı 1987’de 111’e, 1988’de 33’e, 1989’da ise 16’ya indirilmiştir. 1990 yılı ithalat rejimine göre, özel kanunlarla ithalatı yasak olan malların dışında, ithalatı izne bağlı hiçbir mal kalmamıştır (DPT, 1991: 12,13,43).

Miktar kısıtlamaların yerini gümrük vergisi artı fonlar vasıtasıyla fiyat korumasına bırakılmasıyla başlayan ithalattaki serbestleşme doğrultusunda, gümrük vergileri % 76.3’den % 48.9’a indirilmiş, TL’nin tartılı reel efektif değerinin düşürülmesi de 1988’e kadar devam

ettirilmiştir. 1980'lerin sonunda ise, ithalatta liberasyon oranı % 94'ü bulmuştur (Kazgan, 1995: 192,193).

Bununla birlikte, 1985-1989 dönemini kapsayan V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ihracatın teşvikinde ana hedef; ihracat hacminde sürekli artışın sağlanması, ihraç ürünlerinin çeşitlenmesi ve sanayi mallarının toplam ihracat içinde payının artması olarak belirlenmiştir. Bu hedef doğrultusunda da, birbirini tamamlayan, iç ve dış piyasa şartlarına uyum gösterebilecek bir ihracat teşvik sisteminin benimseneceği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, düşük faizli ihracat kredileri, ihracatta vergi iadeleri, ihracatçılara faiz farkı iadesi ve döviz tahsisi, gümrük vergisi muafiyeti, kurumlar vergisi muafiyeti ve diğer ihracat ödülleri gibi çeşitli teşvik önlemleri yoğun olarak 1987 yılı sonuna kadar uygulanmıştır.

Bununla birlikte, Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu ve Fiyat İstikrar Fonu'ndan da yararlanılmıştır. İhracatın belirli bir hacme ulaşmasıyla birlikte, parasal teşvikler tedrici olarak azaltılmış, 1988 yılından itibaren vergi iadeleri kaldırılmış, bunun yerine üretim ve yatırım aşamasındaki teşviklerle ihracat kredisi ve sigorta sistemi yürürlüğe konulmuştur (DPT, 1991: 42).

Harcamalarda belirli bir esneklik sağlayan fon uygulamaları 1980'lerin belirgin özelliklerinden biri olmuş ve kamunun kaynaklarından yararlanan kuruluşlar arasında yer almıştır.

Türkiye'de gittikçe ağırlığı artan düzeyde uygulama bulan fonların sayısal gelişimi incelendiğinde, 1941-1979 döneminde 33 fon varken, 1980-1983 döneminde 24, 1984-1990 döneminde ise 47 fon kurulmuştur (Oyan-Aydın, 1991: 114).

Özellikle en çok dikkati çeken Toplu Konut Fonu ve Kamu Ortaklığı Fonu'nun toplam kaynağı 1989'da 860.200 milyon TL gibi büyük bir meblağa ulaşmıştır (Oyan-Aydın, 1987: 60,61).

1984 yılından itibaren kamu kesimi dengesi içinde yer alan bütçe dışı fonlar, dönem boyunca finansman fazlası vermiştir. Özellikle 1986 yılında yurt içi ve yurt dışı petrol fiyatlarındaki değişmelerin Akaryakıt Fiyat İstikrar Fonu'nu olumlu yönde etkilemesiyle, fonların finansman fazlası GSMH'nin % 2,2'sine ulaşmıştır (DPT, 1991: 53).

Bu gelişme sonucunda, konsolide bütçe açıklarındaki büyümeyi kısmen dengelemiştir.

Fonlardan da yararlanılarak, ithalat ve ihracatta serbestleşme ve kurumlaşma sürecini döviz piyasasındaki serbestleşme takip etmiştir (Kazgan, 1995:193). Aralık 1983 Kararlarını takiben sürünen kur uygulamasıyla birlikte ticari bankaların Merkez Bankası'nın belirlediği

“esas kur”un altında ve üstünde bir marjla (% 6) kur belirlemesi serbestleştirilmiştir. 1 Temmuz 1985’ten itibaren de kurun oluşmasında tam serbesti getirilmiştir. Ancak spekülasyonlar ve döviz fiyatının aşırı yükselmesi sonucunda 14 Mart 1986’da Merkez Bankası devreye girerek tekrar kur belirlemeye başlamış ve % 1’lik bir marj ticari bankalar için geçerli kılınmıştır. 1987 yılında konvertibiliteye geçileceği söylentilerinin yükselttiği döviz fiyatları sonucunda, 1988 başında getirilen önlemlerle denetim yoğunlaştırılmıştır. Bu arada döviz üzerindeki miktar kontrolleri ve yasaklar gevşetilirken, cezai önlemlere son verilmiştir (Kazgan, 1985: 347).

1984 yılında kambiyo işlemlerinin liberasyonu sonucunda, bankalara döviz tutma ve döviz hesabı açma imkân sağlanmış, dış ticaret kaynaklı döviz işlemleri ticari bankalara devredilmiş ve bankaların dışarıdan kısa vadeli krediye ulaşması özendirilmiştir. Özellikle yurt içinde yerleşik olan ve olmayanların ticari bankalarda döviz tevdiat hesaplarının serbest bırakılması ve dış krediye yönelme, para ikamesi ve döviz talebi üzerinde baskı oluşturarak para ve kur politikalarının etkinliğini azaltmıştır (Berksoy, 1991: 21).

Bununla birlikte, Ağustos 1988’de döviz ve efektif piyasaları, Nisan 1989’da ise altın piyasası kurumsallaştırılmıştır.

Benzer süreç, para ve sermaye piyasalarında da gerçekleştirilmiştir. Merkez Bankası 1986 yılından itibaren para programları hazırlamaya ve bankalararası (interbank) para piyasası işlemleri yapmaya yönelmiştir. Faizler de tekrar serbest bırakılmıştır. Reel faiz oranı 1986’da % 15,94, 1987’de ise % 6,62 olarak gerçekleşmiştir (Kazgan, 1995:193). Böylece, 1980’lerin sonuna doğru para piyasasında önemli düzeyde bir serbestleşme söz konusu olmuştur.

1982’de kurulan Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)’nun ardından, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) kuruldu ve 2 Ocak 1986’da alım-satım işlemleri başladı. Böylelikle, 1986’da başlatılan özelleştirme çabalarında, KİT hisselerinin bir süre sonra da özel kesim şirketlerinin hisse senetlerinin İMKB’de satılabilmesi mümkün olmuştur.

Sermaye piyasasının hukuki ve kurumsal çerçevesinin oluşturulmasının ardından, özel ve kamu kesiminin ihtiyacı olan fonların sağlanmasına yönelik yeni araçlara ilişkin düzenlemelere gidilmiştir. Bu araçlardan, Katılma İntifa Senetleri, Finansman Bonosu, Kar/Zarar Ortaklığı Belgesi, Banka Garantili Bono ve banka Bonosu özel kesimin finansman temininde kullanılmaya başlanmıştır. Özel ve kamu kesimlerince ihraç edilebilen Döviz Endeksli Bono uygulaması yanında, Kamu Ortaklığı Fonu tarafından ihraç edilen Gelir Ortaklığı Senetleri ile Konut Metrekare Senetleri yeni araçlar olarak sermaye piyasasında yer almıştır (DPT, 1991: 22).

Bununla birlikte, yabancı sermaye yatırımlarını çekebilmek için izinler basitleştirilirken, 1985'te bu amaç doğrultusunda bir imkân olarak serbest bölgelerin kuruluşuna temel oluşturacak kanun çıkarılmış ve sınır ticaretinin serbestleştirilmesi, yabancı bankaların şube açabilmeleri gibi kolaylıklar uygulamaya konulmuştur.

1984'le birlikte Türkiye'deki serbestleşme sürecinde, devletin gelirlerini artırıcı nitelikteki vergi politikaları üzerinde gerektiği gibi durulmamıştır (Kazgan, 1995:194). Bununla birlikte, köklü bir vergi reformu hedefi doğrultusunda 1985'de Katma Değer Vergisi (KDV) uygulamaya konulmuştur.

Hükümet, KDV Kanunu ile salt vergi gelirini değil, ekonomide kaynak tahsisi kararlarını da etkileyecek bir karar almıştır. KDV sisteminin Gelir ve Kurumlar Vergisi ile fonksiyonel bir bütün oluşturacağı, yürürlükteki muamele vergilerinin ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini gidereceği, uluslararası ekonomik ilişkilerin ve özellikle ihracatın geliştirilmesi açısından yarar sağlayacağı şeklindeki gerekçeler, KDV'ye geçişin nedenleri olarak sayılmıştır (Türel, 1985: 111,112). Bununla birlikte, KDV ağırlıklı bir vergi yapısının uluslararası rekabette büyük bir avantaj sağlayacağı görüşü, uygulamaların önemli bir nedeni olmuştur (Oyan, 1989: 113). Ancak, 1984'de 2978 sayılı Ücretlilere Vergi İadesi Hakkında Kanun'un çıkarılması ve sonrasında bu kanunun kapsamının çiftçilerle, ticari ve mesleki kazanç sahiplerini de içine alacak şekilde genişletilmesi yoluyla oluşturulan vergi iadesi sisteminin uygulanmasıyla KDV yerleşebilmiştir.

1984 yılında %15,2 olan vergi gelirlerinin GSMH'ye oranı, KDV uygulaması sonucunda 1987'de %17,2'ye çıkmıştır. Bu durum, gelirler açısından genişletici bir maliye politikası tercihinin de yansıtmıştır (Berksoy, 1991: 19). Bununla beraber, 1987'de getirilen vergi düzenlemeleri, memurlar ve işçiler gibi gelir durumu kötüleşmiş olan grupların vergi yükünü daha da artırmıştır. Ayrıca, döviz tevdiat hesapları faizleri, TL hesapları faizleri ve devlet iç borç kâğıtlarından alınan stopaj vergileri, yeniden konulmuştur (Kazgan, 1995:23).

Kamu harcamalarının yapısında da değişme gözlenmiştir. İç ve dış borçlanmanın neden olduğu faiz yükümlülüğünün hızla artması dolayısıyla transfer harcamaları artarken, yatırım harcamalarının nispi büyüklüğü aynı kalmış, cari harcamalar ise azalmıştır.

1988'e gelindiğinde, 1980 ve sonrası reform sürecinin ivmesini kaybettiği görülmektedir. Benimsenen ihracata dönük büyüme politikaları, iktisadi ve sosyal sınırlarına ulaşırken, ekonomi bir tıkanıklığa girmiştir. Bunu takip eden yıllarda, artık ekonominin dışa açılım öncelikleri reel üretim sektörleri yerine, finans ve kambiyo hizmetlerini de içine alacak politika değişiklikleriyle şekillenmiştir (Yeldan, 2002: 39). Bu doğrultuda, 1989 Ağustos

ayında kabul edilen Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu Hakkında 32 Sayılı Karar ile ödemeler dengesinin cari işlemler ve sermaye hareketlerine ilişkin faaliyetleri önemli ölçüde serbestleştirilmiştir. Döviz alım satımı, yurt dışına çıkarılması ve yurda ithali serbest bırakılmıştır. Kambiyo rejiminde yapılan serbestleştirmelere paralel olarak, ithalat ve ihracat rejimlerinde de düzenlemelere gidilmiştir. Ayrıca, sermaye girişlerinin ve döviz rezervlerinin artması ve böylece, dış borçların düzenli olarak ödenmesi hedeflenmiştir.

Bu gelişmeyle Türkiye, 1989 sonuna gelindiğinde dışa açık serbest ekonomilerden biri olmuştur. 22 Mart 1990'da da Türkiye, TL'nin konvertibilitesini ilan etmiştir.

10.2. 24 Ocak 1980 Programı'nın Uygulama Sonuçları

Kesin bir şekilde uygulanan stand-by anlaşması sonucunda, 1980-1983 alt dönemi itibarıyla büyüme hızı yükselmiştir. Sağlanan dış kredilerle döviz, enerji ve diğer üretim girdileri darboğazının aşılması, hammadde, ara ve yatırım malı ithalatını arttırarak, üretimi hızlandırmıştır. Para ve faiz politikalarının belirli düzeyde etkin olduğu bu alt dönemde, enflasyonda da düşüş sağlanmıştır. Ayrıca, toplumun geleceğe yönelik beklentileri, olumlu yönde olmuştur.

1980-1989 dönemi itibarıyla Türkiye'nin makro ekonomik performansı incelendiğinde, 1987'ye kadar olumlu sinyallerin alındığı; ama, sonrasında göstergelerde kötüleşmelerin bariz hale geldiği görülmektedir. Bu gelişmeler şu şekilde olmuştur (Tablo 10.47):

- GSMH'de uzun dönemde sürdürülebilir bir büyüme oranı sağlanmıştır. 1980'de % -1,1 olan GSMH reel artış hızı 1981'de çok hızlı bir yükselişle pozitif bir orana ulaşarak, % 4,1 olmuştur. 1983'de %3,3 olarak gerçekleşen bu oran, 1984-1987 dönemi itibarıyla % 6,7 olmuştur. 1988 ve 1989 yıllarında GSMH reel artış hızında çok hızlı inişler kaydedilmesi nedeniyle de 1980-1989 döneminde yıllık ortalama reel GSMH büyüme hızı % 4,8 olmuştur.

- Toplam yatırımların GSMH içindeki payı 1980'de % 21,9 iken, 1983'de % 19,8'e düşmüştür. Sonraki yıllarda artarak, 1986'da % 24,4'e ulaşmıştır. 1989 yılı için bu oran % 22,4 olmuştur.

Tablo 10.47: Türkiye'nin Makro Ekonomik Performansı (1980-1989)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
GSMH Reel Büyüme Hızı (%)	-1.1	4.1	4.5	3.3	5.9	5.1	8.1	7.4	3.7	1.9

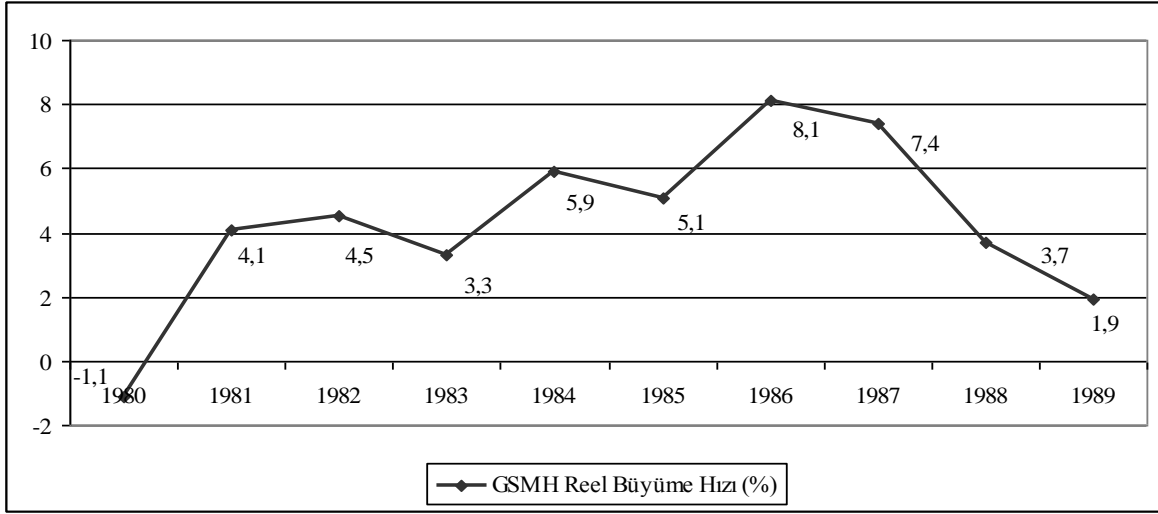
Kişi Başına GSMH (cari fiyatlarla \$)	1.570	1.598	1.412	1.299	1.238	1.356	1.487	1.668	1.693	1.979
GSMH'nin Sektörel Dağılımı (%)										
Tarım	23.0	21.6	21.7	20.6	19.5	18.7	18.1	16.8	17.8	16.4
Sanayi	21.6	22.5	22.8	23.3	23.8	24.3	25.6	25.5	25.7	26.5
Hizmetler	55.4	55.9	55.5	56.1	56.7	57.0	56.3	57.7	56.5	57.1
Toplam Yatırımlar/ GSMH (%)	21.9	21.9	17.7	19.8	19.3	20.8	24.4	25.4	24.0	22.4
Enflasyon Oranı (TEFE-%)	107.2	36.8	27,0	30.5	50.3	43.2	29.6	32.0	68.3	64.0
Ort. \$ Kuru	76,0	110,2	160,9	224,0	364,9	518,3	669,4	855,7	1.420,8	2.120,8
Cari İşlemler Dengesi (milyon \$)	-3.408	-1.936	-952	-1.923	-1.493	-1.013	-1.465	-806	4.596	961
Cari İşlemler Dengesi/GSMH (%)	-5.8	-3.3	-1.8	-3.7	-2.9	-1.9	-2.5	-1.2	2.3	1.2
K.onsolide Bütçe Dengesi/GSMH (%)	-3.7	-1.9	-1.8	-2.7	-5.3	-2.9	-3.6	-4.5	-4.0	-3.3
KKBG/GSMH (%)	10.5	4.9	4.3	6.0	6.5	4.6	4.7	7.8	6.4	5.3
İç Borç Stoku (milyar TL)	721	991	1.341	3.173	4.634	6.972	10.514	17.218	28.458	41.934
Dış Borç Stoku (milyon \$)	16.227	17.041	17.619	18.385	20.659	25.476	32.101	40.428	40.722	41.751

Kısa	2.505	2.179	1.764	2.281	3.180	4.759	6.349	7.623	6.417	5.745
Orta-Uzun	13.722	14.862	15.855	16.104	17.479	20.717	25.752	32.805	34.305	36.006
Dış Borç Servis Oranı (%)	47.4	31.9	31.2	38.2	31.0	30.7	35.8	32.3	36.2	32.4
İşsizlik Oranı (%)	8.3	7.3	7.2	7.9	7.8	7.3	8.1	8.5	8.7	8.9
İstihdamın Sektörel Dağılımı (%)										
Tarım	54.2	53.7	53.0	52.3	51.4	50.4	49.3	48.1	46.5	47.4
Sanayi	20.0	19.9	20.2	20.4	20.6	21.1	21.3	21.6	21.5	20.8
Hizmetler	25.8	26.4	26.8	27.3	28.0	28.5	29.4	30.3	32.0	31.8

Kaynak: (DPT, 1980'den 1990'a Makroekonomik Politikalar Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler, s.28,48,54; HM, www.hazine.gov.tr/yayın/hazineistatistikleri; DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1990, s.397; DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı, s.59; DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004), s.6; DPT, Sayılarla Türkiye Ekonomisi Gelişmeler (1980-2001) Tahminler (2002-2005), Ağustos 2002, s.6,20 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir).

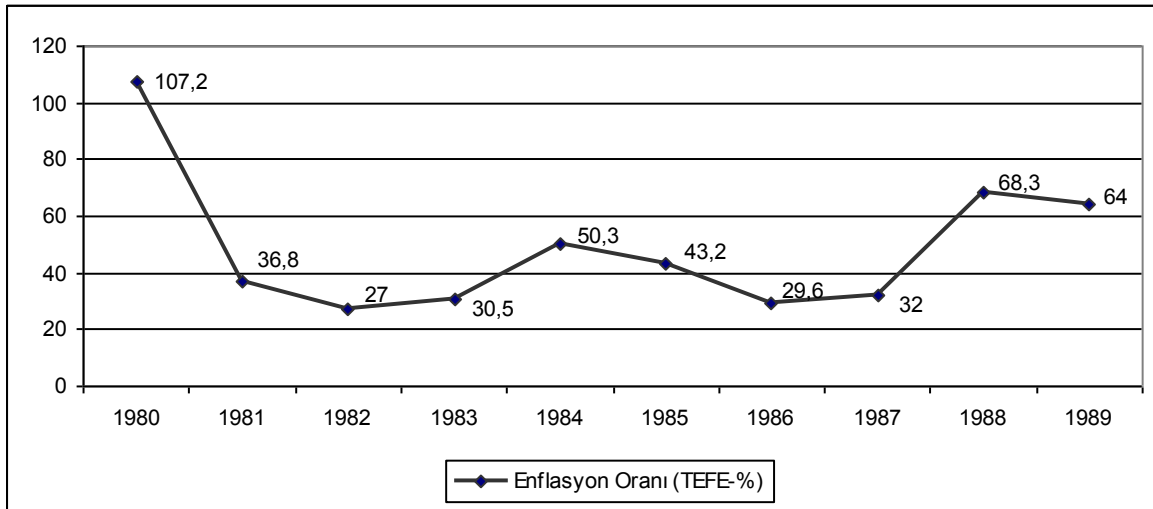
▪ 1980-1983 döneminde enflasyon önemli oranda gerilemiştir. 1980'de % 107,2 olan enflasyon oranı (TEFE), 1981'de % 36,8'e, 1982'de % 27'ye gerilemiştir. Enflasyondaki bu düşüşte; Tarım ürünleri destekleme alımlarının kapsamının daraltılması, destekleme fiyatları, ücret ve maaşlardaki artışın enflasyon oranının altında kalması, bu uygulamayla KİT açıklarının kapatılması ve KİT'in Merkez Bankası kaynaklarına başvurmasının önüne geçilmesi, 1980 Temmuz ayından 1984'e kadar para arzının IMF tarafından denetim altında tutulması, Merkez Bankasının kamu kesimine yönelik kredilere ve net iç varlıklarına sınırlama getirmesi gibi unsurlar rol oynamıştır. Ancak, enflasyon oranı tekrar yükselme eğilimi göstermiş ve 1984'de % 50'yi aşmıştır. 1987'de % 32 olan bu oran, 1988'de hızla yükselerek %68,3 ulaşmış, 1989'da ise %64 olarak gerçekleşmiştir. 1982 yılında % 27'ye gerileyen enflasyonun tekrar hız kazanmasında, özellikle maliye ve para politikasının genişleyici bir nitelik kazanması rol oynamıştır.

Grafik 10.1: Türkiye’de GSMH Reel Büyüme Hızı (%)

Kaynak: (DPT, 1980’den 1990’a Makroekonomik Politikalar Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler, s.39; DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1990, s. 296, 297 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir).

Grafik 10.2: Türkiye’de Enflasyon Oranı (TEFE-%)

Kaynak: (DPT, 1980’den 1990’a Makroekonomik Politikalar Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler, s.39; DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1990, s. 296, 297 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir).

▪ 1980 yılında 2.9 milyar \$ seviyesinde olan ihracat, 1983 yılında 5.7 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. 1980-1983 dönemine göre nispeten yavaşlansa da, ihracattaki artış 1984’den sonra da (1986 yılı hariç) devam etmiştir. İhracat 1980 yılından itibaren yıllık % 16.6’lık bir artışla 1989 yılında 11.6 milyar \$’a yükselmiştir. İhracatın GSMH içindeki payı ise, 1980’de %

5 iken 1989'da % 14.4 olmuştur. İhracattaki bu hızlı artışın yanında dikkati çeken bir nokta da ihracatın bileşiminde tarımsal malların payının azalırken, sanayi mallarının payının artması olmuştur. Sanayi mallarının toplam ihracattaki payı, 1980'de % 36 olarak gerçekleşirken, sürekli bir artışla 1989'da % 78.2'ye yükselmiştir.

Tablo 10.48: Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri (1980-1989)

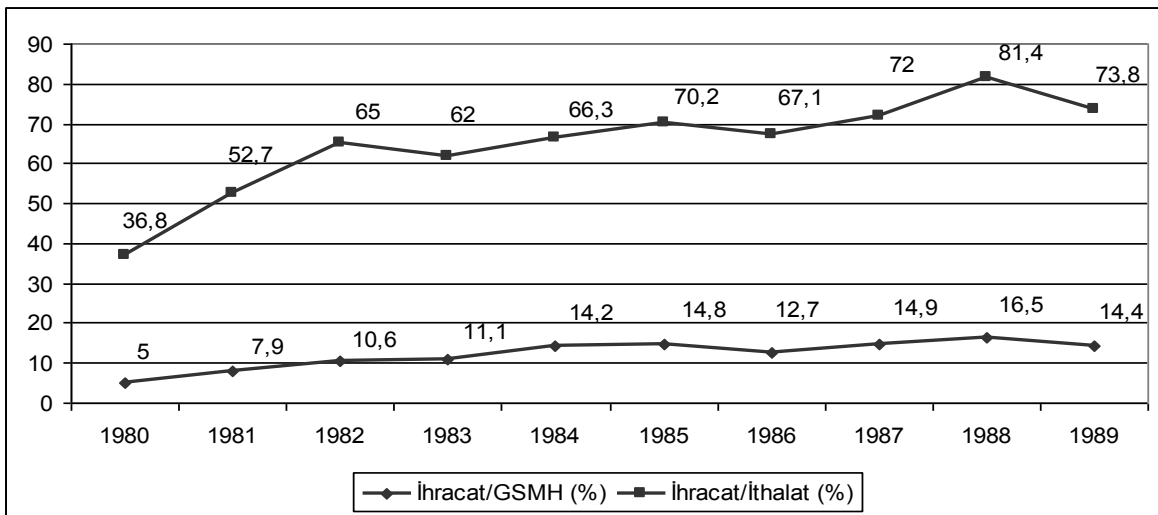
	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
İhracat (milyar \$)	2.9	4.7	5.7	5.7	7.1	7.9	7.5	10.2	11.6	11.6
İthalat (milyar \$)	7.9	8.9	8.8	9.2	10.7	11.3	11.1	14.2	14.3	15.7
İhracat/ İthalat (%)	36.8	52.7	65.0	62.0	66.3	70.2	67.1	72.0	81.4	73.8
Dış Ticaret Dengesi (milyar \$)	-5.0	-4.2	-3.1	-3.5	-3.6	-3.4	-3.6	-4.0	-2.7	-4.1
İhracat/GS MH (%)	5.0	7.9	10.6	11.1	14.2	14.8	12.7	14.9	16.5	14.4
İthalat/GS MH (%)	13.6	15.0	16.3	17.9	21.4	21.1	18.9	20.1	20.2	19.6
Dış Ticaret Hacmi/ GSMH (%)	18.6	22.9	26.9	29.0	35.5	36.5	31.8	35.9	36.9	35.4
İhracatın Sektörel Dağılımı (%)										
Tarım	57.4	47.2	37.3	32.8	24.5	21.6	25.3	18.2	20.1	18.2
Sanayi	36.0	48.7	59.7	63.9	72.1	75.3	71.4	79.1	76.7	78.2
Madencilik	6.6	4.1	3.0	3.3	3.4	3.1	3.3	2.7	3.2	3.6
İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı (%)										

Yatırım	20.0	24.7	26.3	25.1	24.7	22.9	31.3	27.0	27.8	24.3
Tüketim	2.1	2.0	2.1	2.6	4.4	8.0	8.6	8.2	7.8	8.7
Hammadde	77.9	73.3	71.6	72.3	70.9	69.1	60.1	64.8	64.4	66.8
Döviz ve Altın Rezervleri (Net)	1.209,0	1.657,0	1.979,0	2.089,0	3.482,0	3.279,0	4.346,9	5.212,1	6.428,4	9.283,2

Kaynak: (DPT, 1980'den 1990'a Makroekonomik Politikalar Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler, s.39; HM, www.hazine.gov.tr/yayin/hazineistatistikleri; DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1990, s. 296, 297 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir).

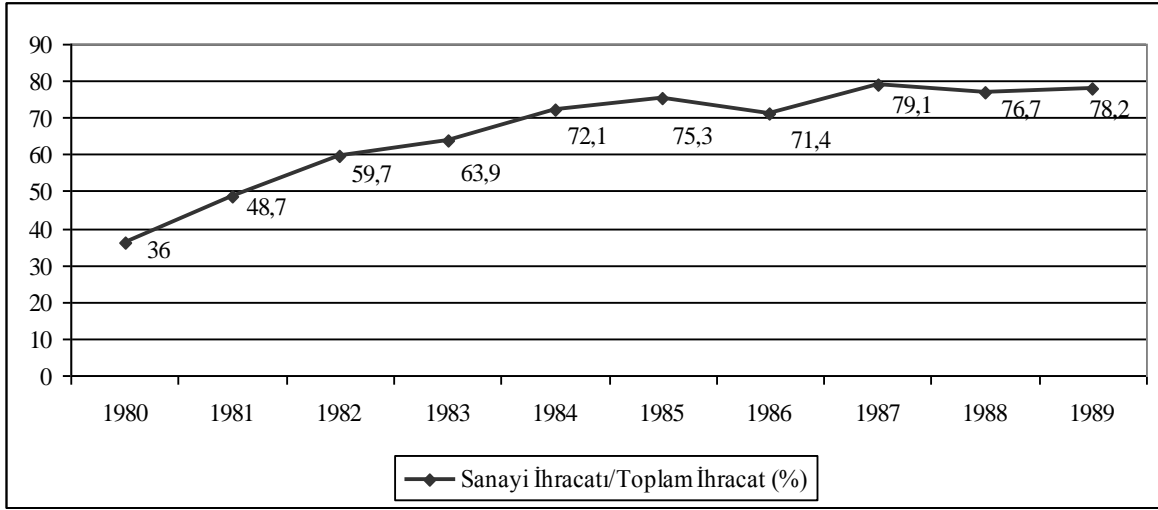
1980'li yıllarda ihracatta yaşanan bu hızlı artışta; döviz darboğazının aşılması, enflasyon hızının düşmesi, devalüasyonlar ve esnek döviz kuru politikası, yurtiçi talebin daraltılarak ihracata elverişli fazlanın oluşması, teşvik önlemleri, yurt içi piyasanın çekiciliğini yitirmesi, dışa açılmanın zorunluluğu gibi unsurlar temel rol oynamıştır.

Grafik 10.2: Türkiye'de İhracatın İthalatı Karşılama ve GSMH'ye Oranı (%)

Kaynak: (DPT, 1980'den 1990'a Makroekonomik Politikalar Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler, s.39; DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1990, s. 296, 297 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir).

Grafik 10.3: Türkiye’de Sanayi İhracatının Toplam İhracattaki Payı (%)

Kaynak: (DPT, 1980’den 1990’a Makroekonomik Politikalar Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analiz ve Bazı Değerlendirmeler, s.39; DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1990, s. 296, 297 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir).

1980-1983 döneminde ithalat tam olarak libere edilmediği için, 1980’de % 36,8 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı hızla yükselerek, 1982’de % 65’e ulaşmış, 1983’de ise % 62 olarak gerçekleşmiştir. İhracatta ve ithalatta önemli artışların olduğu 1984 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı % 72 olmuştur. 1988 yılında ithalattaki düşük artış sonucunda % 81,4 ile dönemin en yüksek seviyesine ulaşan ihracatın ithalatı karşılama oranı, 1989’da ihracatın gerilemesi ve ithalatın artması sonucunda % 73,8’e gerilemiştir. Dönem boyunca dış ticaret dengesi açık vermeye devam ederken, 1984-1989 yılları arasında dış ticaret hacminin GSMH’ye oranı 1986 yılı hariç % 35’in üzerinde seyretmiştir. İhracatın ve ithalatın GSMH’ye oranı ise, sırasıyla % 16,5 ve % 20,2 ile en yüksek seviyesine 1988 yılında ulaşmıştır.

▪ 1980’li yıllarda 1988 ve 1989 dışında cari işlemler dengesi sürekli açık vermiştir. 1980 yılında 3.408 milyon \$ olan cari işlemler açığı 1982’de 952 milyon \$’a gerilemiş; ancak, 1983’de 1.923 milyon \$’a yükselmiştir. 1981-1983 yılları arasında cari işlemler açığının GSMH’ye oranı alınan büyük dış krediler nedeniyle yüksek bir seviyede seyretmiştir. Cari işlemler açığı 1984 ve sonrasında devam ederek 1987’de 806 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. 1988 ve 1989 yıllarında cari işlemler dengesi fazla vermiş ve bu fazla 1988’de GSMH’nin % 2,3’ü, 1989’da ise % 1,2’si kadar olmuştur.

▪ Ağırlıklı olarak uygulanan maliye politikası sonucunda 1980-1983 döneminde kamu kesimi açığı ve kamu kesimi borçlanma gereği büyük oranda gerilemiştir. 1980’de % 10,5 olan

kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH içindeki payı, 1983’de % 6’ya, düşmüştür. Mali kesimin KİT finansmanına katkısının da daraldığı bu dönemde, kamu açığının finansmanında iç ve dış borçlanmanın katkısı da artmıştır. Kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH içindeki payı, 1985 ve 1986 yıllarında %5’in altında seyrederken, en yüksek orana % 7,8 ile 1987’de ulaşmıştır. 1987 yılından itibaren KİT’in yatırımlarında görülen düşüşe paralel olarak, kamu kesimi borçlanma gereğine katkıları da azalmıştır. Kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH içindeki payı 1989’da % 5,3’e gerilemiştir. 1984’le birlikte kamu açıklarının finansmanında net dış borçlanmanın payı azalırken, net iç borçlanmanın payı artış göstermiştir.

- Net döviz ve altın rezervlerinin 1984’le birlikte (1985 yılı hariç) artış trendine geçerek, 1989’da 9.283,2 milyon \$’a ulaştığı bu dönemin olumsuz gelişmeleri arasında, ekonominin dış borçları ve borç profilinin oldukça kötüleşmesi yer almıştır. 1980 yılında 16.2 milyar \$, 1983 yılında 18.4 milyar \$ olan dış borç stoku, 1987’de 40.4 milyar \$’a yükselmiştir. Kısa vadeli borçlar toplam borçların yaklaşık % 19’una ulaşmıştır. Bununla birlikte, kamu açıklarının finansmanında net dış borçlanmanın payı azalırken, net iç borçlanmanın payı artmıştır.

- 1980’de % 11,6 olan işsizlik oranı, 1983’de % 12,1’e yükselmiştir. 1984-1989 döneminde sağlanan iktisadi büyüme, istihdamı artırmakla birlikte artan işgücünün tamamının istihdamını sağlayamamıştır. 1984 yılında % 11,8 olan işsizlik oranı, 1987’de % 9,5’e gerilemiştir.

1989 yılında toplu pazarlık sisteminin işletilmesi ve devlet memurlarının lehine yapılan yeni düzenlemelerle, ücret ve maaşlarda önemli reel artışlar sağlansa da, işsizlik konusu önemini korumuş ve gelir dağılımında istenen ölçüde bir gelişme sağlanamamıştır. Kamu harcanabilir gelirlerinin GSMH’deki payı % 20.7’den % 17.8’e gerilemiştir (DPT, 1991:54, 81, 87).

- Bu dönemde, ülkenin sosyo-ekonomik alt yapısına uymayan serbest piyasa şartlarının, uygulamada yerini monopolleşmeye ve oligopolleşmeye bırakması, faktör dolaşımının yetersizliği nedeniyle kaynakların kamu kesiminden özel kesime geçişinin engellenmesi gibi olumsuz sonuçlar doğmuştur.

1980 ve sonrası dönemde, yüksek GSMH büyüme hızlarına ulaşıldığı yıllarda, imalat sanayinde hızlı bir büyümenin de gerçekleşmesi; sanayi sektörünün bel kemiğini oluşturan imalat sanayinin Türkiye ekonomisinin büyüme performansı üzerinde temel belirleyici olduğunun bir göstergesi olmuştur. Sanayinin büyüme sürecine girdiği bu dönemde, sektörün GSMH’den aldığı pay artış trendine girmiş, 1980 yılında % 21.6 olan oran, 1989 yılında % 26.5’e ulaşmıştır (Tablo 10. 31).

1980 ve sonrasında sanayi sektörünün gösterdiği büyüme performansına karşılık, özellikle imalat sanayinin toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payında 1990 yılına kadar düşüşler görülmüştür. 1980 ile birlikte sanayi sektöründe yatırımların istenen gelişmeyi gösterememesine rağmen, bu sektörün yüksek bir büyüme performansı göstermesinde, kapasite kullanım oranının üst sınıra yakın bir seviyeye yaklaşması önemli rol oynamıştır. Sanayi ürünleri ihracatı, daha çok iç talebin kısılması ve ihraç edilebilir bir fazlanın oluşması sonucu gerçekleşmiştir. Oysaki, yatırım ve üretim artışı, ihracatın miktar ve sanayi ağırlıklı bileşimi itibarıyla artmasında temel belirleyicidir. Dolayısıyla, 1980’le birlikte uygulanan ihracat politikaları imalat sanayini olumlu etkilemekle birlikte, uygulamalar ihracata yönelik sanayileşmeden oldukça uzak olmuştur.

Sanayi yatırımlarındaki düşüş ve mevcut kapasitelere dayalı sanayi ihracatındaki artışın gerçekleştiği 1980’lerde, fiili özel yabancı sermaye girişleri düşük kalırken, özellikle bankacılık, turizm ve taşımacılık alanlarını kapsayan hizmet sektöründe de yabancı sermaye girişleri hız kazanmıştır. Dönemin sonunda, toplam 1.511,77 milyon \$’lık izin verilen yabancı sermayeden imalat sanayinin aldığı pay % 63, hizmetler sektörünün aldığı pay ise % 36 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 10.49, Tablo 10.33).

Tablo 10.49: Türkiye’de Yıllara Göre Yabancı Sermaye Yatırımları (1980-1989)

Yıllar	İzin Verilen Yabancı Sermaye (milyon \$)	Yatırım Belgelerinin Top. Yat. Oranı (milyar TL)	Yabancı Sermayeli Firma Sayısı (kümülatif)	Firmaların Toplam Sermayesi (milyar TL-kümülatif)	Fiili Giriş (milyon \$)
1980	97,00	76,87	78	28.390	35
1981	337,51	72,16	109	47.400	141
1982	167,00	218,14	147	100.196	103
1983	102,74	199,22	166	147.109	87
1984	271,36	312,28	235	254.775	162
1985	234,49	1.168,16	408	464.981	158
1986	364,00	3.099,74	619	707.164	170
1987	655,24	3.179,53	836	960.035	239
1988	820,52	5.468,27	1.172	1.597.103	488
1989	1.511,77	9.507,35	1.525	4.847.832	855

Kaynak: (HM, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları”, <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymouse?NavigationTarget=navurl://831679608c6ba2da641258f88362f886>, 01.10.2008 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir).

Tablo 10.50: Türkiye’de İzin Verilen Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı (1980-1989) (milyon \$)

Yıllar	İmalat	%	Tarım	%	Madencilik	%	Hizmetler	%	Toplam
1980	88,76	92	-	0	-	0	8,24	8	97,00
1981	246,54	73	0,86	0	0,98	0	89,13	26	337,51
1982	98,54	59	1,06	1	1,97	1	65,43	39	167,00
1983	88,93	87	0,03	0	0,02	0	13,76	13	102,74
1984	185,92	69	5,93	2	0,25	0	79,26	29	271,36
1985	142,89	61	6,37	3	4,26	2	80,97	35	234,49
1986	193,47	53	16,86	5	0,86	0	152,81	42	364,00
1987	293,91	45	13,00	2	1,25	0	347,08	53	655,24
1988	490,68	60	27,35	3	5,62	1	296,87	36	820,52
1989	950,13	63	9,36	1	11,69	1	540,59	36	1.511,77

Kaynak: (HM, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları”, <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymouse?NavigationTarget=navurl://831679608c6ba2da641258f88362f886>, 01.10.2008 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir).

1980’lerin sonuna gelindiğinde, özellikle enflasyon, iç ve dış borçlardan oluşan temel sorunlar Türkiye’nin ekonomi gündeminden çıkartılamamıştır.

Türkiye’de özellikle devalüasyon beklentisi, bir yandan nominal mevduat faizlerinin hızlanan enflasyonu ancak karşılamaını sağlarken (% 2,5 oranında bir reel faiz), bir yandan da “para ikamesi”ni hızlandırmıştır. Sonuçta, “TL’den kaçış” ve bankalarda döviz mevduatında artış söz konusu olmuştur. Hızlı devalüasyonlar ve enflasyon da, ekonomiyi enflasyon-devalüasyon sarmalına sokmuştur. Ayrıca, iç-dış borç ana para ve faizleri, vergi gelirlerinin %94’üne ulaşmıştır. Bu yapısal ve finansal dengesizlikler ekonomiyi 1988-1989’da staglasyonist bir sürece itmiştir (Kazgan, 1995: 198,200).

Tablo 10.51: İmalat Sanayine İlişkin Seçilmiş Göstergeler (1980-1989)

Yıllar	Büyüme Hızı (%)	Toplam Sabit Sermaye Yatırımları İçindeki Payı (%)	Kapasite Kullanım Oranı (%)
1980	-6.4	34.7	55.2
1981	9.5	31.8	56.7
1982	5.4	28.7	59.4
1983	8.7	25.5	60.3
1984	10.2	24.1	74.3
1985	5.5	22.0	70.3
1986	9.6	19.8	70.0
1987	9.9	15.8	78.2
1988	1.9	15.1	74.8*
1989	3.2	13.5	72.8

* 1988'den sonra yeni kapasite serileri kullanılmıştır.

Kaynak: (DPT, 1980'den 1990'a Makroekonomik Politikalar Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler, s.35, DPT, Türkiye'de Temel Ekonomik Göstergeler, s.27,33; TOBB, Ekonomik Rapor 1991, s.29; DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004), s.18 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir).

Ekonomideki bu olumsuz gelişmeler karşısında Hükümet, Şubat 1988'de finansal nitelikli bazı kararları yürürlüğe koymuştur. Bu kararların, mevduat faizleri, munzam karşılık ve disponibiliteler oranlarının yukarı çekilmesi ile vergi iadesinden faydalanan ihracatçıların döviz kazançlarını bankalara satma sürelerini kısaltmayı amaçlayan önlemler olmak üzere iki temel unsuru olmuştur. Sonuçta bu kararlar, para ikamesini tersine döndürerek Merkez Bankası'na olan döviz akışına hız kazandırmaya yönelik olmuştur. Ekim 1988'de ise, Merkez Bankası'nın müdahalesiyle mevduat faizleri serbest bırakılmış, TL Dolar karşısında 14 Ekim günü değer kazanmış ve artan TL faizleri de sonuçta para ikamesini tersine döndürmüştür (Önder, 1993: 94).

1980 Programı'nın 1958, 1970 ve 1978-1979 programlarıyla öngörülen yapılar açısından sonuçları itibarıyla karşılaştırmalı analizi Tablo 10.52'de görülmektedir.

Tablo 10.52: 1980 İstikrar Programı'nın 1958, 1970 ve 1978-1979 Programlarıyla Öngörülen

Öngörülen Yapılar Açısından Sonuçların Karşılaştırılması
<p>-1980 Programı, ekonominin dengelerinin yeniden oluşturulmasında dış dengeden başlayarak içeriye doğru yönelmiş ve sürekli devalüasyona bağlı kur politikası, dış dengenin yeniden oluşturulmasında aktif unsur olmuştur. Uluslararası fiyatlarla yurtiçi fiyatlar arasında tam bir uyum sağlayacak şekilde işletilen kur politikasıyla kurulan dış denge ve buna göre oluşturulan yeni iç dengeler, yani tüm ekonominin dünya fiyatlarıyla yeni dengelerine ulaşması beklentisi, 1980 Programı'nın öngördüğü yapıyı oluşturmuştur. Bu doğrultuda, kur, faiz ve fiyat politikası modelin en aktif unsurları olurken, ekonomideki kaynak tahsisi ve gelir dağılımı bu işleyişe bırakılmıştır.</p> <p>-1980 öncesi istikrar programları ise, iç dengeden hareket eden bir yaklaşıma sahip olmuş ve kaynak tahsisi ile gelir dağılımı üzerinde karar verici olma niteliğini koruyarak, hareket etmiştir. Dolayısıyla, ekonomide kaynak tahsisi ve gelir dağılımını dünya fiyatlarına bırakan bir anlayışı sergilememiştir. Bu nitelik, 1958, 1970 ve 1978-1979 programlarının 1980 Programı ile arasındaki en önemli farkı oluşturmuştur.</p> <p>-1958 önlemleri iktisadi durgunluğa sebep olmuştur. Ancak, 1958 uygulamaları sonrasında bu daralmanın boyutları çok sınırlı kalmış ve yerini hızla bir iç talep genişlemesine bırakmıştır. 1978 önlemleriyle de, ekonomide açık bir durgunluk söz konusu olmuş ve bu daralma programdaki kesintilere karşılık, iki yıl süresince devam etmiştir. İthalattaki hızlı artışla, ihracatın ithalatı karşılıma oranı düşmüş ve dış ticaret açığı artmıştır. 1980 istikrar önlemleri uygulaması sonrasında ise, hızlı bir üretim artışı gerçekleşmiş ve enflasyon önemli oranda gerilemiştir. Ayrıca, dış ticaret hacmi genişlemiş ve ihracatın artış hızı ithalatın artış hızından fazla olması nedeniyle ihracatın ithalatı karşılama oranı artmış ve dış ticaret açığı gerilemiştir.</p>

Kaynak: (Nazif Ekzen, “1980 Stabilizasyon Paketinin 1958, 1970 ve 1978-1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi”, Türkiye’de ve Dünya’da Yaşanan Ekonomik Bunalım, Yurt Yayınları, Ankara, 1984, s.165,171-182; Sertif Demir, “1980 İstikrar Tedbirlerinin 1958-1978 Tedbirleriyle Genel Bir Karşılaştırması”, İktisat Dergisi, S.312, 1991, s.17; İrvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak, “Uluslararası Boyut: Ticaret, Yardım ve Borçlanma”, Geçiş Sürecinde Türkiye, Der.İrvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak, 1.Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1990, s.371 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir).

Türkiye’de, 1980’lerde uygulanan iktisat politikalarının ekonomik yapıda yol açtığı değişme düzeyi ise şu şekilde olmuştur (Kılıçbay, 1992: 273,274):

▪ Kamu yatırımları, doğrudan üretken yatırımlardan, üretken olmayan alt yapı yatırımlarına kaymıştır. Yatırımların ticarete konu olmayan sektörlerde yoğunlaşmasıyla birlikte, imalat sanayine yönelik yatırımlarda nispi bir durgunluk gözlenmiştir.

▪ Milli gelirden ve ihracatta tarımın nispi payı düşerken, sanayinin nispi payı yükselmiştir. Ancak, imalat sanayinde yatırım mallarının üretim değerindeki nispi payı istenen düzeye ulaşamamıştır.

▪ Dış ticaret hacmi genişlerken, ihracatın ithalatı karşılama oranı da artmıştır. Ancak, ihracat miktar ve bileşimi itibarıyla güvenilir bir temele dayandırılmamıştır.

▪ Teknolojisi, büyüklüğü ve üretkenliğiyle sanayileşme temposuna ivme kazandırılmamış, yeni teknolojilerin üretiminde somut bir ilerleme sağlanamamıştır.

▪ Yasal zemini kısmen oluşturulsa da, serbest piyasa modeli tam anlamıyla kurulamamıştır.

▪ Ekonomik rekabet alanında arzulanan gelişme yakalanamamıştır.

1980'li yıllarda dünyada ortaya çıkan değişimler sonucunda oluşan rekabetçi bir ekonomik ortama karşılık, kronikleşmiş yapısal bozuk rekabet şartlarının hâkim olduğu Türk ekonomisi, bu değişimden etkilendiği oranda uyum güçlükleriyle karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunların çözümünde özelleştirme politikası; anti-tröst yasası, ithalat politikası gibi politikalarla birlikte önem kazanmıştır (Katırcıoğlu, 1994: 49). Ancak, özelleştirme konusunda beklenen gelişme sağlanamamıştır. 1983 sonrasında başlatılan özelleştirmeyle ilgili hazırlıklar kapsamında ilk somut yasal düzenleme 28 Mayıs 1986'da yayınlanan 3291 sayılı kanun olmuş; ancak, özelleştirme uygulamalarının düzenlenmesine yönelik kanun, 1980'lerde yürürlüğe konulamamıştır.

Türkiye'de devletin endüstriyel işletmecilikten çekilmeye karar verdiği bir süreçte, makro ekonomik dengelerin bozulmuş olması, sanayi hamlesi için de şanssızlık olmuş ve 1990'lı yıllara girerken Türk imalat sanayinde yatırımlar hızını kaybederken, kamuoyunda geleceğe dönük bir perspektif için yeterli bir görüş birliği sağlanamamıştır. Bununla birlikte, piyasa ekonomisine yönelimin söz konusu olduğu bu süreçte, makro ekonomik istikrarı sağlamanın büyük oranda kamu maliyesinin düzelmesine bağlı kalacağı açıkça belirginleşmiştir (Celasun, 1989: 98,99). Ancak, 1990'lı yıllarda kamu açıkları, önemli ekonomik sorunlar arasında yer almaya devam etmiştir.

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde dönem içerisinde benimsenen serbestleşme politikaları çerçevesinde kamu yatırımları doğrudan üretken yatırımlardan, üretken olmayan alt yapı yatırımlarına kaydığını, milli gelirden ve ihracatta tarımın nispi payının düştüğü, sanayinin nispi payının yükseldiği, dış ticaret hacminin genişlediği ve ihracatın ithalatı karşılama oranının arttığı üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte yeni teknolojilerin üretiminde somut bir ilerleme sağlanamadığı, yasal zemini kısmen oluşturulmuş olsa da, serbest piyasa modelinin tam anlamıyla kurulamadığı, ekonomik rekabet alanında arzulanan gelişme yakalanamadığına değinilmiştir. Dönem içerisinde oluşan devalüasyon beklentisinin, nominal mevduat faizlerinin hızlanan enflasyonu ancak karşılarken, “para ikamesi”ni hızlandırdığı ve hızlı devalüasyonlar ve enflasyonun da, enflasyon-devalüasyon sarmalına neden olması değerlendirilmiştir.

Bölüm Soruları

1) Aşağıdakilerden hangisi, Türkiye’de 1980’lerde uygulanan iktisat politikalarının ekonomik yapıda yol açtığı değişimlerden biridir?

a) İmalat sanayine yönelik yatırımlarda nispi bir canlanma gözlenmiştir.

b) Milli gelirden ve ihracatta tarımın nispi payı yükselmiştir.

c) İmalat sanayinde yatırım mallarının üretim değerindeki nispi payı istenen düzeye ulaşmıştır.

d) Kamu yatırımları, doğrudan üretken yatırımlardan, üretken olmayan alt yapı yatırımlarına kaymıştır.

e) Dış ticaret hacmi daralmış, ihracatın ithalatı karşılama oranı da düşmüştür.

2) 1985-1989 dönemini kapsayan V. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda ihracatın teşvikinde ana hedef; ihracat hacminde sürekli artışın sağlanması, ihraç ürünlerinin çeşitlenmesi ve sanayi mallarının toplam ihracat içinde payının artması olarak belirlenmiştir.

Doğru ()

Yanlış ()

3) Türkiye’de 1980’lerde uygulanan iktisat politikalarının ekonomik yapıda yol açtığı değişimler çerçevesinde; sanayileşme temposuna ivme kazandırılabilmiş ve yeni teknolojilerin üretiminde somut bir ilerleme sağlanmıştır.

Doğru ()

Yanlış ()

4) 1983 sonrasında geliştirilerek devam ettirilen iktisat politikaları arasında sanayileşme politikalarının en önemli unsuru, dış ticaretin olmuştur.

5) Dönem içerisinde uygulanan serbestleşme politikalarının ülkenin sosyo-ekonomik alt yapısına uymaması nedeniyle ve ortaya çıkmıştır.

6) 24 Ocak 1980 Programı’nın uygulama sonuçlarını değerlendiriniz.

7) 1980-1989 dönemi Türkiye’nin makro ekonomik performansını gelişmelerle değerlendiriniz.

8) Türkiye’de 1980’lerde uygulanan iktisat politikalarının ekonomik yapıda yol açtığı değişim düzeyini değerlendiriniz.

9) 1980’li yıllarda dünyada ortaya çıkan değişimler sonucunda oluşan rekabetçi ekonomik ortamdan Türkiye Ekonomisi’nin nasıl etkilendiğini değerlendiriniz.

10) Dönemin dış ticaretini değerlendiriniz.

Cevaplar

1)d, 2)doğru, 3)yanlış, 4) liberalleştirilmesi, 5) monopolleşme, oligopolleşme.

**11.1990'LI YILLAR: SERMAYE HAREKETLERİNİN
LİBERALLEŞMESİ SÜRECİ VE KONJONKTÜREL
POLİTİKALAR (1)**

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 11.1.** 1989-1993 Dönemi: 5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı Öncesi Dönem
- 11.2.** 5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı ve IMF ile İlişkiler
- 11.3.** 5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı'nın Uygulama Sonuçları

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1.** 5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı öncesi iktisadi koşullar nasıldır?
- 2.** 5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı amaçları ve önlemleri nelerdir?
- 3.** 5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı'nın uygulama sonuçları nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
1989-1993 Dönemi: 5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı Öncesi	1989-1993 Dönemi: 5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı öncesini kavrayabilmek.	Okuyarak, araştırarak.
5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı ve IMF ile İlişkiler	5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı ve IMF ile İlişkileri değerlendirebilmek.	Okuyarak, araştırarak, analiz ederek.
5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı'nın Uygulama Sonuçları	5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı'nın Uygulama Sonuçlarını değerlendirebilmek.	Okuyarak, araştırarak, analiz ederek.

Anahtar Kavramlar

- 27 Ocak 1994 Kararları
- 5 Nisan 1994 Kararları
- 5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı

Giriş

24 Ocak 1980 Programı'nın Türkiye ekonomisinin yapısında hedeflenen köklü değişimi gerçekleştiremediği anlaşılmış; 1980'li yılların sonunda “ döviz kuru artışını düşük tutmak yoluyla enflasyonu düşürme politikası” uygulamaya konmuştur. “İhracata Yönelik Büyüme”den sermaye ithali aracılığıyla “İthalata Yönelik Büyüme”ye geçiş, bu dönemde gerçekleşmiştir. Benimsenen döviz kuru politikası ihracat ve döviz kazandırıcı işlemler üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. 1990'lı yıllar sermaye hareketlerinin liberalleşmesi sürecini kapsamaktadır ve bu süreç içerisindeki konjonktürel politikalar önem taşımaktadır. Söz konusu politikalar 1990'lı yıllarda Türkiye'deki ekonomik istikrar arayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Bu bölümde piyasadaki belirsizlikleri ortadan kaldırmak, döviz kurlarındaki yükselişi engellemek ve aşırı likiditeyi kontrol altına almak amacıyla alınan “27 Ocak 1994 Kararları” ve özellikle IMF'nin ilgisini çekecek bütçe ve kamu kesimini daraltıcı önlemlerden oluşan 5 Nisan 1994 İstikrar Programı üzerinde durulacaktır.

11.1. 1989-1993 Dönemi: 5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı Öncesi

Türkiye'nin 1980'le birlikte on yıllık süreçte iktisadi strüktüründe meydana gelen değişme düzeyi göz önünde bulundurulduğunda, 24 Ocak 1980 Programı'nın Türkiye ekonomisinin yapısında hedeflenen köklü değişimi gerçekleştiremediği sonucuna ulaşılmaktadır. Hâlbuki “Ocak 1980 Programı, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'nün birlikte desteklediği, türünün en geniş yardım programı (Kopits, 1987:1) olarak nitelendirilmiştir.

1980'li yılların sonuna gelindiğinde ise, uygulamaya konulan “döviz kuru artışını düşük tutmak yoluyla enflasyonu düşürme politikası”, 1989 yılı Ağustosunda sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle (32 Nolu Kararname) hız kazanmıştır. 1989 ve 1990'da Türk Lirası (TL)'nin reel olarak değerlendirilmesiyle, bankaların ve firmaların dış borçlanma eğilimi artmıştır (Çapoğlu, 1992:18). TL'nin yabancı paralar karşısında reel olarak değer kazanmasıyla birlikte sürekli artan kamu açıkları, 1989 yılından itibaren reel işgücü maliyetinde verimliliğin üzerindeki artışlar, 1989-1993 döneminde yüksek kronik enflasyonla beraber dış açığın giderek arttığı bir ortam yaratmıştır (DPT, 1995:1).

Hükümet, ekonomideki tüm bu olumsuz gelişmelerin çözümü için kısa vadeli sermaye ithaline yönelmiştir. TL'nin konvertibil olmasını ve mali piyasaların serbestleştirilmesini gerekli kılan bu çözümlerle, “İhracata Yönelik Büyüme”den sermaye ithali aracılığıyla “İthalata Yönelik Büyüme”ye geçiş, bu dönemde söz konusu olmuştur (Kazgan, 1995:201).

Buna göre, yabancı şirketlerin menkul kıymetlerini Türkiye’de pazarlayabilmesine, Türkiye’de yerleşik olan kişilerin yabancı menkul kıymetlerini kote ettirmek suretiyle kaynak bulmasına imkan tanıyarak (DPT, 1990:18), sermaye hareketleri açısından Türkiye’yi en serbest ülkeler arasına sokan 32 Nolu Kararname uygulamaya girerken, ithalat fonları süratle aşağılara çekilmiştir. Bu Kararnamenin ardından Şubat 1990’da IMF, TL’nin konvertibilitesini resmen onaylamıştır (Kazgan, 1995:206).

Bu arada Merkez Bankası, 1990 yılı Ocak ayında formel bir para programı hazırlamıştır. Bu girişimdeki ana yaklaşımı, Merkez Bankası’nın kendi bilanço büyüklüğünü kontrol altında tutarak ekonomideki likiditeyi de kontrol edebilme oluşturmuştur. Merkez Bankası bilanço aktifinin en büyük iki kalemi olan “kamu kesimi kredileri” ve “devalüasyon” hesaplarının hacim olarak genişlemesi, 1990’a kadar Merkez Bankası’nın para arzını zorlaştıran unsurları olmuştur. Kamu kesimi kredilerinin kontrolü için Merkez Bankası, Hazine ile protokol yapmıştır. Buna göre Hazine’nin kısa vadeli avanslarına tavan getirilmiş ve bu tavanı aşan kredilerin piyasa faiz haddine göre işlem görmesi hedeflenmiştir. Devalüasyon hesabının daraltılması da Merkez Bankası’nın dış yükümlülüklerinin azaltılmasını yada TL’nin devamlı devalüe edilmemesini gerekli kılmıştır. Hazine protokolü ve TL’nin değerlendirilmesi rezerv para ve para arzı artış hızının büyümesini dizginlemiştir. Ancak bu döviz kuru politikası, ihracat ve döviz kazandırıcı işlemler için olumsuz bir etki yapmıştır (Berksoy, 1991:23,24).

1991 yılında Koalisyon Hükümeti kurulduğunda Cari İşlemler Dengesi (CID)’nde 250 milyon ABD Doları bir fazlalık (Tablo 11. 53) olmasına rağmen, Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (KKBG) gittikçe artmaktaydı. Bu artışın mali sektör üzerindeki baskısı da faiz oranlarındaki yükselişle sonuçlanmıştır.

5 Nisan 1994 Kararlarının alınmasına yol açan krizin temel nedenini, kamu maliyesi dengesizliğinin genel bir iç dengesizliğe yol açmasında aramak yerinde olacaktır. Özellikle, kriz yılı olan 1993 yılında KKBG %12 olurken, Konsolide Bütçe Açığı 134 trilyon TL ile G.S.M.H’nin %6,7’sine yükselmiştir (Tablo 11.53; Tablo 11.54).

Tablo 11.53: Türkiye’de 1990’larda Kamu Kesimi Borçlanma Gereği’nin GSMH’ye Oranı (%)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998 ¹	1999 ²

Konsolide Bütçe	3,0	5,3	4,3	6,7	3,9	4,0	8,3	7,6	7,1	7,0
İşletmecî K.İ.T.	4,0	3,3	3,8	2,8	1,2	-0,6	-0,4	0,6	1,3	0,8
Diğer Kamu	0,4	1,6	2,5	2,5	2,8	1,8	0,9	-0,6	0,4	0,5
Toplam Kamu	7,4	10,2	10,6	12,0	7,9	5,2	8,8	7,6	8,7	8,3

¹ Tahmin ² Program

Kaynak: DPT, 1999 Yılı Programı.

Bununla birlikte, 1989'dan 1993'e kadar özel kesim tasarruflarında istikrarlı bir artış söz konusu olmuştur. Kamu tasarrufları ise devamlı düşerek, 1992 ve 1993'te negatif oranlara inmiştir. 1993 yılında özel kesim tasarrufları GSMH'nin %24,1'ine ulaşmış; ancak toplam iç kaynaklardan yapılacak yatırım %19,4 düzeyinde olmuştur. Bunun sebebi, devletin özel kesim tasarruflarından %4,7'sini cari tüketim harcamaları için kullanması olmuştur. Bu durumda GSMH'nin %4,2'si kadar dış tasarruf almak zorunda kalınmış ve kamu tasarruf-yatırım farkı %-14,1'e sığramıştır. Diğer taraftan 1989-1991 döneminde kamu tüketim harcamalarının tümü kamu gelirlerinden karşılanabilirken, 1992 ve 1993'te kamu tasarruflarının negatif değerlerde olması sonucu özel tasarruflar kullanılmıştır. 1993'te kamu tüketiminin %25'i özel kesimden borç alınarak gerçekleştirilmiştir (Akat, 1994: 18,19).

Tablo 11.54 : Türkiye'de 1990'larda Konsolide Bütçe Dengesi ve GSMH'ye Oranı

	Trilyon TL										
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998 ¹	1999 ²	

Konsolide Bütçe Gelirleri	55	97	174	351	745	1.394	2.702	5.750	11.736	18.130
- Vergi Gelirleri	45	79	142	264	588	1.084	2.244	4.745	9.350	14.535
Konsolide Bütçe Giderleri	67	130	222	485	897	1.711	3.940	7.991	15.500	23.650
- Personel	28	55	104	186	295	503	974	2.073	3.870	6.070
- Diğer Cari	7	11	20	35	73	142	309	706	1.340	2.360
- Yatırım	7	11	19	37	50	92	238	590	960	1.410
- Transfer	25	53	78	227	478	975	2.419	4.621	9.330	13.810
- Faiz Ödemeleri	14	24	40	116	298	576	1.497	2.278	6.190	8.890
Konsolide Bütçe Açığı	-12	-34	-47	-134	-152	-317	-1.238	-2.241	-3.764	-5.520
- Faiz Dışı Denge (+ Fazla)	2	-9	-7	-17	146	259	259	37	2.426	3.370
										(%)
Konsolide Bütçe Açığı / GSMH	-3,0	-5,3	-4,3	-6,7	-3,9	-4,0	-8,3	-7,6	-7,1	-7,0
Faiz Dışı Denge / GSMH	0,5	-1,5	-0,6	-0,9	3,8	3,3	1,7	0,1	4,6	4,3

¹ Tahmin ² Program

Kaynak: DPT, 1999 Yılı Programı.

Türkiye’de kamu maliyesindeki bu hızlı çöküntü, diğer makro dengelerin bozulmasına da yol açmıştır. Ekonomide artan iç dengesizlikler, özellikle 1993 yılının ikinci yarısından itibaren hızlı bir şekilde dış dengesizliğe yansımıştır (Tablo 11.55).

Tablo 11.55: Türkiye’nin 1990’larda Dış Ticaret Göstergelerindeki Gelişmeler (milyon \$)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998 ¹	1999 ²
İhracat (FOB)	12.959	13.593	14.715	15.345	18.106	21.636	23.225	26.245	27.500	30.000
İthalat (CIF)	22.302	21.047	22.871	29.428	23.270	35.709	43.627	48.585	49.500	53.000

(Altın Hariç)										
Dış Ticaret Açığı (Bavul Tic. Hariç)	-9.343	-7.454	-8.156	-14.083	-5.164	-14.073	-20.402	-22.340	-22.000	-23.000
Dış Ticaret Açığı (Bavul Tic. Dahil)							-11.560	-16.491	-17.000	-17.500
Turizm Gelirleri	3.225	2.654	3.639	3.959	4.321	4.957	5.650	7.002	7.600	8.500
Cari İşlemler Dengesi (Bavul Tic. Hariç)	-2.625	250	-974	-6.433	2.631	-2.339	-5.380	-4.668	-5.210	-5.470
Cari İşlemler Dengesi (Bavul Tic. Dahil)							-2.437	-2.679	-3.510	-3.600

¹ Tahmin ² Program

Kaynak: DPT, 1999 Yılı Programı.

Ekonomik faaliyetin gittikçe artan ölçüde dış krediyle finansmanı sonucunda TL'nin yabancı paralar karşısında reel olarak değer kazanması, gittikçe ithalatı daha cazip hale getirmiş; artan yurtiçi talep önemli oranda ithalatla karşılanmıştır. İhracatın artış hızında ve görünmeyen işlemler gelirleri dengesinde büyük bir değişme olmazken, yüksek düzeyli ithalat artışı sonucunda dış ticaret açığı ve cari işlemler açığı artmıştır. Bu gelişmeler, iktisadi istikrarın ulusal ve uluslararası sahada yaşanan dalgalanmalar karşısındaki hassasiyetini de çoğaltmıştır (TÜSİAD, 1995: 14,35).

Bununla birlikte, 1990'lı yıllarda %9,4 gibi uzun dönem ortalamasının oldukça üzerinde bir oranda gerçekleşen iktisadi büyüme, Körfez Krizi ve sonrasında erken genel seçim ortamının yol açtığı belirsizliklerle durma noktasına (%0,3) gelmiştir (Tablo 11.56). Fakat yeterli düzeydeki döviz rezervleri sayesinde Merkez Bankası'nın piyasalara zamanında müdahalesi, oluşan istikrarsızlık sürecinin krize dönüşmesini engellemiştir. 1991 seçimleriyle iktidara gelen Koalisyon Hükümeti kısa vadeli çözümlere yönelmiş ve toplumun beklentilerini karşılamaya dönük olarak kamu harcamalarını arttırarak büyümeyi sağlama politikasına tekrar dönmüştür (Büyüme hızı 1992'de %6,4; 1993'de %8,1). Büyümenin finansmanında bu kez dış tasarrufların yanı sıra Merkez Bankası kaynakları da yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır (TÜSİAD, 1995: 14).

Tablo 11.56: Türkiye'nin 1990'larda GSMH ve Sektörel Büyüme Oranları (%)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998 ¹	1999 ²
--	------	------	------	------	------	------	------	------	-------------------	-------------------

Büyüme (% Değişme)										
Tarım	6,8	-0,9	4,3	-1,3	-0,7	2,0	4,4	-2,3	4,5	1,0
Sanayi	8,6	2,7	5,9	8,2	-5,7	12,1	7,1	10,4	4,1	3,2
Hizmetler	10,3	0,6	6,5	10,7	-6,6	6,3	7,6	8,6	4,6	3,5
GSYİH	9,3	0,9	6,0	8,0	-5,5	7,2	7,0	7,5	4,5	3,1
GSMH	9,4	0,3	6,4	8,1	-6,1	8,0	7,1	8,3	4,5	3,0

¹ Tahmin ² Program

Kaynak: DPT, 1999 Yılı Programı.

Ekonomik göstergelerde olumsuz gelişmelerin söz konusu olduğu bu süreç içinde, 1992 yılından başlayarak aşırı değerlenmiş TL politikasından tedrici olarak vazgeçilmiştir. Yurtdışından borçlanılan ve "sıcak para" olarak da bilinen kısa vadeli fonların ülkemize akışını sürdürebilmek amacıyla faiz oranları arttırılmıştır (Parasız, 1995:163). Yükselen faiz oranlarının iktisadi faaliyet üzerindeki olumsuz etkisinin sınırlı tutulması ve kamu kesimi borçlanma gereğinin karşılanması için Hazine, dış piyasalardan borçlanmıştır. Sonuçta TL tekrar reel olarak değerlenmiştir (TÜSİAD, 1995: 14,15).

1993 yılının sonuna gelindiğinde hükümet, faiz oranlarını indirmek için kamu menkul kıymet ihalelerini iptale ve Hazine'nin finansman ihtiyaçları için Merkez Bankası kaynaklarını kullanmaya yönelmiştir. Bu durum, kamu menkul kıymetleri talebinin azalmasına ve 1994 yılı başında fiilen bu piyasanın ortadan kalkmasına yol açmıştır (Karacan, 1996:179).

1993 yılının ikinci yarısında borçlanma faizlerini aşağıya çekmeye yönelik bu uygulamalar 1994 yılı Ocak ayında yaşanan döviz krizinin en önemli sebebinin oluşturmuştur. 1993 yılının son çeyreğinden itibaren ekonomide var olan likidite fazlası, sağlanan vergi avantajlarının etkisiyle ilk önce sermaye piyasasına yönelmiştir (DPT, 1995:1).

Ancak piyasaya çıkan fazla likidite, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) tarafından massedilememiştir (Karacan, 1996:179) ve sanayi sektöründe kapasite kullanım oranlarının üst limitlerine yaklaştığı, bankacılık sektörünün kısa dönemli döviz yükümlülüklerinin döviz varlıklarını büyük oranda geçtiği, dış ticaret ve cari işlemler açığının süratle arttığı bir ekonomik ortamda söz konusu bu likidite fazlası, enflasyonist baskıları ve TL'nin değer kaybına yönelik beklentileri arttırmıştır. Bununla birlikte, uluslararası piyasalarda ülke riskinin artması sonucunda dış krediye ulaşmada karşılaşılan güçlükler, döviz kurları üzerindeki baskıyı daha da yoğunlaştırmıştır (DPT, 1995: 1) Nitekim 1994 yılı Ocak ayında Moody's, arkasından da Standard and Poor's, Türkiye'yi "spekülatif ülke" konumuna indirmişlerdir.

Ocak 1994'te piyasadaki likidite fazlasının döviz piyasasına yönelmesiyle beraber, serbest piyasada döviz kurları çok hızlı artmaya başlamış (Tablo 11. 57) ve Merkez Bankası kurlarıyla arasındaki fark %20'ler düzeyine ulaşmıştır. Bu gelişmeler karşısında, piyasadaki belirsizlikleri ortadan kaldırmak, döviz kurlarındaki çılgın yükselişi engellemek ve aşırı likiditeyi kontrol altına almak amacıyla hükümet “27 Ocak 1994 Kararları”nı almıştır (DPT, 1995:1). Bu kararlar;

- TL'nin ABD Doları'na karşı %13,6; Alman Markı'na karşı %14,0 oranında devalüe edilmesi,
- TL'nin cazip hale getirilmesine yönelik kararlar,
- Kamu bankaları mevduat faizlerinin %88'e çıkarılması,
- Merkez Bankası'nın munzam karşılık oranlarını sıfırlaması, buna karşılık disonibilite kapsamını genişletmesi,
- Devlet tahvili, Hazine bonusu ile repoda %5'lik stopajın kaldırılması,
- Hazine'nin 3 ay, 6 ay ve 45 gün vadeli Hazine bonusu çıkarması olarak özetlenebilir (Çiftçi, 1994: 16).

Alınan bu kararların ardından bankalararası (interbank) piyasada gece aşırı faizler %1000'e kadar çıkarken, para talebi artışının baskısıyla aylık banka mevduat faizleri %140'a, kredi faizleri %250-300'e ulaşmıştır (Kazgan, 1995:228).

Hazine'nin daha yüksek faiz oranlarıyla kısa dönemli borçlanmaya gitmesine karşılık, döviz piyasası bir türlü istikrara kavuşturulamamıştır.

1994 yılının ilk üç aylık döneminde, TL. ABD Doları karşısında %175 ve Alman Markı karşısında %178 oranında değer kaybederken, piyasadaki para çekmek için yeniden döviz satışına geçilmiş ve Ocak-Nisan ayları arasında Merkez Bankası'nın 6,2 milyar ABD Doları olan döviz rezervleri 3,2 milyar ABD Doları'na inmiştir. Bu arada yaklaşan 27 Mart 1994 seçimleri dolayısıyla da bütçe harcamaları artmaya devam etmiştir.

27 Mart 1994 seçimlerinin akabinde, istikrar önlemlerinin yanı sıra yapısal reformları da kapsayan “Ekonomik Önlemler Uygulama Planı”, 5 Nisan 1994'te yürürlüğe konulmuştur.

Tablo 11. 57: Türkiye'de 1990'larda Fiyatlar ve Döviz Kuru

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998 ¹	1999 ²
GSMH Deflatörü (% Değişme)	57,6	59,2	63,5	67,4	107,3	87,2	78,0	81,2	72,5	44,4
TEFE (Yıllık Ortalama) (% Değişme)	52,3	55,3	62,1	58,4	120,7	86,0	75,9	81,8	72,4	44,4

TEFE (Yıl Sonu) (% Değişme)	48,6	59,2	61,4	60,3	149,6	65,6	84,9	91,0	58,0	35,0
Kur Sepeti (TL/1\$+1,5 DM.) (Yıllık Ortalama)	5.039	7.937	13.498	20.940	57.453	93.625	161.883	282.055	482.100	714.000

¹ Tahmin ² Program

Kaynak: DPT, 1999 Yılı Programı.

11.2. 5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı ve IMF ile İlişkiler

Özellikle IMF'nin ilgisini çekecek bütçe ve kamu kesimini daraltıcı önlemlerden oluşan 5 Nisan 1994 İstikrar Programı'nın hemen arkasından, bu programın IMF tarafından destek görmesi için IMF'ye tekrar başvurulmuştur (14 Nisan 1994). IMF ve Türk heyeti arasında birlikte oluşturulan niyet mektubu IMF Başkanı'na gönderilmiştir. 8 Temmuz 1994'te IMF İcra Direktörleri Kurulu, kredi dilimleri politikasına uygun (Eğilmez, 1996: 60), borçlanma programı ile parasal hedefleri içeren bir program çerçevesinde (TÜSİAD, 1995:17) bir stand-by düzenlemesine onay vermiştir. Bu düzenlemede 14 aylık (Temmuz 1994- Eylül 1995) bir zaman dilimi için 509,3 milyon SDR (Special Drawing Rights-Özel Çekme Hakları)'lık (742 milyon ABD Doları) imkanın, beş taksit halinde kullanılması öngörülmüştür. Bu çerçevede Türkiye, kotanın %25'ine tekabül eden 160,5 milyon SDR tutarında ki stand-by düzenlemesinin onaylanmasından sonra hemen kullanılmıştır. Geri kalan 348,8 milyon SDR'lik tutarı üçer aylık dört taksitte (Tablo 11.58) ve performans kriterlerine uyumda göstereceği başarıya paralel olarak kullanması öngörülmüştür (Eğilmez, 1996:60, 61).

5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı'nın amacı şu şekilde belirlenmiştir (DPT, 1994: 5, 6):

- Enflasyonu hızla düşürmek,
- Türk Lirası'na istikrar kazandırmak,
- İhracat artışını hızlandırmak,
- Ekonomik ve sosyal kalkınmayı sosyal dengeleri de gözetilen sürdürülebilir bir temele oturtmak.

Tablo 11.58: Türkiye'nin IMF Kaynaklarından Kullandığı ve Kullanacağı Kredi

Dilimleri

TARİH		TUTAR (Milyon SDR)	KULLANIM TARİHİ	
Temmuz	1994	160,5	13.07.1994'de	kullanıldı.
Kasım	1994	75,0	23.11.1994'de	kullanıldı.
Şubat	1995	75,0	26.04.1995'de	kullanıldı.
Mayıs	1995	75,0	09.06.1995'de	kullanıldı.
Ağustos	1995	75,0	26.09.1995'de	kullanıldı.
Kasım	1995	75,0	15.11.1995	(kullanılmadı)
Şubat	1996	75,0	15.02.1996	(kullanılmadı)

Kaynak: DTM, Dünya Ekonomileri Bülteni, 1996:4.

Uygulama Planı'nın kapsamı, "İstikrar Programı" ve "Yapısal Düzenlemeler" olmak üzere iki bölümden oluşmuştur.

- İstikrar Programı: Programın özünü şu hedefler oluşturmuştur (DPT, 1994:7):

- Bir yandan kamu gelirlerini arttırıcı tedbirler uygulanırken, diğer yandan kamu harcamalarının kısıtlanması yönündeki tedbirler tavizsiz uygulanacaktır.
- Devlet kendi harcamalarına çekidüzen verirken, halkın parasını halkın yararına en iyi şekilde kullanacaktır.
- Açıkları kapatmak için borç alıp, daha sonra alınan borcun faizini ödemek için tekrar borçlanmak kısır döngüsüne son verilecektir.

Bu hedefler doğrultusunda;

Bütçe harcamaları Nisan-Haziran 1994 döneminde 22 trilyon TL kısılrken, 16,3 trilyon TL ilave gelir sağlanacağı belirtilmiştir. Bütçe harcamalarındaki tasarrufun 3 trilyon TL'sinin cari harcamaların kısılmasından, 3 trilyon TL'sinin yatırımların azaltılmasından (tüm kamu projelerinin %20 oranında kısılması), 16 trilyon TL'sinin de başta KİT transferi olmak üzere, transfer harcamalarının kısılmasından sağlanması hedeflenmiştir. Bütçe gelirlerindeki artışın 5,5 trilyon TL'sinin petrol ürünlerine yapılan zamlardan, 4,3 trilyon TL'sinin Akaryakıt Fiyat İstikrar Fonu kesintisi artışından, 3 trilyon TL'sinin TEKEL zamlarından, 3,5 trilyon TL'sinin diğer zamlardan sağlanması hedeflenmiştir. Ayrıca, Merkez Bankası'ndan Hazine ve diğer kamu kuruluşlarının kredi kullanımına sınırlama getirilerek, daha özerk yapıda bir Merkez Bankası öngörülmüştür.

1994 yılında memur maaş artışlarının da mevcut bütçe ödenekleriyle sınırlandırılması, kamuda personel alımlarının dondurulması ve ihtiyacın kuruluşlar arası nakil yoluyla

karşılanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, kamuda taşıt kullanımının sınırlandırılması, mevcut taşıtların önemli bir kısmının satılması veya trafikten çekilmesi ve bu çerçevede on ve üzeri yaştaki 5.500 adet taşıtın hizmet dışı bırakılması, 1995 yılı başından itibaren de yıllık vergi iadesi (ücretliler için) sistemine geçilmesi hedeflenmiştir.

Bütçe gelirlerini arttırıcı önlemler olarak;

- Akaryakıt Tüketim Vergisi'nden bütçeye aktarılan pay %50'den %70'e çıkarılacaktır (bu oran daha sonra %90 olmuştur).

- Akaryakıt Fiyat İstikrar Fonu kesintisi %10'dan %25'e yükseltilecektir.

- KİT fiyat ayarlamalarıyla ortaya çıkan ek hasılatın bir bölümü Hazine'ye aktarılacaktır.

- Kamu kuruluşlarına ait paraların Merkez Bankası veya Ziraat Bankası dışındaki bankalardaki vadeli hesaplarda ya da repoda tutulması önlenecektir.

- Devlete ait sosyal tesis, kamp ve lojmanların kira bedelleri rayiç bedellerine çıkartılacak ve lojman kira gelirleri bütçeye aktarılacaktır.

Bunun yanı sıra, bütçe gelirlerinin arttırılması amacıyla Mayıs 1994'de 70 trilyon TL ek vergi geliri sağlayacak 3986 Sayılı Ek Vergi Kanunu çıkarılmıştır (MB, 1994:28).

Bu çerçevede, Ekonomik Denge, Net Aktif, Ek Motorlu Taşıtlar ve Ek Gayrimenkul vergileri konulmuştur. Ayrıca, nispi damga vergisi ve nispi harçlar %20, maktu damga vergisi ve maktu harçlar ise %100 oranında arttırılmıştır.

Merkez Bankası, 1994 yılının ilk üç ayında kamu kredilerindeki büyümenin piyasalara olan etkisini azaltabilmek için, ağırlıklı olarak açık piyasa işlemleri yoluyla yaptığı borçlanmalarla para arzını kontrol altına almaya çaba sarfetmiştir (MB, 1994:48, 49).

IMF ile yapılan bu stand-by anlaşması doğrultusunda hazırlanan parasal çerçeve, Mayıs ayı içinde uygulamaya konulmuştur. Özellikle 1994'ün ilk aylarında kaybettiği rezervlerini kazanmayı hedefleyen, orta vadede fiyat istikrarını sağlamak için sıkı para politikasına yönelik olan, Merkez Bankası'nın hazırladığı bu parasal program;

- Merkez Bankası'nın net uluslararası rezervlerinin yıl sonuna kadar, Mart ayı seviyesinin 1 milyar ABD Doları üzerinde olması,

- Net iç varlıkların da sabit fiyatlarla Eylül sonunda 295 trilyon TL Aralık sonunda 293 trilyon TL olması hedeflerini içermiştir (MB, 1994: 51).

Ekonomik Önlemler Uygulama Planı'yla para politikasının etkin şekilde yürütülebilmesi için şu yeni düzenlemeler getirilmiştir (DPT, 1995: 75,76).

▪ Merkez Bankası'nın özerkliğini arttırmak amacıyla, Merkez Bankası'nın Hazine'ye ve diğer kamu kuruluşlarına verdiği kredilere sınırlamalar getirilmiştir. 1995 yılında Hazine, bütçe ödeneklerindeki artışın %12'si kadar kısa vadeli avans kullanabilecektir. Bu oran 1998 yılına kadar %3,0'e indirilecektir.

▪ Mevduat munzam karşılıkları ve dispoñibilite sistemi değiştirilmiştir. Bankaların varlığa dayalı menkul kıymetler dahil, pasiflerindeki tüm yükümlülükleri üzerine dispoñibilite uygulanmaya başlanmıştır. Önceden döviz hesapları lehine olan munzam karşılık yükümlülüğü, TL lehine uygulanmaya başlanmıştır.

▪ 5 Nisan 1994'ten itibaren Yatırım Bankaları da dispoñibilite uygulamasına tabi tutulmuştur. Haziran ayında özel finans kurumları için de benzer uygulama getirilmiştir.

▪ Bankalardaki tasarruf mevduatının tamamı güvence altına (sigorta kapsamına) alınarak, bankalarda mevduat tutma özendirilmiştir.

▪ Mevduatta vade yapısı daha esnek hale getirilerek, 7 gün ihbarlı mevduat uygulaması sisteme dahil edilmiştir.

▪ Bankalar Kanununda değişiklik yapılarak, bankaların kuruluş, faaliyet ve özkaynakları ile bankaların mali yönden güçlendirilmesine yönelik esaslar tekrar düzenlenmiştir.

▪ Karşılıksız REPO işlemlerini önlemek amacıyla, 6 Haziran 1994'te REPO teminatlarının Merkez Bankası'nda depo edilmesi uygulaması yürürlüğe konulmuştur.

▪ Faiz yanında herhangi bir karşılık yada ipotekle borç verebilme serbestisi getirilmiştir. Ayrıca finansman şirketlerinin ve faktöring firmalarının faaliyetlerinin düzenlenmesi ve denetlenmesi mümkün kılınmıştır.

▪ Bankaların uyguladıkları mevduat faiz oranları arasındaki aşırı farklılıkları gidermek ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu üzerindeki riski azaltmak amacıyla, mevduat faiz oranlarının ortalamasının %20 altında ve üzerinde oluşmasına izin verilmiştir.

Merkez Bankası'nın 1994'ün ilk üç aylık dönemindeki döviz rezervlerini azaltarak, döviz piyasalarında istikrar sağlamaya yönelik çabalarının sonuçsuz kalması, piyasaya döviz satımı dolayısıyla aynı zamanda, döviz rezerv kayıplarının giderek büyümesi, 5 Nisan 1994'te yeni köklü önlemlerin alınmasını gündeme getirilmiştir. 5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı'yla, TL'nin değeri yabancı paralar karşısında %30 oranında düşürülmüştür. Bununla birlikte, döviz kurlarının belirlenmesinde Merkez Bankası'nın günlük kur belirleme seansı uygulamasından vazgeçilmiş, Merkez Bankası'nın günlük kurlarının belirlenen bankaların günlük kurlarının ortalaması alınarak ilan edilmesi sistemine geçilmiştir. Döviz

kurları üzerinde spekülasyonu önlemek amacıyla, bankaların alış-satış kurları arasındaki marj %3 ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca döviz büfelerine Merkez Bankası'ndaki piyasalarda işlem yapabilmek için, aylık asgari 1 milyon ABD Doları satma zorunluluğu getirilmiş ve yine 2 milyar TL'lik kısmının Hazine bonusu ve devlet tahvili olarak Merkez Bankası'nda depo edilmesi şartıyla, asgari sermaye limiti 10 milyar TL'ye yükseltilmiştir (DPT, 1995:75, 76).

Ayrıca, ihracata yönelik sanayileşme stratejisine işlerlik kazandıracak politikalara öncelik verilmesini hedefleyen 5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı kapsamında, EXIMBANK 'a aktarılan kaynaklar da arttırılmıştır.

- **Yapısal düzenlemeler:** Yapısal düzenlemeler olarak yeni vergiler, KİT, özelleştirme, sosyal güvenlik kuruluşları reformu, tarımsal destekleme politikaları, kamu kesiminde istihdamın rasyonalizasyonu, yerel idarelerin idari ve mali düzenlemeleri yer almıştır. Bu kapsamda (DPT, 1994: 21-28) ;

▪ Ücretliler dışında gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinden 1994 yılında beyan ettikleri matrahlar üzerinden ek bir vergi alınması; net aktif veya eşdeğer matrah üzerinden bir kereye mahsus vergi alınması; yine bir kerelik tek konutu olanlar dışındaki mükelleflerden ek gayri menkul vergisi, motorlu kara, deniz ve hava taşıtlarından belirli bir kasko, sigorta değerinin üzerinde olanlardan da ek taşıt vergisi alınması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, 1994 yılında belediye gelirlerinde emlak vergisi ve çevre temizlik vergisinden kaynaklanan önemli artışların olacağı belirtilmiştir.

▪ Özelleştirme konusuna özel önem verilmiştir. 24.11.1994 tarihinde ekonomide verimlilik artışını ve kamu giderlerinde azalmayı sağlamak amacıyla 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, yürürlüğe konulmuştur. Söz konusu amaç doğrultusunda “Özelleştirme Yüksek Kurulu ve Özelleştirme İdaresi Başkanlığı” ile “Özelleştirme Fonu” ve “ Kamu Ortaklığı Fonu” kurulmuştur. Programda, özelleştirilecek KİT'ler teker teker sayılmıştır. Buna göre, 1994 yılı sonuna kadar, ERDEMİR, TÜPRAŞ, PETROL OFİSİ, PETKİM, THY, TURBAN, HAVAŞ, D.B. DENİZ NAKLİYAT ve DİTAŞ kısmen veya tamamen; 1995 yılında ise TEK ve PTT özelleştirilecektir. Ayrıca, kamu bankalarının özelleştirilmesine hız verilecektir.

Bununla birlikte, programın en çok tartışılan yönünü, toplam personel sayısı 13.931'i bulan kapatılacak KİT'ler oluşturmuştur.

▪ Sosyal güvenlik kuruluşlarının kaynak yaratmalarının sağlanması, bütçe üzerindeki yüklerin azaltılması kapsamında; özel sağlık ve özel emeklilik sigortasının teşvik edilmesi,

tazminatların emeklilik keseneği matrahına dahil edilmesi yoluyla Emekli Sandığı gelirlerinin arttırılması, SSK'ya tabi sigortalılar için emekliliğe hak kazandırılan prim-gün sayısının kadınlar için 7200, erkekler için 9000 güne çıkarılması, emeklilik asgari yaş sınırı getirilmesi, maaş ödenekleri için yeni bir katsayı sistemine geçilmesi gibi konulara ağırlık verilmiştir.

▪ Tarımsal destekleme fiyatlarının belirlenmesinde, dünya fiyatlarındaki gelişmeler yanında yurtiçi faktör fiyatlarındaki gelişmelerin dikkate alınacağı, devlet tarafından dağıtımı yapılan girdilerin fiyatlarının piyasa şartlarına göre belirleneceği, destekleme alımlarının kapsamının daraltılacağı, destekleme alımlarının finansmanının Merkez Bankası tarafından gerçekleştirilmesine izin verilmeyeceği, tarımsal destek konusunda fiyat dışı desteğe ağırlık verileceği vurgulanmıştır.

▪ Kamu kesiminin yeniden yapılanması sürecinde, istihdamın sayısı, nitelik, verimlilik ve ücret yönünden sağlıklı bir yapıya kavuşturulması, Emekli Sandığı'na tabi olarak çalışan kadınların 15, erkeklerin 20 yılını doldurmaları ve kalan süre için prim ve katkılarını ödemeleri şartıyla emekli olmaları imkanının sağlanması, yurtdışı memur kadrolarında kısıntıya gidilmesi hedeflenmiştir.

▪ Merkezi ve mahalli idareler arası görev, yetki, sorumluluk ve kaynak paylaşımına ilişkin bir çerçeve yasının çıkarılması, belediyelerin finansman sorunlarını gidermek ve mali özerkliklerini arttırmak amacıyla Belediye Gelirleri Kanunu'nda düzenlemelerin yapılması, personel harcamalarının toplam giderler içindeki payını düşürmeye yönelik yasal düzenlemelere gidilmesi konuları üzerinde durulmuştur.

11.3. 5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı'nın Uygulama Sonuçları

İlk altı aylık dönem itibarıyla uygulanan istikrar politikaları sonucunda temel ekonomik büyüklüklerdeki gelişmeler şu şekilde olmuştur (Tablo 11.59) :

Nisan-Eylül 1994 dönemi itibarıyla bütçe açığı, 34,5 trilyon TL. olarak belirlenen hedefin çok altında gerçekleşmiştir (19 trilyon TL). Eylül ayı itibarıyla ortalama Dolar kuru 35.700 TL. olarak belirlenen üst limitin altında (33.895 TL) seyretmiş ve döviz kurlarındaki hızlı tırmanış kontrol altına alınmıştır. Merkez Bankası net iç varlıkları hedeflenenin altında kalırken, Merkez Bankası döviz rezervi hedeflenenin bir hayli üzerinde gerçekleşmiştir. Tüketici ve Toptan Eşya Fiyat Endeksi ise, Nisan - Eylül döneminde hedeflenen oranların üzerinde seyretmişse de, geçen yılın aynı aylarına göre daha düşük çıkmıştır.

Tablo 11.59: Türkiye’de Temel Ekonomik Büyüklüklerin (Hedefler Gerçekleşmeler)

	Dönem	Hedef	Gerçekleşen
Bütçe Açığı (Trilyon TL.)	Nisan-Eylül	34,5	19,0
Enflasyon (%)	Nisan-Eylül		
-TÜFE*		47,7	53,9
-TEFE**		53,1	61,1
Ortalama Dolar Kuru (TL)	Eylül	35.700***	33.895
Merkez Bankası Döviz Rezervi (Altın Hariç) (Milyon Dolar)	Eylül	3.244	6.729
Merkez Bankası Net İç Varlıkları (Trilyon TL)	Eylül	295,0	278,1

* Tüketici Fiyatları Endeksi ** Toplan Eşya Fiyatları Endeksi *** Üst Limit

Kaynak: DPT, 5 Nisan 1994 Kararları ve İlk Altı Aylık Uygulama Sonuçları, 1994.

Bir yıllık uygulama sonuçları itibarıyla program değerlendirilirse;

▪ Enflasyon oranı 1994 Eylül’ünden itibaren artış trendi göstermiştir. Türkiye tarihinde ilk kez %150 sınırını aşmıştır. Bu artış önemli ölçüde maliyet enflasyonu şeklinde (kamu kesiminde şok zamlar ve girdi fiyatlarındaki artış) gelişmiştir. TEFE 1995 yılının Mart ayında 1994 yılının Mart ayına göre %144,3 oranında artış göstermiştir. TFE’ de ise aynı dönemler itibarıyla %127,7’lik artış söz konusu olmuştur.

▪ GSMH.’deki gerileme 1994’ün dördüncü üç ayında da sürmüştür (sabit fiyatlarla %-6,8). 1995’in birinci üç aylık dönemindeki büyüme hızı ise DİE tarafından 1994 yılının aynı dönemine oranla sabit fiyatlarla %-0,2 olarak belirlenmiştir. Özellikle imalat sanayi üretim endeksinde gerilemeler devam etmiştir. Sektörde kapasite kullanım oranları 1994 yılının dördüncü üç ayında %76’larda, 1995 yılının ilk iki ayında %72’lerde seyretmiştir.

▪ 1994 yılı sonu itibarıyla dış ticaret açığında 1993 yılına göre %63,3 lük bir düşüş olmuştur. İhracatın ithalatı karşılama oranı %77,8’e çıkarken, ödemeler dengesi 2.631 milyon ABD Doları fazla vermiştir. 1995 yılının ilk çeyreğinde ise, dış ticaret dengesi 2.098.614 bin ABD Doları açık verirken, ödemeler dengesi 1995 yılının ilk iki ayında 582 milyon ABD Doları fazla vermiştir.

▪ Kriz döneminde 3 milyar ABD Doları azalan Merkez Bankası rezervleri 1994 Nisan ayında 3,3 milyar ABD Dolarına gerilemiştir. Ancak, Haziran ayından itibaren sürekli yükselen rezervler 1995 Mart ayı içinde 11 milyar ABD Doları seviyesini aşmıştır.

▪ Parasal büyüklüklerde artış söz konusu olmuştur. 24.03.1995 tarihi itibarıyla dar anlamda para arzı (M_1), 1994 yılının Ocak-Mart dönemine göre %122,6 oranında artmış ve 246.200 milyar TL'ye yükselmiştir. Geniş anlamda para arzı ise, 1994 yılı Ocak-Mart dönemine göre %169,8 oranında artarak, 24.03.1995 tarihi itibarıyla 768.629 milyar TL olarak gerçekleşmiştir.

▪ Yüksek faiz politikasıyla döviz kurlarındaki hızlı yükselişler geç de olsa kontrol altına alınabilmiştir. Merkez Bankası bir taraftan döviz rezervlerini arttırarak döviz arzını güçlendirirken, diğer taraftan TL miktarını kısıtlı tutarak piyasalarda ABD Doları'na yönelik talebi kontrol altına almıştır. Böylece Merkez Bankası, kur artışlarını istediği hedeflerde tutabilmiştir (Para,1995:37) 1995 yılı başında ise IMF ile dövizde "çapa modeli"ne geçilmesi için anlaşma yapılmıştır. 1995 yılı Mart ayında ABD Doları 41.726 TL'den, Alman Markı ise 30.181 TL'den işlem görmüştür.

▪ Yapısal reformların yürürlüğe konulamaması nedeniyle, kamu açıkları 1994 yılında da devam etmiştir. Bütçe açığında hedefin altında kalınmasına rağmen, KİT ve fon açıkları tahminlerin ötesinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, 1994 yılında konsolide bütçe açığı reel olarak önemli ölçüde küçülmüştür. 1995 yılının Ocak ayında bütçe 5,5 trilyon TL fazla vermişse de, ilk üç ay için açık devam etmiştir. 1995 yılının Ocak-Mart döneminde, 1994 yılının aynı dönemine göre bütçe gelirleri % 129,3 oranında artarak 255.767 milyar TL'ye, bütçe harcamaları ise % 90,2 oranında artarak 3.099.707 milyar TL'ye yükselmiş ve bütçede geçen yıla göre % 5,2 oranında bir artışla, yaklaşık 54 trilyon TL bir açık oluşmuştur. 1995 Ocak-Mart döneminde konsolide bütçe harcamalarında en yüksek artış % 118,2 oranı ile transfer harcamalarında gerçekleşmiş, 201 trilyon TL olan bu harcamalar içinde iç ve dış borç faizleri transferi 131 trilyon TL, KİT transferi 7 trilyon TL, sosyal güvenlik kuruluşlarına yapılan transferler ise 25 trilyon TL'yi bulmuştur. Transfer harcamalarını %66'lık artış oranı ile cari harcamalar izlemiş; yatırım harcamalarında ise geçen yıla göre %38,1'lik azalma olmuştur.

▪ Toplam iç borç stoku 1994 yılı sonu itibarıyla önemli artış göstermiştir. 1993 yılı sonunda 356.555 milyar TL olan toplam iç borç stoku, 1994 yılının sonunda 799.309 milyar TL'ye yükselmiştir. Bununla birlikte 1995 Şubat ayından itibaren hükümet, iç borçlanma politikasında vadeyi uzatarak ve faiz oranlarını düşürerek belirli bir başarı sağlamıştır. 1995'in ilk üç ayında gerçekleştirilen Hazine ihaleleriyle de iç borç geri ödemelerinin bir bölümü 1996 yılına kaydırılmıştır.

▪ 1993 yılı sonu itibarıyla 18,5 milyar ABD Doları kısa vadeli olmak üzere, 67,4 milyar ABD Doları olan dış borçlar, 1994 yılı sonunda 65.6 milyar ABD Doları'na gerilemiştir. Bunun 11,3 milyar ABD Dolarlık kısmını kısa vadeli borçlar oluşturmuştur.

▪ Ortalama ücret ve maaşların fiyat artışlarının gerisinde kalıp, reel olarak daralmasıyla ve reel faiz politikasıyla büyük tasarruf sahiplerinin önemli rantlar kazanmasıyla, gelir dağılımındaki bozulmanın yanı sıra 1994 yılı işsizlik oranı, % 8,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran 1993 yılında % 7,8 olmuştur.

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde 5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı'nın Uygulama Sonuçları incelendiğinde ise bütçe açığı azalmış olması, döviz kurlarındaki hızlı tırmanışın kontrol altına alınması incelenmiştir. Hazine daha yüksek faiz oranlarıyla kısa dönemli borçlanmaya gitse de, döviz piyasasında istikrar sağlanamadığına değinilmiştir.

Bölüm Soruları

1) Aşağıdakilerden hangisi 27 Ocak 1994 Kararları arasında yer almaz?

a) TL'nin cazip hale getirilmesi

b) Merkez Bankası'nın münzam karşılık oranlarını sıfırlaması

c) TL'nin ABD Doları ve Alman Markı karşısında devalüe edilmesi

d) Devlet tahvili, Hazine bonosu ile repoda %5'lik stopajın kaldırılması

e) Ekonomik ve sosyal kalkınma hedeflerin, sosyal dengeleri de gözetten sürdürülebilir bir temele oturtmak.

2) Ekonomik ve sosyal kalkınmayı sosyal dengeleri de gözetten sürdürülebilir bir temele oturtmak, 5 Nisan 1994 tarihinde uygulamaya konan planın amaçlarından bir tanesidir.

Doğru ()

Yanlış ()

3) Piyasadaki belirsizlikleri ortadan kaldırmak, döviz kurlarındaki yükselişi engellemek ve aşırı likiditeyi kontrol altına almak amacıyla hükümet "5 Nisan 1994 Kararları"nı almıştır.

Doğru ()

Yanlış ()

4) 27 Mart 1994 seçimlerinin akabinde, istikrar önlemlerinin yanı sıra yapısal reformları da kapsayan ".....", 5 Nisan 1994'te yürürlüğe konulmuştur.

5) 5 Nisan 1994 Kararlarının alınmasına yol açan krizin temel nedeni, dengesizliğinin genel bir iç dengesizliğe yol açmasıdır.

6) 5 Nisan 1994 Kararlarının alınmasına yol açan krizin temel nedeni nedir?

7) 27 Ocak 1994 Kararları nelerdir?

8) 5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı'nın amaçları nelerdir?

9) Uygulama Planı'nın "İstikrar Programı" ve "Yapısal Düzenlemeler" kapsamında hedefleri nelerdir?

10) Bütçe gelirlerini artırmak için alınan önlemler nelerdir?

Cevaplar

1)e, 2) Doğru, 3) Yanlış, 4) Ekonomik Önlemler Uygulama Planı, 5) kamu maliyesi

**12.1990'LI YILLAR: SERMAYE HAREKETLERİNİN
LİBERALLEŞMESİ SÜRECİ VE KONJONKTÜREL
POLİTİKALAR (2)**

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

12.1. Yakın İzleme Programı (Staff Monitored Program) Öncesi

Uygulanan Ekonomik Politikalar ve Ekonominin Genel Durumu

12.2. Yakın İzleme Programı (Staff Monitored Program) ve IMF ile İlişkiler

12.3. Yakın İzleme Programı (Staff Monitored Program)'nın Hedefleri-Politikaları ve Uygulama Sonuçları

12.4. 1999 Yılı'nın İlk Altı Aylık Hedefleri-Politikaları ve Uygulama Sonuçları

12.5. 1999 Yılı'nın Son Altı Aylık Hedefleri-Politikaları ve Mevcut Uygulama Sonuçları

12.6. Türkiye Ekonomisi'nin 1999 Yılı Performansı ve Beklentiler

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1.** Yakın İzleme Programı (Staff Monitored Program) öncesi uygulanan ekonomik politikalar ve ekonominin genel durumu nasıldır?
- 2.** Yakın İzleme Programı ve IMF ile ilişkiler nasıldır?
- 3.** Yakın İzleme Programı'nın hedefleri ve sonuçları nelerdir?
- 4.** 1999 Yılı'nın ilk altı aylık hedefleri-politikaları ve uygulama sonuçları nelerdir?
- 5.** 1999 Yılı'nın son altı aylık hedefleri-politikaları ve mevcut uygulama sonuçları nelerdir?
- 6.** Türkiye ekonomisinin 1999 yılı performansı ve beklentiler nasıldır?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Yakın İzleme Programı (Staff Monitored Program) Öncesi Uygulanan Ekonomik Politikalar ve Ekonominin Genel Durumu	Yakın İzleme Programı (Staff Monitored Program) öncesi uygulanan ekonomik politikalar ve ekonominin genel durumunu değerlendirebilmek.	Okuyarak, araştırarak, analiz ederek.
Yakın İzleme Programı (Staff Monitored Program) ve IMF ile İlişkiler	Yakın İzleme Programı (Staff Monitored Program) ve IMF ile ilişkileri kavrayabilmek.	Okuyarak, araştırarak.
Yakın İzleme Programı (Staff Monitored Program)'nın Hedefleri-Politikaları ve Uygulama Sonuçları	Yakın İzleme Programı (Staff Monitored Program)'nın hedefleri-politikaları ve uygulama sonuçlarını değerlendirebilmek.	Okuyarak, araştırarak, analiz ederek.
1999 Yılı'nın İlk Altı Aylık Hedefleri-Politikaları ve Uygulama Sonuçları	1999 Yılı'nın ilk altı aylık hedefleri-politikaları ve uygulama sonuçlarını değerlendirebilmek.	Okuyarak, araştırarak, analiz ederek.
1999 Yılı'nın Son Altı Aylık Hedefleri-Politikaları ve Mevcut Uygulama Sonuçları	1999 Yılı'nın son altı aylık hedefleri-politikaları ve mevcut uygulama sonuçlarını değerlendirebilmek.	Okuyarak, araştırarak, analiz ederek.
Türkiye Ekonomisi'nin 1999 Yılı Performansı ve Beklentiler	Türkiye Ekonomisi'nin 1999 yılı performansı ve beklentileri değerlendirebilmek.	Okuyarak, araştırarak, analiz ederek.

Anahtar Kavramlar

- Yapısal Reform Düzenlemeleri
- Yakın İzleme Programı
- Asya Krizi
- Rusya Krizi

Giriş

5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı'yla yürürlüğe konulan istikrar önlemlerine rağmen ekonomide; bütçe açığında hedeflenen iyileşmenin sağlanamaması, enflasyonun düşme trendinin ardından tekrar yukarılara çıkması, iktisadi büyümenin gerilemesi (ancak 1995'in ikinci çeyreğinde GSMH düşüşü artışa dönmüştür), iç borç yükünün artması, gelir dağılımının bozulması, istihdamın gerilemesi gibi olumsuz sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Bu bölümde dönemin önemli bir gelişmesi IMF ile yapılan "Yakın İzleme Anlaşması" üzerinde durulacaktır. Üçer aylık dönemler halinde açıklanan ve uygulamaya konan 1998 yılı başında bütçe borçlanma ve para programlarına değinilecektir.

12.1.Yakın İzleme Programı (Staff Monitored Program) Öncesi Uygulanan Ekonomik Politikalar ve Ekonominin Genel Durumu

Ekonomideki istikrarsızlıklara 1995 genel seçimleri sonucunda siyasi istikrarsızlıklar da eklenmiştir. Bununla birlikte, kurulan Koalisyon Hükümeti ekonominin yapısal sorunlarının çözümü için, 6 Mayıs 1996'da "Yapısal Reform Düzenlemeleri"ni açıklamıştır. Şok önlemler yerine yapısal reformların bir takvime bağlanarak taahhüt edildiği bu düzenlemelerin başlıcaları şunlar olmuştur (Doğan, 1997: 279-281):

- Özelleştirme uygulamaları hızlandırılacak,
- Özel Tüketim Vergisi Kanun Tasarısı, Mayıs ayı içinde TBMM'ye sunulacak,
- KDV oranları temel ihtiyaçlarda sabit tutulurken, lüks mallar ve üst gelir grubunun tüketiminde artışa uğrayacak,
- Köklü değişiklikleri öngören Emlak Vergisi sistemine ilişkin tasarı Mayıs ayı sonuna kadar TBMM'ye sunulacak,
- Kayıt dışı iktisadi faaliyetlerin vergi kapsamına alınmasını sağlayacak tasarı Haziran ayı sonuna kadar Bakanlar Kurulu'na sunulacak,
- 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu'ndaki değişiklik tasarısı en kısa zamanda Bakanlar Kurulu'nun imzasına sunulacak,
- 507 Sayılı Esnaf ve Sanatkarlar Kanunu'nda değişiklik yapılacaktır,
- Organize Sanayi Bölgeleri Tasarısı 1996 yılı içinde TBMM'ye sunulacaktır,
- Sosyal Güvenlik Reformu 1997 yılı başında yapılacaktır,
- Güneydoğu Anadolu Projesi'nde sulama ağırlıklı yatırımlara öncelik tanınacaktır,
- Elektrik enerjisi yatırım seferberliği başlatılacaktır.

Ancak, 5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı'yla önemli benzerlikleri olan bu düzenlemeler, Koalisyon Hükümeti'nin Haziran 1996'da dağılmasıyla uygulama imkânı bulamamıştır.

Bununla beraber 1996 ve 1997 yıllarında uygulanan para politikası, temelde mali piyasalarda iki yönlü istikrarı hedeflemiştir. Bunlardan ilki, piyasalarda meydana çıkacak kısa süreli ve hızlı fiyat değişikliklerinin önlenmesi; ikincisi ise, piyasalardaki belirsizliklerin azaltılmasıdır. İlk hedef doğrultusunda Merkez Bankası, hem döviz hem de TL piyasalarındaki fiyatların ekonominin genel dengeleri ile uyum içinde gerçekleşmesini gözetmiştir. İkinci hedef doğrultusunda Merkez Bankası, altı aylık dönemler itibarıyla enflasyon öngörülerini ve para programı uygulamalarının bu öngörüler altında şekillendirileceğini piyasalara açıklamıştır. İstikrar hedefinin Merkez Bankası bilançosu üzerindeki etkisi, döviz pozisyonunun güçlenmesi, iç varlıkların azalması ve sadece net dış varlıklardaki artış karşılığı rezerv paranın yaratılması yönünde olmuştur (TCMB, 1999a).

Bu arada DPT makro ekonomik büyüklüklerde 1997 program hedeflerini revize etmiştir. 55. Hükümet'in uygun gördüğü bu revizyon aşağıdaki gibi olmuştur:

Tablo 12.60: Türkiye'nin Temel Ekonomik Büyüklükleri

1997		
	Programlanan	Revize
GSMH (Trilyon TL)	25.360	27.812
(Milyon Dolar)	187.852	189.197
Büyüme Hızı (%)	4	5,5 - 6
Deflatör (%)	65	75 - 80
TEFE (Ortalama-%)	65	75 - 80
TEFE (Yıl Sonu-%)	57,7	80 - 85
Dolar Kuru (Ortalama)	135.000	147.000 - 150.000
İhracat (Milyar Dolar)	29,5	25,5 - 26
İthalat (Milyar Dolar)	50	45,5 - 46
Dış Ticaret Açığı (Milyar Dolar)	20,5	20
Cari İşlemler Açığı (Milyar Dolar)	5,6	4 - 4,5

Kaynak: DPT, 1997; DPT, 1998 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

55. Hükümet'in ekonomi programında; ekonomik düzenlemelerin kısa vadeli olmayacağı vurgulanmış ve enflasyonla mücadele öncelik kazanmıştır. Böylece temel iktisadi

hedef, ekonominin istikrar ortamında devamlı ve sürdürülebilir bir büyüme çizgisine kavuşturulması olmuştur. Ayrıca, mali piyasalarda mali disiplini oluşturmaya çalışan hükümet, yapısal reformların (özel sektör öncülüğünde yatırımların arttırılması, sosyal güvenlik kuruluşlarının sağlıklı bir yapıya kavuşturulması, enerji- ulaştırma- haberleşme ve şehirlerin altyapı çalışmalarına önem verilmesi, kamu mali disiplininin yeniden sağlanması vb.) hayata geçirilmesini programlamıştır.

Türkiye'nin 1980'li yıllarda başlattığı yapısal reformların devamı niteliğinde olan, yeni yapısal reformların mutlaka tamamlanmasını isteyen IMF ve WB'nin, Hong Kong'da ortaklaşa düzenlediği Genel Kurul'da (Eylül 1997) Türkiye ile ilgili yorumlar yapılmıştır. Yüksek enflasyonun varlığı, KİT açıklarının yüksekliği, bütçe açıklarının büyümesi vb. problemler Türkiye ekonomisinin önemli sorunları arasında gösterilmekle beraber, Türkiye'nin bu problemleri aşmada mesafe alabileceği belirtilmiştir.

Türk hükümetinin IMF ile bir stand-by düzenlemesi yapma niyetinde olmamasına rağmen IMF yetkilileri, Türk hükümetinin hazırlayacağı orta vadeli bir istikrar programını destekleyecekleri yönünde mesaj vermişlerdir.

Türkiye'de 1998 bütçesi üç yıllık bir istikrar programının ilk aşaması olmuştur. 3.993 trilyon TL'lik açığın öngörüldüğü 1998 bütçesinde 14.743 trilyon TL'lik bütçe giderinin %39'unu faiz ödemeleri oluşturmuştur. DPT'ye göre üç yıllık süreç sonunda belirlenen hedeflere ulaşacak bir program uygulanmazsa, ekonominin temel göstergelerinde şöyle bir görüntü ile (Tablo 12. 61) karşılaşılacaktır (TOBB, 1997: 22):

Tablo 12.61: Üç Yıllık Program

HEDEFLERİ			
	1998	1999	2000

GSMH Büyüme Hızı (%)	3	4,4	4,4
Enflasyon			
Ortalama (%)	64	35	10
Yıl Sonu (%)	50	20	3
UYGULANMAZSA OLABİLECEKLER			
	1998	1999	2000
GSMH Büyüme Hızı (%)	6,8	0,2	-2,1
Ortalama Enflasyon (%)	92	105	121
Bütçe Açığı / GSMH (%)	10	12	16
Reel Faiz (%)	17	27	37
Ortalama Dolar Kuru (Bin TL.)	280	536	1.100
Cari Açık (Milyar Dolar)	8,8	13	15
Memur Maaşlarındaki Reel Artış (%)	3,7	0	-3,1

Kaynak : TOBB, 1997:11 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

1998 yılında enflasyonla mücadelede kararlılığın siyasi irade tarafından açıklanmasının ardından, parasal büyüklüklerin kontrolü önem kazanmıştır. 1998 yılı para politikası uygulaması finansal programlama mantığına dayandırılmıştır. Merkez Bankası para politikasının hedefi, 1998 yılı makro hedefleriyle uyumlu olarak, 1998 yılının ilk yarısında enflasyonu yıllık yüzde 70'ler seviyesine indirmeye yönelik uygulamaya katkıda bulunmak olmuştur. Özellikle bütçe büyüklükleri ve ödemeler dengesi, Merkez Bankası'nın 1998 yılı büyüklüklerinin saptanmasını etkileyen temel değişkenler olarak belirginleşmiştir. Merkez Bankası para otoritesi olarak, bilançosunun rezerv para kalemini kontrol ederek parasal durumu etkilemeye çalışacağını öngörürken, döviz kuru politikasını cari işlemler hesabının sürdürülebilirliği ve enflasyon altında belirlemeye devam edeceğini açıklamıştır. Bu kapsamda Merkez Bankası'nın temel politika araçları olan döviz-efektif piyasaları aracılığıyla yapılan işlemler, açık piyasa işlemleri ve bankalararası para piyasası işlemleri söz konusu hedefler doğrultusunda etkin bir şekilde kullanılmıştır. Özellikle büyüme ve enflasyon hedefi ile tutarlı olacak biçimde belirlenen rezerv para artış hızının 1998 yılı ilk üç ayı için %18-20 oranında kalması programın temel noktalarından biri olmuştur. Döviz kurlarındaki aylık artış hızı da Ocak ayından itibaren öngörülen enflasyon oranıyla ilişkilendirilmiştir (TCMB, 1999a; TCMB, 1999b).

1997 yılının ikinci yarısında Asya krizi ile başlayan ve 1998 yılının ikinci yarısında Rusya'nın krize girmesiyle derinleşen küresel kriz, uluslararası piyasalarda güvensizliğe, ticaret hacmi ve dış finansman imkanlarında daralmaya yol açmıştır. Bu olumsuz gelişmelerden tüm gelişmekte olan ülkeler önemli düzeyde etkilenmiştir. 1998 yılının başından itibaren Türkiye'de uygulamaya konulan üç yıllık program, söz konusu krizin olumsuz etkilerinin minimuma indirilmesine (kamu finansman dengesinin iyileşmesinde, yurtiçi talep artışının yavaşlatılmasında vb.) katkıda bulunmuştur (DPT, 1999a: 1).

12.2. Yakın İzleme Programı (Staff Monitored Program) Ve IMF İle İlişkiler

1998 yılı başında bütçe borçlanma ve para programları üçer aylık dönemler itibarıyla açıklanarak uygulamaya konulmuştur. Yılın ilk yarısında 1998 Programı'nda öngörülen hedeflere ulaşılmıştır. Bu olumlu gelişmeler karşısında Haziran ayı sonunda IMF ile "Yakın İzleme Anlaşması" yapılmıştır. Bu doğrultuda 1998 yılının ikinci yarısına ve 1999 yılına ilişkin hedefler belirlenerek, kamuoyuna ilan edilmiştir (DPT, 1999a: 2).

Önemli bir dış dengesizlik sorunuyla karşılaşılmasında ve resmi döviz rezervlerinin yüksekliği, 5 Nisan 1994'te olduğu gibi "stand-by" şeklinde bir önlemler paketini gerekli kılmamıştır. Böylece IMF kaynaklarından kullanım olmaksızın, sadece IMF'nin onaylayıp, üç ayda bir program sonuçlarını gözlemlediği bir düzenlemeye gidilmiştir.

Şeffaflığı arttırmak için 1998 ve 1999 yılı programlarının temel politika ve amaçları Türk yetkililerce 26 Haziran 1998 tarihli "Ekonomik Politikalar Bildirgesi"nde anlatılan Program; kamu finansmanının güçlendirilmesini, destekleyici ve iyi koordine edilen bir para politikasının izlenmesini ve yapısal sorunların çözümü yoluyla enflasyonun kalıcı biçimde düşürülmesini amaçlamıştır. Ayrıca şeffaflık, programın uygulanmasına ilişkin I.M.F. uzmanlarının üçer aylık izleme sonuçları için de sağlanmıştır. Bu programın temel özellikleri (Treasury, 1999a; Treasury, 1999b):

- Büyük kamu açıklarını daraltmak için temel bütçe dengesinde büyük çaplı ve sürdürülebilir bir iyileşme sağlanması.
- Kamu finansmanının kalıcı bir şekilde güçlendirilebilmesinin sağlanması için yapısal reformların yapılması.
- Kamu sektörü ücretleri ve tarımsal destek fiyatlarının beklenen enflasyonla uyumlu şekilde ayarlanması.
- Bankacılık sektörünün güçlendirilmesi için tedbirlerin alınması.

▪ Ekonomik etkinliğin artırılması ve iç borçlanma ihtiyacının azaltılması için özelleştirme çabalarının artırılması.

▪ Makro ekonomik politikalar ile uyumun sağlanması için Merkez Bankası net iç varlıklarının genişlemesine bir limit getirilmesi.

Son 37 yıl içinde IMF ile imzalanan 17. Anlaşma olan Yakın İzleme Anlaşması sonucunda IMF'nin yeşil ışığının yanmasıyla; Türkiye'nin uluslararası kredi notunun yükselmesi, dış kredi imkanlarıyla borçlanma ve dış borç ödeme yolunu açacak olan programın başarı şansının artacağı beklentileri ağırlık kazanmıştır.

Nitekim uluslararası kredi derecelendirme (rating) kuruluşları anlaşmanın imzalanmasının ardından olumlu görüş bildirmişlerdir. "Moody's" in ardından "Standard and Poor's (S&P)", "Duff and Phelps (D&P)" ve Japon rating kuruluşu JCR, Türkiye'nin anlaşmayla birlikte vergi reformu, özelleştirmelerin hızlanması, enflasyonun düşüş trendine girmesi gibi olumlu faktörler nedeniyle olumlu mesajlar vermişlerdir.

Bilindiği gibi Türkiye'nin kredi notunu JCR Kasım 1996'da "BB", S&P Aralık 1996'da "B", D&P Mart 1997'de "BB(-)", Moody's ise Mart 1997'de "B1" olarak açıklamıştır. Daha sonra Ağustos 1998'de S&P, "B" seviyesinde olan kredi notunun görünümünü "durağan"dan "pozitif"e dönüştürmüştür. D&P ise notunu değiştirmemekle birlikte, "durağan"daki ekonomik görünümü "olumlu izlenim"e yükseltebileceğini belirtmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin uzun vadeli yerel para birimi cinsinden notunu ise "BB(+)" olarak açıklamıştır.

Rusya'da ve Uzakdoğu'da yaşanan krizden Türkiye'nin minimum düzeyde olumsuz etkilenmesi için hükümet, 1 Eylül 1998'den itibaren yürürlüğe girecek olan şu önlemleri almıştır:

▪ Bankalararası mevduat faizinde stopaj oranı %6'dan %0'a indirilecek ve kamu kağıtlarının alım-satımı ile Takasbank para piyasalarındaki işlemlerden alınan Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi %5'ten %1'e indirilecek,

▪ Bankalararası yapılan vadeli döviz alım-satımlarındaki sınırlama kaldırılacak,

▪ Yüksek döviz rezervleri (22,6 milyar ABD Doları) nedeniyle "devalüasyon"a gidilmeyecek,

▪ Kamu kağıtları, mevduat ve repo gelirlerine uygulanan stopajın kaldırılması çalışmaları da sürdürülecek.

Alınan bu önlemlerin yanı sıra, Türk ekonomisinin 1994 yılındakine benzer bir krize sürüklenmekten kurtarmak amacıyla hükümet, global mali krize karşı iç borçlanmada vergi yükünü hafifleten yeni önlemler almıştır:

- 1 Ekim 1998'den itibaren ihraç edilecek bono ve tahvillerin faiz gelirlerinden alınan %6,6'lık stopaj kaldırılacak,
- Mevcut bono ve tahvillerden peşin vergi alınmayacak, bankaların vergi yükü hafifletilecek,
- Uzun vadeli kağıtlara ek vergi avantajı sağlanarak, bankaların daha uzun vadeli tahvillere yönelmesi sağlanacak,
- Mevduat faiz gelirlerinden alınan stopaj %13,2'den %6,6'ya düşürülerek, repo faiz gelirlerinden alınan stopaj seviyesine indirilecek. Böylece, mevduat faizlerinin düşürülmesi ve vadenin uzaması sağlanacak.

Buna karşılık, Türkiye ile IMF arasında yapılacak görüşme öncesi Ocak 1999'da S&P, Türkiye'nin notunu "pozitif"ten "durağan"a çekmiş; ancak bu duruma rağmen döviz, faiz ve borsada beklenen olumsuz etki söz konusu olmamıştır.

12.3. Yakın İzleme Programı (Staff Monitored Program)'nın Hedefleri-Politikaları ve Uygulama Sonuçları

▪ Programın İlk Üç Aylık Hedefleri-Politikaları-Uygulama Sonuçları ve Sonraki Üç Aylık Hedefleri-Politikaları

IMF Heyeti'nin Ekim 1998 itibarıyla ülkemizi ziyaretlerinin sonuç bildirgesine göre; Yakın İzleme Anlaşması'nın Eylül ayına kadar olan performansı program hedefleri ile genel olarak uyumludur. Ancak programın birkaç ay önce uygulamaya konulmasından sonra, uluslararası ortam iç faiz oranlarını, dış finansman imkanlarını olumsuz etkileyecek şekilde kötüleşmişse de hükümet istikrar çabalarını korumuştur. Resmi rezervler, 22 milyar ABD Doları seviyesini korumakla birlikte, olumsuz uluslararası ortam, kamu finansmanının olumsuz etkilenmesini, yapısal reformların gerçekleştirilmesini ve güvenin korunmasına yönelik bir para programı uygulamasını gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda (Treasury, 1999a):

- Maliye Politikası

▪ Programın temel taşı maliye politikasının güçlendirilmesidir. Yakın İzleme Anlaşması, gelir arttırıcı ve harcama kısıtıcı önlemlerle 1997'de sıfır olan faiz dışı bütçe fazlasını, 1998'de G.S.M.H.'nin %4'üne çıkartmayı hedeflemektedir.

▪ Özelleştirme hariç bütçe gelirleri, Haziran ve Eylül sonu itibarıyla program hedeflerini aşmıştır. Gelir Vergisi'nin başarıyla toplanması, Kurumlar ve Dolaylı Vergiler'deki küçük

açıkları kapatmıştır. Faiz dışı harcama 1998'in ikinci ve üçüncü çeyreği için belirlenen kriterler içinde tutulmuş, konsolide bütçenin nakit pozisyonu sıkı bir biçimde yönetilmiştir.

- Kamu kesimi ücretlerinin ve tarımsal destekleme fiyatlarının geçmiş enflasyona göre değil, hedeflenen enflasyona göre arttırılması benimsenmiştir. Bu doğrultuda, tarımsal destekleme fiyatları genel olarak hedeflenen ortalama enflasyon oranına göre arttırılmıştır. Ancak IMF heyeti, Yakın izleme Anlaşması limitleri üzerinde Ekim ayında %10'luk ilave kamu ücreti artışına ilişkin Temmuz'da alınan kararın beklentiler üzerinde olumsuz etki yaratacağı; bu kararın bütçe üzerindeki etkisinin 1998'in dördüncü çeyreğinde ve sonrasında ortaya çıkacağı yönünde kanaat bildirmiştir.

- 1998'in dördüncü çeyreğinde bütçenin genel durumu, harcama baskısının kontrol edilmesine ve Eylül 1998'e kadar ki başarılı vergi performansının devamına bağlı görülmüştür. IMF heyeti, harcamalar üzerindeki baskıyı arttıran unsurların; iç destekleme fiyatları ile dünya ürün fiyatları arasındaki artan büyük fark ve tarımsal desteklemenin üzerindeki mevcut ağır yükü arttıran hasat bolluğu olduğunu belirtmiştir.

- Para Politikası

- Programın para politikası, bir taraftan iç piyasadaki likidite ihtiyacı ile dış kaynaklı girişleri dengeleyecek şekilde faiz oranlarının daha değişken hareket etmesini, diğer taraftan Merkez Bankası net iç varlıklarının genişlemesinin sınırlandırılmasını hedeflemiştir. Ancak olumsuz dış ortam nedeniyle, rezerv para büyümesinin kompozisyonu, program öngörülleri yönünde olmamıştır. Ağustos ve Eylül başındaki sermaye çıkışları karşısında Merkez Bankası, faiz oranlarını yükseltmiştir. Bu gelişme, beklenmedik sermaye çıkışlarının parasal taban üzerindeki etkilerini azaltmak için, net iç varlıkların programda öngörülenden daha fazla genişlemesine neden olmuştur.

- Yapısal Politikalar

- Eylül'e kadar 800 milyon ABD Doları tutarında özelleştirme geliri, borç azaltmak için tahsis edilmiştir. Oysa bu tutar, hedeflenenden 700 milyon ABD Doları daha az olarak gerçekleşmiştir. IMF heyeti, Danıştay'ın elektrik üretimi ve dağıtımının özelleştirilmesi yönünde verdiği yasal izni olumlu bulmuştur. Ayrıca programda öngörüldüğü gibi, akaryakıt ürünlerinde uluslararası fiyatlandırmanın 1 Temmuz itibarıyla uygulamaya konulması, enerji sektöründeki özelleştirmelerin ilerlemesini kolaylaştıracak bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Buna karşılık IMF heyeti, telekomünikasyon ve enerji sektörlerinde

düzenleyici bir çerçeve oluşturulmasına yönelik gereken ilerlemelerin, beklenen düzeyde sağlanamadığı yönünde kanaat bildirmiştir.

▪ Bankaların açık döviz pozisyonlarının 1998 sonunda sermaye tabanının %30'una, 1999 sonunda ise %20'sine indirilmesine yönelik kademeli bir azaltmanın yapılacağına yetkililerce açıklanmasının ardından, bankalar buna uygun önlemler almışlardır. Ayrıca olumsuz dış ortam, banka gözetiminin daha çok güçlendirilmesi ve ihtiyat düzenlemelerinin sıkı bir şekilde uygulanması ihtiyacının önemini ortaya çıkarmıştır.

▪ TBMM'de kabul edilen Vergi Reformu Yasası'yla vergi idaresinin iyileştirilmesinin olumlu sonuçları alınmakla birlikte, vergiye uyumda kalıcı bir başarı sağlamadan Gelir Vergisi oranlarında indirim gidilmesini IMF heyeti tavsiye etmemektedir. Ayrıca, yatırım teşviklerinde hızlandırılmış bir kesinti de IMF heyeti tarafından önerilmemektedir.

Programın ikinci üç aylık hedef ve politikaları şu şekilde belirlenmiştir (Treasury, 1999a):

- Olumsuz dışsal gelişmeler karşısında Yakın İzleme Anlaşması'nın Aralık sonu hedeflerinde değişiklikler yapılmıştır;

a) Merkez Bankası net iç varlıkları üzerindeki limit değiştirilmiştir.

b) Yıl sonu bütçe hedeflerine ulaşılmasını garantilemek üzere, harcama kısıtlamaları üzerinde karşılıklı uzlaşma sağlanmıştır.

c) Bazı makro ekonomik göstergeler ve hedeflere ilişkin öngörüler değiştirilmiştir.

- Para programı, dış koşullar göz önünde tutularak maliye politikasının planlandığı gibi uygulanması ve likiditenin uygun bir şekilde kontrolü hedefleriyle de tutarlı olacak şekilde değiştirilmiştir.

- Bütçe gelirleri, faiz dışı harcamalar ve bütçe temel fazlasına ilişkin bütçe hedefleri, önceden programlandığı şekliyle korunmuştur. Faiz oranlarında Ağustos'tan bu yana gözlenen hızlı artışın etkileri 1999'da ortaya çıkacağından, faiz giderleri hala genel anlamda program hedefleriyle tutarlı görülmektedir.

▪ Programın İkinci Üç Aylık Uygulama Sonuçları ve 1999 Yılı'nın İlk ve İkinci Üç Aylık Hedef ve Politikaları

IMF heyeti Şubat 1999 ziyaretleri sonucunda programı birçok açıdan başarılı bulmuştur. Enflasyon, hedefler doğrultusunda bariz bir şekilde yavaşlamış ve TEFE son sekiz yılın en düşük seviyesine gerilemiştir (Grafik 12. 1) . Bütçe temel dengesi, program hedefleri uyarınca güçlendirilmiş ve Merkez Bankası'nca programda öngörülen tavan içerisinde net iç varlıkların genişlemesi sınırlandırılmıştır. 1998 yılında programın bütçe ve para politikası konusundaki

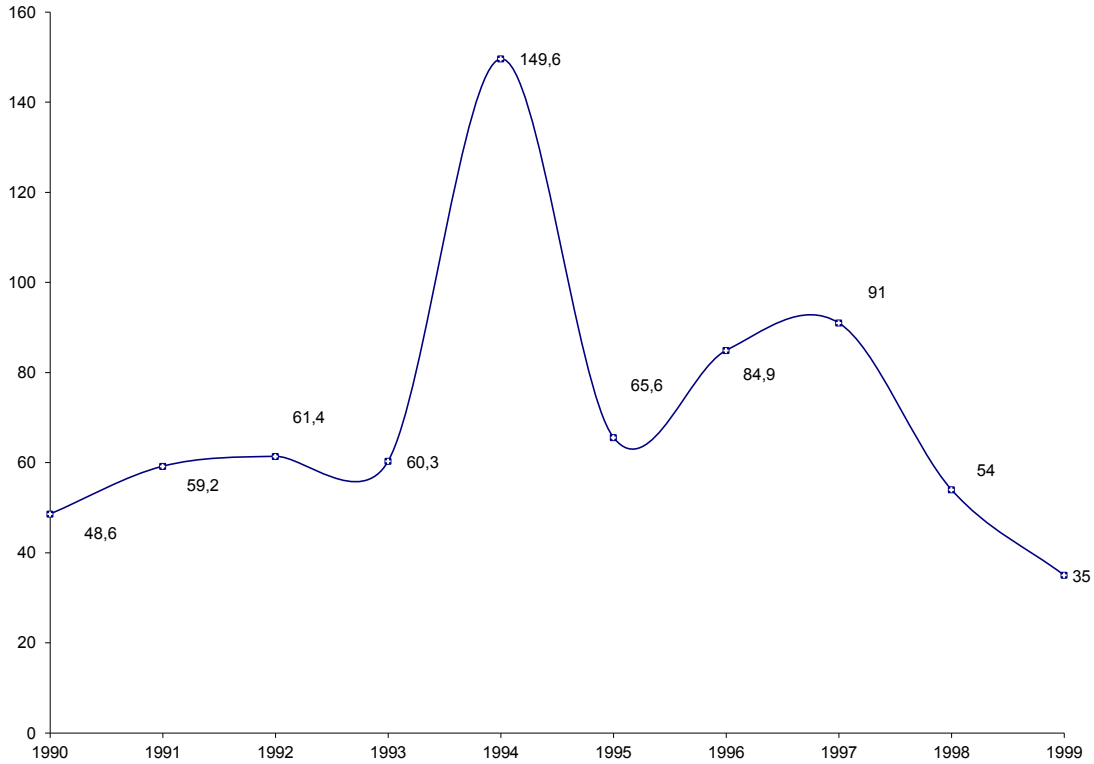
rakamsal hedeflerine ulaşılmakla birlikte, önemli yapısal reformlardan bazıları planlandığı biçimde uygulamaya konulamamıştır. Dışsal şok ve bunun sebep olduğu yüksek reel faizler reel ekonomiye zarar vermiştir. Bu doğrultuda (Treasury, 1999b):

- Maliye Politikası

1998'de faiz dışı bütçe fazlası program hedefini de aşarak, GSMH'nin %4,1'ine ulaşmıştır. Borçlanma vadesinin kısılmasına (1997'de 12 ay iken, 1998'de 8 ay), faiz oranlarındaki beklenmedik artışa ve sonuçta 1997'de GSMH'nin %7,8'i olan faiz giderlerinin GSMH'nin %11,7'sine ulaşmasına karşılık, konsolide bütçe açığı GSMH'nin %7,2'si civarında istikrar kazanmıştır. Fakat, kamu bankalarının Hazine'den alacaklarının birikmesi ve kısmen beklenenin üstünde tarımsal hasattan ve yüksek maliyetli tarımsal desteklemeden kaynaklanan kamu işletmelerinin zararı sebebiyle, 1998'de kamu açığı büyümüştür.

Grafik 12.4 :Türkiye'de 1990'larda Enflasyonun Gelişimi

Grafik 1
Türkiye'de 1990'larda Enflasyonun Gelişimi
(TEFE-Yıl Sonu % Değişme)

Not: 1999 yılı program verisidir.

- Para Politikası

Merkez Bankası 1998'in ikinci yarısında ortaya çıkan sermaye çıkışları karşısında doğru politikalar uygulamıştır. Bu çerçevede net iç varlıklardaki büyüme, program tavanı içerisinde tutularak rezervlere istikrar kazandırılmıştır. Bunun yanı sıra, döviz kuru politikasıyla rekabet gücünün kaybedilmemesine özen gösterilmiştir.

- Yapısal Politikalar

Programda hedeflenen temel yapısal reform önlemleri uygulamaya konulamamıştır. Bunlar:

- Asgari emeklilik yaşını yükselten ve asgari pirim ödeme süresini arttırmaya yönelik olarak şekillendirilen sosyal güvenlik reformu (IMF, çalışanların emeklilik yaşını kadınlar için 50, erkekler için 55 olması; yeni işe girenlerde ise kadınlar için 57, erkekler için 60 olması yönünde tavsiyelerde bulunmuştur),
- Özelleştirmenin önemli düzeyde artırılması ve bu kapsamda enerji ve telekomünikasyon sektörlerinde özelleştirmeyi kolaylaştırıcı bir sistemin onaylanması,
- Bankalar için iyileştirici önlemlere şeffaflık getiren, sektörde bağımsız bir düzenleyici organ oluşturan Bankacılık Reform Kanunu'nun çıkarılmasıdır.

Ayrıca, bankaların, sigorta ve reasürans şirketlerinin ve diğer mali kurumların düzenleme ve gözetimine ilişkin tek bir kanun ve kurallar sisteminin oluşturulması; mali kurumların mali yapılarının güçlendirilmesi; gözetim standartlarının Avrupa Birliği düzenlemeleri ile uyumlaştırılması amacıyla Mali Piyasaların Düzenlenmesi ve Gözetimine İlişkin Kanun Tasarısını hükümet yürürlüğe koyma hazırlığındadır (Dinçmen, 1998: 10).

Bununla birlikte, 1998'in ilk altı ayında özelleştirme çalışmaları hızlanmış, petrol ürünlerinde uluslararası fiyatlandırma politikası benimsenmiş, tarımsal destekleme fiyatları öngörülen enflasyon oranına uyumlu olarak arttırılmış, vergi reformu kanunu uygulamaya konulmuş ve bankaların açık döviz pozisyonlarına uygulanan tavanı bankaların sermaye tavanının %50'sinden kademe kademe 1998 sonuna kadar %30'una indirme uygulaması yürürlüğe konulmuştur. Ancak bu gelişmelerin devamı sağlanamamıştır.

Tablo 12. 62: Yakın İzleme Programı'nın 1999 Yılı Temel Göstergeleri (Trilyon TL)

	Mart		Haziran		Eylül	Aralık
	H	G	H	G	H	H
Mali Göstergeler						
Toplam Gelir	3.005	2.874	7.280	7.323	12.700	18.700
Toplam Faiz Dışı Harcamalar	3.140	3.066	6.700	6.967	11.800	17.000
Faiz Dışı Fazla (Özelleştirme Gelirleri Hariç)	-135	-193	580	357	900	1.700
Borçlanmayı Azaltmada Kullanılan Özelleştirme Gelirleri (milyon \$)	--	--	--	--	--	270
Parasal Göstergeler						
Merkez Bankası'nın Net İç Varlıkları (Dönem Sonu Stok)	(800-900)	-369.1	1.000	-899.3	-1.000	-1.100
Diğer Göstergeler						
TEFE* (12 Aylık Değişim %)	--	48,2	45	50,3	--	50-55
TÜFE** (12 Aylık Değişim %)	--	63,5	--	64,3	--	55

*Toptan Eşya Fiyatları Endeksi

H : Hedef **Tüketici Fiyatları Endeksi

G : Gerçekleşme

Kaynak: (www.treasury.gov.tr/imf.htm, 08.07.1999, DPT, Konjonktür Değerlendirme Raporu, Temmuz 1999 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.)

1999'un ilk ve ikinci çeyreği için hedef ve politikalar ise şu şekilde belirlenmiştir (Treasury, agis, 1999b):

IMF heyeti, bütçeye ağır maliyetler getiren yüksek reel faiz oranlarının ortaya çıkmasında etken olan unsurlar arasında, yapısal reformların yavaş ilerlemesi ve siyasi belirsizlik olarak açıklamıştır. Ayrıca, program kapsamındaki makro ekonomik politikaların, reformların seçim öncesi başlatılamayacağına bilinciyle, sağlanan gelişmelerin kaybedilmemesi ve dış denge pozisyonunun korunması yönünde belirginleşeceğinin altı çizilmiştir. Bu kapsamda:

- Merkez Bankası'nın rezervlerini güvence altına alan ve enflasyondaki düşüşle sağlanan başarının korunmasını amaçlayan bir para programı öngörülmüştür. TL'nin reel değer kazanımını engellemeyi sürdürmeye yönelik bir kur politikası benimsenmiştir.

- Uygulanan politikalar çerçevesinde yetkililerce, GSMH'nin %3'ü kadar bir faiz dışı fazla oluşturulması taahhüdü verilmiştir.

- TBMM'de halen onaylanmayan Bankacılık Kanunu'na ilişkin yasa taslağının gecikmeden çıkarılması gereklidir. Ayrıca yetkililerce, bankaların net döviz pozisyonundaki tavanın 1999 Eylül'ü itibarıyla sermaye tabanının %20'sine kadar düşürülmesi ve ihtiyati düzenlemelerin güçlendirilmesi taahhütleri tekrarlanmıştır.

Bununla birlikte, uluslararası olumsuz koşullar karşısında dış dengenin sağlıklı ve sürdürülebilir yapıda gelişmesini sağlamak açısından, kamu finansmanındaki iyileşme ve yurtiçi talepteki yavaşlama eğiliminin 1999 yılında da devam ettirilmesi hususu, 1999 yılı hedeflerine ulaşmada önem taşımaktadır ve gelir politikasının hedeflenen enflasyon ile uyumlu olarak belirlenmesinin devamı öngörülmektedir (DPT, 1999a:13).

12.4. 1999 Yılı'nın İlk Altı Aylık Hedefleri-Politikaları ve Uygulama Sonuçları

Yakın İzleme Programı'nın "sağlanan gelişmelerin ve dış denge pozisyonunun korunması" yönünde belirlenen 1999 yılı makro ekonomik politikaları kapsamında (Treasury, 1999b):

- Maliye Politikası

Bütçe programı, gelirleri 1999 Mart ayı sonuna kadar 3.055 trilyon TL, Haziran ayı sonuna kadar ise 7.280 trilyon TL olarak öngörülmüştür. Kümülatif faiz dışı harcamalarda limit, Mart 1999 sonuna kadar 3.140 trilyon TL, Haziran sonuna kadar ise 6.700 trilyon TL olarak belirlenmiştir (Tablo 12. 62).

Bu doğrultuda, altı aylık geçici bütçe limitleri göz önünde tutularak, 1999 yılının ilk yarısı için faiz dışı bütçe dengesinin (özelleştirme gelirleri hariç) yılın ilk üç ayında 135 trilyon

TL açık vermesi, yılın ikinci üç aylık döneminde ise 715 trilyon TL'lik faiz dışı fazla sağlanması öngörülmüştür. İlk altı ay için faiz dışı fazla 580 trilyon TL olarak hedeflenmiştir (Tablo 12.62).

Ancak, iktisadi büyümedeki yavaşlama (üretim 1998'in ikinci çeyreğinden itibaren daralmaya başlamış ve 1998'de GSMH büyüme hızı %3,8'e düşmüştür. Bu oran 1999'un ilk çeyreği için %-8,4; ikinci çeyreği için ise %-3,4 olarak gerçekleşmiştir) ve harcamalardaki artışın yansımaları sonucunda, 1999 yılının ilk ve ikinci çeyreğinde faiz dışı fazla için öngörülen hedefler tutturulamamıştır.

1999 yılının ilk yarısında konsolide bütçe harcamaları %80,5 oranında artarken, gelirlerdeki artış %49,5'te kalmıştır. Bunun sonucunda, faiz dışı bütçe fazlası 357 trilyon TL olarak gerçekleşmiştir (1999 yılı için 8.890.000 milyar TL'lik bütçe ödeneği ile faiz ödemelerinin bütçedeki payı %37,6 olarak öngörülmüştür. 1998 yılı için ise 6.176.595 milyar TL ile faiz ödemeleri bütçeden %39,6'lık bir pay almıştı).

1999 yılı Ocak-Haziran döneminde bütçe finansmanında tahvil borçlanmasına önem verilmiştir. İç borçlanma vadesi söz konusu dönemde 362 güne yükselmiştir (1998 yılının ilk yarısı için 238 günlük vade söz konusuydu). 1998 yılı Aralık ayında %145,1 oranına kadar yükselen iç borçlanma faiz oranı (yıllık bileşik) sonraki dönemde devamlı gerileyerek, Nisan ayında %100,9 olmuştur. Ancak Haziran ayında borç servisinin yüksekliğinin de etkisiyle %111,7'ye çıkmıştır. Yılın ilk yarısı itibarıyla iç borçlanma faiz oranı ise 1998 yılında %106 iken, 1999'da %112,2 olmuştur.

▪ Para Politikası

Merkez Bankası, 1998 yılının ikinci yarısında uygulamaya koyduğu para programında M2Y cinsinden bir Rezerv Para tanımı yapmıştır. Söz konusu bu Rezerv Para'dan, Net Dış Varlıkları düşmek yoluyla bulunduğu Net İç Varlıkları hedef değişken olarak ilan etmiştir. Merkez Bankası, 1999 yılının ilk altı aylık döneminde de aynı hedef değişkeni takip edeceğini açıklamış ve üçer aylık dönemler itibarıyla rakamsal hedefler doğrultusunda para programını oluşturmuştur (DPT, 1999b).

Bununla birlikte öngörülen para programı, Merkez Bankası'nın rezervlerini güvence altına alan ve enflasyondaki düşüşte sağlanan başarının korunmasını amaçlamıştır (Treasury, 1999b).

Bu kapsamda Merkez Bankası, 1999 yılının ilk üç aylık dönemi için net iç varlıklarda 800-900 trilyon TL aralığında bir gerçekleşme öngörmüştür. Ancak Mart ayındaki bayram göz önünde bulundurularak, 5-9 Nisan 1999 döneminde günlük ortalama olarak 850 trilyon TL'lik

gerçekleşme hedeflemiştir. Dönem sonunda ise Mart ayında net dış varlıklardaki artış sebebiyle net iç varlıkların büyüklüğü -369.1 trilyon TL olarak gerçekleşmiştir. Merkez Bankası'nın Haziran ayı sonu için belirlediği 1.000 trilyon TL düzeyindeki net iç varlıklar hedefi de yine aynı sebepten dolayı tutturulamamış ve -899.3 trilyon TL olarak somutlaşmıştır (Tablo 12. 3). Ayrıca 1999 yılı Nisan-Haziran dönemi itibarıyla diğer gelişmeler şu şekilde belirginleşmiştir (DPT, 1999b):

- Küresel krizin Türk mali sistemindeki ilk etkisi yoğun bir kaynak çıkışı şeklinde kendini göstermiş ve sonuçta yüksek düzeyde likidite sıkışıklığı yaşanmıştır. Bu gelişmeler karşısında Merkez Bankası, yoğun şekilde açık piyasa işlemlerine başvurmuştur. 1999 yılına gelindiğinde meydana gelen likidite sıkışıklığı nispi olarak yavaşlamıştır. Merkez Bankası'nın açık piyasa işlemleri ile piyasaları fonlaması sonucunda ortaya çıkan alacak stoku, Haziran ayı sonunda 1998 yılı sonuna göre 962.3 trilyon TL gerileyerek, 868.3 trilyon TL seviyesine inmiştir. 1999 yılı Ocak-Haziran dönemindeki belirsizliklerle ilişkili olarak yükselen fonlama maliyetleri sebebiyle, faiz oranlarındaki düşüş sınırlı seviyede kalmıştır. 1998 yılı Aralık ayında haftalık Repo işlemlerindeki ortalama bileşik faizler %144,4, interbank piyasasında gerçekleşen gecelik ortalama bileşik faizler %120 seviyesinde seyrederken; Haziran ayı sonunda söz konusu faiz oranları sırasıyla %130,4 ve %115,6 seviyesine inebilmiştir.

- Emisyon ve Rezerv Para, Haziran ayı sonunda 1998 yılı sonuna göre sırasıyla %17,4 (231.2 trilyon TL) ve %24,2 (518.3 trilyon TL) oranında artmıştır. Merkez Bankası'nın piyasayı kontrollü olarak fonlamasının önemli oranda etkisiyle Emisyon hacmi 1999'un ilk yarısında reel olarak gerilerken, Rezerv Para aynı dönemde çok düşük bir oranda reel artış göstermiştir. Haziran ayı itibarıyla Emisyon hacmi ve Reel Para'daki artış hızı 1998 yılı sonuna göre %15,6 ve %28,2 olurken, M1 %28,6; M2 %37,4 ve M2Y %35,7 oranında artmıştır.

- Merkez Bankası net rezervleri Haziran ayında 21.2 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir. Böylece 1998 yılı sonuna göre önemli bir artış gösteren (1.3 milyar Dolar) Merkez Bankası net rezervleri 1999'un ikinci çeyreği itibarıyla 129.9 milyar Dolar olarak sınırlı bir seviyede gerçekleşmiştir. 1999 yılı başından itibaren özellikle Türk Lirası'na dönüş sebebiyle Merkez Bankası döviz rezervlerindeki artış ve yurt dışından sınırlı sermaye girişi neticesinde, Merkez Bankası'nın net iç varlıklarının artmasıyla piyasaların likidite ihtiyacını karşılama zorunluluğu azalmıştır. Sonuçta Merkez Bankası net döviz pozisyonu, 1999 yılının ilk altı ayında 1998 yılı sonuna göre 4.1 milyar Dolar artarak, Haziran ayı sonunda 6.9 milyar Dolar olmuştur.

- 1999'un ilk altı aylık döneminde Net Dış Varlıklar önemli oranda artarken, aynı dönemde İç Döviz Yükümlülükleri 1998 yılı sonuna göre 322.4 milyon Dolar azalmıştır. 1999 yılının ikinci çeyreği itibarıyla dış borç anapara ve faiz ödemesi şeklinde 5.2 milyar Dolar'lık bir dış borç servisi gerçekleşmiştir.

▪ Yapısal Politikalar

Program'da yapısal reformlar kapsamında Bankacılık Kanunu'na ilişkin yasa taslağının gecikmeden çıkarılması gereği üzerinde durulmuştur. Bu bakımdan 23 Haziran 1999'da Bankalar Kanunu ile mali piyasalarda güven ve istikrarı sağlamak amacıyla bankaların kuruluş, yönetim, çalışma, devir, birleşme, tasfiye ve denetlenmelerine ilişkin esaslar düzenlenmiştir. Söz konusu görevi yerine getirmek üzere "Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu" kurulmuştur. İdari ve mali özerkliğe sahip olan bu kurum; kanunun ve ilgili diğer mevzuatın uygulamasını temin etmek, uygulamayı denetlemek ve sonuçlandırmak, tasarrufların güvence altına alınmasını sağlamakla görevlendirilmiştir.

Bununla birlikte, Sosyal Güvenlik Sistemi'nin reformu hükümetin gündeminde ilk sıralarda yer almış ve bir yasa tasarısı hazırlığına gidilmiştir.

12.5. 1999 Yılıın Son Altı Aylık Hedefleri-Politikaları ve Mevcut Uygulama Sonuçları

1999'un son yarısına gelindiğinde Yakın İzleme Programı'nın Türkiye'nin ekonomik performansındaki olumlu yönü; enflasyonda yavaşlamanın devam etmesi (1999 yılı başında TEFE son on yılın en düşük düzeyi olan %48 olarak gerçekleşmiştir), tutarlı para politikası yönetimi sayesinde Rusya'daki iktisadi krizin etkilerinin ve uluslararası yatırımcıların piyasalardan çekilme eğiliminin sınırlanmasında başarılı olunması olarak belirginleşmiştir. Ancak dış şoklar, siyasi belirsizlikler ve maliye-gelir politikası uygulamalarındaki önemli sapmalar sonucunda yüksek reel faizler ortaya çıkmış ve ekonomik faaliyetler yavaşlamıştır. Gerekli düzeltici önlemler alınmaksızın, 1998 ortasından beri yükselen reel faizlerin, 1998 yılında GSMH'nin %7,2'si olan bütçe açığının 1999 yılında GSMH'nin %11'ine genişlemesine neden olacağı beklenmektedir (Treasury, 1999c).

Her şeyden önce hükümet, iktisat politikalarındaki sapmaları düzelterek, mali uyumu daha sağlam temellere oturtarak, enflasyonu dizginlemeyi hedeflemiştir. 1999 yılı sonu itibarıyla (12 aylık değişim) TEFE %50-55, TÜFE ise %55 olarak öngörülmüştür (Tablo 12. 46). Ağustos 1999 itibarıyla söz konusu oranlar TEFE için %53,1, TÜFE için %67,1 olmuştur (Tablo 12. 63, Grafik 12.2-3).

Program'ın enflasyonu düşürme temel hedefi doğrultusunda 1999'un son altı ayı için hedef ve politikaları şu şekilde belirlenmiştir (Treasury, 1999c):

▪ Maliye Politikası

Maliye politikasının kısa vadeli hedefi; 1998 yılı ve 1999 yılı başında ortaya çıkan bazı uygulama bozukluklarını ivedi olarak telafi etmek olarak öngörülmüştür. Program'a göre 1999 yılının sonunda faiz dışı bütçe fazlasının (özelleştirme gelirleri hariç) GSMH'nin %2'si civarında gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu hedefe ulaşabilmek için, özellikle 1999 yılının ilk yarısında faiz dışı dengede ortaya çıkan sapmaları hızlı bir şekilde giderecek bir maliye politikası uygulamasına öncelik verileceği belirtilmiştir.

Bununla birlikte, maliye politikasının daha iddialı hedefi, kamu sektörü temel dengesinin pozitif çevrilmesi olarak belirlenmiştir. Ancak, hükümetin 1999'un ikinci yarısında GSMH'nin %1'i kadar tasarruf sağlayacak tedbirleri belirlemesine rağmen kamu sektörü temel dengesinin, GSMH'nin %1,3'ü civarında açık vermesi beklenmektedir.

Ayrıca bütçe programı gelirleri, 1999 Eylül ayı sonuna kadar 12.700 trilyon TL, Aralık sonuna kadar ise 18.700 trilyon TL olarak öngörülmüştür. Toplam faiz dışı harcamalarda limit, Eylül 1999 sonuna kadar 11.800 trilyon TL, Aralık sonuna kadar ise 17.000 trilyon TL olarak belirlenmiştir. Uygulanan politikalar çerçevesinde faiz dışı fazla (özelleştirme gelirleri hariç) 1999 Eylül ayı sonu için 900 trilyon TL, Aralık ayı sonu için ise 1.700 trilyon TL olarak beklenmektedir. Borçlanmayı azaltmada kullanılan özelleştirme gelirleri de 1999 yılı sonu itibarıyla 270 milyon Dolar olarak hedeflenmiştir.

▪ Para Politikası

Merkez Bankası'nın döviz rezervlerini korumanın yanı sıra, esnek para ve döviz kuru politikalarıyla enflasyonist baskıları dizginleyici politikaları uygulamaya devam etmesi öngörülmüştür. Maliye politikasındaki olumsuz gelişmeler nedeniyle para politikasının sıkı tutulma zorunluluğu önemle vurgulanmıştır.

Bununla birlikte Merkez Bankası Net İç Varlıkları hedefleri, para ve maliye politikalarının daha dengeli yürütülmesi ve sonuçta iktisadi büyümede artışı sağlayacak nominal ve reel faiz oranlarının düşürülmesi amaçlarıyla tutarlı bir şekilde konulmuştur.

1999 Haziran ayında yapılan I.M.F. görüşmeleri sonucunda Merkez Bankası Net İç Varlıkları için hedefler; Eylül 1999 için (-1000) trilyon TL ve Aralık 1999 için (-1.100) trilyon TL olarak belirlenmiştir (Tablo 12.64).

Tablo 12.63: TEFE ve TÜFE

	Ağustos	
	1998	1999
TEFE (12 Aylık Değişim-%)	82,2	53,1
TÜFE (12 Aylık Değişim-%)	92,6	67,1

Kaynak: DİE verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

▪ **Yapısal Politikalar**

- Bankacılık Kanunu ile finans sektörünün reformuna yönelik önemli bir adım atılmış ve bankaları düzenleyici- denetleyici bağımsız bir organ kurulmuştur. Finans sektörünün daha da güçlendirilmesi için koruyucu standartları daha fazla geliştirmek amacıyla, bankaların net döviz pozisyonları üzerindeki limitin Eylül 1999'un sonuna kadar net değerinin %20'sine indirilmesi hedeflenmiştir.

- Genç emekli olanların sayısının yükselmesi, 1999 yılında Sosyal Güvenlik Sistemi açığının GSMH'nin %3'üne (yaklaşık 2.5 katrilyon TL) ulaşması ve açığın daha da artacağı endişesiyle hükümetin hazırladığı Sosyal Güvenlik Reform Tasarısı, Kanunlaşarak yürürlüğe girmiştir.

IMF, Sosyal Güvenlik Reformu'nu en önemli reformlar arasında görmüştür. 17 Ağustos 1999'da Marmara Bölgesi'nde etkili olan deprem felaketine rağmen bu reformun yapılması, IMF tarafından hükümetin taahhütlerini yerine getirmedeki kararlılığı olarak algılanmıştır.

- Hükümetin özelleştirme programının temel hedefleri; üretken yabancı sermayeyi çekmek, ekonomide etkinliği arttırmak ve kamu borçlarını sınırlamak için gelir elde etmek olmuştur. Özellikle enerji ve telekomünikasyon sektörlerindeki özelleştirmenin hızlandırılmasına yönelik uluslararası tahkime izin veren düzenlemeleri kapsayan kanun çıkarılmıştır.

12.6. Türkiye Ekonomisi'nin 1999 Yılı Performansı ve Beklentiler

1998 Haziran ayı sonunda IMF ile imzalanan Yakın İzleme Anlaşması, 2000 yılı başında IMF ile uygulamaya konulan Stand-by Programı'na kadar köprü görevini üstlenmiştir (Treasury, 1999c).

1998 yılının ikinci yarısına ve 1999 yılına ilişkin ekonomik hedeflerin belirlendiği Yakın İzleme Programı'nın öncelikli hedefi enflasyonla mücadele olmuştur. Yakın İzleme Programı çerçevesinde; konsolide bütçe gelirleri, harcamaları ve temel fazlası ile birlikte Merkez Bankası'nın net iç varlıklarına ilişkin olarak, üçer aylık rakamsal hedefler belirlenmiştir (Tablo 12.64).

Tablo 12. 64: Türkiye'nin Temel Ekonomik Büyüklükleri

	1999	1999	2000
	T	G	H
GSMH (Trilyon TL)	83.124	55.080*	124.967
GSMH Deflatörü (%)	60,0	--	42,5
TEFE Ortalama (%)	52,2	53,1	38,5
TEFE Yıl Sonu (%)	57,0	62,9	20,0
TÜFE Ortalama (%)	63,9	64,9	44,3
TÜFE Yıl Sonu (%)	64,0	68,8	25,0
Ortalama Dolar Kuru	415.705	533.168**	573.030
İhracat (Milyon Dolar)	26.000	18.600*	28.250
İthalat (Milyon Dolar)	40.200	28.500*	46.000
Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)	-14.200	-9.900*	-17.750
Cari İşlemler Dengesi (Milyon Dolar)	-1.005	-600*	-2.848
Bütçe Açığı/GSMH (%)	-11,8	-15,7**	-11,5
Faiz Dışı Fazla/GSMH (%)	1,1	3,8**	5,4

* Ocak-Eylül T: Tahmin G: Gerçekleşme H: Hedef ** Ocak-Kasım

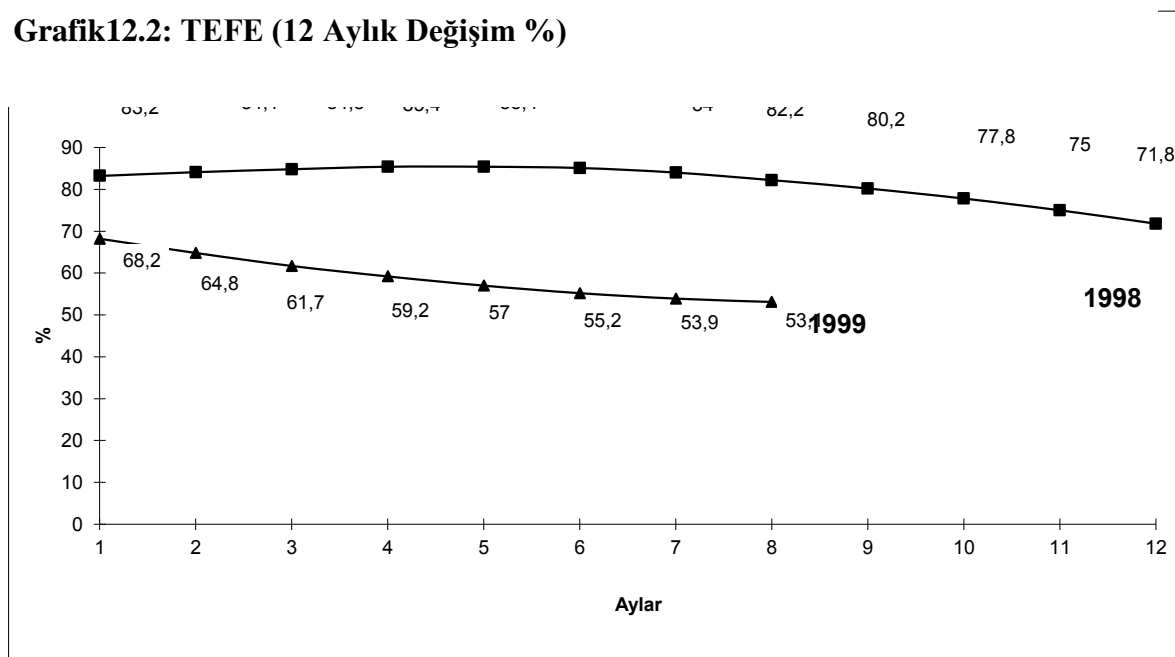
Kaynak: (www.maliye.gov.tr/apk/butc 2000/ekler/ek 2.htm,12.12.1999, www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/TOPTAN/top0120.htm,04.01.2000a,www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/TÜKETİCİ/tük0120.htm,04.01.2000b verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.)

Türkiye ekonomisi 1999 yılı son yarısına yüksek reel faizler nedeniyle kamu maliyesi üzerinde önemli baskıların olduğu ve iç talep ile iktisadi faaliyetlerde durgunluğun yaşandığı; vergi gelirlerindeki artış hızının düştüğü ve enflasyondaki düşüş eğiliminin durduğu şartlarda girmiştir.

Yakın İzleme Programı'nın bazı olumlu gelişmelerine karşılık, özellikle enflasyondaki düşüş eğilimini sürdürmek, reel faizlerde kalıcı bir düşüş ve sürdürülebilir bir büyüme ortamı sağlamak için, mali uyum ve yapısal reformları da içeren kapsamlı bir makro ekonomik programın uygulanması konusu gündeme gelmiştir.

Enflasyonu 2001 yılı sonunda %10'a düşürecek kapsamlı bir makro ekonomik ve mali uyum programını uygulamak isteyen Türkiye, gelecek iki-üç yıl içinde uygulanacak bu programın IMF kaynaklarından desteklenmesini talep etmiştir. 1999 yılı madde IV konsültasyon toplantıları ve Yakın İzleme Anlaşması'nın üçüncü gözden geçirilmesi kapsamında IMF heyeti ile yapılan görüşmeler sonucunda, IMF tarafından desteklenecek bir ekonomik programın çerçevesi üzerinde uzlaşma sağlanmıştır. 1999 yılı son birkaç ayı içerisinde bir dizi adımların atılması ve 2000-2001 yılları programının ayrıntılı bölümleri üzerinde anlaşma sağlanması şartıyla IMF, Türk yetkililerin iki-üç yıllık bir stand-by anlaşması talebini destekleyebileceğinin sinyalini göndermiştir (Treasury, 1999c).

Grafik12.2: TEFİ (12 Aylık Değişim %)

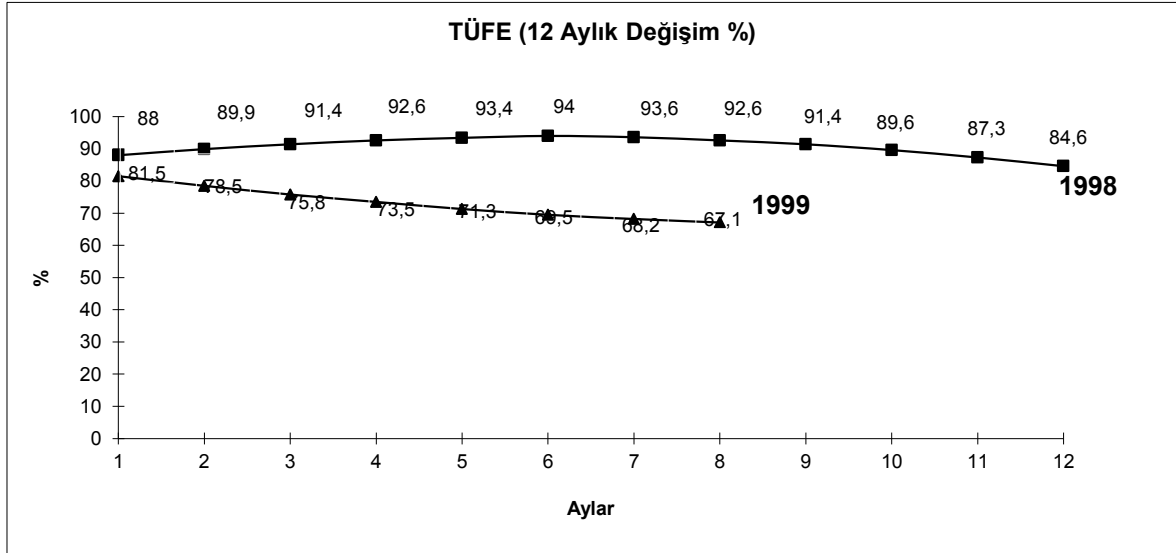
Faiz dışı dengede önemli iyileşmeleri hedefleyen maliye politikası ve bununla uyumlu gelir ve para politikasının yanı sıra, kamu açıklarını kalıcı olarak azaltacak ve iktisadi etkinliği arttıracak yapısal reformlar, planlanan bu programın önemli unsurları olarak belirginleşmektedir (DPT, 1999b).

Bu doğrultuda 1999 yılı Eylül ve Aralık sonu itibarıyla üçer aylık hedeflerin Yakın İzleme Anlaşması çerçevesinde izlenmesi ve bu anlaşmanın planlanan Fon destekli bir programın bağlantı noktasını oluşturması benimsenmiştir.

Bununla birlikte IMF heyeti ile görüşmeler sonucundaki hedeflerle tutarlı olarak, kamu sektörü açığının fazlaya çevrilmesi (1999 yılı için GSMH'nin %-1,3'ü olarak öngörülen rakamın %3,75'ine çıkarılması) Türkiye'nin 2000 yılı için temel hedefi olmuştur. Bu çerçevede konsolide bütçe temel fazlasının GSMH'nin %4,25 ile %5,5'i arasında değişmesi öngörülmüştür. Ancak IMF, gerekli önlemlerin alınmaması durumunda 1999 yılı için kamu sektörü açığının GSYİH'nin %10'una çıkabileceği uyarısında bulunmaktadır.

Grafik 12. 3: TÜFE (12 Aylık Değişim %)

Ayrıca, Türkiye'nin yaşadığı deprem felaketinin olumsuz etkilerini de göz önünde tutan

I.M.F.'nin, 1999 ve 2000 yıllarına ilişkin Türkiye'nin makro ekonomik hedeflerinin gerçekleşme tahminine göre; enflasyon 1999 yılı için %60,4 , 2000 yılı için %38,2 oranına inerken, cari işlemler açığı 1999 yılı için %0,6 , 2000 yılı için %1,8 olacak ve 1999'da %1,2 düzeyinde beklenen GSYİH büyüme hızı, 2000 yılında %2,6'ya yükselecektir.

Türkiye'nin 1999 ve 2000 yılları için enflasyon hedefleri ile gerçekleşme tahminlerine karşılık, IMF'nin Nisan 1999'da yapmış olduğu tahminlere göre, tüketici fiyatlarındaki yıllık yüzde değişme 2000 yılı itibarıyla gelişmekte olan ülkeleri için %7,5, geçiş sürecindeki ülkeler için %12,4 olacaktır (Tablo 12. 65).

Tablo 12. 65: Tüketici Fiyatları (Yıllık % Değişme)

	1997	1998	1999	2000
Gelişmiş Ekonomiler	2,1	1,6	1,4	1,7
Gelişmekte Olan Ülkeler	9,4	10,4	8,8	7,5
Geçiş Sürecindeki Ülkeler	28,2	20,8	40,9	12,4

* IMF tahmini

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 1999 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde 1999'un son yarısında IMF ile yapılan "Yakın İzleme Anlaşması"nın Türkiye'nin ekonomik performansı üzerindeki olumlu etkisi; enflasyonda yavaşlama, tutarlı para politikası yönetimi olarak kendini göstermiş olsa da dış şoklar, siyasi belirsizlikler ve maliye-gelir politikası uygulamalarındaki sapmalara bağlı olarak yüksek reel faizlerin ortaya çıkmasının ve ekonomik faaliyetlerin yavaşlamasının engellenemediğine değinilmiştir.

Bölüm Soruları

1) Aşağıdakilerden hangisi Yakın İzleme Programının temel özellikleri arasında yer almaz?

a) Büyük kamu açıklarını daraltmak için temel bütçe dengesinde büyük çaplı ve sürdürülebilir bir iyileşme sağlanması.

b) Kamu finansmanının kalıcı bir şekilde güçlendirilebilmesinin sağlanması için yapısal reformların yapılması.

c) KDV oranları temel ihtiyaçlarda sabit tutulurken, lüks mallar ve üst gelir grubunun tüketiminde artış sağlaması

d) Bankacılık sektörünün güçlendirilmesi için tedbirlerin alınması.

e) Ekonomik etkinliğin artırılması ve iç borçlanma ihtiyacının azaltılması için özelleştirme çabalarının artırılması.

2) Dönem içerisinde önemli bir dış dengesizlik sorunuyla karşılaşılması ve resmi döviz rezervlerinin yüksekliği, 5 Nisan 1994'te olduğu gibi "stand-by" şeklinde bir önlemler paketini gerekli kılmamıştır.

Doğru ()

Yanlış ()

3) 1997 yılının ikinci yarısında Asya krizi ile başlayan ve 1998 yılının ikinci yarısında Rusya'nın krize girmesiyle derinleşen küresel kriz, uluslararası piyasalarda güvensizliğe, ticaret hacmi ve dış finansman imkanlarında daralmaya yol açmıştır.

Doğru ()

Yanlış ()

4) 1998 yılı başında bütçe borçlanma ve para programları üçer aylık dönemler itibarıyla açıklanarak uygulamaya konmuş ve Haziran ayı sonunda IMF ile "....." yapılmıştır.

5) 1999'un son yarısında Yakın İzleme Programı'nın Türkiye'nin ekonomik performansı üzerindeki etki ile enflasyonda devam etmiştir.

6) 6 Mayıs 1996'da açıklanan "Yapısal Reform Düzenlemeleri" nelerdir?

7) 1997 yılının ikinci yarısında Asya krizi ile başlayan ve 1998 yılının ikinci yarısında Rusya'nın krize girmesiyle derinleşen küresel kriz, uluslararası piyasalarda ve Türkiye'de etkilerini değerlendiriniz.

8) Rusya'da ve Uzakdoğu'da yaşanan krizin olumsuz etkilerinden korunmak için alınan önlemler nelerdir?

9) Yakın İzleme Programının (Staff Monitored Program) hedefleri-politikaları ve uygulama sonuçlarını değerlendiriniz.

10)Türkiye Ekonomisi'nin 1999 yılı performansını değerlendiriniz.

Cevaplar

1)c, 2) Doğru, 3) Doğru, 4) Yakın İzleme Anlaşması, 5) olumlu, yavaşlama

13. 2000'Lİ YILLAR (1)

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 13.1.** 2000-2002 Dönemi Stand-By Programı'nın Hedefleri-Politikaları
- 13.2.** Dönemin Para ve Döviz Kuru Politikası
- 13.3.** Dönemin Maliye Politikası
- 13.4.** Dönemin Bankacılık Düzenlemeleri

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1. 2000-2002 Dönemi Stand-By Programı'nın hedefleri nelerdir?**
- 2. Dönemin para ve döviz kuru politikalarının özellikleri nelerdir?**
- 3. Dönemin maliye politikasının özellikleri nelerdir?**
- 4. Dönemin bankacılık düzenlemeleri nelerdir?**

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
2000-2002 Dönemi Stand-By Programı'nın Hedefleri-Politikaları	2000-2002 Dönemi Stand-By Programı'nın hedefleri ve politikaları değerlendirebilmek.	Okuyarak, araştırarak, analiz ederek.
Dönemin Para ve Döviz Kuru Politikası	Dönemin para ve döviz kuru politikasını kavrayabilmek.	Okuyarak, araştırarak.
Dönemin Maliye Politikası	Dönemin maliye politikasını kavrayabilmek.	Okuyarak, araştırarak.
Dönemin Bankacılık Düzenlemeleri	Dönemin bankacılık düzenlemelerini kavrayabilmek.	Okuyarak, araştırarak.

Anahtar Kavramlar

- 2000-2002 Stand-By Programı
- 4481 Sayılı Ek Vergi Yasası
- Özelleştirme
- Tarım Reformu
- Sosyal Güvenlik Reformu
- Vergi Politikası-İdaresi
- Kamu Mali Kesimi Reformu
- Bankacılık Düzenlemeleri

Giriş

Türkiye ekonomisinin 1999 yılı ekonomik performansı incelendiğinde 1998 Haziran ayı sonunda IMF ile imzalanan Yakın İzleme Anlaşmasının, 2000 yılı başında IMF ile uygulamaya konulan Stand-by Programı'na kadar köprü görevini üstlendiği anlaşılmaktadır.

IMF, 1999 yılının ilk dört ayında Türkiye'nin ekonomik gelişmesini olumlu değerlendirmiş ve Türkiye ile Stand-by Anlaşması yapılması talebini de olumlu karşılamıştır. Bu bölümde 2000'li yılların ekonomik göstergeleri incelenecek, 2000-2002 Dönemi Stand-by Programı'nın Türkiye Ekonomisi Hedeflerine değinilecektir.

13.1. 2000-2002 Dönemi Stand-by Programı'nın Hedefleri-Politikaları

Haziran 1999'da "4.Madde Olağan Konsültasyon Görüşmeleri " için Türkiye'ye gelen IMF heyeti ile Türk yetkililer arasında yapılan görüşmeler sonucunda Fon destekli bir ekonomik programın çerçevesi üzerinde anlaşmaya varılmıştır. 1999 yılının ilk dört ayında Türkiye'nin ekonomik gelişmesini olumlu bulduğunu açıklayan IMF, Türkiye'nin Stand-by Anlaşması yapılması talebini olumlu karşılamıştır.

Kasım ayı içinde IMF ile Niyet Mektubu taslağı üzerinde yapılan görüşmelerin ardından, 2000-2002 yıllarını kapsayacak üç yıllık bir stand-by anlaşması yapılması kararlaştırılmıştır.

Hükümetin IMF'ye sunduğu ve kabul gördüğü Niyet Mektubu'na göre özellikle (Treasury, agis, 1999a);

- Merkez Bankası tarafından açıklanan "para ve kur politikaları"na sıkı sıkıya uyulması,
- kamu harcamalarının kısılması,
- özelleştirmeye hız verilmesi,
- kamu mali kesimindeki yapısal reformlar kapsamında, öncelikle tarım, sosyal güvenlik, kamu mali yönetimi ve şeffaflık, vergi politikaları ve idaresi, bankacılık reformlarının gerçekleştirilmesi öngörülmüştür.

Bu gelişmeler uluslararası kredi derecelendirme (rating) kuruluşları üzerinde olumlu etkide bulunmuştur. Bu kuruluşlardan biri olan Moody's Kasım ayı sonunda Türkiye'nin kredi notunu değiştirmeden, ekonomik görünümünü "durağan" dan "olumlu" ya dönüştürmüştür. Daha sonra Standard&Poor's da Türkiye'nin "durağan" olan uzun vadeli kredi notu görünümünü "olumlu" ya çevirmiştir. Türkiye'nin "B" olan döviz cinsinden kısa ve uzun vadeli kredi notlarını değiştirmeyerek, aynı şekilde teyit etmiştir.

20 Aralık'ta stand-by çerçevesinde IMF'nin mali desteğinin boyutu da belirginleşmiştir. IMF'den gelecek kredi tutarı (500 milyon Dolar'lık deprem yardımı hariç), 4 milyar Dolar (2.892 milyon SDR) olarak belirlenmiştir. Üçer aylık dilimlerle Türkiye'ye verilecek IMF kredisinin üçer aylık dilimlerle gelmesi öngörülmüştür (Tablo 13. 49). Ayrıca IMF tarafından, ilk etapta acil olarak 300 milyon Dolar (221.7 milyon SDR)'ın verilmesi uygun görülmüştür (IMF, 1999:1).

Uzun süren görüşmelerin ardından Stand-by Anlaşması, 22 Aralık 1999'da IMF tarafından onaylanmıştır.

2000-2002 dönemini kapsayan Stand-by Anlaşması'nın temel amacı şu şekilde belirginleşmiştir (TCMB, agis, 1999):

- Tüketici enflasyonunu 2000 yılı sonunda %25'e, 2001 yılı sonunda %12'ye ve 2002 yılında %7'ye çekmek.

- Reel faiz oranlarını makul seviyelere indirmek.

- Ekonominin büyüme potansiyelini arttırmak.

- Ekonomideki kaynakların daha etkin ve adil dağılımını sağlamak.

Türkiye'de uzun bir süredir devam eden enflasyon beklentisini kırmayı hedefleyen Program'ın işleyişinde temel unsurlar ise şunlar olmuştur (TCMB, agis, 1999):

- Birinci temel unsur: Sıkı bir maliye politikası uygulamasıyla faiz dışı bütçe fazlasının arttırılması, yapısal reformların gerçekleştirilmesi ve özelleştirmenin hızlandırılması.

- İkinci temel unsur: Enflasyon hedefi ile uyumlu gelirler politikası.

- Üçüncü temel unsur: İlk iki unsurun enflasyon ve reel faizlerin düşürülmesine yapacağı katkıyı desteklemek ve ekonomik birimlere uzun vadeli bir bakış sağlamak için enflasyonun getirilmesine kilitlenmiş para ve döviz kuru politikası.

Tablo 13.66: Stand-by Anlaşması'yla Türkiye'nin Makro Ekonomik Hedefleri

	2000	2001	2002
--	------	------	------

IMF Kredisi (Milyon Dolar)	1,5	1,5	1
Reel Ekonomi			
Reel GSMH Büyüme (%)	5,6	5,2	5,8
Yurtiçi Talep (%)	6,5	5,0	5,5
Enflasyon-TÜFE Yıl Sonu (%)	25,0	12,0	7,0
Enflasyon-TEFE Yıl Sonu (%)	20,0	10,0	5,0
Gayri Safi Yurtiçi Yatırımlar (GSMH'nin Yüzdesi)	24,4	23,3	23,2
Gayri Safi Milli Tasarruflar (GSMH'nin Yüzdesi)	20,4	19,5	19,5
Yatırım-Tasarruf Dengesi (GSMH'nin Yüzdesi)	-4,0	-3,8	-3,7
Kamu Finansmanı			
Bütçe Dengesi (GSMH'nin Yüzdesi)	-12,6	-6,0	-2,2
Temel Denge (GSMH'nin Yüzdesi)	3,9	5,3	5,6
Hükümet Borçları (GSMH'nin Yüzdesi)	60,1	58,8	57,0
Konsolide Kamu Sektörü			
Temel Denge (GSMH'nin Yüzdesi)	2,2	3,7	3,7
Konsolide Kamu Borçları (GSMH'nin Yüzdesi)	57,9	56,6	54,6
Para ve Kredi			
M2YR Yıl Sonu (%)	41,1	28,9	22,0
Özel Sektöre Kredi Yıl Sonu (%)	38,0	28,9	22,0
Ödemeler Dengesi			
Dış Ticaret Dengesi (GSMH'nin Yüzdesi)	-7,1	-7,2	-7,0
Cari İşlemler Dengesi (GSMH'nin Yüzdesi)	-1,8	-1,6	-1,5

Kaynak: (IMF, IMF Approves US\$4 Billion Stand-By Credit for Turkey, Press Release No:99/66, Washington DC, December 1999, Stand-by Arrangement-Letter of Intent-Turkey, www.treasury.gov.tr/english/announce/sb_english.htm 30.12.1999 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.)

Program kapsamında uygulanması öngörülen ekonomik politikalar şu şekilde belirlenmiştir:

13.2. Para ve Döviz Kuru Politikası

Programın enflasyonu aşağılara çekme hedefine odaklanmış para ve döviz kuru politikası öngörülerine göre (TCMB, agis, 1999):

- Döviz Kuru Politikası

Program kapsamında Merkez Bankası'nın uygulayacağı döviz kuru politikasının özellikleri; döviz kuru sepetinin bir yıllık süre kapsamında günlük açıklanması ve kur sepetinin 1 ABD Doları + 0.77 EURO olarak sürdürülmesi şeklinde belirginleşmiştir. Kur politikasını sadece enflasyon hedefine göre uygulayacak olan Merkez Bankası'nın Program süresince iki farklı kur rejimi izlemesi; "Enflasyon Hedefine Yönelik Kur Sepeti Rejimi"nin Ocak 2000 - Haziran 2001 döneminde, "Kademeli Olarak Genişleyen BandRejimi"nin ise, Temmuz 2001 - Aralık 2002 döneminde ortaya konulması öngörülmüştür.

Merkez Bankası 2000 yılı Ocak - Aralık dönemini kapsayan 12 ayda, %20 TEFE yıl sonu artış hedefi ile uyumlu olarak, yıllık bazda döviz kuru sepetinin artış oranının %20 olacağı taahhüdünü vermiştir. Ayrıca her üç ayın sonunda, ilave üç aylık dönemdeki kur sepeti artış oranı da hedeflenen enflasyona göre açıklanacaktır.

Tablo 13.67: Döviz Kuru Sepeti (1 \$ + 0.77 EURO) Artış Oranı (%) (Ocak 2000-Aralık 2000)

Dönem	Aylık	Kümülatif	Günlük
Ocak	2,1	2.100	0.067
Şubat	2,1	4.244	0.072
Mart	2,1	6.433	0.067
Nisan	1,7	8.243	0.056
Mayıs	1,7	10.083	0.054
Haziran	1,7	11.954	0.056
Temmuz	1,3	13.410	0.042
Ağustos	1,3	14.884	0.042
Eylül	1,3	16.377	0.043
Ekim	1,0	17.541	0.032
Kasım	1,0	18.717	0.033
Aralık	1,0	19.904	0.032

Kaynak:(www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/paraprog2/baskanmat5y.html,14.12.1999 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.)

Döviz kuru sepetinin 2000 yılının ilk üç ayında %2,1 , ikinci üç ayında %1,7 , üçüncü üç ayında %1,3 ve son üç ayında %1,0 artış göstermesi (Tablo 13. 67) ; ikinci 18 aylık dönemde kademeli band uygulamasında aralığın toplam genişliğinin kademeli olarak artması öngörülmüştür. 1 Temmuz 2001'den 31 Aralık 2001'e kadar %7,5'e, 30 Haziran 2002'ye kadar

%15'e , 31 Aralık 2002'ye kadar %22,5'e yükseltilecek olan döviz kurunun, band içindeki hareketlerine Merkez Bankası'nın müdahalesi olmayacaktır (Tablo 13. 68).

- Para Politikası

Yakın İzleme Anlaşması'nda olduğu gibi, uygulanacak para ve döviz kuru politikasının Merkez Bankası bilançosundaki temel büyüklükler kapsamında izlenmesinin devamı kabul görmüştür.

Net İç Varlıklar kalemine getirilen tavan limitine ilave olarak, Net Uluslararası Rezervler kalemi de rezervlerin düşebileceği en düşük seviye ile sınırlandırılarak, Merkez Bankası bilançosu ve para politikası biçimlendirilmiştir. Net İç Varlıklar'ın tanımı Yakın İzleme Anlaşması ile aynı iken, Net Dış Varlıklar farklı olarak "bankaların döviz mevduatları" düşürülerek hesaplanmıştır. Net Uluslararası Rezervler ise bir bakıma Merkez Bankası'nın Net Döviz Rezervi'ni göstermektedir.

Tablo 13.68: Döviz Kuru Sepeti (1 \$ + 0.77 EURO) Aralığı Artış Oranı (%) (1 Temmuz 2001- 31 Aralık 2002)

1 Temmuz 2001'den;	
31 Aralık 2001'e kadar	7,5
30 Haziran 2002'ye kadar	15,0
31 Aralık 2002'ye kadar	22,5

Kaynak: (www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/paraprog2/baskanmat5y.html, 14.12.1999 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.)

Stand-by Programı'nda Net Uluslararası Rezervler, 2000 yılının ilk yarısına kadar "performans kriteri", sonrasında "gösterge hedef" olarak kabul edilmiştir. Net İç Varlıklar ise, 2000 yılı süresince "performans kriteri" olarak öngörülmüştür.

Döviz kuru politikasının Merkez Bankası likidite politikası üzerindeki yansıması, Merkez Bankası'nın önceden açıklanan fiyatlarla (18 aylık dönem süresince) kendisine getirilecek tüm döviz kurunu satın alması şeklinde gerçekleşecektir. Bu politikayla Net İç Varlıklar değişkenini kısıtlayarak (alacağı maksimum değer -1.2 katrilyon TL), dalgalanmayı azaltmak hedeflenmiştir.

Dönem boyunca Net İç Varlıklar'ın öngörülen maksimum değeri merkez alan ve bir önceki ayın sonundaki para tabanı büyüklüğünün (+ / -) %5 'inin belirlediği paralel bir band içinde dalgalanması sağlanacaktır. Böylece faizlerin ani ve aşırı dalgalanmasının önüne geçilmesi

hedeflenmiştir. Bu uygulamayla, döviz girişlerinin arttığı dönemlerde uygulanan Türk Lirası likiditeyi sterilize ederek, net iç varlıkları azaltma politikasına da son verilmiştir.

Tablo 13.69: Net İç Varlıklar ve Net Uluslararası Rezervler

	Net İç Varlıklar (Trilyon TL)	Net Uluslararası Rezervler (Milyon \$)
	Tavan	Taban
30 Eylül 1999 (Gerçekleşme)	-1.400,5	17.923
31 Aralık 1999	-1.200,0	12.000
31 Mart 2000	-1.200,0	12.000
30 Haziran 2000	-1.200,0	12.750
30 Eylül 2000	-1.200,0	12.750
31 Aralık 2000	-1.200,0	13.500

Kaynak: (www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/paraprog2/baskanmat5y.html, 14.12.1999 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.)

1 Temmuz 2001'den itibaren geçilecek olan döviz kuru bandı rejimiyle, net iç varlıklar politikasına daha geniş bir esneklik tanınacaktır. Bunun sonucunda, para politikasının faizler üzerindeki etkisinin artması ve enflasyon hedefine ulaşma gücünün pekişmesi beklenmektedir.

Ayrıca, Merkez Bankası'nın açık piyasa işlemleri stratejisinin kamu mevduat veya kredilerindeki değişimleri telafi etmeye yönelik olması; Merkez Bankası'nın Interbank'ta taraf olduğu işlemleri azaltmaya yönelik bir strateji uygulaması; mevduat munzam karşılık oranlarının %8'den %6'ya indirilerek, aradaki farkın haftalık bazda disponibilibite olarak tutulması öngörülmüştür.

Bununla birlikte Merkez Bankası, Türk Lirası işlemleri karşılığı verdiği likiditeyi azaltırken, bankalara dövizle likidite sağlama konusunda mutlak garanti vermiştir.

13.3. Maliye Politikası

Stand-by Programı'nın temel hedefi; kamu kesiminde bütçe disiplininin sağlanması ve reel faizlerdeki düşüşle birlikte kalıcı bir faiz dışı fazlaya ulaşılması olarak belirlenmiştir (Treasury, agis, 1999b). Program, faiz dışı fazla ile birlikte reel faizlerde de önemli bir azalışı öngörmüştür.

Tablo 13.70: Stand-by Programı'nın 2000 Yılı Maliye Politikası Hedefleri

Konsolide Kamu Sektörü Temel Dengesi*/GSMH (%)	3,7
Konsolide Bütçe Temel Dengesi/GSMH	
- Deprem Harcamaları Dahil (%)	3,9
- Deprem Harcamaları Hariç (%)	5,4
Konsolide Bütçe Dengesi/GSMH (%)	-12,6
Konsolide Kamu Borçları/GSMH (%)	58,0
Nakit İç Borç/GSMH (%)	27,0

* GSMH'nin %1.5'i olarak tahmin edilen Deprem Harcamaları Hariç.

Kaynak :(IMF,IMF Approves US\$4 BillionStand-ByCreditforTurkey, PressReleaseNo:99/66, Washington DC, December 1999, www. treasury.gov.tr /duyuru/standby/ sunus2/ index. htm, 30.12. 1999, www. tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/paraprog2/baskanmat5y/html,14.12.1999 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.)

Türkiye'de yaşanan yüksek reel faizler, temelde kamu açıklarının kontrol altına alınamamasından kaynaklanmıştır. Reel faizler de kamu finansman dengesini gittikçe bozmuştur. Bu kısır döngü kamunun toplam borcunu hızla arttırmakla birlikte, kamu mali yönetimini de zorlaştırmıştır.

Program'ın en önemli üç unsurundan birini, sıkı maliye politikası uygulaması oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle, kamu açıklarını hızlı ve kalıcı olarak ortadan kaldıracak önlemlerin alınması, Programın temel taşlarından biri olmuştur. Program vergi uygulamaları yoluyla gelirlerin artırılması ve harcamaların kısılmasının yanı sıra, 2000 yılı özelleştirme uygulamalarıyla ve 1999'da uygulamaya konulan yapısal reformların kesintisiz devam ettirilmesiyle, kamu finansmanında kalıcı bir iyileşmeyi hedeflemektedir.

2000 yılı bütçe programında temel amaç, 1999 yılında GSMH'nin %-2.8'i olan kamu sektörü temel fazlasını, GSMH'nin yaklaşık %1.5'i olarak tahmin edilen deprem harcamaları hariç, 2000 yılında GSMH'nin %3.7'sine yükseltmek olarak belirlenmiştir. Kamu sektörü temel fazlası; konsolide bütçeyi, bütçe dışı fonları, yerel yönetimleri, finans sektörü dışında faaliyet gösteren kamu teşebbüslerini, Merkez Bankası'nı ve kamu bankalarının görev zararlarını kapsamaktadır.

2000 yılı için hedef alınan temel büyüklükler göz önünde tutularak, 2000 yılı bütçesi, faiz hariç GSMH'nin %5.4'ü oranında fazla verecek şekilde bağlanmıştır (Tablo 13.54). Bu hedefe ulaşılması İstikrar Programı'nın bir gereği olarak görülmüştür (MB, agis, 1999).

47 katrilyon TL'yi bulan bütçe giderlerinin 10 katrilyon TL'si personel giderlerine, 3 katrilyon 850 trilyon TL'si diğer cari giderlere ve 2 katrilyon 352 trilyon TL'si yatırımlara ayrılmıştır. Yeterli ödeneği olmayan yatırım projelerinin başlatılmasına 2000 yılında da izin verilmeyeceği; ancak yatırımlar için bütçe kaynaklarına ek olarak bütçe dışı imkanların da kullanılacağı belirtilmiştir.

Tablo 13.71: 2000 Yılı Konsolide Bütçe Büyüklükleri

	Hedefler (Milyar TL)	GSMH İçindeki Payı (%)
Harcamalar	46.968.000	37,58
Faiz Hariç Harcamalar	25.835.000	20,67
Faiz Harcamaları	21.133.000	16,91
Gelirler	32.585.000	26,07
Vergi Gelirleri	24.000.000	19,21
Diğer Gelirler	8.585.000	6,87
Bütçe Dengesi	-14.383.000	-11,51
Faiz Dışı Denge	6.750.000	5,40

Kaynak: (www.muhasabat.gov.tr/mbulten/T2-1.htm, 30.12.1999 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.)

Bununla birlikte, bütçe giderlerinin 30 katrilyon 766 trilyon TL'si transfer harcamalarına ayrılmıştır. Transfer ödenekleri içinde faiz giderlerinin payı ise 21 katrilyon 133 trilyon TL'yi bulmuştur.

Tablo 13.72: Konsolide Hükümet Kümülatif Temel Dengesi* Üzerinde Performans

Kriteride Performans Kriteri

	Alt Sınırlar (Trilyon TL)
31 Aralık 1998'den	
31 Aralık 1999'a Kümülatif Temel Denge	1.000

* Gelir-Faiz Dışı Harcamalar

Kaynak: (Stand-byArrangement-Letter of Intent-Turkey, www.treasury.gov.tr/english/announce/sb_englishhtm, 30.12.1999 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.)

Ayrıca, 2000 yılı bütçe uygulamalarında gelirler kadar giderlerinde üzerinde durulacağı ve kamu harcamalarında etkinliğin yanında şeffaflığa da özen gösterileceği belirtilmiştir.

2000 yılı bütçe hedeflerinin tutturulmasının da bir dizi “performans kriteri” ve “endikatif hedefler*” aracılığıyla izlenmesi öngörülmüştür. Buna göre (Tresury, agis, 1999b);

- Konsolide kamu sektörü temel fazlası için özelleştirme gelirleri hariç üçer aylık performans kriterleri belirlenecektir. Yıl sonu için taban 4.500 trilyon TL olacaktır.

- Temel fazla için özelleştirme gelirlerinin üçer aylık endikatif hedeflerini de içeren ayrı bir yıllık performans kriteri belirlenecektir (Tablo 13.73).

- Özelleştirme gelirleri hariç, konsolide kamu sektörünün genel açığı için endikatif bir tavan belirlenecektir. Böylece faiz ödemeleri de izlenecektir.

26 Kasım 1999’da TBMM’de onaylanan Ek Vergi Yasası (4481 Sayılı Yasa) ile bütçe hedeflerine ulaşmanın daha kolay olacağı beklenmektedir. Deprem Vergileri olarak da bilinen vergi paketi (Resmi Gazete, 23888, 1999);

-Ek gelir ve kurumlar vergisi ödemelerinden,

-Ek yıllık motorlu taşıtlar vergisi ödemelerinden,

-Ek emlak vergisi ödemelerinden,

-Cep telefonu konuşmalarından alınacak ek vergiden,

-İMKB, SPK, RTÜK gibi kurulların yaratacakları gelir fazlalarından yapılan aktarımlardan alınacak ek vergiden oluşmaktadır.

Tablo 13.73: Konsolide Kamu Sektörü Kümülatif Temel Dengesi Üzerinde Performans Kriterleri

	Alt Sınırlar (Trilyon TL)
Kümülatif temel denge 31 Aralık 1999’dan;	

**Endikatif Hedefler:* Programın başarısı için kritik öneme sahip değişkenlerin izlenmesi için kullanılan hedeflerdir. Ancak bu hedefler hükümetin mevcut politika araçları ile doğrudan kontrol edebileceği değişkenler değildir.

31 Mart 2000'e (Performans Kriteri)	1.550
30 Haziran 2000'e (Performans Kriteri)	2.600
30 Eylül 2000'e (Performans Kriteri)	3.900
31 Aralık 2000'e (Performans Kriteri)	4.500
Özelleştirme gelirleri dahil kümülatif temel denge 31 Aralık 1999'dan;	
31 Mart 2000'e (Endikatif Alt Sınır)	2.150
30 Haziran 2000'e (Endikatif Alt Sınır)	3.850
30 Eylül 2000'e (Endikatif Alt Sınır)	5.900
31 Aralık 2000'e (Performans Kriteri)	9.100

Kaynak: (Stand-byArrangement-Letter of Intent-Turkey, www.treasury.gov.tr/english/announce/sb_english.htm, 30.12.1999verilerinden yararlanılara düzenlenmiştir.)

Ayrıca, dolaylı vergilere ilişkin olarak %15 olan KDV oranının %2 puan oranında arttırılması; gayrimenkul sermaye iratları ve serbest meslek kazançları üzerine uygulanan stopajın %15'ten %20'ye çıkarılması; faiz-repo gelirlerine uygulanan stopaj oranının %2 puan arttırılması; ücret-maaş geliri olanların vergi dilimleri ve özel istisna miktarlarının artışının hedeflenen enflasyon oranıyla sınırlandırılması diğer uygulamalar olmuştur.

▪ Gelirler Politikası

Gelirler politikasıyla, enflasyondaki düşüşü ve döviz kuru politikasını desteklemek ve özellikle özel sektöre ücret ve fiyat artışlarını hedef enflasyon ile aynı oranda belirlemeleri konusunda yol göstermek amaçlanmıştır (Treasury, agis, 1999a).

Buradan hareketle, memurların ücret artışlarının belirlenmesinde bütçe imkanlarının yanında 2000 yılının enflasyon (TÜFE) hedefleri dikkate alınmıştır. Buna göre 2000 yılında toplam %25 (%15'i yılın ilk altı ayı, geri kalanı ise yılın son altı ayı olmak üzere) oranında artış yapılması öngörülmüştür. Bütçe Kanunu'na konulan bir hükümlerle, söz konusu artışın enflasyonun altında kalmaması şartı konulmuştur. Bu, şayet enflasyon (TÜFE) 2000 yılının ilk yarısında %15'i geçerse, Temmuz ayında memur maaşları, arada oluşan fark kadar daha ek olarak yükseltilecek anlamına gelmektedir.

Tablo 13.74: Konsolide Kamu Sektörü Kümülatif Genel Dengesi* Endikatif Hedefleri

	Alt Sınırlar (Trilyon TL)
--	----------------------------------

Kümülatif genel denge 31 Aralık 1999'dan;		
31 Mart 2000'e	(Endikatif Alt Sınır)	-6.000
30 Haziran 2000'e	(Endikatif Alt Sınır)	-12.150
30 Eylül 2000'e	(Endikatif Alt Sınır)	-15.850
31 Aralık 2000'e	(Endikatif Alt Sınır)	-18.750

* Konsolide kamu sektörü faiz dışı fazla, konsolide merkezi hükümetin net faiz ödemeleri ve bütçe dışı fonların, KİT'in, sosyal güvenlik kuruluşlarının, işsizlik sigortası fonunun brüt faiz ödemeleri ve 1 Kasım 1999'dan sonra kurulan tüm yeni kamu kurum ve fonunun genel dengesi.

Kaynak: (Stand-by Arrangement-Letter of Intent-Turkey,

www.treasury.gov.tr/english/announce/sb_english.htm, 30.12.1999 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.)

Asgari ücret artışları da 2000 yılında hedeflenen enflasyon oranı paralelinde olmuştur. 16 yaşından büyük işçiler için asgari ücret, 2000 yılının ilk altı ayında %17,3'lük artışla brüt 109.800.000 TL, net 80.650.000 TL; ikinci altı ayında ise %8,2'lik artışla brüt 118.800.000 TL, net 87.065.000 TL olarak belirlenmiştir. 16 yaşından küçük işçiler için asgari ücret, ilk altı ayda brüt 93.600.000 TL, son altı ayda ise brüt 101.250.000 TL olmuştur. Böylece kümülatif olarak asgari ücretteki artış, %26,9 olarak tespit edilmiştir.

Ayrıca hükümet, kira ücretlerinin hedef enflasyon oranı paralelinde 2000 yılında en fazla %25 , 2001 yılında ise %10 oranında arttırılabilesini öngören yasa tasarısını benimsemiştir.

Program'da gelirler politikasının 2001 ve 2002 yılları hedefleri paralelinde de uygulama bulacağı açıkça belirtilmiştir.

▪ Yapısal Politikalar

Program'da Yapısal Reformlar'ın yapılma nedeni;

- 2000 yılında yapılan mali düzenlemelerin orta vadede de devamlılığını sağlamak,
- Kamu sektörü borçlanmalarındaki faiz ödemeleri sıkıntısını azaltmak,
- Ekonomik etkinliği ve şeffaflığı geliştirmek,
- Kamu sektörü borçlanma gereğini azaltmak olarak belirtilmiştir (IMF, 1999:2).

-Özelleştirme

Türkiye'de özelleştirme uygulamalarının başlangıcından 1999 yılı Eylül ayı sonuna kadar, GSM lisans satışından sağlanan 1 milyar Dolar ile birlikte toplam 5.6 milyar Dolar'lık özelleştirme işlemi gerçekleştirilmiştir. Özelleştirme kapsamına alınan kuruluş sayısı 1985'ten

bu yana 213'e ulaşmış, 76 kuruluşun özelleştirme işlemleri ise devam etmektedir (MB, agis, 1999). 1998 yılında gerçekleştirilen özelleştirme işlemleri sonunda ise 761.128.813 Dolar'lık gelir elde edilmiştir (Tablo 13. 75).

Programda sıkı bütçe politikası ve yapısal reformlara ilave olarak 2000 yılı özelleştirme uygulamaları, reel faizlerin düşürülmesi ve iç borç stokunun azaltılması sürecine katkıda bulunacak önemli bir unsur olarak görülmüştür.

Tablo 13.75: 1998 Yılında Gerçekleştirilen Özelleştirme İşlemleri

Satış Yöntemi	Satış / Devir Bedeli	Tahsilat Tutarı
Blok Satış	288.555.000	105.213.000
Halka Arz	240.702.529	222.391.110
Uluslararası Kurumsal Arz	391.949.083	389.000.657
Tesise Varlık Satış veya Devri	96.392.104	42.401.975
İMKB'de Satış	2.122.293	2.122.071
Toplam	1.019.721.009	761.128.813

Kaynak: (www.oib.gov.tr/1998 uygulama.htm, 30.12.1999 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.)

IMF'ye sunulan Niyet Mektubu'nda 2000 yılı özelleştirme programıyla 7.6 milyar Dolar (nakit) gelir elde edileceğinin planlandığı belirtilmiştir (Tablo 13. 59). Bu gelirin;

- Ek bir GSM lisansı Türk Telekom'a verilmek üzere GSM lisanslarının (GSM satışları 2000 yılı ilk üç ayında gerçekleştirilecek) ve Türk Telekom'un %20'sinin bir stratejik yatırımcıya satışından,

-Elektrik dağıtımı ve enerji santrallerinin işletme haklarının devrinden,

-ASİL ÇELİK, TURBAN, SÜMER HOLDİNG, TAKSAN, TUMOSAN, TDİ LİMAN, ATAKÖY GR., SİGORTALAR, İGSAŞ, SEKA, EBAŞ, KBİ, TRABZON LİMANI, TZDK, İŞTİRAKLER, ERDEMİR olarak belirlenen şirketlerin Özelleştirme İdaresi tarafından satışından sağlanması öngörülmüştür (Treasury, agis, 1999a).

2001 yılında 6 milyar Dolar (GSMH'nin %2.75'i) daha özelleştirme geliri elde etmek için, özelleştirilecek bir grup şirketin tespit edilmesi planlanmıştır. 2002 yılı için özelleştirme geliri ise 4 milyar Dolar dolayında beklenmektedir (Tablo 13. 76).

Tablo 13.76: Türkiye'nin Özelleştirme Hedefleri

	2000	2001	2002
Özelleştirme (Milyar Dolar)	7,6	6	4
Özelleştirme Gelirleri / GSMH (En az %)	3,5	3,25	2

Kaynak: (Stand-byArrangement-Letter of Intent-Turkey, www.treasury.gov.tr/english/announce/sb_english.htm, 30.12.1999 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.)

Tablo 13.77: 2000 Yılı Özelleştirme Programı Tahmini Gerçekleşme Takvimi

2000/1.Çeyrek	2000/2.Çeyrek	2000/3.Çeyrek	2000/4.Çeyrek
DENİZ NAKLİYAT	POAŞ (Blok)	ATAKÖY MARİNA	ERDEMİR (Halka Arz)
ORÜS (Varlık)	TÜPRAŞ (Halka Arz)	ATAKÖY OTELCİLİK	İŞTİRAKLER
ANKARA SİGORTA	PETKİM (Yarımcı-Varlık)	İMKB İŞTİRAK HİSSEL.	TÜPRAŞ (Blok / Halka Arz)
GÜVEN SİGORTA	İSDEMİR	İŞTİRAKLER	PETKİM (Blok / Halka Arz)
ASİL ÇELİK (Blok)	İŞTİRAKLER	THY (Blok)	ATAKÖY TURİZM
EBAŞ (Varlık)	KBİ (Blok)	TÜGSAŞ	
KBİ (Varlık)	SEKA (Varlık)	İGSAŞ	
TAKSAN	SÜMER HOL. (Varlık)		
TURBAN (Varlık)	TRABZON LİMANI		
TZDK (Varlık)	TÜMOSAN		
ETAĞ			

Kaynak: (www.oib.gov.tr/2000_program.htm, 30.12.1999 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.)

- Tarım Reformu

Yakın İzleme Programı'nda kamu kesimi ücretlerinde olduğu gibi tarımsal destekleme fiyatlarının geçmiş enflasyona göre değil, hedeflenen enflasyona göre artırılması benimsenmiştir. Bu doğrultuda tarımsal destekleme fiyatları, genel olarak hedeflenen ortalama enflasyon oranına göre artırılmıştır.

Stand-by Anlaşması'yla, mevcut tarım politikamızın IMF'nin önerileri ve Avrupa Birliği (AB) normları çerçevesinde yapılacak tarım reformuyla değiştirilmesi öngörülmüştür (Treasury, agis, 1999b).

Türkiye'de tarım politikaları; destekleme alımları, girdi destekleri, zırai kredi faiz sübvansiyonları, doğal afet ödemeleri, süt teşvik primi ödemeleri, destekleme primleri ve ekim alanlarının sınırlandırılması olarak uygulanmakta ve araştırma, eğitim, yayım ve denetim gibi kamu hizmetleri, tarımsal alt yapı yatırımları, yatırım teşvikleri, ihracat iadesi ödemeleri ve ithalat harcamaları gibi araçlarla sürdürülmektedir. Mevcut politikaların en önemlilerinden biri olan destekleme alımları; üretimin piyasa sinyallerine uygun olarak gelişimini engellediği, üretici gelirlerinde istikrarsızlık ve gelir dağılımını bozucu etkiler yarattığı, bazı ürünlerde iç ve dış piyasalarda değerlendirilmesi zor stok birikimlerine yol açtığı yönünde eleştirilmektedir (DPT, 1999:57). Destekleme konusunda temel eleştiri ise, desteklemenin siyasi menfaatlere göre yapılması olmuştur.

Türkiye'de bugüne kadarki uygulamalarda, destekleme sistemi içinde "taban fiyat" öne çıkmakta ve ayrıca girdiler için destek verilmektedir. 2000 yılı bütçesinin çeşitli kalemlerinde yer alan ödeneklerle birlikte, tarımsal desteklemeye ayrılan kaynaklar 1 katrilyon TL'ye ulaşmaktadır.

1963 yılında şimdiki AB ülkeleri ile imzalanan Ortaklık Anlaşması ve uygulama esaslarını düzenleyen Katma Protokol, Gümrük Birliği Anlaşması'ndan farklı olarak tarım ürünlerini de kapsamıştır. Bu anlaşma ile Türkiye 22 yıllık süresinin sonunda Ortak Tarım Politikası'na uymayı ve tarım ürünlerinin serbest dolaşımını taahhüt etmiştir. Çeşitli sebeplerle bu ortaklık gerçekleşmemiş; ancak Türkiye ve AB arasında tarım konusunda tercihli ticaret olarak yürüyen bir ilişki kurulmuştur. Tarım ürünlerinin Gümrük Birliği kapsamına girmesi için, sadece vergilerin sıfırlanması yeterli olmayacaktır. Destekleme sistemi gibi konularda AB Ortak Tarım Politikası'na uyumlu bir altyapı kurulması ile ortaklık gerçekleşebilecektir (Ekonomi Forumu, 1998: 49).

AB çiftçi gelirlerini arzu edilen düzeyde tutmak için, iki temel mekanizmayla desteklemeye yönelmiştir. Bunlar (Foreignttrade, agis, 2000);

- İthal edilen ürünlerin Birlik içi piyasalarda oluşması amaçlanan "hedef fiyat (üretici için arzu edilen gelir seviyesini gösteren fiyat)" düzeyinin altındaki fiyatlarla satılmasına izin verilmemekte,

- Piyasa fiyatları müdahale fiyatlarının altına düşme eğilimi gösterirse, piyasadaki fazlalık ürün satın alınmaktadır.

Stand-by anlaşmasıyla tarımda destekleme alımları ve kredi sübvansiyonlarının tedrici olarak kaldırılması ve doğrudan destekleme sistemine geçilmesi öngörülmüştür.

Doğrudan destek sistemi tam olarak uygulamaya konulamazsa; buna yönelik olarak 2000 hasat yılı için yapılacak bir pilot programın sonuçlarına göre, 2001 yılında doğrudan gelir desteğinin tüm ülke genelinde uygulanması benimsenmiştir. Bununla birlikte, hububat destekleme fiyatlarının, bu ürünlerde tahmin edilen dünya piyasa fiyatlarının %35'inden fazla olmayacak şekilde belirlenmesi ve 2001 yılında bu farkın daha da azaltılması; ancak destekleme fiyatlarının ton başına 150 Dolar'dan daha az olmaması, gübre ve diğer girdi sübvansiyonlarının 2000 ve 2001'de nominal olarak sabit tutulması kararlaştırılmıştır. Hükümet adına Tarım Satış Kooperatifleri ve bunların kurduğu Birlikler tarafından yürütülen sınıı tarımsal ürünlere ilişkin destekleme alımlarında, Birliklere tam muhtariyet sağlayan taslak kanunun 2000 yılı Mart ayına kadar TBMM'den geçirilmesi öngörülmüştür. Ayrıca Ziraat ve Halk Bankaları tarafından verilen sübvansiyonlu kredi miktarlarındaki artışın 2000 yılında %55'i geçmemesi, gübre ve diğer girdi sübvansiyonlarının 2000 ve 2001'de nominal olarak sabit tutulması hedeflenmiştir (Treasury, agis, 1999a).

- Sosyal Güvenlik Reformu

Sosyal Güvenlik Sistemi'nde hızla büyüyen finansman açığını geriletmek, sağlıklı bir yapıya kavuşturmak için, Eylül 1999'da Sosyal Güvenlik Reformu TBMM'de kabul edilerek uygulamaya konulmuştur. Bu Reform ile, sosyal güvenlik kuruluşlarının yardım almadan ayakta kalabilmeleri hedeflenmiştir. Yeni düzenlemede işsizlik sigortası da yerini almıştır.

Sosyal Güvenlik Reformu (Treasury, agis, 1999a);

-Asgari emeklilik yaşını sisteme yeni katılanlar için hemen 58/60 ve önceden sisteme dahil olanlar için 10 yıllık bir geçiş süreciyle 52/56 olarak yükseltmekte,

-Emekliliğe hak kazanabilmek için gerekli asgari prim ödeme süresini arttırmakta,

-Ortalama aylık bağlama oranını %80'den %65'e düşürmekte,

-Emeklilik maaşının hesaplanmasındaki referans periyodunu, tüm çalışma periyodu olarak arttırmakta,

-Emeklilik maaşını TÜFE'ye bağlamakta,

-Prime esas ücret tavanını yükseltmektedir. Bu tavanın 1 Nisan 2001'de asgari seviyenin dört katına, Nisan 2002'de ise beş katına çıkarılması öngörülmüştür.

Reform yapılmadığı takdirde GSMH'nin %3'ü seviyesindeki açığın 2050 yılına kadar GSMH'nin %16'sına ulaşacağı endişesinin bu yeni düzenlemeler sonrasında tersine döneceği ve açığın gittikçe küçüleceği tahmin edilmektedir. Ayrıca hükümet, idari reformlarla birlikte

özel emeklilik fonlarına yönelik hukuki çerçeveyi oluşturarak, reformun diğer aşamalarına geçmeyi hedeflemiştir (Treasury, agis, 1999a).

2000 yılı için sosyal güvenlik kuruluşları bütçe kaynaklarından GSMH'nin %2,9'u kadar (bütçenin %7,7'sine karşılık gelen 3.6 katrilyon TL) ödenek ayrılmıştır (Tablo 13. 78).

Tablo 13.78 : Sosyal Güvenlik Kuruluşları'na Bütçe Kaynaklarından Ayrılan Ödeneğin

1995 Yılına Kadar	1996-1997	1999	2000*
%1'in altında	%2	%3'ün üstünde	%2,9

*Tahmin

Kaynak: (www.maliye.gov.tr/apk/butc2000/BUTCE2000.html, 12.12.1999 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.)

- Kamu Mali Kesimi Reformu

Kamu mali yönetimi için, bütçenin hazırlanmasını, uygulanmasını ve kontrolünü güçlendirici, şeffaflığı ve güvenebilirliği artırıcı değişiklikler öngörülmüştür.

Bu değişiklikler kapsamında 61 bütçe içi fondan 20'sinin Şubat 2000'e kadar tasfiye edilmesi, kalan fonların 2001 yılının ilk yarısında kaldırılması planlanmıştır. Bütçe dışı fonların çok önemli bir bölümünün ise Haziran 2000'e kadar tasfiyesi benimsenmiştir (Treasury, agis, 1999b).

Kamu mali yönetiminin iyileştirilmesi yönünde ilk adım 2000 yılı bütçesine, kamu bankalarının kredi sübvansiyon maliyetlerinin katılması olarak atılmıştır. Ayrıca 2000 yılı sonuna kadar hükümetin, devlet garantilerini kamu hesaplarına kaydedecek bir sistemi kurması ve 2001 bütçesinde yeni garantilerin verilmesi üzerine açık limitler getirmesi öngörülmüştür (Treasury, agis,1999b).

- Vergi Politikası-İdaresi

Etkin ve adaletli bir vergi sistemine ulaşmak için vergi sistemini revize edici uygulamalar çerçevesinde;

-İç yatırımı ve yabancı sermayeyi teşvik edici araç olarak, net ve basit yasa ve diğer mevzuatlarla desteklenmiş geniş tabanlı, düşük ve tahmin edilebilir marjinal vergi oranları üzerine kurulu bir vergi sisteminin uygulanması,

-Başta tam otomasyon olmak üzere vergi idaresi sistemine ilişkin projelerin devreye sokulması,

-Gelecekte yeni bir vergi affının çıkartılmaması,

-Gecikmiş vergi yükümlülüklerini azaltacak (yaklaşık yarısı kamu kuruluşlarına ait olan gecikmiş vergi yükümlülükleri Nisan 1999 itibarıyla GSMH'nin %3'üne ulaşmıştır) önlemler kapsamında 2000 Nisan ayı sonuna kadar üçer aylık bir izleme sisteminin kurulması öngörülmüştür (Treasury, agis, 1999a).

13.4.Bankacılık Düzenlemeleri

TBMM'de 18.06.1999'da kabul edilen 4389 Sayılı Bankalar Kanunu'yla (Resmi Gazete, 23734, 1999);

- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu kurulmuştur. Kurum; tasarruf sahiplerinin haklarını ve bankaların düzenli ve emin bir şekilde çalışmasını tehlikeye sokabilecek, ekonomide önemli zararlar doğurabilecek her türlü işlem ve uygulamaları önlemek, kredi sisteminin etkin bir şekilde çalışmasını sağlamak üzere gerekli karar ve tedbirleri almak ve uygulamakla hem yükümlü, hem de yetkili kılınmıştır (Madde 3/1).

- Daha önce Merkez Bankası ve Hazine Müsteşarlığı'nca birlikte bölüşülen, düzenleme, denetim ve gözetim yetkisini devralan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, kamu tüzel kişiliğini haiz, idari ve mali özerkliğe sahip kılınmıştır.

- 1999 Eylül ayı sonu itibarıyla ticari bankaların yabancı para net genel pozisyon sınırı, sermayenin %20'sine indirilmiştir.

Kanun'un eksik olduğu noktaları gidermek, bankacılık gözetim kapsamını sağlam bir temele dayandırmak amacıyla TBMM'de 4491 Sayılı Bankalar Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun 17.12.1999'da kabul edilmiştir.

4491 Sayılı Kanun'la (Resmi Gazete, 4491, 1999) Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun tam olarak özerk hale getirilmesi, şeffaflığının artırılması, Bankalar üzerindeki siyasi müdahale ve etkilerin ortadan kaldırılması ve Bakanlar Kurulu'nun Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu üyelerinin atanması dışında düzenleme, denetim ve gözetim alanındaki tüm kararların dışında bırakılması hedeflenmiştir (Madde 2-9).

Ayrıca 4491 Sayılı Kanun'a göre, Kanun'un yürürlüğe girdiği tarihte faaliyet gösteren özel Finans Kurumları mevcut durumlarını 4389 Sayılı Bankalar Kanunu'nun "Bankaların Kuruluşları ve Faaliyete Geçme Esasları" ve "Bankaların Teşkilat ve Organları" nı düzenleyen 7. ve 9. Madde hükümlerine iki yıl içinde intibak ettirmese, genel hükümlere göre tasfiyesi hükme bağlanmıştır (Geçici Madde 3).

Bankaların varlık değerlemelerinin daha iyi yapılması ve buna bağı olarak bankalara karşı düzeltici önlemlerin gecikmeden alınmasını kolaylaştırması, daha anlamlı mali tabloların ortaya çıkmasına imkan tanınması için 2000 yılında;

-İhtiyati raporlama ve finansal bilgilerin açıklanmasına yönelik muhasebe standartları,

-Piyasa riskini de içeren sermaye yeterliliği,

-İyileştirilmiş dahili risk yönetimi prosedürleri alanlarında uluslararası standartlara paralel yeni düzenlemelerin getirilmesi öngörülmüştür (Treasury, agis, 1999a).

Ayrıca gerçek görevlerinden uzaklaşan, sorunlu beş bankanın (Egebank, Esbank, Sümerbank, Yaşarbank, Yurtbank) idaresine el konulmuş ve bankaların tüm hisse senetleri Merkez Bankası Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilmiştir. IMF, hükümetin bu beş bankaya ilişkin aldığı önlemlere tam destek verdiğini açıklamıştır.

Söz konusu bankaların ekonomiye yükü 4 milyar Dolar olarak tahmin edilmektedir. Tasfiye edilmesi halinde 5.3 milyar Dolar'a ihtiyaç duyulacağı belirtilmiştir. Beş banka için Dünya Bankası'ndan 2 milyar Dolar daha kredi talebinde bulunulmuştur. Böylece, Merkez Bankası Fonu'nda bulunan toplam sekiz bankanın mali yapısının ivedi olarak düzeltilerek, yeni sahiplerine hazırlanması amaçlanmaktadır.

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

1998 yılının ikinci yarısına ve 1999 yılına ilişkin ekonomik hedeflerin belirlendiği Yakın İzleme Programında öncelikli hedef enflasyonla mücadele olarak belirlenmiştir.

Bu bölümde 2000’li yıllardaki ekonomik gelişmeler incelenmiş; 2000-2002 yıllarını kapsayan üç yıllık bir stand-by anlaşması yapılması kararı ile sonuçlanan IMF ile Niyet Mektubu taslağı üzerinde yapılan görüşmeler değerlendirilmiştir.

Bölüm Soruları

1) Hükümetin IMF'ye sunduğu ve kabul gören Niyet Mektubu'na göre aşağıdakilerden hangisinin gerçekleştirilmesi öngörülmemiştir?

a) Merkez Bankası tarafından açıklanan "para ve kur politikaları"na sıkı sıkıya uyulması.

b) kamu harcamalarının kısılması.

c) Türkiye'nin kredi notunun düzeltilmesi.

d) özelleştirmeye hız verilmesi.

e) vergi politikaları ve idaresi ile bankacılık reformlarının gerçekleştirilmesi.

2) Ekonomideki kaynakların daha etkin ve adil dağılımını sağlamak, 2000-2002 dönemini kapsayan Stand-by Anlaşması'nın temel amaçlarından bir tanesidir.

Doğru ()

Yanlış ()

3) 2000-2002 dönemini kapsayan Stand-by Anlaşması'nın işleyişinde birinci temel unsur genişletici bir maliye politikası uygulamasıyla faiz dışı bütçe fazlasının arttırılması, yapısal reformların gerçekleştirilmesi ve özelleştirmenin hızlandırılmasıdır.

Doğru ()

Yanlış ()

4) 1998 Haziran ayı sonunda IMF ile imzalanan 2000 yılı başında IMF ile uygulamaya konulan Stand-by Programı'na kadar köprü görevini üstlenmiştir

5) Kasım ayı içinde IMF ile Niyet Mektubu taslağı üzerinde yapılan görüşmelerin ardından, 2000-2002 yıllarını kapsayacak üç yıllık bir stand-by anlaşması yapılması kararını izleyen gelişmelerin ardından Türkiye'nin kredi notu ve ekonomik görünümü uluslararası kredi derecelendirme kuruluşları tarafındandan, ya çevrilmiştir.

6) Hükümetin IMF'ye sunduğu ve kabul gören Niyet Mektubu öngörülleri nelerdir?

7) 2000-2002 dönemini kapsayan Stand-by Anlaşması'nın temel amaçları nelerdir?

8) Türkiye'de uzun bir süredir devam eden enflasyon beklentisini kırmayı hedefleyen Program'ın işleyişinde temel unsurlar nelerdir?

9) Dönemin para ve maliye politikalarını değerlendiriniz.

10) 2000 yılı bütçe hedeflerinin tutturulması için öngörülen performans kriteri ve endikatif hedefleri değerlendiriniz.

Cevaplar

1)c, 2) Doğru, 3) Yanlış, 4) Yakın İzleme Anlaşması, 5) durağan, olumlu.

14. 2000'Lİ YILLAR (2)

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 14.1.** Kasım 2000 ve Şubat 2001 Ekonomik Krizleri Öncesi Koşullar: Türkiye'nin Makro Ekonomik Performansı
- 14.2.** Kasım 2000 ve Şubat 2001 Ekonomik Krizleri
- 14.3.** IMF Destekli İstikrar Programı Uygulamaları ve Sonuçları
- 14.4.** 2000 Sonrası Koşullar: Türkiye'nin Makro Ekonomik Performansı

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1.** Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizleri öncesi koşullar nelerdir? Türkiye'nin makro ekonomik performansını değerlendiriniz.
- 2.** Kasım 2000 ve Şubat 2001 Ekonomik Krizlerini değerlendiriniz.
- 3.** IMF destekli istikrar programı uygulamaları ve sonuçları nelerdir?
- 4.** 2000 Sonrası koşullar ve Türkiye'nin makro ekonomik performansı nasıldır?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Kasım 2000 ve Şubat 2001 Ekonomik Krizleri Öncesi Koşullar: Türkiye'nin Makro Ekonomik Performansı	Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizleri öncesi koşullar çerçevesinde Türkiye'nin makro ekonomik performansını değerlendirebilmek.	Okuyarak, araştırarak, analiz ederek.
Kasım 2000 ve Şubat 2001 Ekonomik Krizleri	Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizlerini değerlendirebilmek.	Okuyarak, araştırarak, analiz ederek.
IMF Destekli İstikrar Programı Uygulamaları ve Sonuçları	IMF destekli istikrar programı uygulamaları ve sonuçlarını değerlendirebilmek.	Okuyarak, araştırarak, analiz ederek.
2000 Sonrası Koşullar: Türkiye'nin Makro Ekonomik Performansı	2000 Sonrası koşullar çerçevesinde Türkiye'nin makro ekonomik performansını değerlendirebilmek.	Okuyarak, araştırarak, analiz ederek.

Anahtar Kavramlar

- Kasım 2000-Şubat 2001 Ekonomik Krizi
- Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
- Acil Eylem Planı

1970'lerin sonunda önemli bir ekonomik ve siyasi krizle karşı karşıya kalan Türkiye, 24 Ocak 1980 Kararları ile ithal ikameci büyüme modelinden ihracat yönelimli büyüme modeline geçmiştir. Uzun dönemde ekonomiyi aşamalı olarak serbestleştirme hedefine yönelik önlemler içeren 24 Ocak Kararları'yla Türkiye, hızlı bir dışa açılma sürecine girmiştir. Mayıs 1981'den itibaren daha esnek bir döviz kuru sistemine doğru gidilirken, 1980-1982 döneminde alınan kararlarla iç finansal liberalizasyona başlanmış ve özellikle Haziran 1984 ve Ağustos 1989'da alınan kararlarla da, köklü dış finansal liberalizasyon önlemleri uygulamaya konulmuştur.

2000'li yıllar sadece Türkiye'de değil, tüm dünyada önemli gelişmelerin yaşandığı yıllar olmuştur. Söz konusu dönemde gelişmiş ülkelerde yaşanan krizlerin, küreselleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak, tüm dünya ekonomilerini etkileyeceği tecrübe edilmiştir.

Bu bölümde dünya geneline yayılan bu olumsuzluk dalgasına rağmen Türkiye'nin, makroekonomik performansı incelendiğinde uygulamaya koyduğu planlar ve kullandığı politika araçları ile ekonomik anlamda ciddi darbeler almadan sürecin dışında kalmayı başarmış olması değerlendirilecektir.

14.1.Kasım 2000 ve Şubat 2001 Ekonomik Krizleri Öncesi Koşullar: Türkiye'nin Makro Ekonomik Performansı

1980-1989 döneminde uygulanan iktisat politikalarının Türkiye'nin iktisadi yapısında yol açtığı değişme düzeyi şu şekilde olmuştur (Kılıçbay, 1992: 273,274):

Kamu yatırımları, doğrudan üretken yatırımlardan, üretken olmayan alt yapı yatırımlarına kaymış, imalat sanayiine yönelik yatırımlarda ise, nispi bir durgunluk gözlenmiştir; milli gelirden ve ihracatta sanayinin nispi payı yükselmiştir; dış ticaret hacmi genişlerken, ihracatın ithalatı karşılama oranı da artmış; ancak, ihracat güvenilir bir temele dayandırılmamıştır; teknolojisi, büyüklüğü ve üretkenliğiyle sanayileşme temposuna ivme kazandırılmamış, yeni teknolojiler üretilmemiştir; ekonomik rekabet alanında arzulan gelişme yakalanamamıştır; yasal zemini kısmen oluşturulsa da, serbest piyasa modeli tam anlamıyla kurulamamıştır.

1990'ların başında Türkiye'nin kamu kesimi gelir gider dengesi yapısal nedenlerden dolayı ciddi biçimde bozulmuştur. Kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ve temelde etkin bir vergi reformunun eksikliği, kamu gelirlerinin arttırılmasını engellemiştir. Özellikle kayıt dışı ekonominin varlığı, adil vergi yüküne ulaşılmasına da engel olmuştur. Buna karşılık, kamu

harcamaları da kontrol altına alınamamış ve hızla artan konsolide bütçe harcamaları kamu kesimi açıklarının belirleyicisi olmuştur.

Özellikle 1989'dan itibaren uluslararası sermayenin ülkeye girişinin serbestleşmesi, TL'nin tam konvertibilitesine geçildiği bir ortamda kamu açıklarındaki yükseliş ve bunun vergi gibi kamu gelirlerince karşılanmayıp, T.C. Merkez Bankası (TCMB) kaynaklarına başvurulması, iç borçlanmayı ve iç faiz oranlarının artışı da beraberinde getirmiştir.

Türkiye'de esasen 1992 yılından sonra mali disiplin bozulmuştur. Bütçe açığının bir kısmının dış borçla kapatılmaya başlandığı bu süreçte, iç borç stoğunun GSMH'ye oranı hızla artarak, %20-30 arasında değişmiştir. Bununla beraber, artan kamu açıkları, özel kesimin kullanılabilir kaynaklarını daraltırken, faiz oranlarını yükselterek kamu kesimini bir faiz kısır döngüsü içine sokmuş, ekonomik istikrarın bozulmasına yol açmıştır. Borçlanma reel faizi, reel büyüme oranını aşmış, kamu kesimi borç yükünün GSMH'ye oranı gittikçe yükselmiş ve ekonomi tüketim ekonomisi karakterini sürdürmüştür.

Ülkenin makro ekonomik temellerinin bozulduğu ve kamu borçlanma gereğinin büyüdüğü bu süreçte, 1993 yılının ikinci yarısında hükümet, faiz oranlarını indirmek için kamu menkul kıymet ihalelerini iptal etmeye ve Hazine'nin finansman ihtiyacı için TCMB kaynaklarını kullanmaya başlamıştır. Bu durum, kamu menkul kıymetleri talebinin azalmasına yol açmıştır (Karacan, 1996:179). Hükümetin faizleri düşürme girişimiyle, hiçbir dış şok etkisi olmadan 1994 yılı Ocak ayında, TL'den kaçış ve dövize hücum yaşanmıştır. Bu nedenle, yapısal reformları da kapsayan Ekonomik Önlemler Uygulama Planı, 5 Nisan 1994'de uygulamaya konulmuştur. 5 Nisan Kararları olarak da bilinen bu program, 1990'ların ilk IMF stand-by programı olmuş; ama, son olmamıştır.

5 Nisan Kararları'nın alındığı 1994 yılında GSMH büyüme hızı %6,1 oranında gerilerken, enflasyon oranı (TÜFE) %125,5 oranında gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranının %77,8 olduğu 1994 yılında, işsizlik oranı %8,5 olmuştur. İstikrar önlemleriyle birlikte, 1995 yılında %8,1 oranında bir GSMH büyüme hızı, %76'lık bir enflasyon oranı (TÜFE) ve %7,6 oranında bir işsizlik söz konusu olmuştur. Sonraki iki yılda, ulaşılan büyüme oranları korunurken, enflasyonda artış hızı devam etmiş, ihracatın ithalatı karşılama oranı %55'in altına düşerken, işsizlik oranında önemli bir gerileme sağlanamamıştır (Tablo 14. 62).

Türkiye'de uygulamaya konulan 5 Nisan Kararları'nın ardından, ekonomide süre gelen yapısal sorunlara, 1997 Asya Krizi ve 1998 Rusya Krizi'nin yol açtığı olumsuzlukların da eklenmesiyle, 1998 Haziran ayı sonunda IMF ile Yakın İzleme Anlaşması imzalanmıştır. IMF

gözetiminde uygulanan bu enflasyonla mücadele programı, 1999 yılı Nisan ayında yapılan siyasi seçimlerin ardından, 2000 yılı başında uygulanması planlanan IMF destekli bir makro ekonomik programa geçişte köprü görevini üstlenmiştir. 17 Ağustos 1999'da yaşanan büyük deprem felaketi ve genel seçimlerden kaynaklanan siyasi belirsizlik nedeniyle söz konusu program, sınırlı düzeyde başarılı olmuştur.

Dışsal etkenlerin ve yaşanan deprem felaketinin olumsuz etkilerinin dışında, Türkiye ekonomisinin 1990'lı yıllarda sık aralıklarla krizlerle karşı karşıya kalmasının temel nedenleri; sürdürülemez bir iç borç dinamiği, başta kamu bankaları olmak üzere mali sistemdeki sağlıksız yapı ve diğer yapısal sorunların kalıcı bir çözüme kavuşturulamaması olmuştur (HM, 2003a).

Tablo 14.79: Türkiye'nin Makro Ekonomik Performansı (1990-1999)

	1990	1994	1995	1996	1997	1998	1999
GSMH Reel Büyüme Hızı (%)	9,4	-6,1	8,1	7,9	8,0	3,8	-6,4
Kişi Başı na GSMH (\$)	2.712	2.159	2.759	2.916	3.080	3.255	2.879
Deflatör (%)	57,6	107,3	87,2	78,1	81,2	75,3	55,8
Enflasyon TÜFE (Y. sonu-%)	60,4	125,5	76,0	79,8	99,1	69,7	68,8
TEFE (Y. sonu-%)	48,6	149,6	65,6	84,9	91,0	54,3	62,9
Döviz Kuru (\$ (Alış, Ort.TL))	2.608	29.704	45.674	81.084	151.429	260.040	417.581
K. Bütçe D. (Trilyon TL)	-11,8	-150,8	-314,9	-1.233,3	-2.235,1	-3.803,4	-9.151,6
Faiz Dışı D. (Trilyon TL)	2,2	147,4	261,2	264,0	42,8	2.373,2	1.569,2
K. Bütçe D./ GSMH (%)	-2,97	-3,88	-4,01	-8,23	-7,60	-7,11	-11,69
Faiz Dışı D./ GSMH (%)	0,55	3,79	3,32	1,76	0,15	4,43	2,00
KKBG/GSMH (%)	7,3	6,2	5,0	8,6	7,7	9,4	15,6
İç Borç Stoku (Trilyon TL)	57	799	1.361	3.149	6.283	11.613	22.920
İç Borç Stoku/ GSMH (%)	14,4	20,6	17,3	21,0	21,4	21,9	29,3
İç Borç Faiz Oranı (Ort.Bileşik-%)	54,0	164,4	121,9	135,2	127,2	122,5	109,5

Dış Borç Stoku (Milyon \$)	49.035	65.601	73.278	79.222	84.236	96.411	102.979
Kısa	9.500	11.310	15.701	17.072	17.691	20.774	22.921
Orta-Uzun	39.535	54.291	57.577	62.150	66.545	75.637	80.058
İhracat (Milyon \$)	12.959	18.106	21.637	23.224	26.261	26.974	26.587
İthalat (Milyon \$)	22.302	23.270	35.709	43.627	48.559	45.921	40.671
Dış Tic. D. (Milyon \$)	-9.343	-5.164	-14.072	-20.402	-22.298	-18.947	-14.084
İhr./İth. (%)	58,1	77,8	60,6	53,2	54,1	58,7	65,4
Cari D. (Milyon \$)	-2.625	2.631	-2.339	-2.437	-2.638	1.984	-1.344
Cari D./ GSMH (%)	-1,7	2,0	-1,4	-1,3	-1,4	1,0	-0,7
İşsizlik Oranı (%)	8,2	8,5	7,6	6,6	6,8	6,9	7,7

Kaynak: (DPT, Uluslararası Ekonomik Göstergeler 2000; DPT, “Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2005”, <http://ekutup.dpt.gov.tr>; MB, www.muhasabat.gov.tr; HM, www.hazine.gov.tr’den yararlanılarak düzenlenmiştir.)

1990’ların sonlarında uygulama bulan Yakın İzleme Anlaşması’nın ardından, 1990’larda Türkiye ekonomisinin devam eden temel sorunlarının çözümü için, 2000 yılı başında Enflasyonla Mücadele Programı (2000-2002) uygulamaya konulmuştur. Yapılan anlaşma sonucunda, IMF’den gelecek kredi tutarı (500 milyon \$’lık deprem yardımı hariç) 4 milyar \$ (2.892 milyon SDR-Özel Çekme Hakkı) olarak belirlenmiştir. IMF kredisinin üçer aylık dilimlerle verilmesi öngörülmüş ve ilk aşamada IMF tarafından acil olarak 300 milyon \$ (221,7 milyon SDR)’ın verilmesi kararlaştırılmıştır (IMF, 2000.) Ancak, IMF’nin de desteklediği bu programın uygulama sürecinde, Türkiye’de, Kasım 2000 ve Şubat 2001’de şiddetli bir bankacılık ve döviz krizi yaşanmıştır.

1989’dan sonra yüksek kamu açıkları, yüksek yurt içi faiz oranları, hızlı kısa vadeli sermaye girişleri ve düşük kur artışları ile gittikçe daha çok “sıcak para” bağımlısı olan ekonomide, biriken kamu kesimi iç borçlarının sürdürülemezliğinin Aralık 1993-Nisan 1994 finansal kriziyle açıkça ortaya çıkmasına rağmen, benzer politikalara devam edilmesi sonucunda Türkiye, 2000’lerin başında ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmıştır (Kibritçioğlu, 2001:176).

Ayrıca, yaşanan siyasi istikrarsızlık da ekonomik kriz oluşumunda etken olmuştur. Türkiye’de, 1990 sonrasında krizlerin daha sık ortaya çıkmasında siyasi istikrarsızlık çok önemli rol oynamıştır. Türkiye’de çoğunlukla, parlamentonun kutuplaşması, koalisyon

hükümetleri, seçmenlerin kararsızlığı, seçimlerin idaresi ve zamanlaması şeklinde siyasi istikrarsızlık göstergeleri görülmüştür. Siyasi istikrarsızlığın ekonomik sonuçlarının (büyüme oranının düşmesi, enflasyon oranının artması, borçların vade yapısının kısılması, mülkiyet hakları konusunda güvensizlik, ekonomik özgürlüklerin azalması vb.) hemen hemen tamamı Türkiye’de gerçekleşmiştir (Eren-Bildirici, 2001:167,173).

14.2. Kasım 2000 ve Şubat 2001 Ekonomik Krizleri

Türkiye’de uygulamaya konulan 2000-2002 Stand-by Programı’nın öncelikli hedefi enflasyonla mücadele olmuş ve uygulanacak makro ekonomik politikaları nihai hale getirmiştir. Bu çerçevede söz konusu program istikrar politikalarının yanı sıra, kamu mali kesimindeki yapısal reformların gerçekleştirilmesini hedeflemiştir. Bu programla mali güven ortamının sağlanması ve özelleştirilmeye hız verilmesi önem kazanmıştır (Doğan, 2000:4,24).

Üç yıllık bir süreçte, ilk yıl üçer aylık, sonraki yıllar ise, yılda iki kez yapılacak gözden geçirmelerle izlenecek olan söz konusu programla birlikte, ilk kez yapısal reformlar IMF tarafından önkoşullar, yapısal performans kriterleri, yapısal kriterler ve program gözden geçirmeleri ile izlenmeye başlanmıştır (Esen, 2002:9). Programın temel politika aracı, döviz kuru ve para politikası olmuştur. TCMB, döviz kuru sepetinin (1\$+0,77EURO) günlük değerlerini bir yıllık süre için 2000 yılı başında kamuoyuna açıklamıştır. Döviz kuru rejimini desteklemek için, TCMB, net iç varlık büyüklüğünü sabitlemiş ve bilanço genişlemesini net dış varlıklardaki artışa bağlamıştır.

Enflasyon oranını 2002 yılı sonuna kadar indirmeyi hedefleyen (2000 yılı için TEFE %20 TÜFE %25; 2001 yılı için TEFE %10 TÜFE %12; 2002 yılı için TEFE %5 TÜFE %7) programın, likidite oluşturma mekanizmasının belirlenmesi ve ödemeler dengesinin çözümü için teorik temeli, “ödemeler dengesi için parasal yaklaşım” olmuştur. IMF tipi tasarruf programlarında temel referans çerçevesini oluşturan bu yaklaşım, satın alma gücü seviyesinde reel döviz kuru oranının uzun vadede dengede olacağını umarken, yerel para arzının açık sermaye hesabı rejimine dahil olmasını sağlamaktadır (Yeldan, 2001: 572).

2000 yılında programda öngörülen hedeflere ulaşılamasa da, enflasyonda son 14 yılın en düşük oranına (TÜFE %39) ulaşılmış, faiz oranları düşmüş ve kamu finansman dengesinde iyileşme sağlanmıştır. Faizlerdeki düşüş, 1999 yılındaki hızlı daralmanın ardından, ertelenmiş tüketim ve yatırım harcamalarının gerçekleştirilmesini ve kredi talebini arttırarak, ekonominin tekrar büyüme sürecine girmesini sağlamıştır. Ancak, iç talepteki canlanma, ham petrol başta olmak üzere enerji fiyatlarındaki artış ve TL’nin özellikle EURO karşısında reel olarak

değerlenmesi, ithalatı hızlı bir şekilde arttırarak, cari işlemler açığına neden olmuştur. Buna, yılın ikinci yarısında özelleştirme ve yapısal reformlara ilişkin gecikmelerin de eklenmesi, iç ve dış piyasalarda tedirginliği arttırarak, sermaye girişlerini, dolayısıyla da likiditeyi olumsuz etkileyerek, kısa vadeli faizlerin yükselmesine neden olmuştur.

Yapısal reformlardaki gecikme ve ek mali önlemlerin alınması konusundaki isteksizlik, IMF'nin Ekim ayında serbest bırakacağı üçüncü kredi diliminin ertelenmesine neden olmuş ve uluslararası piyasalarda beklentileri olumsuz yönde etkilemiştir. Faiz oranlarındaki yükseliş, portföylerinde önemli oranda devlet iç borçlanma senetleri tutan ve bunları kısa vadeli kaynaklarla fonlayan bazı bankaların mali yapılarını bozmuş ve Kasım ayının ikinci yarısında mali piyasalarda güvensizliği arttırmıştır. Piyasada söz konusu bankalara yönelik güvenin zayıflaması, likidite ihtiyaçlarının hızla artmasına ve kısa vadeli faizlerin 17-22 Kasım arasında %100'leri aşmasına yol açmıştır. Böylece, enflasyon beklentilerini azaltacak sıkı para ve döviz kuru politikaları ile enflasyonun ana kaynağı olan kamu finansman açıklarını azaltmaya yönelik maliye politikalarını içeren söz konusu programın uygulama sürecinde, finansal bir krizle karşı karşıya kalınmıştır.

Krizin ilk iki gününde (27-28 Kasım), TCMB'den 3 milyar \$ çekilmiştir. Piyasalarda TL sıkıntısı başlamış, bankalararası para piyasasında gecelik repo faizi %200'e yükselmiş ve İMKB endeksi yılın en düşük düzeyine inmiş; ancak, döviz kurlarında ciddi bir dalgalanma olmamıştır. Bankacılık sisteminin kötü işleyişinden ve sağlıksız yapısından kaynaklanan kriz, derinleşmeye başlamış ve TCMB'nin müdahaleleri etkisiz kalmıştır. 1 Aralık'ta Türkiye'nin mali tarihinde ilk kez gecelik repo faizi %1700'e yükselmiş, İMKB endeksi ise %26 oranında düşerek, 7.977'ye inmiştir. Hafta boyunca sistemden döviz çıkışı devam ederken, orta büyüklükteki bankalar büyük bir TL sıkıntısı içine girmiş ve ellerindeki kamu kağıtlarını satmaya yönelince de, iç faizler hızla yükselmiştir. TCMB, sadece döviz karşılığında TL verebileceğini ilan etmiş ve döviz sıkıntısını aşmak için ivedilikle IMF'den yardım istemiş; ancak, IMF yardımı zamanında gelmemiştir. IMF'nin tereddütleri ve zamanında müdahale etmemesi yüzünden, Türk özel sermayeli beşinci büyük banka, fon yetersizliği nedeniyle yükümlülüklerini yerine getiremez duruma gelmiş ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) tarafından 6 Aralık'ta TMSF'ye devredilmiştir (Tokgöz, 2001:275,276).

Bankalar ve şirketlerin TL ihtiyacı giderek artarken, IMF'ye verilen taahhüt gereğince TCMB'nin rezerv artışı hariç fonlamada bulunamaması, sistemde likidite krizini kaçınılmaz kılmıştır (Kazgan, 2001:30). Hazine bonosu olan yabancı yatırımcılar da, ileride ellerindeki

bonoları satamayacakları düşüncesiyle piyasadan çıkmaya başlamışlardır. Yabancı yatırımcının ülkeyi terk etme eğilimleri sonucunda, TCMB döviz satışında bulunmuş ve rezervler azalmıştır.

Bankacılık kesimi, 2000-2002 Programı'nın başarısızlığında önemli paya sahip olmuştur. Bankacılık kesimi, kaynak kullanımında vade uyumuna dikkat etmemiş, programın getirdiği sınırlamalara da uymamıştır. Türk bankacılık sisteminin temel sorunlarından birisi olan vade ve nakit arasındaki uyumsuzluk, bir panik anında bankaları aşırı kırılgan duruma getirmektedir. 2000 yılında bankacılık sisteminin kısa vadeli dış borç kullanımı artmıştır. Kriz sırasında yabancı bankaların kredilerini geri çağırmaları, hem rezervlerin erimesine, hem de döviz kuru üzerinde bir baskı oluşturmaya yol açmıştır (Toprak, 2001:184,185).

Kasım 2000'de yaşanan bu krizin ardından, stand-by düzenlemesine ek olarak yeni önlemler ilan edilerek, IMF'ye yeni bir Niyet Mektubu verilmiştir. Ek Rezerv Kolaylığı adı altında yapılan anlaşma kapsamında, IMF'den 7,5 milyar \$'lık ek finansman imkanının yanı sıra, uluslararası bankalardan 3 milyar \$ ve dört Türk bankasından 1 milyar \$ olmak üzere, toplam 11,5 milyar \$'lık kaynağın sağlanacağı açıklanmıştır. Bununla beraber, Aralık 2000'de 2.250 milyar \$ ek rezerv ve 550 milyon \$ stand-by çerçevesinde, toplam 2.8 milyar \$ ve yine ek rezerv kapsamında 20 Ocak 2001 ve 20 Şubat 2001'de 1.1'er milyar \$, 15 Mart - 15 Haziran - 15 Ağustos ve 15 Kasım 2001'de 750'şer milyon \$ kullandırılacağı taahhüt altına alınmıştır. Ayrıca, ticari bankaların yurt dışından kullandıkları kredilere Hazine güvencesi sağlanmış ve mevduatta güvence %100'e çıkartılmıştır.

Ek IMF kredisiyle birlikte, çok yüksek faiz ve önemli döviz rezervi kayıplarıyla, 2000 Kasım ayında döviz hedef alan yoğun spekülasyon saldırısını geri püskürtebilen TCMB, ilan edilen döviz kuru çizelgesini çok yüksek bir maliyetle savunabilmiş; ancak, sonrasında yaşanabilecek benzer bir saldırıya karşı savunma gücünü önemli ölçüde kaybetmiştir (Uygur, agis, 2005). Buna karşılık IMF yetkilileri, söz konusu krizin uygulanmakta olan politikadan bağımsız olduğunu gösterme çabası içinde olmuştur (Uysal, 2004: 97). Sonuçta, mali piyasalarda kısmen istikrar sağlanmışsa da, TMSF tarafından sekiz bankaya el konulmuştur.

2001 Ocak ayında, TCMB rezervlerinde hızlı bir artış yaşanmış ve para piyasası faiz oranları da gerileyerek, dar bir band içinde hareket etmiştir. TCMB, bu gelişmeleri dikkate alarak, net iç varlıklar hedefini aşağı doğru, net uluslararası rezervler hedefini de yukarı doğru revize etmiştir. TCMB bilançosunda gözlenen bu olumlu gelişmeye karşılık, Kasım krizi sonrasında hızla artan risk priminin etkisiyle, birincil ve ikincil piyasalarda faiz oranları yüksek seviyesini korumuştur. Ancak, Kasım krizinin başta kamu bankaları olmak üzere bankacılık sisteminin mali yapısında meydana getirdiği hasar, sistemin kırılganlığını arttırmıştır. Faiz

oranının döviz kuru sepetindeki artışa göre oldukça yüksek kalması da mevcut kur rejiminin sürdürülebilirliği konusundaki endişeleri yoğunlaştırmıştır.

Kasım 2000 krizinden üç ay sonra 19 Şubat 2001’de yaşanan bir siyasi krizle birlikte, kırılğan bir yapıda olan ve güven ortamını yitiren Türkiye ekonomisi, döviz krizi ile karşı karşıya kalmıştır. 19 Şubat tarihinde gerçekleşen bir gün valörlü 7,6 milyar \$’lık döviz talebinin gerçekleşmesini engellemek üzere, TCMB’nin likiditeyi kısıması, aşırı günlük likidite ihtiyacı içinde olan kamu bankaları nedeniyle ödemeler sisteminin kilitlemesine yol açmıştır. Bu gelişmeler karşısında, 16 Şubat’ta yaklaşık 28 milyar \$ olan TCMB döviz rezervi, 23 Şubat’ta 22,6 milyar \$’a gerilemiştir. 21 Şubat’ta bankalararası para piyasasında gecelik faiz %6200’e kadar çıkmış ve ortalama %4000 seviyesinde durmuştur. Kasım 2000’de başlayan kriz, Şubat 2001’e ertelenebilmiş, 19 Şubat 2001’de ise ekonomi, bir istikrar programı uygulanmaktayken, Cumhuriyet tarihinin en ağır krizlerinden birine sürüklenmiştir.

Kasım 2000 krizinde dövize yönelik aşırı talep yabancılarla sınırlı kalırken, Şubat 2001 krizinde yerlilerin de dövize yöneldiği görülmüştür. Önce faizlerin sonra da döviz krizinin baş döndürücü bir hızda yükselmesi ve İMKB endeksinin çökmesi ile Şubat 2001 ekonomik krizi doruğa ulaşmıştır. TCMB’deki tüm döviz rezervi satışa çıkarılsa da, döviz kurunun tutulamayacağı görülmüştür. TCMB’nin dövize yönelik bu aşırı talebe karşı dayanma gücü kalmayınca, uygulanan program çerçevesinde 1\$ + 0,77EURO şeklinde belirlenen sepet kurunun Temmuz 2001’e kadar hedeflenen TEFE oranında artması öngörülmüşken, bu politika terk edilerek, dalgalı kura geçmek zorunda kalınmıştır (22 Şubat) ve %40 oranında devalüasyon yapılmıştır. 19 Şubat’ta 686.500 TL olan \$ kuru, 23 Şubat’ta 920.000 TL’ye çıkmıştır. Eğer mevcut programa devam edilebilseydi, döviz kuru Temmuz 2001’de dalgalanmaya bırakılacaktı.

Kasım 2000’de yabancıların net 5,2 milyar \$ menkul değer satarak dışarıya çıkmalarıyla yaşanan şok, Aralık 2000-Ocak 2001 arasında IMF’den gelen 2,9 milyar \$’ın katkısıyla geçici olarak atlatılabilirken, Şubat krizinde büyük boyutlu sermaye çıkışları yaşanmıştır. Yabancıların tasfiye ettiği menkul değerlerden (3,8 milyar \$), yabancı bankaların yenilemedikleri kısa vadeli kredilerden (1,3 milyar \$) ve kayıt dışı hareketlerden (1,2 milyar \$) olmak üzere, toplam net sermaye çıkışı 6,3 milyar \$’a ulaşmıştır. Kasım ve Şubat krizleri toplamında bu rakam, 11,5 milyar \$’ı bulmuş ve bunun 10,3 milyar \$’ı yabancılardan kaynaklanmıştır (Boratav, 2004:252,253). Önemli tutardaki bu sermaye çıkışı, Türkiye ekonomisinin karşılaştığı şokun büyüklüğünü de açıkça ortaya koymaktadır.

Şubat 2001 kriziyle birlikte, yüksek kronik enflasyondan kurtulmayı ve ekonomiyi istikrarlı bir yapıya kavuşturmayı amaçlayan; ancak, birinci yılını doldurmadan Kasım ayında yara alan 2000-2002 Stand-by Programı'nın da sonu gelmiştir. Bu kriz sonrasında, ülkenin mali dengesi ve döviz rezervleri yetersizse, iç ve dış yatırımcıların güveni de oluşmamışsa, yüksek faiz oranlarına rağmen, yatırımcıların dövize yönelmelerinin engellenemediği görülmüştür.

2000-2002 Programı'nın çöküşü sonrasında, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı adıyla yeni bir program açıklanmıştır.

14.3. IMF Destekli İstikrar Programı Uygulamaları ve Sonuçları

Türkiye'de Şubat 2001 ekonomik krizi karşısında uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı da, önceki program gibi, IMF'nin görüşleri doğrultusunda hazırlanmıştır. Programın amaçları, enflasyonu tek haneli rakamlara çekmek; sürdürülebilir bir büyüme ortamını sağlamak ve böylelikle kaynak kullanma sürecindeki verimliliği arttırmak, dışa açık bir yaklaşımla piyasa koşullarında rekabet gücünü geliştirmek, toplumun geleceğe umutla bakmasını sağlamak ve refah düzeyini kalıcı bir biçimde yükseltmek ve gelir dağılımını düzelterek, sosyal adaleti sağlamak olarak belirlenmiştir. Programın alt hedefleri ise şu şekilde sıralanmıştır:

- Dalgalı kur sistemi içinde enflasyonla mücadeleyi kesintisiz ve kararlı bir biçimde sürdürmek.
- Bankacılık sektöründe hızlı ve kapsamlı bir yeniden yapılandırmaya gitmek ve bankacılık ile reel kesim arasında sağlıklı bir ilişki kurmak.
- Kamu finansman dengesini bir daha bozulmayacak şekilde güçlendirmek.
- Fedakârlığın tüm kesimlerce adil bir biçimde paylaşılmasını öngören ve enflasyon hedefleriyle uyumlu bir gelirler politikası sürdürmek.
- Bütün bunları etkinlik, esneklik ve şeffaflık ile sağlayacak yapısal unsurların yasal altyapısını oluşturmak.

Mart ayı ortasında programın genel stratejisi kamuoyuna açıklanmıştır. Program, üç aşamalı bir temel stratejiye odaklanmıştır. Birinci aşamada, bankacılık sektörüne ilişkin önlemlere hız verilerek, mali piyasalarda belirsizlik azaltılacak ve böylece kriz ortamından çıkılacaktır. İkinci aşamada, özellikle faiz ve döviz kurunun belirli bir istikrar kazanması sağlanacak ve böylece ekonomik birimlere orta vadeli bir perspektif kazandırılacaktır. Üçüncü aşamada ise, makro ekonomik dengeler kurularak, ekonomide 2001 yılının ikinci yarısından itibaren, istikrarlı bir büyüme sağlanmaya çalışılacaktır. Bu temel stratejiler doğrultusunda

ekonomide istenilen sonuçların elde edilebilmesi için, ekonomi yönetimi hemen harekete geçmiştir. 2001 Nisan ayı ortasında program, kapsadığı önlemler ve yasal düzenlemelerle birlikte kamuoyuna açıklanmıştır. Programın kapsamı şu şekilde belirlenmiştir (HM, 2003b):

▪ **Acil Yasal Düzenlemeler**

Bankalar Kanunu'nda ve İcra İflas Kanunu'nda değişiklik, kalan fonların kapatılmasına yönelik yasal düzenlemeler, Kamu İhale Kanunu, Tütün Kanunu, Şeker Kanunu, TELEKOM'un özelleştirilmesine izin veren kanun, Petrol ve Doğalgaz Kanunu, Borçlanma Kanunu, Sivil Havacılık Kanunu vb.

▪ **Makro Ekonomik Politikalar**

- Kamu maliyesinde harcamaların disiplin altına alınması ve gelir arttırıcı önlemlerle birlikte, bütçede faiz dışı fazlanın sağlanması ve bu şekilde sosyal adaleti sağlamaya, borç stoğunu düşürmeye yönelik maliye politikası.

- Hedeflenen enflasyonla uyumlu gelirler politikası.

- Fiyat istikrarına yönelik para politikası

- Dalgalı döviz kuru rejimi uygulaması.

▪ **Yapısal Reformlar**

- Ekonomide etkinliği arttırmak.

- Sürdürülebilir büyümeyi sağlamak.

- Toplumun yaşam kalitesini arttırmak.

- Gelir dağılımını düzeltmek.

- Bölgesel gelişmişlik farkını azaltmak.

- Özelleştirmeyi hızlandırmak.

- Avrupa Birliği (AB)'ne üyelik için gereken yükümlülükleri yerine getirmek.

Program, sadece krizi aşmaya yönelik olmayıp, benzer krizlerin gelecekte tekrarını önlemek amacıyla, konjonktürel politikalardan çok, yapısal yenilenme ve yasal düzenlemelere ağırlık veren, reformcu bir niteliğe sahip olmuştur. IMF, krize giren ülkelere acilen kabul edilmesini istediği yasaların hemen hemen aynısını, Türkiye'den de istemiştir. Bu çerçevede, mali sektörün yeniden yapılandırılması, devlette şeffaflığın artırılması ve kamu finansmanının güçlendirilmesi, ekonomide rekabetin ve etkinliğin artırılması ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi için, kamuoyunda *15 günde 15 yasa* olarak da bilinen kanuni düzenlemelerin gerçekleştirilmesi öngörülmüş ve yoğun çalışmalar başlatılmıştır. Bu konularda, hazırlık çalışmalarının tamamlanması ve önemli bir kısmının yasalaştırılmasıyla beraber, 3 Mayıs

2001'de IMF ile yeni bir niyet mektubu imzalanmıştır. TCMB, 15 Mayıs 2001'de, para politikasının genel çerçevesini kamuoyuna açıklamıştır.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'yla, yapısal düzenleme kapsamında olan, söz konusu yasal düzenlemelerin tamamı, TBMM'den geçmiş ve görev zararlarını yaratan kararname iptal edilmiştir (Tablo 14. 80). IMF, söz konusu kanunların uygulanmasıyla beraber, kredileri serbest bırakacağını belirtmiştir.

Türkiye'de 5 Mayıs 2001 tarihinde yürürlüğe giren kanunla, TCMB'nin temel amacının fiyat istikrarını sağlamak olduğu ve bankanın para politikasının belirlenmesinde ve uygulanmasında tek yetkili ve sorumlu olduğu hükme bağlanmıştır. Banka, fiyat istikrarını sağlamak, enflasyonla mücadele edebilmek için, günümüz merkez bankacılığında kullanılan para politikası araçlarını doğrudan belirleme ve kullanma ile görevli ve yetkili kılınmıştır. Ayrıca, Para Politikası Kurulu'nun oluşturularak, hükümetle birlikte enflasyon hedefini belirlemesi benimsenmiştir.

IMF, Türkiye'de uzun süre devlet güvencesinden yararlanan bankaların, kâr amaçlı kuruluşlara dönüştürülmesi için, kredi kapasitelerini ve risk yönetim teknikleri ile iç denetim sistemlerini geliştirmek üzere bir program hazırlamıştır. Hükümetler, varlığını sürdürebilecek durumdaki bankalara, sermayelerini arttırmaları ve takipteki kredilerine çözüm getirmeleri için, birleşmeler yoluyla rehabilitasyona gitmeleri, yabancı sermaye sağlamaları ve yönetimlerini iyileştirmeleri için gerekli koşulları oluşturmaları şartıyla, kamu fonlarından aktarma yaparak destek olmuşlardır. Ayrıca, bankacılık alanında güvenilirliğin ve etkinliğin artırılması yönünde uluslararası standartlara paralel ihtiyati düzenlemeler, iç denetim sistemlerinin iyileştirilmesi ve bankalarda ortaklığa yönelik kısıtlamaların düzenlenmesini de içine alan yeni politikalar benimsenmiştir. Türkiye'de bankalar, şube ağlarını daraltarak, personel azaltmışlardır. Ayrıca, BDDK kurulmuştur. Bununla beraber, bankaların kamulaştırılması ve rehabilite edilmesi için TMSF oluşturulmuştur.

Tablo 14.80: IMF'nin Yürürlüğe Girmesini İstedığı Kanunlar

Kanunlar	
1	Bütçe Kanununda Değişiklik
2	Görev Zararlarını Kaldıran Kanun
3	Borçlanma Kanunu
4	Kamulaştırma Kanunu
5	Fonların Kapatılmasıyla İlgili Kanun
6	Kamu İhale Kanunu
7	Merkez Bankası Kanunu
8	Bankalar Kanununda Değişiklik
9	İş Güvencesi Kanunu
10	Ekonomik ve Sosyal Konsey Kanunu
11	Sivil Havacılık Kanunu
12	Telekom Kanunu
13	Şeker Kanunu
14	Tütün Kanunu
15	Enerji Piyasası Kanunu

Kaynak: (HM, “Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”, www.hazine.gov.tr/programson140401.pdf, 20.04.2003'den yararlanılarak düzenlenmiştir.)

Türkiye’de, sistem için tehlike yaratan bankalar, BDDK tarafından söz konusu fona devredilmeye başlanmıştır. Bir komite oluşturularak, özel bankalar satılmış ve halen de TMSF bünyesindeki bankaların satışına devam edilmektedir.

IMF Türkiye’den, devlete bağlı ağır sanayi, haberleşme, enerji ve ulaşım sektörlerindeki kuruluşların -özellikle de tekel durumundaki devlet kuruluşlarının (Türk Telekom, THY, Tekel, Sigara Fabrikaları, Turban, Sümer Holding, Asil Çelik, Taksan, Türk Motor Sanayi ve Ticaret A.Ş., Karadeniz Bakır İşletmeleri, Türkiye Deniz İşletmeleri Limanı, Trabzon Limanı, İstanbul Gübre Sanayii A.Ş., Seka, Erdemir ve Türkiye Zirai Donatım Kurumu) özelleştirilmesini istemiştir.

IMF, enerji piyasalarını düzenlemeye yönelik reformlar yapılması talebinde bulunmuştur. IMF bu reformlarla, Elektrik Piyasası Düzenleme Kurulu’nun kurulmasını ve bu kurul aracılığıyla elektrik üretim ve dağıtım varlıklarının özelleştirilmesinin sağlanmasını, Doğalgaz Piyasası Kanunu’yla da, bu piyasanın özel teşebbüse açılmasını ve doğalgaz

sektörünün serbestleştirilmesini amaçlamıştır. IMF'nin Türkiye'den yapılmasını ivedilikle istediği diğer bir reform da, sivil havacılık reformu olmuştur.

IMF'nin vergi reformu konusundaki istekleri ise; vergi idaresi içinde bir denetim ve koordinasyon birimi ile vergi politikaları biriminin kurulması, dolaysız vergi reformu, vergi mükellefleri için, bilgi ve danışmanlık hizmetlerine daha fazla kaynak sağlanması, ulusal vergi yönetimine fonksiyonel bir organizasyon yapısının getirilmesi, serbest çalışanlar ve işçiler arasında adaletli bir şekilde vergilerin arttırılması, vergiden kaçışı engellemek amacıyla vergi idaresinin güçlendirilmesi şeklinde olmuştur (DPT, 2003: 74).

Programın IMF anlaşması ile desteklenmesi sonucunda Mayıs-Aralık 2001 dönemi için, IMF ve Dünya Bankası'ndan 15,7 milyar \$'lık ek dış finansman kaynağı sağlanmıştır. IMF'den sağlanan 13,3 milyar \$ tutarındaki kredinin 9,6 milyar \$'lık kısmının, TCMB aracılığıyla Hazine'ye kullanılması benimsenmiştir. Söz konusu ek dış finansmanın yanı sıra, özel yabancı bankaların Türkiye'ye yönelik kredilerini azaltmamaları ve zamanla arttırmaları için de, özel sektör desteğinin sürdürülmesi gerektiği ve böylelikle döviz kuru ve faizlerde istikrarın ivedilikle sağlanarak, krizden çıkışın kolaylaştırılması hedeflenmiştir.

14.4. 2000 Sonrası Koşullar: Türkiye'nin Makro Ekonomik Performansı

2000 yılında büyüme yüksek gerçekleşirken (%6,1), enflasyon hedeflenen düzeye (TEFE %20) düşmemiştir. Kriz yılı olan 2001'de ise hem ekonomi küçülmüş, hem de enflasyon yükselmiştir. Ayrıca, bir önceki yıl %6,5 olan işsizlik oranı, 2001 yılında artarak %8,4'e ulaşmıştır (Tablo 14. 64). Şubat 2001'de yaşanan ekonomik krizle birlikte Türkiye, ilk kez "modern sektör işsizliği" ile karşılaşmıştır. Geleneksel işsizlik sorunlarının yanı sıra, formel sektörlerde istihdam edilen sigortalı, iş kanunlarına tabi, sendikalı ve hatta yüksek kaliteli işçilerin işsiz kalması, Türkiye'nin önemli bir problemi olmuştur (Kılıç, 2002: 222).

Tablo 14.81: Türkiye'nin Makro Ekonomik Performansı (2000-2003)

	2000	2001	2002	2003
GSMH Reel Büyüme Hızı (%)	6,1	-9,4	7,9	5,9
Kişi Başına GSMH (\$)	2.965	2.123	2.598	3.383
Deflatör (%)	50,9	55,3	44,4	22,5
Enflasyon				
TÜFE (Y. sonu-%)	39,0	68,5	29,7	18,4
TEFE-ÜFE (Y. sonu-%)	32,7	88,6	30,8	13,9
Döviz Kuru (\$) (Alış,Ort.TL)	623.704	1.222.412	1.505.839	1.493.068
Döviz Kuru (EURO) (Alış,Ort.TL)	574.345	1.092.644	1.429.766	1.685.301
K. Bütçe D.(Trilyon TL)	-13.265	-29.036	-40.090	-40.205
Faiz Dışı D. (Trilyon TL)	7.175	12.026	11.781	18.405
K. Bütçe D./GSMH (%)	-10,6	-16,5	-14,6	-11,3
Faiz Dışı D./GSMH (%)	5,7	6,8	4,3	5,2
KKBG/GSMH (%)	11,82	16,45	12,73	9,35
Kamu Net Borç Stoku (Milyon YTL)	71.681	159.575	215.680	250.841
Kamu Net Borç Stoku/GSYİH (%)	43,0	66,4	61,5	55,2
İç Borç Stoku (Trilyon TL)	36.421	122.157	149.870	194.387
İç Borç Stoku/GSMH (%)	29,0	69,2	54,5	54,5
İç Borç Faiz Oranı (Ort. Bileşik-%)	38,0	96,2	63,8	45,0
Dış Borç Stoku(Milyon \$)	118.503		129.671	144.266
Kısa	28.301	113.592	16.424	23.013
Özel Sektör	26.648	16.403	13.854	18.812
Uzun	90.202	14.632	113.247	121.253
Özel Sektör*	29.153	97.189	29.281	30.237
		27.480		
Dış Borç Stoku/GSMH (%)	58,8	78,9	71,1	60,3
İhracat (Milyon \$)	27.775	31.334	36.059	47.253
İthalat (Milyon \$)	54.503	41.399	51.554	69.340
Dış Tic.D. (Milyon \$)	-26.728	-10.065	-15.495	-22.087
İhr./İth. (%)	51,0	75,7	69,9	68,1
Cari D. (Milyon \$)	-9.819	3.390	-1.522	-8.037
Cari D./GSMH (%)	-4,9	2,3	-0,8	-3,4
İşsizlik Oranı (%)	6,5	8,4	10,3	10,5

* 01.10.2001 tarihinden itibaren TCMB tarafından izlenmektedir.

Kaynak: (DPT, Uluslararası Ekonomik Göstergeler 2003; DPT, “Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2005”, <http://ekutup.dpt.gov.tr>; DPT, “Mali Piyasalarda gelişmeler (2003/Ocak-2007/Ocak)”, <http://ekutup.dpt.gov.tr>; DTM, <http://www.dtm.gov.tr>; HM,

<http://www.hazine.gov.tr>; MB-Muhasebat Genel Müdürlüğü, <http://www.muhasabat.gov.tr>; MB-Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, <http://www.bumko.gov.tr>; EIU (The Economist Intelligence Unit), Country Report: Turkey at a glance (2004-2005)'den yararlanılarak düzenlenmiştir.)

Mayıs 2001'de uygulamaya alınan yenilenmiş programla, yaşanan krizlerle zayıflayan yatırımcı güveninin yeniden sağlanması amacını gerçekleştirme sürecinde, 11 Eylül olaylarının olumsuz etkileri (gelişmiş ülkelerdeki talebin zayıflaması, turizm gelirlerinin azalması, uluslararası finans piyasalarına erişimin azalması, özelleştirme ve doğrudan yabancı yatırım imkânlarının zayıflaması vb.) ortaya çıkmıştır. Bu durum, 2002 yılında yaklaşık 10 milyar \$ olarak öngörülen bir dış finansman açığının ortaya çıkmasına ve ekonominin kısa dönemde büyümeye geçiş imkanlarının zayıflamasına neden olmuştur. Bu olumsuz etkiler ve süre gelen ekonomik sorunlar karşısında, güçlendirilmiş orta vadeli bir programın uygulamaya konulmasına karar verilmiştir. Bu amaçla, 18 Ocak 2002'de yeni bir niyet mektubu verilmiştir.

Bu niyet mektubuyla, 2002-2004 yıllarında uygulanacak ekonomik programın desteklenmesini sağlamak için, 12.821,2 milyon SDR tutarında yeni bir stand-by düzenlemesinin onaylanması talep edilmiştir. Ayrıca niyet mektubunda, yeni düzenlemenin onayının ardından, 2000-2002 dönemini kapsayan stand-by düzenlemesinin iptal edileceği, yeni anlaşma ile onaylanan tutarın 4.916,4 milyon SDR'lik kısmının Ek Rezerv Kolaylığı altında sağlanan kaynakların geri ödenmesinde kullanılacağı belirtilmiştir.

Söz konusu stand-by düzenlemesi, IMF tarafından Şubat 2002'de onaylanmıştır. Bu düzenleme ile desteklenen 2002-2004 ekonomik programıyla, 2002 yılı için %3'lük büyüme ve %35'lik enflasyon hedeflerine ulaşılması, GSMH'nin %6,5'i oranında kamu sektörü faiz dışı fazlaya ulaşılacak şekilde, maliye politikası uygulamasının devamı öngörülmüştür.

3 Kasım 2002 Genel Seçimleriyle iş başına gelen yeni hükümet de, sürdürülmekte olan ekonomik reform programının güçlendirilerek uygulanacağı yönündeki kararlılığını ve taahhüdünü, 5 Nisan 2003 tarihli niyet mektubu ile IMF'ye bildirmiştir. Bu kapsamda, yeni hükümetin temel amaçları; enflasyonla mücadele, borç yükünün azaltılması ve sürdürülebilir hızlı büyüme olarak belirginleşmiştir. Ayrıca yeni hükümet, Kamu Yönetimi Reformu, Ekonomik Dönüşüm Programı, Demokratikleşme ve Hukuk Reformu ve Sosyal Politikalar kapsamında dört ana politika uygulamasını hedeflediğini açıklamıştır.

Kurumsal yapılanmaya ilişkin eylemleri ve özellikle kamu yönetimi alanında önemli reformları öngören Acil Eylem Planı, Ekim 2003'de yeniden revize edilmiş ve kurumsal

yapılanmaya yönelik eylemlerin 6 ay süreyle uzatılması DPT tarafından uygun görülmüştür (Ener- Siverekli, 2004:133)

Türkiye’de 2002 yılı başından itibaren uygulamaya konulan ekonomik programla, son üç yıl içinde ekonomik krizin yaraları sarılmaya çalışılmıştır. Enflasyonun düşürülmesi ve kamu borcunun milli gelire oranının azaltılması hedefine odaklı programın uygulanması sonucunda, 2004 yılı itibarıyla %9,9’luk bir büyüme oranına ulaşılrken, özellikle enflasyonda önemli düşüşler sağlanarak (TÜFE %9,3), kronikleşmiş enflasyonist süreç kırılmıştır.

2002 yılından itibaren IMF tarafından belirlenen faiz dışı fazla hedefi (GSMH’nin %6,5’i) konusunda kamu özenli davranmıştır. 2004 yılında faiz oranlarının ve döviz kurunun gerilemesinden dolayı, bütçe tasarrufu söz konusu olmuştur. 109,9 katrilyon TL olarak gerçekleşen net bütçe gelirlerinden faiz dışı giderler (83,7 katrilyon TL) çıkarıldığında, 26,2 katrilyon TL’lik bir faiz dışı fazlaya ulaşılmaktadır. Ulaşılan bu faiz dışı fazla rakamıyla, 2004 yılında ödenen 58,5 katrilyon TL’lik borç faizinin bir kısmı karşılanırken, geriye kalan tutar için de borçlanma yapılmıştır.

İhracat, 2004 yılında bir önceki yıla göre artarak 63,1 milyar \$’a yükselmiş; ancak, cari açık hızla artarak, 15,5 milyar \$’a ulaşmıştır. Cari açığın GSMH’ye oranı 2003 yılında %3,4 iken, bu oran 2004 yılında %5,2’ye çıkmıştır. İstihdamın artırılması konusunda da belirgin bir başarı yakalanamamış ve büyüme, 2003’de olduğu gibi istihdama yansımamıştır. Türkiye’de işsizlik, kriz sonrası önlemlere rağmen artmaya devam etmiştir. 2001 yılından bu yana hızla artan işsizlik sürecinde, henüz istenen olumlu gelişmeler sağlanamamış ve kriz yılı 2001’de %8,4 olan işsizlik 2002’de %10,3’e, 2003’de ise %10,5’e yükselmiştir. 2004 yılında bu oran %10,3 olarak gerçekleşmiştir. İstihdam alanında yaşanan bu sıkıntıya rağmen, GSMH’nin %6,5’i oranında bir faiz dışı fazla hedefinin belirlenmesi, Türkiye’nin sosyal politikalarından yaptığı fedakârlığı da açıkça göstermektedir.

Dış konjonktür de göz önünde tutulursa, 2005 yılı Türkiye için enflasyonla mücadele açısından zorlu geçecektir. Elde edilen iyileşmelerin sürdürülmesi ve kalıcı ekonomik dengelere ulaşılabilmesi için kamu kesiminde, mali kesimde, tarım sektöründe ve sosyal alanda reformların tamamlanması ve mevcut risklerin ortadan kaldırılması gerekmektedir.

IMF ile 2002 yılında yapılan anlaşma, 4 Şubat 2005 tarihi itibarıyla tamamlanmıştır. Hükümet, 14 Aralık 2004’de IMF ile yeni bir stand-by düzenlemesine gidileceğini açıklamıştır. Mayıs 2005 - Mayıs 2008 yıllarını kapsayacak söz konusu programın temel hedefleri 26 Nisan 2005 tarihli Niyet Mektubu’nda şu şekilde belirtilmiştir:

Yeni programla üç yıllık süreçte; güçlü ve istikrarlı büyüme, düşük enflasyon ve yeni istihdamın sağlanması için temel oluşturulması hedeflenmiştir. Programla birlikte uygulamaya konulacak politikaların hedefi ise, Türkiye ekonomisinin AB üyesi ülkelerin ekonomilerine yakınsamasını sağlamak olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda, programın öngörülere şunlar olmuştur (HM, 2005c) :

- Programla, sürdürülebilir bir cari işlemler dengesi ve düşük enflasyon ortamında sağlam bir büyüme çizgisine kavuşmak hedeflenmektedir (2005 yılı için büyüme hedefi %5 olarak öngörülmüştür. Sıkı maliye politikasıyla ekonomik büyümenin yatırım ve ihracat artışı kaynaklı olması beklenmektedir. Bu sayede, 2005 yılında cari işlemler açığının GSMH'nin %4,5'i oranına gerilemesi ve programın kalan döneminde ise GSMH'nin %3'ü oranında gerçekleşmesi öngörülmüştür).

- Öncelikle, sıkı kamu maliyesi politikası ve borç stoğunun azaltılması (2004 yılı sonu itibarıyla %63,5 düzeyine gerileyen kamu net borç stoğunun GSMH'ye oranının, programın sonuna kadar yaklaşık 10 puan düşürülmesi hedefi doğrultusunda, GSMH'nin %6,5'i oranında faiz dışı fazlaya ulaşılmasının hedeflenmesi) ekonomik stratejinin temel taşı olmaya devam edecektir.

- Kaynakların büyümeyi destekleyecek kamu yatırımlarına yönlendirilmesi için, geniş boyutlu bir yapısal reform gündemi uygulamaya konulacaktır. Özellikle vergi tabanını genişletecek ve kayıtdışı ekonominin büyüklüğünü azaltacak reformlar başlatılacaktır.

- Enflasyonu, düşük tek haneli rakamlara indirme hedefine ulaşmak için, mali disiplin ve AB standartları doğrultusunda TCMB'nin bağımsızlığı korunacak ve Ocak 2006 itibarıyla resmi enflasyon hedeflemesi sistemine geçilmesi yönündeki kararlılık devam edecektir (2005 yılı için %8 olan enflasyon hedefi, programın sonu itibarıyla %5'den daha düşük oranlara inebilmektir).

- Finansal sektörün istikrarını korumak için, düzenleme ve denetleme kapsamını daha da genişletecek yeni bankacılık yasası yürürlüğe konulacak, kamu bankaları yeniden yapılandırılacak ve varlık satışları hızlandırılacaktır.

- Yatırım ortamının iyileştirilmesi, orta vadeli büyüme beklentilerinin daha üst seviyelere taşınması ve işsizliğin azaltılması amacıyla, kapsamlı bir reform gündemi uygulamaya konulacaktır.

- Ekonominin dış şoklara karşı dayanıklılığını artırma ve IMF'den kaynak kullanımını sona erdirmeye stratejisinin bir parçası olan uluslararası rezerv pozisyonunun güçlendirilmesine devam edilecektir.

Yeni stand-by düzenlemesi kapsamında, Mayıs 2005-Mayıs 2008 döneminde 12 eşit dilimde kullanılmak üzere 6,662.04 milyon SDR tutarında bir kaynak kullanımı öngörülmektedir. İleriki yıllarda borç servisini daha düzgün bir dağılıma kavuşturmak için, 2006 yılındaki ödemelerin erken ödeme planından normal ödeme planına alınması talep edilmiştir. Ayrıca, makro ekonomik koşulların öngörülenden daha uygun bir seyir izlemesi halinde, daha fazla kaynak kullanımına gidilmemesi, söz konusu kaynağa erişim hakkının ihtiyati olarak saklı tutulması öngörülmüştür.

Üç yıllık süreçte Türkiye'yi, sürdürülebilir bir cari işlemler dengesi ve düşük enflasyon ortamında sağlam bir şekilde güçlü büyüme çizgisine kavuşturmayı hedefleyen program, yatırım ortamını geliştirmeye ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını arttırmaya yönelik önlemleri kapsamıştır. Böylece, orta vadeli büyüme ve istihdam beklentilerinin daha da iyileştirilmesi amaçlanmıştır. Para politikasının ana hedefi, enflasyonun AB ülkelerindeki seviyelere indirilmesi olan yeni program, yüksek seviyede faiz dışı fazla üretilmesi yoluyla borcun azaltılması üzerine odaklanmıştır. Ayrıca, programla özelleştirme sürecinin daha da ileri aşamalara taşınması amaçlanmıştır.

2005 yılında TL'den altı sıfır atılmış ve Yeni Türk Lirası gerek yerli gerekse yabancı ekonomik birimler tarafından benimsenmiştir. Aslında ekonomik göstergeler incelendiğinde Türkiye ekonomisinin 2000'li yılların başlarına kıyasla 2005 yılı itibariyle daha istikrarlı bir yapı sergilediği söylenebilir. Sıkı maliye politikası uygulamaları reel ekonomiyi daraltmış olmakla birlikte, kamu mali dengesinde disiplinin sağlanmasına yardımcı olmuştur. Söz konusu politikaların daraltıcı etkilerinin reel ekonomi üzerinde yol açtığı kırılganlıkların, 2000-2001 krizlerinin finansal piyasalarda yol açtığı kırılganlıklarla mukayese edildiğinde çok daha düşük düzeylerde kaldığı gözden kaçmamalıdır. 2006 yılı başından itibaren orta vadeli üç yıllık bütçe uygulamasına geçilmesi ve faiz dışı fazla hedefinin üç yıl süreyle GSMH'nın yüzde 6,5 seviyesinde öngörülmesi de maliye politikası açısından sıkı uygulamaların sürdürüleceği sinyalini vermiştir. Dolayısıyla, kamu açıklarını kalıcı olarak azaltmak için faiz dışı fazla hedefini devam ettirmek maliye politikasının en önemi hedefi olmuş, bütçe içerisinde faiz giderlerinin payı ise giderek azalmıştır (Erdem-Şanlıoğlu, 2007: 366).

2002 yılında itibaren özellikle 2005 ve 2006 yıllarında özelleştirmede oldukça ciddi bir gelir artışı sağlanmıştır. Böylece bütçeye bir katkı sağlanmasının yanında üretkenlik, rekabet ve kalite alanlarında olumlu bir ivme yakalamak hedeflenmiştir. Özellikle 2007 yılında tesis ve varlık satışı yoluyla gerçekleştirilen özelleştirmeler yoğunluk kazanmıştır. Bir sonraki Tabloda Türkiye'nin 2004-2007 yılları arasındaki makro ekonomik performansını izlemeye imkan

vermektedir (Tablo 14. 65).

Tablo 14.82: Türkiye'nin Makro Ekonomik Performansı (2004-2007)

	2004	2005	2006	2007
GSMH Reel Büyüme Hızı (%)	9,9	7,6	6,0	5,0
Kişi Başına GSMH (\$)	4.172	4.300		
Deflatör (%)	9,5	5,3	11,7	7,0
Enflasyon				
TÜFE (Y. sonu-%)	9,4	7,7	9,7	8,4
TEFE-ÜFE (Y. sonu-%)	13,8	2,7	11,6	5,9
Döviz Kuru (\$) (Alış,Ort.TL)	1.422.341	1.341	1.431	1.301
Döviz Kuru (EURO) (Alış,Ort.TL)	1.767.686	1.670	1.800	1.778
K. Bütçe D.(Trilyon TL)	-30.300	-8.117	-4.643	-13.883
Faiz Dışı D. (Trilyon TL)	26.188	37.563	41.320	34.116
K. Bütçe D./GSMH (%)	-7,1	-1,7	-0,8	-2,1
Faiz Dışı D./GSMH (%)	6,1	7,7	7,2	5,3
KKBG/GSMH	4,75	-0,43	-2,59	-0,04
Kamu Net Borç Stoku (Milyon YTL)	274.456	270.617	259.527	248.974
Kamu Net Borç Stoku/GSYİH (%)	49,1	41,7	34,2	29,1
İç Borç Stoku (Trilyon TL)	224.483	244.782	251.470	255.310
İç Borç Stoku/GSMH (%)	52,3	50,3	43,7	39,5
İç Borç Faiz Oranı (Ort. Bileşik-%)	25,7	16,9	18,2	18,8
Dış Borç Stoku(Milyon \$)	160.760	168.716	205.548	247.200
Kısa	31.880	37.103	40.354	41.803
Özel Sektör	26.753	32.207	36.041	37.357
Uzun	128.880	131.613	165.194	205.397
Özel Sektör**	36.929	50.670	82.239	120.682
Dış Borç Stoku/GSMH (%)	53,3	46,5	51,1	49,7
İhracat (Milyon \$)	63.167	73.476	85.535	107.213
İthalat (Milyon \$)	97.540	116.774	139.576	170.057
Dış Tic.D. (Milyon \$)	-34.373	-43.298	-54.041	-62.844

İhr./İth. (%)	64,8	62,9	61,3	63,0
Cari D. (Milyon \$)	-15.604	-22.604	-32.866	-36,388
Cari D./GSMH (%)	-5,2	-6,2	-8,2	-7,4
İşsizlik Oranı (%)	10,3	10,3	9,9	9,7

* Program

** 01.10.2001 tarihinden itibaren TCMB tarafından izlenmektedir.

Kaynak: (DTM, <http://www.dtm.gov.tr>; HM, www.hazine.gov.tr; MB-Muhasebat Genel Müdürlüğü, <http://www.muhasabat.gov.tr>; MB-Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, <http://www.bumko.gov.tr>; DPT, “Mali Piyasalarda Gelişmeler (2007/Ocak-2008/Mart)”, <http://ekutup.dpt.gov.tr>; DPT, 2008 Yılı Programı, s.6’dan yararlanılarak düzenlenmiştir.)

2007’den önce ABD konut piyasasında mortgage (ipoteğe dayalı konut kredisi) politikalarının geri ödeme imkânı zayıf olan geniş bir kesime uygulanmış olması, bu kredilerin finans kuruluşları tarafından menkul kıymet haline getirilerek trilyonlarca dolarlık suni finansal kaynak yaratılması, söz konusu kaynakların vadeli piyasalara yatırılması, risk yönetiminin göz ardı edilmesi ve denetim yetersizliği, Haziran 2007’de ABD’de Finansman Krizi’nin ortaya çıkmasına yol açmıştır. 2008’in son çeyreğinde ABD’de birçok banka ve finans kuruluşu iflas etmiş, kriz Türkiye, İngiltere, Almanya ve hatta Uzak Doğu’daki sanayileşmiş ülkelere de sıçramıştır. Krizden yaklaşık 1,5 yıl önce dolar, başta Euro olmak üzere diğer konvertibl paralar karşısında hızla değer kaybetmeye başlamış, bu durum bir yandan talebi artan ve üretimi kısılan petrol fiyatlarının hızla artmasına yol açarken, metal ve gıda fiyatlarının da hızla artışa geçmesi ile önce ABD ekonomisi, sonra Avrupa ve Uzak Doğu Ülkeleri’nde büyüme hızı giderek gerilemeye başlamıştı (Çarıkçı, 2011:11).

2007-2008 Yıllarında dünya genelinde yaşanan finansal dalgalanmaların kaynağı ABD’de 2007 yılı Ağustos ayında başlayan bu mortgage krizidir. Genel olarak piyasa yapısı, denetim eksiklikleri ve bu sürede izlenen politikalar krizin olumsuz sonuçlarını derinleştirmiştir. Aslında yaşanan kriz diğer finansal krizlerle pek çok ortak özellik taşımaktadır. Bunlardan ilki finansal yeniliklerin yanlış yönetilmesi, ikincisi ise varlık fiyatları balonu ve öncü finansal kurumların bilançolarında ortaya çıkan bozulmalardır. Konut fiyatlarında meydana gelen balon 2007 yılında patladığı anda, finansal sistemdeki çürüme de gözler önüne serilmiştir. Yaşanan durum sadece finansal sektörle sınırlı kalmamış; toplam talebin üçte ikisinden fazlasını meydana getiren ABD tüketimindeki düşme ile birlikte dünya talebinin önemli bir kısmı çökmüştür. Bankacılık sisteminin hatalarına ek olarak, ekonominin durgunluk eğiliminden kurtarılması için borç kullanma çabasına girilmiştir. Böylece, geniş bir borç takviyesi ve spekülatif finansal varlık yatırımı olmaksızın büyüyemeyen bir ekonomi ortaya çıkmıştır.

Özetle ABD’de 2007 yılında konut piyasasında başlayan çöküntü finansal piyasalarda büyük bir istikrarsızlığa neden olmuş ve daha sonra likidite krizine dönüşerek dalga dalga bütün dünyaya yayılan bir küresel kriz haline gelmiştir. Krizin kökeninde tarihin en büyük gayrimenkul ve kredi balonu yer almakla birlikte, söz konusu krizi kredinin değil ona dayanılarak yapılan işlemlerin yarattığı bir çeşit kriz olarak tanımlamak mümkündür (Öztürk-Gövdere, 2010: 384).

2007 yılından itibaren etkileri dünya çapında hissedilen küresel krizin büyüme açısından Türkiye’ye etkileri, 2008 yılının ikinci çeyreğinden itibaren görülmeye başlanmıştır (Ertunç vd. ,2010:2):

- Bu dönemde gayri safi yurt içi hasılanın büyüme oranı 2001 krizinden sonra yüksek büyüme oranları yakalayan Türkiye açısından sıradan sayılabilecek %2,6 gibi bir seviyeye gerilemiş, 2008 yılının üçüncü çeyreğinde ise %0,9 oranında bir büyüme yaşanmıştır.

- Yılın son çeyreğinde Türkiye ekonomisi %7,0 küçülerek, 2001 krizinden sonra 27 çeyrek dönem süresince pozitif büyüme oranlarını yakalamasının sonrasında, ilk negatif büyümeyi yaşamıştır. Negatif büyüme 2009 yılında da devam etmiş, ilk çeyrekte %14,5, ikinci çeyrekte %7,7, üçüncü çeyrekte %2,9 küçülme yaşanmıştır.

- Türkiye ekonomisi 2009 yılının son çeyreğinde %6,0 oranında büyümüştür. Bu büyümenin gerçekleşmesi, resesyon sürecinin kırılması açısından önem taşımaktadır.

2008 yılında Türkiye’ye en çok döviz kazandıran sektörlerin başında:

- 7.1 milyar dolarla örme giyim eşyası ve aksesuarları,

- 5.5 milyar dolarla motorlu araçlar (otomotiv ve yan sanayi sektörü),
- 4.1 milyar dolarla örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları,
- 3.5 milyar dolarla demir veya çelikten eşya gelmektedir.

En çok döviz kaybettiren sektörlerin başında ise:

▪ 12.3 milyar dolarla nükleer reaktörler, kazan, makine ve cihazlar ve bunların alet ve parçaları,

- 8.2 milyar dolar ile demir ve çelik,
- 5.6 milyar dolar ile plastik ve plastikten mamul eşya,
- 4 milyar dolar ile elektrikli makine ve cihazlar ile bunların aksam ve parçaları gelmektedir (MÜSİAD, 2009: 142,143).

2008 yılının 4. çeyreği ile 2009 yılının 3. çeyreği arasında bütün dünyada ekonomilerinde farklı büyüklüklerde ancak eş zamanlı olarak gerçekleşen daralmanın nedenleri (MÜSİAD, 2010: 47):

- Panik
- Belirsizlik
- Kredi kanallarının daralması
- Güvensizlik ortamında toplam talep unsurlarının çökmesi
- Artan işsizlik dalgasıdır.

Türkiye’de hem krize hem de Türkiye’nin yapısal dönüşümüne doğru bir tepki vermek üzere 2009 yılında uygulamaya konan ve sektörel, bölgesel ve proje bazlı teşvik unsurlarını içeren yeni teşvik paketi, (MÜSİAD, 2010:125,126)

- Tasarrufları katma değeri yüksek yatırımlara yönlendirmek,
- Üretimi ve istihdamı artırmak
- Yatırım eğiliminin devamlılığını ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak,
- Uluslararası rekabet gücünü artıracak teknoloji ve araştırma-geliştirme içeriği

yüksek büyük ölçekli yatırımları özendirerek,

- Doğrudan yabancı yatırımları artırmak,
- Bölgesel gelişmişlik farklılıklarını gidermek,
- Çevre korumaya yönelik yatırımlar ile
- Araştırma ve geliştirme faaliyetlerini desteklemeyi hedeflemektedir.

Türkiye’de düşük gelir grubu diye tasnif ettiğimiz en fakir yüzde 20’lik grup ile üst gelir grubu diye tasnif ettiğimiz en zengin yüzde 20’lik grubun gelirden aldığı pay arasında yedi kattan fazla fark vardır. Ancak 1994-2009 dönemindeki değişmelere

bakıldığında gelir dağılımının bu göstergesinde de düzelme olduğu anlaşılmaktadır. 1994 yılında üst gelir grubu düşük gelir grubunun yaklaşık 11 katı pay alırken, 2002’de bu pay dokuz buçuk kata 2009’da ise yedi buçuk kata gerilemiştir. 2008 yılı ile kıyaslandığında ise küresel ekonomik krizin yansımalarının en çok hissedildiği 2009’da gelir paylarındaki uçurumun bir miktar arttığı dikkati çekmektedir (Savaşan, 2011: 4).

TÜİK tarafından 2010 yılında açıklanan rakamlar incelendiğinde, göre Türkiye ekonomisinin 2009 yılının son çeyreğinde %6,0 oranında büyüyerek üst üste dört çeyrek dönem küçülerek girdiği resesyondan çıktığı anlaşılmaktadır (Ertunç vd., 2010: 2). 2009’dan, 2010’a GSYH büyüme hızı -4,8 gerilemeden %8,9’luk bir artışa dönüşmüş, alt sektörler itibariyle büyüme hızları sırasıyla yüzde olarak;

- Tarımda 3,7’den 1,2’ye
- İmalat Sanayiinde -7’den -13,6’ya
- İnşaat’da -16,1’den -17,1’e
- Toptan ve Perakende Ticaret’de -10,2’den -13,3’e
- Ulaştırma ve Haberleşme’de -7’den 10,5’e çıkmış,
- Mali kuruluşlar (Bankalar) ise 8,5 ve 7,2’lik büyüme gerçekleşmiştir (Çarıkçı, 2011:

14).

2009 yılının Ocak-Mart dönemi itibariyle cari işlemler açığı %100’ü aşan oranda daralarak, toplamda 1 milyar 155 milyon dolara gerilemiş; bu dönemde mal dengesi 1 milyar 56 milyon dolar açık verirken, hizmet dengesi 1 milyar 244 milyon dolar fazla vermiştir (MÜSİAD, 2009:136).

2010 yılında, dünya ekonomisi krizden çıkış sürecine girmekle birlikte, başlıca makro ekonomik gelişmelerde bir yandan göreceli düzelmeler devam etmiş, bir yandan da bazı bozulma işaretleri ortaya çıkmıştır (MÜSİAD, 2011: 6):

- büyümenin erken bir safhada toparlanmaya girmesi olumlu bir gelişme iken,
- bilhassa gelişmiş ülkelerde işsizliğin sosyal risk oluşturacak ve iktisadi canlanmanın devamını tehlikeye sokacak kadar yüksek devam ediyor olması önemli bir risk unsuru olarak kriz öncesi, sırası ve sonrasındaki bir süreklilik olarak devam etmektedir.

- Büyümenin bedeli ciddi finansal istikrarsızlıklarla ödenmekte; AB, ABD ve Japonya bu konuda ilk sıralarda yer almaktadır.

- İktisadi toparlanma tam oturmadan ve istihdama yansımadan ortaya çıkan erken enflasyon baskısı büyümenin devamını tehlikeye sokmaktadır.

2010 yılının birinci çeyreğinde, özel tüketim ve yatırım harcamalarındaki artışlar, kriz dönemi boyunca azalan stoklara yapılan ilavelerin etkisiyle, GSYH % 12 gibi yüksek bir büyüme göstermiştir (MÜSİAD, 2011:31).

2010 yılında (İSO, 2011:9):

- Ekonominin ana sektörü niteliğindeki imalat sanayi 2010 yılının ilk çeyreğinde %15.7, üçüncü çeyreğinde ise %7.6 oranında artmıştır.

- 2010 yılında cari fiyatlarla GSYİH ilk defa 1 trilyon sınırını aşarak 1 trilyon 105 milyar T.L. olarak gerçekleşmiştir.

- 2010 Yılında kişi başına düşen GSYİH cari fiyatlarla 15.138 T.L. olmuştur.

- 2010 Yılında GSYİH büyüme oranı beklentilerin üzerinde %8.9 olarak gerçekleşmiştir.

2011 yılı incelendiğinde ise yılın ilk üç ayında ortaya çıkan cari açığın yaklaşık 20 milyar dolarının ticaret açıklarından ve 4 milyar dolarının ise yabancı sermaye transferinden kaynaklandığı, Türkiye'nin genel olarak döviz fazlası verdiği "hizmetler dengesi"nin durumu kısmen dengeleyerek cari açığın 22 milyar dolarda kalmasına katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır (MÜSİAD, 2011:115).

Aşağıdaki Tabloda 2008, 2009, 2010, 2011 yıllarına ilişkin temel ekonomik göstergelere yer verilmektedir. Ayrıca 2012, 2013 ve 2014 yıllarına ait tahminler de izlenebilmektedir:

Tablo 14.83: Türkiye'nin Makro Ekonomik Performansı ve Tahminler (2008-2014)

		YILLIK GERÇEKLEŞME				ORTA VADELİ PROGRAM		
		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Milli Gelir, İstihdam	GSYH (Milyon TL)	950.534	952.559	1.103.750	318.404	1.426.001	1.572.167	1.733.314
	GSYH (Milyon \$)	742.094	616.703	734.929	203.626	821.713	888.180	952.056
	GSYH Büyüme Hızı(%)	0,7	-4,8	9,0	8,8	4,0	5,0	5,0
	Kişi Başına GSYH (\$)	10.438	8.559	10.067	10.761	10.973	11.716	12.412
	İşsizlik Oranı (%)	11,0	14,0	11,9	9,2	10,4	10,2	9,9
	Enflasyon	Deflatör (%) (1998 Bazlı)	12,0	5,3	6,3	8,2	7,0	5,0
	ÜFE-TEFE (Yıl Sonu Enflasyonu, %)	8,1	5,9	8,9	13,3	7,0	6,0	5,6

	TÜFE (Yıl Sonu Enflasyonu, %)	10,1	6,5	6,4	10,5	5,2	5,0	5,0
Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesi	İhracat (FOB) (Milyon \$)	132.027	102.143	113.883	99.502	148.500	165.700	185.100
	İthalat (CIF) (Milyon \$)	201.964	140.928	185.544	181.661	248.700	272.500	295.900
	Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-69.936	-38.786	-71.661	-82.159	-100.200	-106.800	-110.800
	Karşılama Oranı %	65,4	72,5	61,4	54,8	59,7	60,8	62,6
	İhracat (Bavul Tic. Dahil) (Milyon \$)	136.314	104.338	117.919	103.931	-	-	-
	İthalat (FOB) (Milyon \$)	187.720	132.141	173.915	169.383	-	-	-
	Genel Mal Ticareti (Bav. Tic. Dahil) (Milyon \$)	-51.406	-27.803	-55.996	-65.452	-	-	-
	Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)	-41.959	-13.991	-47.101	-60.656	-65.400	-67.000	-67.100
	Net Doğrudan Yabancı Sermaye (Milyon \$)	16.955	6.858	7.629	9.263	-	-	-
	Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi (Milyon \$)	19.504	8.411	9.093	10.915	-	-	-
	TCMB Brüt Döviz Rezervleri (Milyon \$)	71.008	70.716	80.721	87.537	-	-	-
	Bütçe	Bütçe Giderleri (Milyon TL.)	227.031	268.219	294.359	313.302	350.948	381.096
Bütçe Gelirleri (Milyon TL.)		209.598	215.458	254.277	295.862	329.845	359.350	390.511
Bütçe Dengesi (Milyon TL.)		-17.432	-52.761	-40.081	-17.439	-21.104	-21.745	-18.133
Faiz Dışı Fazla (Milyon TL.)		33.229	440	8.217	24.773	29.146	31.255	36.867
Genel Bütçe Vergi Gelirleri (Milyon TL.)		168.109	172.440	210.560	253.765	277.677	305.810	333.227
Faiz Giderleri (Milyon TL.)		50.661	53.201	48.299	42.212	50.250	53.000	55.000
Faiz Giderleri /Vergi Gelirleri (%)		30,1	30,9	22,9	16,6	18,1	17,3	16,5
Bütçe Gelirleri /Bütçe Giderleri (%)		92,3	80,3	86,4	94,4	94,0	94,3	95,6
Faiz Giderleri/ Bütçe Giderleri (%)		22,3	19,8	16,4	13,5	14,3	13,9	13,5
Vergi Gelirleri/Bütçe Gelirleri (%)		80,2	80,0	82,8	85,8	84,2	85,1	85,3

	Bütçe Giderleri /GSYH (%)	23,9	28,2	26,7	24,4	24,6	24,2	23,6
	Bütçe Gelirleri /GSYH (%)	22,1	22,6	23,0	23,1	23,1	22,9	22,5
	Faiz Giderleri /GSYH (%)	5,3	5,6	4,4	3,3	3,5	3,4	3,2
	Bütçe Dengesi /GSYH (%)	-1,8	-5,5	-3,6	-1,4	-1,5	-1,4	-1,0
	Faiz Dışı Fazla /GSYH (%)	3,5	0,0	0,7	1,9	2,0	2,0	2,1
	Vergi Gelirleri/GSYH (%)	17,7	18,1	19,1	19,8	19,5	19,5	19,2
	Kamu Kesimi Borçlanma Gereği / GSYH (%)	1,6	5,1	2,3	2,05	1,1	0,8	0,4
Devlet Borçları	Merkezi Yönetim İç Borç Stoku (Milyon TL)	274.827	330.005	352.841	367.953	-	-	-
	Merkezi Yönetim Dış Borç Stoku (Milyon \$)	69.757	74.054	78.085	81.718	-	-	-
	Merkezi Yönetim Toplam Borç stoku (Milyon TL)	380.321	441.508	473.549	511.091	-	-	-
	İç Borç Servisi (Milyon TL)	138.547	144.927	183.732	118.150	-	-	-
	Dış Borç Servisi (Milyon \$)	53.154	58.248	55.383	50.656	-	-	-
	Kamu Net İç Borç Stoku (Milyon TL)	248.382	284.072	304.186	300.262	-	-	-
	Kamu Net Dış Borç stoku (Milyon TL)	19.459	25.814	13.442	-299	-	-	-
	Toplam Kamu Net Borç Stoku (Milyon TL)	267.841	309.886	317.628	299.962	-	-	-
	Toplam Brüt Dış Borç Stoku (Milyon \$)	280.423	268.794	290.022	309.636	-	-	-
	Toplam Kamu Net Borç Stoku/GSYH (%)	28,2	32,5	28,8		-	-	-
	DİBS. Faiz Oranı(%)	19,2	11,6	8,1	10,6	-	-	-
Para-Banka, Sermaye Piyasası	Merkez Bankası Parası (Milyon TL)	54.701	50.732	70.617	53.154	62.252	-	-
	Emisyon (Milyon TL)	31.743	38.340	48.938	55.103	58.147	-	-
	M2 (Milyon TL)	436.380	493.061	587.261	665.642	650.377	-	-

TCMB Politika Faiz Oranı (%)	15,00	6,50	6,50	5,75	5,75	-	-
İMKB=100 Endeksi Ay Sonu	26.864	52.825	66.004	51.267	56.061	-	-
Ortalama Dolar Kuru (TL/\$)	1,2929	1,5471	1,5004	1,6700	1,7354	1,7701	1,8206
Dönem Sonu Dolar Kuru (TL/\$)	1,5123	1,5057	1,5460	1,9065	1,7736	1,8448	1,8296

Kaynak: (SGB Makroekonomik Görünüm Raporu 2011, MB Yıllık Ekonomik Rapor 2011, BÜMKO Ekonomik Göstergeler www.bumko.gov.tr 19.10.2012, SGB Ekonomik Göstergeler www.sgb.gov.tr 19.10.2012, DTM <http://www.dtm.gov.tr>, HM www.hazine.gov.tr, MB-Muhasebat Genel Müdürlüğü, <http://www.muhasabat.gov.tr> verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.)

Küresel kriz ertesinde ekonomik toparlanma ile birlikte 2009 yılının son çeyrek döneminde başlayan ve 2010 yılı boyunca gözlemlenen hızlı büyüme 2011 yılının ilk üç çeyrek döneminde de yaklaşık aynı hızı koruyarak sürmüştür. GSYH reel anlamda önceki yılın aynı dönemlerine göre 2011 yılında sırasıyla I. çeyrek dönemde yüzde 12.0, II. Çeyrek dönemde yüzde 8.8 ve III. Çeyrek dönemde de yüzde 8.2 oranında büyüme kaydetmiştir. Yılın ilk dokuz aylık bölümü itibariyle ekonomik büyüme önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 9.6 olarak gerçekleşmiştir.

Gerçekleştirilen reformların ve uygulamaya konulmuş olan makroekonomik politika önlemlerinin desteğiyle ve uluslar arası piyasalardaki likidite bolluğunun katkısıyla küresel krizi görece olarak daha hafif atlatan Türkiye ekonomisi son sekiz üç aylık dönem boyunca dikkat çekici bir hızla büyüme göstermiştir.

Ancak ekonomik büyüme giderek daha etkili bir biçimde, iç tüketim ve yatırım talebi ve bu parametrelerin şekillendirdiği ithalat hacmi ile beslenen bir yapı kazanmıştır. Bu süreci, düşük faiz hadleri ve kısa vadeli sermaye girişleri ile birlikte Türk Lirasındaki değer kazanımını yansıtan bir güçlü kredi hacmi genişlemesi desteklemiştir. Cari işlemler hesabı açığında önemli bir kırılma kaynağı olabilecek boyutta hızlı bir genişleme olmuştur. 2011 yılının ilk dokuz aylık dönemi itibariyle cari açık/GSYH oranı yüzde 9.8'e tırmanmıştır. (TURMOB, 2012:7)

Enflasyona bakıldığında ise 2010 yılı sonunda yüzde 6,4 düzeyine gerileyerek yüzde 6,5 olan yılsonu hedefinin altında kalmıştır. 2010 yılında çekirdek enflasyona bakıldığında, Nisan ayına kadar yükselişi gösterdiği, bu tarihten sonra ise Ekim ayına kadar gerileme kaydettiği görülmektedir. Yılın son iki ayında ise çekirdek enflasyon bir miktar yükselişi göstermiştir.

2011 yılında oldukça dalgalı bir seyir izleyen enflasyonun Ocak-Ağustos 2011 dönemi ortalaması yüzde 5,46 olarak gerçekleşmiştir. Mart ayında yüzde 3,99 ile yılın en düşük seviyesine inen enflasyon, Mayıs ayında yıllık bazda yüzde 7,17 ile 2011 yılının en yüksek noktasına ulaşmıştır. Mayıs ayından sonra ise enflasyon yatay bir seyir izlemiştir. Mayıs ayı sonrasında özellikle gıda fiyatları yıllık enflasyonundaki gerileme dikkat çekici olmuştur. 2011 yılında çekirdek enflasyona bakıldığında, bütün yıl boyunca artış eğiliminde olduğunu gözlenmiştir. (Maliye Bakanlığı Yıllık Ekonomik Rapor , 2012:91)

Dünya ekonomisi içinde belirsizliklerin ve risklerin yoğun yaşandığı bir yıl olan 2011, Türkiye ekonomisi içinde enflasyon ve cari açık değişkenlerinde problemleri bir yıl olmuştur.

2012 yılına bakıldığında ise;

- Ekonomide “yeniden dengelenme” politikası ile birlikte beklentilerin altında yüzde 2,2 büyüyen Türkiye ekonomisi 2013 yılının ilk yarısında yurt içi talebin katkısıyla yüzde 3,7 büyümüştür. Bu dönemde zayıf küresel talebe bağlı olarak yatay seyir izleyen ihracat nedeniyle dış talebin büyümeye katkısı giderek azalırken iç talebin katkısı artmaya başlamıştır. (MB Yıllık Rapor, 2013:1)

- İhracat ve ithalat hacimlerinin potansiyel düzeylerinden sapma serileri arasındaki yakın ilişki, ihracatın ithalat bağımlılığı açısından önemli bir bulguya işaret etmektedir. Ancak, bu ilişkinin küresel kriz döneminde azaldığı ve ithalattaki yüksek daralmaya karşılık, ihracatın potansiyel düzeyine göre yavaşlamasının, görece daha düşük bir oranda olduğu gözlenmektedir. İhracatın ithalat bağımlılığını vurgulayan diğer bir eğilim, ekonominin daralma dönemlerinde, imalat sanayi ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payının düşüş göstermesidir. İthalatta yavaşlamanın ve reel kurda düzeltmelerin meydana geldiği 2011 yılının son aylarında, imalat sanayi ürünleri ihracatındaki azalış bu durumun güncel bir göstergesidir.

İhracatta pazar çeşitliliğinin artırılması amacıyla, son yıllarda Afrika ülkeleri, Asya-Pasifik ve Latin Amerika ülke gruplarına yönelik olarak ticaretin geliştirilmesi amaçlı çalışmalar yürütülmektedir. Küresel kriz ve ardından 2010 yılında AB’de patlak veren borç krizi AB-27 ülkelere olan ihracatımızda önemli bir azalma yaşanmasına neden olmuştur.

Ancak, her ne kadar henüz istenen seviyelere ulaşılamamış olsa da; Çin’e ve MENA ekonomilerine yapılan ihracatta 2008-2009 küresel krizinden bu yana bir artış eğilimi gözlenmektedir. AB ekonomilerinde yaşanan yüksek bütçe açıkları ve borçluluk oranları nedeniyle, Türkiye’nin en önemli ihracat pazarı olan Euro Bölgesi’nde yaşanan sıkıntıların devam etmesi halinde dış talepte daha fazla daralmanın ihracatı olumsuz yönde etkilemesi yüksek olasılığa sahiptir. (TUSİAD, 2012:8)

- Türkiye ekonomisini, 2011 yılında cari açık/GSYH oranı açısından dünya ekonomileri arasında üst sıralara taşıyan GSYH'nin %10 civarındaki cari açık rakamı, ticaret dengesindeki açığın cari açıktan yüksek olması itibarıyla temelde bir dış ticaret dengesi sorununa işaret etmektedir. (TUSİAD, 2012:10)

- Anılan dönemde Türkiye ekonomisi iç talebe dayalı büyürken dış talep büyümeyi olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak, büyümenin kompozisyonu 2011 yılının ikinci yarısı ile küresel ekonomideki yavaşlama ve içeride de alınan önlemler neticesinde yeniden dengelenme sürecine girmiştir. Ekonomiyi soğutmak için alınan önlemlerin etkisiyle birlikte dengeli bir biçimde yavaşlamaya başlayan Türkiye ekonomisi, 2011'in ikinci yarısından itibaren yumuşak iniş patikasına doğru yönelmiştir. Yumuşak iniş süreci, büyümenin kompozisyonunun iç ve dış talep arasında dengelenmesi ve dolayısıyla büyümenin normalleşmesidir. 2011 yılının ilk yarısında yüzde 10,5 olan büyüme yavaşlayarak yılın ikinci yarısında yüzde 6,8 olmuştur. 2012 yılının ilk yarısında ise bu rakam yüzde 3,1'e kadar gerilemiştir. Bu süreçte iç talebin katkısı azalmış, dış talep ise büyümeye önemli katkılarda bulunmuştur. 2012 yılının ilk yarısında iç talep büyümeyi 0,5 puan aşağıya çekerken dış talep aynı dönemde büyümeye 5,1 puan katkıda bulunmuştur. (MB,2013:2)

-Enflasyon ise 2011 yılının yıl sonu değerine göre düşerek, 6,16 olarak gerçekleşmiştir.

- Gelişmiş birçok ülkede istihdam kayıplarının telafi edilemediği bir ortamda Türkiye'de istihdam, 2007'den Haziran 2012 dönemine kadar 4,8 milyon kişi artmıştır.

Aynı dönemde Avro Bölgesi'nde yaklaşık 2,5 milyon, ABD'de ise 2,8 milyon istihdam kaybı yaşanmıştır. Bu rakamlardan da görülebileceği üzere, Türkiye ekonomisi istihdam artışı açısından gelişmiş ülkelere olumlu yönde ayrılmıştır. İstihdam piyasasının canlanması ile birlikte işsizlik oranları da hızlı bir şekilde gerilemiştir. Böylece 2009 yılı sonunda yüzde 14'e yükselen manşet işsizlik oranı 2011 yılı sonunda tek haneye düşerek yüzde 9,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran, Haziran 2012 itibarıyla yüzde 8'e düşmüştür. Böylece, işsizlik oranı son on yılın en düşük seviyesine gelmiştir. 2011 yılında işsiz sayısı bir önceki yıla göre 431 bin kişi azalarak 2 milyon 615 bin kişiye düşmüştür. (MB 2013:3)

- Bankacılık sektörü, 2012 yılının ilk yarısında ekonomideki yumuşak iniş sürecine bağlı olarak bir miktar yavaşlasa da büyümeye devam etmiştir. Bankacılık sektörünün önemli göstergelerinden aktif toplamı, yılın ilk yedi ayında geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 10,8 oranında büyüyerek 1.284 milyar Türk lirası olmuştur.

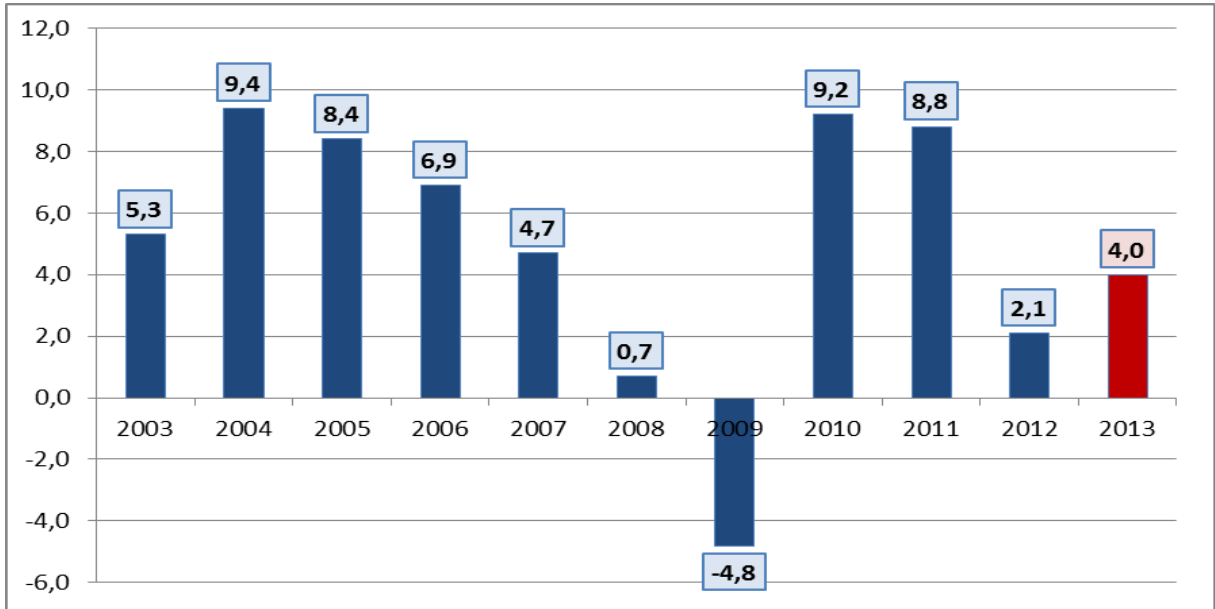
Bu oran 2011 yıl sonundaki yüzde 21'lik büyüme oranına göre daha makul seviyelerde gerçekleşmiştir. Sektörün büyüme hızı, Haziran 2011'de BDDK tarafından yapılan kredi

maliyetlerini artıran düzenlemeler ve TCMB'nin son çeyrekte uyguladığı parasal sıkılaştırma önlemlerinin etkisi ile yavaşlamıştır. 2011 yılında sektörün aktif büyümesi temel olarak krediler ve TCMB'den alacaklar aleminden kaynaklanırken mevduat, yurtdışı bankalara borçlar, repo işlemlerinden saklanan fonlar ve ihraç edilen menkul kıymetlerdeki artış ile fonlanmıştır. (MB 2013:117)

2013 yılı ise TÜİK tarafından açıklanan verilerle incelendiğinde;

- Türkiye ekonomisi, 2013 yılında yüzde 4 büyümüştür. Buna göre, büyüme hızı 2013'ün son çeyreğinde yıllık bazda yüzde 4,4 gerçekleşmiştir. Üretim yöntemiyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, 2013'te bir önceki yıla göre sabit fiyatlarla yüzde 4'lük artışla 122 milyar 388 milyon lira, cari fiyatlarla yüzde 10,2'lik artışla 1 trilyon 561 milyar 510 milyon lira olmuştur.

Grafik 14.1. Yıllık Büyüme Oranları

- Mali aracı kuruluşlar, 2013'te bir önceki yıla göre sabit fiyatlarla yüzde 9,8'lik artışla 15 milyar 549 milyon lira, cari fiyatlarla yüzde 12,8'lik artışla 52 milyar 483 milyon lira olmuştur. İmalat sanayi, 2013'te bir önceki yıla göre sabit fiyatlarla yüzde 3,8'lik artışla 29 milyar 446 milyon lira, cari fiyatlarla yüzde 8,9'luk artışla 239 milyar 115 milyon lira olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 14. 84. Gerçekleşen ve Hedeflenen Dış Ticaret Verileri (2012-2016)

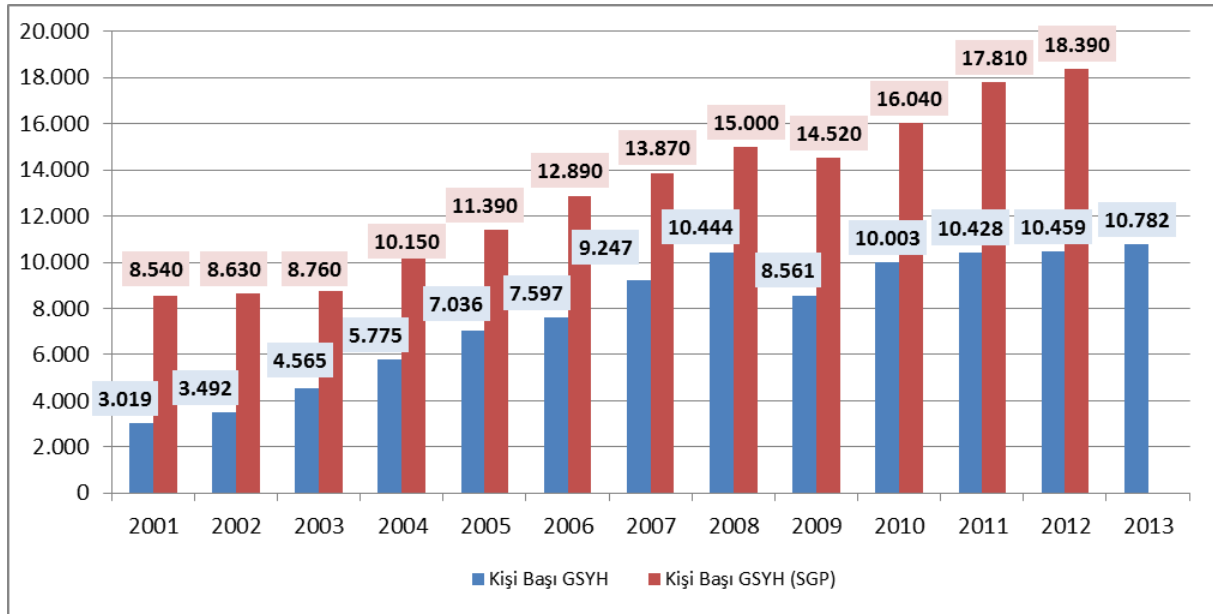
(Milyar Dolar)	2012*	2013*	2013**	2014**	2015**	2016**
İhracat	152,5	151,8	153,5	166,5	184,0	202,5
İthalat	236,5	251,7	251,5	262,0	282,0	305,0
D.T. Hacmi	389,0	403,5	405,0	428,5	466,0	507,5
D.T. Dengesi	-84,1	-99,8	-98,0	-95,5	-98,0	-102,5
İhracat/İthalat (%)	64,5	60,3	61,0	63,5	65,2	66,4

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı (*Gerçekleşme (Kaynak: TÜİK) **Beklenti (Orta Vadeli Program, Kalkınma Bakanlığı 2014-2016))

- Türkiye'nin dünya mal ihracatındaki payı* 2013 yılında %0,81 düzeyinde, dünya mal ithalatındaki payı* 2013 yılında %1,33 düzeyindedir. (* AB içi ticaret dahil edildiğinde)

Türkiye'nin dış ticaret hacminin GSYH'ye oranı 2013 yılında %49,2 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye, uluslararası ticarete dünya ile entegrasyonu büyük ölçüde sağlamıştır. (EB)

Grafik. 14.2. Kişi Başına Düşen GSYİH

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

- Kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla, 2013 yılında, 2002 yılına göre 3 kattan fazla artarak 3.492 dolardan 10.782 dolara yükselmiştir. Satın alma gücü paritesine göre ise kişi başına gayri safi milli gelir, 18 bin doları aşmıştır.

Tablo 14. 85. 2013 Yılı Makroekonomik Göstergeler

Göstergeler	2013 Sonuçları
Büyüme (%)	4,0
İşsizlik (%)	9,7
Enflasyon (yılsonu, TÜFE)	7,4
Bütçe açığı (%)	1,2
Cari açık (%)	7,9
USD Kuru (yılsonu)	2,13

Kaynak :<http://www.mahfiegilmez.com/2014/04/turkiye-ekonomisinin-degerlendirilmesi>
(09.04.2014)

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi yılsonu enflasyon rakamları 7,4 olarak, işsizlik ise 9,7 olarak gerçekleşmiştir.

-‘ 2013 Yılında en büyük başarı önceki yıllarda da sıkça görüldüğü gibi bütçe uygulamasında gerçekleşmiş görünüyor. Sosyal güvenlik kurumuna katkılar, sağlık destekleri ve sosyal yardımlara karşın bütçe açığının düşük kalmasının temel nedeni vergilerde ve bir seferlik gelirlerde görülen artışlar. İşsizlik, enflasyon ve cari açıkta başarısızlık net bir biçimde görülüyor. Büyümenin, ekonomideki hız kesmeye karşın yüzde 4 düzeyinde kalması başarı olarak kabul edilebilir.’ (Mahfi Eğilmez 09.04.2013 Tarihli internet yazısı)

2014 yılı, 2014-2016 orta vadeli program çerçevesinde incelenecektir. 2014-2016 dönemini kapsayan orta vadeli programın temel amacı; potansiyel büyüme hızına ulaşmak, cari işlemler açığını daha da azaltmak, enflasyonu düşürmek, kamu mali dengelerini iyileştirmek ve böylece makroekonomik ve finansal istikrarı güçlendirmektir.

Tablo 14. 86. 2013 Gerçekleşen ve 2014-2016 Orta Vadeli Program Hedefleri

	2013*	2014	2015	2016
GSYH (Milyar \$, Cari Fiyatlarla)	820	867	928	996
Kişi Başına Milli Gelir (GSYH, \$)	10.782	11.277	11.927	12.670
GSYH Büyümesi (1)	4,0	4,0	5,0	5,0
İşsizlik Oranı (%)	9,0	9,4	9,2	8,9
Turizm Gelirleri (Milyar \$)	28,0	31,0	32,0	34,5
Cari İşlemler Dengesi (Milyar \$)	-65,1	-55,5	-55,0	-55,0
Cari İşlemler Dengesi / GSYH (%)	-7,9	-6,4	-5,9	-5,5

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

- 2013 yılında %4 oranında büyüyen Türkiye ekonomisi 2014 yılı ilk çeyreğinde %4,3 büyüme kaydetmiştir.

-2014 ilk çeyrekte Türkiye ekonomisi %4,3 oranında büyümüştür.

-2014 Mayıs ayında kapasite kullanım oranı %74,4 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi üretim endeksi, 2014 Nisan ayında 120,5 (2010=100) olmuş, bir önceki yılın aynı ayına göre 4,6 oranında artış kaydetmiştir.

-Bankacılık sektörü aktifleri, bir önceki yıla kıyasla 2014 Nisan ayı itibarıyla %24,5 artarak 1.79 trilyon TL büyüklüğüne ulaşmıştır.

-2014 Mart döneminde işsizlik oranı %9,7, mevsim etkisinden arındırılmış işsizlik oranı ise %9,1 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Tablo 14. 67 da ise 2014-2016 dönemi dış ticaret beklentileri görülmektedir. İhracat gelirlerinin 166,5 milyar dolar olması beklenirken ithalat giderleri 262 milyar dolar olarak tahmin edilmiştir.

2014 yılının Ocak-Nisan döneminde, 2013 yılının aynı dönemine kıyasla;

- İhracat (49,5 milyar dolardan 53,7 milyar dolara yükselerek) %8,5 artış ,
- İthalat (81,6 milyar dolardan 78,1 milyar dolara düşerek) ise %4,2 oranında azalış kaydetmiştir.
- Dış ticaret açığı (32,1 milyar dolardan) %23,8'lik azalışla 24,5 milyar dolara gerilemiştir.

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde 2000’li yıllar incelendiğinde dönemin başında ortaya çıkan yıkıcı ekonomik krizlerin ardından uygulanan istikrar programları ve yapısal reformlar sayesinde olumsuz etkilerin bir miktar ortadan kaldırıldığı, büyüme ve iktisadi aktivitenin artırılması yönünde belirgin gelişmelerin kaydedildiği üzerinde durulmuştur.

Bütçe üzerindeki faiz yükünün risk oluşturacak düzeylerin gerisinde seyrettiğine, makro değişkenler içerisinde risk unsuru olmayı sürdüren en önemli faktörün ise cari işlemler açığı olduğuna, yüksek büyüme hızı sayesinde gayri safi yurt içi hasıladaki yükselme ile cari işlemler açığının oransal dengesinin korunması sağlanabildiğine değinilmiştir.

Bölüm Soruları

1) Aşağıdakilerden hangisi Türkiye’de Şubat 2001 ekonomik krizi karşısında uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının amaçlarından bir tanesi değildir?

- a) Enflasyonu tek haneli rakamlara çekmek.
- b) Sürdürülebilir bir büyüme ortamını sağlamak.
- c) Dışa açık bir yaklaşımla piyasa koşullarında rekabet gücünü geliştirmek.
- d) Toplumun geleceğe umutla bakmasını sağlamak.
- e) Sabit kur sistemi içinde enflasyonla mücadeleyi kesintisiz ve kararlı bir biçimde sürdürmek.

2) Bankacılık sektöründe hızlı ve kapsamlı bir yeniden yapılandırmaya gitmek ve bankacılık ile reel kesim arasında sağlıklı bir ilişki kurmak Güçlü Ekonomiye Geçiş programının alt hedefleri arasında yer almaktadır.

Doğru () Yanlış ()

3) Türkiye’de Şubat 2001 ekonomik krizi karşısında uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı sadece krizi aşmaya yönelik olarak hazırlanmıştır.

Doğru () Yanlış ()

4) Türk Lirası’ndan altı sıfır atılması ve Yeni Türk Lirasının benimsenmesiyılında gerçekleşmiştir.

5) 2007-2008 Yıllarında dünya genelinde yaşanan finansal dalgalanmaların kaynağı ABD’de 2007 yılı Ağustos ayında başlayan bukrizidir.

6) Kasım 2000 ve Şubat 2001 Ekonomik Krizlerini hazırlayan koşullar nelerdir?

7) Kasım 2000 ve Şubat 2001 Ekonomik Krizlerinin sonuçlarını değerlendiriniz.

8) Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının hedefleri nelerdir?

9) IMF’nin yürürlüğe girmesini istediği kanunlar hangileridir?

10) Dönemin makroekonomik göstergelerini değerlendiriniz.

Cevaplar

1)e, 2) Doğru, 3) Yanlış, 4) 2005, 5) mortgage (ipoteğe dayalı konut kredisi)

KAYNAKÇA

Atik Hayriye, 2012, <http://www.ankarastrateji.org/yazar/prof-dr-hayriye-atik> 20.09.2012.

Akat, Asaf Savaş (1994), “1994 Bunalımı Üstüne Çeşitlemeler”, **Görüş**, S.15, TÜSIAD Yayını, İstanbul.

AKBANK (1979), **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yayını, İstanbul.

Akçay, M. A. (2002), “Atatürk ve Vargas Dönemleri (1920-1938) : Türkiye ile Brezilya'nın Sanayileşme Kararlarının Karşılaştırması”, **Planlama Dergisi**, DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayısı, ss.31-48.

Akgün, Yaşar (1993), **Konvertibl Para Sistemi ve Türkiye**, Esbank Yayınları, İstanbul.

Aksu, Levent. (2006), “Atatürk Dönemi (1923-1938) Para ve Kambiyo Politikası”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:160, Ocak-Şubat, ss.111-132..

Aktan, R. (1978), **Türkiye İktisadı**, Ankara Üniversitesi S. B. F. Yayınları, Ankara.

Alacaklıoğlu, A.Süha (1974), **Cumhuriyetimizin 50 Yıllık Ekonomik Kalkınmasında Özel Teşebbüsün Yeri ve Rolü**, İTO Yayını, İstanbul.

Aloba Köksal, Bilge ve A. Rasih İlkin (1973), **Türkiye’de İktisadi Politikanın Gelişimi (1923-1973)**, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 1973.

Apak, Sudi-Aykut Tavşancı (2008), “Türkiye’de Yabancı Bankacılığın Gelişimi ve Ekonomi Politikaları ile Uyumu”, **Maliye Finans Yazıları**, 80, ss.33-53.

Ateş, Toktamış (1997) **Siyasal Tarih**, 4. Basım, Der Yayınları, İstanbul.

Babüroğlu, S. (1982), “Atatürk Dönemi ve Sonrası Kamu İktisadi Teşebbüsleri”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 513, Ankara, ss.151-185.

Berksoy, Taner (1991), **Makroekonomik Politikalar (Ana Rapor)**, TÜSES Yayını, İstanbul.

Boratav, Korkut (1974), **100 Soruda Türkiye’de Devletçilik**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Boratav, K. (1982), **Türkiye’de Devletçilik**, Savaş Yayınevi, Ankara.

Boratav, Korkut (1990), **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, 3.Baskı, Gerçek Yayınevi, Yeni Dizi:1, İstanbul.

Boratav, Korkut (2004), **Yeni Dünya Düzeni Nereye?**, 2.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

Boratav, K. (2006), **Türkiye'de Devletçilik**, İmge Kitabevi, Ankara.

Boratav, Korkut (2009), **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, 13. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

BÜMKO, Ekonomik Göstergeler, www.bumko.gov.tr, 19.10.2012.

Celasun, Merih (1989), “Piyasa Ekonomilerinde Endüstriyel Kalkınma Stratejileri”, **Piyasa Ekonomilerinde Endüstriyel Kalkınma Stratejileri**, TÜSİAD Uluslararası Semineri (16 Kasım 1989), Yayın No. TÜSİAD-T/90.04.133, İstanbul.

Cem, İsmail (1973), **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 3. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul.

Çarıkcı, Emin (1983), **Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de Sanayileşme Politikaları**, Turhan Kitabevi, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar:5, Ankara.

Çarıkcı, Emin, Türkiye’de Ekonomik Gelişmeler: 2008 - 2011
http://carikci.cankaya.edu.tr/publications/16_Nisan_2011.doc, 02.11.2011.

Çapoğlu, Gökhan (1992), **Türkiye İstikrar İçinde Nasıl Kalkınır?**, Adım Yayıncılık, Ankara.

Çavdar, Tefik (2004), **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi: 1839-1950**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

Çınar, Tayfun (2008), “1942: A’dan ‘Z’ye Bozuk Devlet’in Yeniden Yapılanması Girişimlerinin Yükselişi ve Düşüşü”, ed. Birgül A. Güler, **Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, ss.225-357.

Çiftçi, İrfan (1994), “Başbakan’ın Bembeyaz Ekonomisi Kapkara”, **Çerçeve**, S.8, İstanbul.

Demir, Sertif (1991), “1980 İstikrar Tedbirlerinin 1958-1978 Tedbirleriyle Genel Bir Karşılaştırması”, **İktisat Dergisi**.

DİE (1973), **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Ankara.

DİE (1991), **İstatistik Göstergeler 1923-1990**, Yayın No:1472, Ankara.

DİE (1992), **İstatistik Göstergeler 1923-1990**, Ankara.

DİE, www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/TÜKETİCİ/tük0120.htm,04.01.2000.

DİE (2000a), www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/TOPTAN/top0120.htm,04.01.2000.

www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/TÜKETİCİ/tük0120.htm,04.01.2000.

Dinçmen Yener (1998) , “I.M.F. Anlaşması İle Dış Kaynak Akışı Başlar”, **Ekonomik Forum**, Yıl:5, S:8, TOBB Yayını, Ankara.

Doğan, Seyhun (1997), **I.M.F. İstikrar Programları ve Türkiye**, Işıklı-Yayın Tanıtım,İstanbul.

Doğan, Seyhun (2000), “2000-2002 Dönemi Stand-by Programı’nın Türkiye Ekonomisi Hedefleri-Politikaları”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Yıl:37, Sayı:5.

Doğan Uysal, *IMF Politikaları ve Türkiye*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2004.

DPT (2003), **Sayılarla Türkiye Ekonomisi**, Ankara.

DPT (1963), **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967**, Ankara.

DPT (1968), **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972**, Ankara.

DPT (1973), **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977**, Ankara.

DPTb (t.y.), **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı**.

DPT (1979), **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983**, DPT Yayın No: 1664, Ankara.

DPT, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)**.

DPT (1990), **1980’den 1990’a Makroekonomik Politikalar Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler**, Ankara.

DPT (1990), **1980’den 1990’a Makroekonomik Politikalar Türkiye Ekonomisindeki Gelişmelerin Analizi ve Bazı Değerlendirmeler**, Ankara.

DPT (1991), **Türkiye’de Planlama ve Serbest Piyasa Ekonomisi**, Ankara.

DPT (1994), **Ekonomik Önlemler Uygulama Planı (5 Nisan 1994)**, Ankara.

DPT (1994), **5 Nisan 1994 Kararları ve İlk Altı Aylık Uygulama Sonuçları**, Ankara.

DPT (1995), **1995 Yılı Geçiş Programı**, Ankara.

DPT (1997), **1997 Yılı Programı**, Ankara.

DPT (1998), **1998 Yılı Programı**, Ankara.

DPT (1999a), **1999 Yılı Programı**, Ankara.

DPT (1999b), **Konjonktür Değerlendirme Raporu**, Ankara.

DPT, **1999 Yılı Programı**, Ankara, 1999, s.57.

DPT (2002), **Sayılarla Türkiye Ekonomisi Gelişmeler (1980-2001) Tahminler (2002-2005)**, Ankara.

DPT, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)*, Ağustos 2005.

- DPT, **Uluslararası Ekonomik Göstergeler 2000**, <http://ekutup.dpt.gov.tr>, 22.01.2012.
- DPT, **2008 Yılı Programı**, <http://ekutup.dpt.gov.tr>, 22.01.2012.
- DPT, “Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2005”, <http://ekutup.dpt.gov.tr>, 22.01.2012.
- DPT, “Mali Piyasalarda gelişmeler (2003/Ocak-2007/Ocak)”, <http://ekutup.dpt.gov.tr>, 22.01.2012.
- DTM (1996), **Dünya Ekonomileri Bülteni**, S.4, Ankara.
- DTM, <http://www.dtm.gov.tr>, 22.01.2012.
- EB Ekonomik Görünüm 2014, <http://www.ekonomi.gov.tr>, 2014
- EIU (The Economist IntelligenceUnit), **Country Report: Turkey at a glance(2004-2005)**.
- Eğilmez, Mahfi (1996), **I.M.F. Dünya Bankası ve Türkiye**, Finans Dünyası Yayın No:2, İstanbul.
- Eğilmez, M. <http://www.mahfiegilmez.com/2014/04/turkiye-ekonomisinin-degerlendirilmesi.09.04.2014>
- Ekonomi Forumu, Dünya Ticaret Örgütü’nün Tarım Anlaşması ve Türkiye, Ekonomi Forumu (Wirtschafts- forum), Friedrich Ebert Stiftung, İstanbul, 1998, s. 49.
- Ekzen, Nazif (1984), “1980 Stabilizasyon Paketinin 1958, 1970 ve 1978-1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi”, **Türkiye’de ve Dünya’da Yaşanan Ekonomik Bunalım**, Yurt Yayınları, Ankara.
- Ener Meliha - Esra Siverekli Demircan (2004), **Küreselleşen Dünyada IMF Politikaları ve Türkiye**, 1.Baskı, Roma Yayınları, Ankara.
- Eralp, Atilla (1985), “İstikrar Yabancı Sermaye ve Gerçekleşemeyen Beklentiler, **İktisat Dergisi**, Sayı:243, IFMC Yayını.
- Eren Ercan- Melike Bildirici (2001), “Türkiye’de 1990 Sonrası İktisadi Krizlerin Siyasal ve İktisadi Nedenleri”, **Yeni Türkiye**, Yıl:7, Sayı:41 (Ekonomik Kriz Özel Sayısı I).
- Eroğlu, Nadir (2007), Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938), **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt XXIII, Sayı 2.
- Ertunç, Mehmet Ali (2010), **Türkiye Ekonomisi Temel Makroekonomik Göstergeler**, “Türkiye Ekonomisi Resesyondan Çıkış Yolunda”, Hazine Kontrolörleri Derneği, Ankara.

Esen, Oğuz (2002), “Türkiye’de Uygulanan IMF-Destekli Yapısal Programlar”, **Kriz ve IMF Politikaları**, ed.Ömer Faruk Çolak, Alkım Yayınevi, İstanbul.

Foreigntrade, AB’nin Ortak Tarım Politikası, www.foreigntrade.gov.tr/AB/AB%20Sayfası/ortktar.htm, 04.01. 2000.

Gülalp, Haldun (1987), **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, 2.Baskı, Yurt Yayınları, Ankara.

Güran, Tefvik (1987), “*Osmanlı Tarım Ekonomisi 1840–1910*”, **Türk İktisat Tarihi Yıllığı**, Sayı: 1, İstanbul.

Gürkan, Ö. (2006), “Ekonomik Hayat (Atatürk’lü Yıllar: 1923-1939)”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Atatürk’ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, ss. 133-140.

Han, Ergül (1978), **Türkiye’de Sanayileşme Süreci ve Stratejisi**, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Yayın No:205/134, Eskişehir.

Hatiboğlu, Zeyyat (1978), **Türkiye İktisadi ve Türkiye’de İktisatçılar**, Aktif Büro Basım Organizasyon Yayınları No:10, İstanbul.

Hershtag, Z.Y. (1968), **Türkiye’de İktisadi Planlama**, İktisadi Araştırma Vakfı, İstanbul.

Hiç, Mükerrerem (1974), **Kapitalizm Sosyalizm Karma Ekonomi ve Türkiye**, 2.Baskı, İ.Ü. Yayın No:1976, İktisat Fakültesi Yayın No:342, İstanbul.

Hiç, Mükerrerem (1980), **Türkiye Ekonomisi’nin Analizi**, İ.Ü. Yayın No:2665, İktisat Fakültesi Yayın No:454, İstanbul, 1980.

HM, www.hazine.gov.tr/yayin/hazineistatistikleri, 01.10.2008.

HM, www.hazine.gov.tr , 22.01.2012.

HM, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları”, <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymouse?NavigationTarget=navurl://831679608c6ba2da641258f88362f886>,

HM, “Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”, www.hazine.gov.tr/programson140401.pdf, 20.04.2003a.

HM, “Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”, www.hazine.gov.tr/programson140401.pdf, 20.04.2003b.

HM, www.hazine.gov.tr/imf_niyetmektubu_19stand-by.htm, 12.08.2005c.

IMF (1999), **World Ekonomik Outlook**.

IMF, **IMF Approves US\$4 Billion Stand-By Credit for Turkey**, Press Release No:99/66, Washington DC, December 1999.

IMF, “IMF Approves US\$4 Billion Stand-By Credit for Turkey”, Press Release No:99/66, Washington DC, December 1999, www.imf.org, 03.01.2000.

İlhan Uludağ - Erişah Arıcan, Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Uygulama) Der Yayınları, Yayın No: 354, İstanbul, 2003.

İnan, A. (1963), **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin I. Beş Yıllık Sanayi Planı 1933**, Türk Tarih Kurumu, Seri:16, Sayı:14, Ankara.

İnan, A. (1973), **Türkiye Cumhuriyeti'nin II. Sanayi Planı 1936**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Seri:16, Sayı:21, Ankara.

İSO (2011), Türkiye Ekonomisi 2011, İstanbul Sanayi Odası Yayınları, İstanbul.

İTO, *Cumhuriyet'den Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış*, İTO Yayın No:1989-1, İstanbul, 1989.

İTO (1989), **Cumhuriyet'ten Bu Yana Türkiye Ekonomisi'nin Gelişimi ve Geleceğe Bakış**, Yayın No:1989-1, İstanbul.

Karacan, Ali İhsan (1996), **Bankacılık ve Kriz**, Finans Dünyası Yayın No:1, İstanbul.

Karlık, Rıdvan (2009), **Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm**, Beta Yayınları, İstanbul.

Katırcıoğlu, Erol (1994), “Türk Ekonomisinde Rekabet Sorunu”, **Görüş**, Sayı:14, TÜSİAD Yayını.

Kazgan, Haydar (1981), “Cumhuriyet Döneminde Türk İmalat Sanayii”, **İ.T.Ü. Cumhuriyet Döneminde Türk Sanayiinin Gelişmesi Sempozyumu (23-26 Kasım 1981)**, İstanbul.

Kazgan, Gülten (1985), **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, İstanbul.

Kazgan, Gülten (1995), **Yeni Ekonomik Düzen'de Türkiye'nin Yeri**, 2.Baskı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

Kazgan, Gülten (2001), “Küreselleşmiş Dünyada Küreselleşen Türkiye'nin Krizleri”, **İktisat Dergisi**, Şubat-Mart.

Kazgan, Gülten (2002), **Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kazgan, Gülten (2005), **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme**, 1.bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Karlık, Rıdvan (2009), **Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm**, Beta Yayınları, İstanbul.

Kazgan, Gülten (2009), **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kepenek, Yakup (1990), **Gelişimi, Sorunları ve Özelleştirilmeleriyle Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri**, 1.Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Kepenek, Yakup-Nurhan Yentürk, (1995), **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Kepenek, Yakup-Yentürk, Nurhan (2007), **Türkiye Ekonomisi**, 19. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Kılıç, Cem (2002), "Türkiye'de İşgücü Piyasası ve Kriz", **Kriz ve IMF Politikaları**, ed.ÖmerFaruk Çolak, Alkım Yayınevi, İstanbul.

Kılıçbay, Ahmet (1984), **Türk Ekonomisi (Modeller, Politikalar, Stratejiler)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

Kılıçbay, Ahmet (1984), "Türkiye'de İktisadi Planlamannın Yeri", **İktisat Dergisi**.

Kılıçbay, Ahmet (1985), **Türkiye'de Piyasa Ekonomisi**, İ.Ü. Yayın No:3033, İktisat Fak. Yayın No:509, İstanbul.

Kılıçbay, Ahmet (1992), **Türk Ekonomisi**, 4.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

Kılıçbay, Ahmet (1994), **Politika ve Ekonomi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

Kılıçbay, Ahmet (1997) **Türkiye'nin Ekonomi Politikaları (1930-1996 ve Sonrası)**, Der Yayınevi, İstanbul.

Kibritçiöğlü, Aykut (2001), "Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler 1969-2001", **Yeni Türkiye**, Yıl:7, Sayı:41 (Ekonomik Kriz Özel Sayısı I).

Kirkpatrick Colin-Ziya Öniş (1991), "Turkey", **The World Bank Policybased Lending**, C.2, Case Studios, London.

Kongar, Emre (2007), **21. Yüzyılda Türkiye**, 39. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Kopits, George (1987), "Structural Reform, Stabilization and Growth in Turkey", **IMF Occasional Paper**, Vol. 52, Washington DC.

Korum, Uğur (1977), **Türk İmalat Sanayii ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No:408, Ankara.

Kuyucak, H. A. (1954), **İktisat Dersleri**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

- Kuyucuklu, N. (1986), **Türkiye İktisadı**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. , İstanbul.
- Kuyucuklu, Nazif (1986), **Türkiye İktisadı**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., Yurt Yayınları, İstanbul.
- MB (1994), **1994 Yıllık Ekonomik Rapor**, Ankara.
- MB, www.maliye.gov.tr/apk/butc2000/BUTCE2000.html, 12.12.1999.
- MB, www.maliye.gov.tr/apk/butc2000/ekler/ek2.htm, 12.12.1999.
- MB-Muhasebat Genel Müdürlüğü, www.muhasabat.gov.tr, 22.01.2012.
- MB-Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, <http://www.bumko.gov.tr>, 22.01.2012.
- MB Yıllık Ekonomik Rapor 2012, <http://www.sgb.gov.tr/Raporlar>, 2013
- MB Yıllık Ekonomik Rapor 2011, www.sgb.gov.tr, 2012
- Margulies, Ronnie-Yıldızoğlu, Ergin (2006), **“Tarımsal Değişim 1923-1970”, Geçiş Sürecinde Türkiye**, 5. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul.
- Memduh Yaşa v.d., *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980.
- Minibaş, Türkel (1995), “İzmir İktisat Kongresinin 1923-1930 Dönemi İktisat Politikalarındaki Yeri”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:2, Sayı:1, İstanbul.
- Muhasebat Genel Müdürlüğü, www.muhasabat.gov.tr/mbulten/T2-3-3.htm, 30.12.1999.
- Muhasebat Genel Müdürlüğü, www.muhasabat.gov.tr/mbulten/T2-1.htm, 30.12.1999.
- MB, Yıllık Ekonomik Rapor 2011.**
- MÜSİAD (2009), **Türkiye Ekonomisi, Küresel Kriz Yeni Dersler**, MÜSİAD Ekonomik Danışma Kurulu Araştırma Raporları, İstanbul.
- MÜSİAD (2010), **Türkiye Ekonomisi Raporu, Ekonomide ve Demokraside Yükselme Zamanı**, MÜSİAD Ekonomik Danışma Kurulu Araştırma Raporları, İstanbul.
- MÜSİAD (2011), **Türkiye Ekonomisi Raporu, Sürdürülebilir Büyüme İçin Stratejik Dönüşüm**, MÜSİAD Ekonomik Danışma Kurulu Araştırma Raporları, İstanbul.
- Nazif Ekzen, “1980 Stabilizasyon Paketinin 1958, 1970 ve 1978-1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi”, *Türkiye’de ve Dünya’da Yaşanan Ekonomik Bunalım*, Yurt Yayınları, Ankara, 1984.
- Nazif Kuyucuklu, *Türkiye İktisadı*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., Yurt Yayınları, İstanbul, 1986.
- Necdet Serin, *Türkiye’nin Sanayileşmesi*, A.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi Yayın No: 167-149, Ankara, 1963.

Necdet Serin, *Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası: 1923-1973*, A.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi Yayın No: 388, Ankara, 1975.

Oğuz, Fırat-Fırat BAYAR (2003), “1923-2003 Türkiye Ekonomisi”, **Hazine Dergisi, Cumhuriyetin 80. Yıl Özel Sayısı**, ss:3-40.

Oyan, Oğuz (1989), **Dış Açılma ve Mali Politikalar Türkiye: 1980-1989**, 2.Baskı, V Yayınları, Ankara.

Oyan Oğuz -Ali Rıza Aydın (1987), **İstikrar Programından Fon Ekonomisine**, 1.Baskı, Teori Yayınları, Ankara.

Oyan, Oğuz-Ali Rıza Aydın (1991), **Türkiye’de Maliye ve Fon Politikaları Alternatif Yönelişler**, 1. Baskı, Aydın Yayıncılık, Ankara.

Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, www.oib.gov.tr/1998_uygulama.htm, 30.12.1999.

Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, www.oib.gov.tr/2000_program.htm, 30.12.1999.

Öztürk, Serdar- Bekir Gövdere, Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri, http://iibf.sdu.edu.tr/dergi/files/2010_1_19.pdf, 05.10.2011.

Önder, İzzettin vd. (1993), **Türkiye’de Kamu Maliyesi Finansal Yapı ve Politikaları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Özgüven, Ali (1988), **İktisadi Büyüme İktisadi Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması**, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Pakdemirli, Ekrem: “1923’den 1990’a Türkiye’nin Sayısal Görünümü”, http://www.ceterisparibus.net/veritabani/1923_1990/buyume.htm, 19.10.2011.

Para (1995), S.31/Nisan, İstanbul.

Pamuk, Şevket (1987), “24 Ocak Sonrasında İktisat Politikaları, Sınıflar ve Gelir Dağılımı”, **Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye’nin Alternatif Sorunu**, Genişletilmiş 2.Baskı, Kaynak Yayınları: 24, İstanbul.

Pamuk, Şevket (1999), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Pamuk, Şevket (2005), **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913**, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Pamuk, Şevket (2010), **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Parasız, İlker (1995), **Kriz Ekonomisi**, 1.Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Parasız, İlker (1998), **Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, 1.Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

Quataert, Donald (2008), **Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908**.

Rittenberg, Libby (1988), "Financial Liberalization and Savings in Turkey", **Liberalization and the Turkish Economy**, Greenwood Press.

Saraçoğlu, F. (2009), "1930-1939 Döneminde Vergi Politikası", **Maliye Dergisi**, 157, ss.131-149.

Savaşan, Fatih, 2000'li Yıllarda Gelir ve Yoksuluk Trendleri, http://www.fsavasan.sakarya.edu.tr/wpcontent/uploads/gd_yoksulluk_Savasan1.pdf, 18.10.2011.

Schick Irvin Cemil -Ertuğrul Ahmet Tonak (1990), "Uluslararası Boyut: Ticaret, Yardım ve Borçlanma", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. Irvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak, 1.Baskı, Belge Yayınları, İstanbul.

Serin, Necdet (1963), **Türkiye'nin Sanayileşmesi**, A.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi Yayın No: 167-149, Ankara.

SGB, **Makroekonomik Görünüm Raporu**, 2011.

SGB, Ekonomik Göstergeler, www.sgb.gov.tr, 19.10.2012.

Sönmez, Mustafa (1982), **Türkiye Ekonomisinde Bunalım**, 2.Kitap, 1.Baskı, Belge Yayınları, İstanbul.

Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye-Dünya Savaşından 1971'e*, Çev. Babür Kuzucu, 6. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

Şahin, H., *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2002.

Şahin, Hüseyin (2007), **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu**, Yenilenmiş 9.bs., Ezgi Kitabevi, Bursa.

Şahin, H. (2009), **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa.

TCMB, www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/paraprog2/baskanmat5y.html, 14.12.1999.

TCMB (1999a), www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/paraprog/p98matb.html, 16.02.1999.

TCMB (1999b), www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/paraprog/matba1.html, 16.02.1999.

T.C. Resmi Gazete, Sayı: 23888 mük., 26 Kasım 1999.

T.C. Resmi Gazete, Sayı:23734, 23.06.1999.

T.C. Resmi Gazete, Sayı:4491, 17.12.1999.

Tekeli, İlhan-Selim İlkin (1974), **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, ODTÜ Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi No: 1, Ankara.

Tekeli, İlhan-Selim İlkin (1977), **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, ODTÜ Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi No:2, Ankara.

Tezel, Yahya S. (1982), **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Yurt Yayınları, Ankara.

Timur, T. (1971), **Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946**, Doğan Yayınları, Ankara.

TOBB (1989), **Türkiye'de Ekonomik Yapı Değişmeleri (1923-1988)**, Yayın No:114, Ankara.

TOBB (1991), **Ekonomik Rapor**, Ankara.

TOBB (1997), **Ekonomik Forum**, Yıl:4, S:11, Ankara.

Tokgöz, Erdinç (1992), "İktisadi Gelişme Tarihi (1923-1980)", **Türkiye Ekonomisi Sektörel Gelişmeler**, 1.Baskı, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını, Ankara.

Tokgöz, Erdinç (2001), **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)**, 6.Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara.

Tokgöz, Erdinç (2009), **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi 1914-2009**, 9. Baskı, İmaj Kitabevi, Ankara.

Toprak, Metin (2001), **Küreselleşme ve Kriz Türkiye ve Dünya Deneyimi**, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Treasury (1999a), www.treasury.gov.tr/duyuru/imf-tercume.htm, 16.02.1999.

Treasury (1999b), www.treasury.gov.tr/duyuru/trconclude.htm, 16.02.1999.

Treasury (1999c), Turkey - I.M.F. Mission for the 1999 Article IV Consultation Discussions and Third Review of the Staff Monitored Program Concluding statement, www.treasury.gov.tr/imf.htm, 08.07.1999.

Treasury, Stand-byArrangement-Letter of Intent-Turkey, www.treasury.gov.tr/english/announce/sb_english.htm, 30.12.1999a.

Treasury, www.treasury.gov.tr/duyuru/standby/sunus2/index.htm, 30.12.1999b.

Tuna, Yusuf (1990), **Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye**.

TURMOB Faaliyet Raporu, <http://www.turmob.org.tr/turmobWeb>, 2012.

Türel, Oktar (1985), "1980 Sonrasında Kamu Kesimi ve Finansmanı Üzerine Gözlem ve Değerlendirmeler", **Türkiye Ekonomisi 1980-1985**, 2.Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Türk, İ. (1982), “Atatürk ve Türk Mali Sistemi”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları:513, Ankara, ss.7-23.

TÜSİAD (1995), **1995 Yılına Girerken Türk Ekonomisi**, Yayın No:T/95/1-169, İstanbul.

TÜSİAD Türkiye Ekonomisi 2012, <http://www.tusiad.org/>, Aralık 2012.

Uludağ İlhan -Vildan Serin (1987), **Dış Şoklara Karşı Dünya’da ve Türkiye’de Geliştirilen İstikrar Politikaları**, İTO Yayın No: 20, İstanbul.

Uludağ, İlhan-Erişah Arıcan (2003), **Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Uygulama)**, Der Yayınları, Yayın No: 354, İstanbul.

Uygur, Ercan, “Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri”, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, 2001, www.tek.org.tr, 21.01.2005.

Uysal, Doğan (2004), **IMF Politikaları ve Türkiye**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.

Varcan, N. (1987), **Türkiye’de Vergi Politikalarının Oluşumu (Cumhuriyet Dönemi)**, Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları, Eskişehir.

Waterbury, John (1997), **Sonsuz Yanılgılar Karşısında Hindistan, Meksika, Mısır ve Türkiye’de Kamu Girişimi ve Devlet Gücü**, Çev.Muhsin Mengütürk-Nesrin Nas, 1.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

World Bank (1982), **Turkey Industrialization and Trade Strategy**, C.1, No.3641-TU.

Yaşa, Memduh v.d. (1980), **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yayını, İstanbul.

Yeldan, Erinç (2001), “Türkiye’de IMF Destekli Enflasyonla Mücadele Programı Bir İstikrar ve Düzen Programı mı Yoksa Fakirleşme ve Mali Kaos Reçetesi mi?”, **Yeni Türkiye**, Yıl:7, Sayı:41, (Ekonomik Kriz Özel Sayısı I).

Yeldan, Erinç (2002), **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, 6.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yaşa, Memduh (1979), **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Yayınları, İstanbul.

Yerasimos, Stefanos (1975), **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, C.2, Gözlem Yayınları, İstanbul.

Yerasimos, Stefanos (1992), **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Kitap:3, Dünya Savaşından 1971’e**, çev. Babür Kuzucu, Belge Yayınları, İstanbul.

Zarakolu, Avni (1982), “1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 513, Ankara, ss. 89-105.